અવધૂતી
આનંદ-મસ્તી

(૭૫ ભજનો-અર્થ અને વિવરણ સહિત)

વિવરણકાર

પ્રા. કુલીન ગ. ઉપાધ્યાય

ભજન

સ્મરણં સ્વસ્વરૂપસ્ય હ્યખણ્ડૈકાત્મના તુ યત્ ।
તદેકં ભજનં પ્રોક્તં જન્મમૃત્યુ જરાપહમ્ ॥

અખંડ એક ચિત્તથી સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું એને જ (જ્ઞાનીઓએ) **ભજન** કહ્યું છે અને એ જ એક જન્મ, મૃત્યુ ને જરાનો નાશ કરનાર છે.

***

ભજન કરે સુખ ઉપજે **ભજન** કરે દુઃખ જાય,
ભજન કરે ભાવટ ટળે ભૂધરને ભેટાય.

***

જેવું જેનું આચરણ તેવું થાય સ્મરણ
માટે ચેતી પ્રથમથી કરવું સદા **ભજન.**

***

ભાવથી **ભજન** કર, હરિતણું રટણ કર,
નિંદ પર છોડી દે મૂર્ખ પ્રાણી;

***

હરિ ભજના હરિ ભજના, કૂડ કપટ સબ ત્યજના.

***

પૂજન જાનું ન **ભજન** ન જાનું રંગ દ્વારપે ભેકો રે...

***

લગાડ લગની **ભજન**ની જગાડ આત્મવિવેક;
ભગાડ ભેદો જે થકી થાઉં અસંગ છેક.

***

ભજન કેફથી સાન ભૂલાવું, વિધવિધ રંગ રમાડું રે,
મારી અમર મોક્ષપદ આપું, આવાગમન મટાડું રે...

***

ભલે રહે સંસારમાં ચૂકે **ભજન** ન જેહ,
ના પસ્તાએ એ કદી, એમાં ના સંદેહ.

***

જ્યાં લગ સ્વસ્થ દઢ આ વપુ કરવું પુણ્ય અમાપ,
ભજન કરી ભગવાનનું થાવું નિઃસંતાપ.

***

જેને **ભજન** સાથે કામ, તેને ચર્ચા છે હરામ.

વિવરણકાર : પ્રા. કુલીન ગ. ઉપાધ્યાય
મો. ૦૯૮૨૪૫ ૦૪૨૦૬

પરામર્શક : ડૉ. શ્રી ધીરુભાઇ જોષી

પ્રકાશક : પ્રેમજયંતી સમિતિ
અમદાવાદ.

ગ્રાફિક્સ : શ્રી હાર્દિક રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય
'રાહ-રંગપ્રેમની'
આણંદ.
(૦૨૬૯૨-૨૪૯૪૫૫)

મુદ્રક : અંબિકા પ્રિન્ટર્સ
અમદાવાદ.
(૦૭૯-૨૫૪૫૩૯૦૪)

આવૃત્તિ : પ્રથમ,
વૈશાખ સુદ સાતમ, ૨૦૬૫
શુક્રવાર, તા. ૧લી મે, ૨૦૦૯

પ્રત : ૫૦૦

દત્તબાવની અમૃતવર્ષ

પચાસ રૂપિયા

હાર્દિક અભિનંદન

અમૃત વર્ષે અમૃત વરસે
રંગ ભરે જીવન પ્રેમરસે

શ્રી અનિલભાઈ નંદસુખલાલ શ્રોફ

જન્મ તારીખઃ
૫મી જુલાઈ ૧૯૩૪

જન્મ તિથિઃ
ગુરુવાર, જેઠ વદ નોમ, સં. ૧૯૯૦

રંગ અવધૂત ગુરુમહારાજ

શાન્તં યોગીન્દ્રવર્યં દ્વિજકુલતિલકં શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠં
દત્તાત્રેયં સ્મરન્તં જનહિતનિરતં સચ્ચિદાનંદમગ્નમ્ ।
સિદ્ધં રેવાતટસ્થં નિજપરરહિતં નિત્યમત્તાવધૂતમ્
સન્તં નારેશ્વરસ્થં મથિતકલિમલં પાંડુરંગં નમામિ ॥

આશીર્વચન

સ્વાનંદ સમ્રાટ ભગવાન રંગાવધૂતજીએ પોતાની અનુભૂતિની અભિવ્યક્તિ ભજન દ્વારા કરી અને એને કારણે આપણને અવધૂતી આનંદનો ભજન સંગ્રહ મળ્યો. પરિવાર આ ભજનોથી સુપેરે પરિચિત છે અને હવે તો અવધૂતી આનંદના પારાયણ પણ થતા હોવાથી ભક્તો ભજનના ભાવને સમજવા લાગ્યા છે.

પરંતુ સમાધિભાષામાં લખાયેલા ભજનો ગાનાર ભક્તને એનો અર્થ અને એની અંદર રહેલો મર્મ સમજવા મળે તો એને વધુ આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

સને ૧૯૫૭માં જ્યારે નારેશ્વરમાં પૂ.શ્રીની સાઇઠમી જન્મજયંતી ઉજવાઇ ત્યારે મુ. જમીયતરામ અધ્વર્યુએ પસંદ કરીને સાઇઠ ભજનો પર વિવેચન કર્યું હતું જે અવધૂતી-મસ્તી ભાગ ૧-૨-૩ રૂપે પ્રકાશિત થયું હતું.

રંગશતાબ્દી પ્રસંગે રંગભક્ત શ્રી અનિલભાઇ શ્રોફના સૂચનને મુ.ધીરુભાઇએ અમલમાં મૂકી, બીજા એકતાલીસ ભજનોનું વિવેચન પ્રકાશિત કર્યું હતું. પરિવારના જ વિદ્વાન રંગભક્તો દ્વારા આ વિવેચન થયું હતું.

આ વહેતા પ્રવાહમાં કુલીનભાઈએ ૭૫ ભજનના અર્થ અને વિવરણનું એક નવું વહેણ ભેળવ્યું છે. આ પુસ્તકમાં ભજનો પસંદ નથી કર્યા પરંતુ અવધૂતી આનંદમાં આપેલા ક્રમમાં જ લીધા છે. પ્રભાતિયાનું અલગ પુસ્તક પ્રકાશિત થઇ ગયું હોવાથી આ પુસ્તકમાં પ્રભાતિયા સિવાયના ૭૫ ભજનો લીધા છે.

મુંબઇ રંગ પરિવારના આદ્ય સ્થાપક મુ. નંદલાલ શ્રોફકાકાએ સ્થાપેલી પરંપરાને અનુસરનારા વડીલ અને માર્ગદર્શક એવા શ્રી અનિલભાઇનું આ પંચોતેરમું વર્ષ-અમૃતવર્ષ છે એટલે આ પુસ્તક એમને અર્પણ કરવાની શ્રી કુલીનભાઇની ઇચ્છા- રંગ-પ્રેરિત જ છે અને એ બધી રીતે યોગ્ય છે.

આશા છે કે વિવરણના આવા પ્રયાસો બીજા વિદ્ધાનો તરફથી થતાં રહેશે અને એ રીતે સમગ્ર અવધૂતી આનંદના ભજન ઉપર વિવરણ લખાશે.

અમૃતવર્ષમાં પ્રવેશી ચૂકેલા શ્રી અનિલભાઇ ઉપર પૂ.શ્રીના આશીર્વાદ વધુ ને વધુ ઉતરો એવી રંગચરણે પ્રાર્થના.

આ સમગ્ર લખાણને ઊંડા રસથી અને જહેમતપૂર્વક તપાસી, એમાં જરૂરી સૂચનો કરીને મારા વડીલ બંધુ ડૉ. ધીરુભાઇ જોષીએ પરિવારની કરેલી સેવા અભિનંદનને પાત્ર છે.

શ્રી કુલીનભાઇએ કરેલું આ ભગીરથ કાર્ય પૂ.શ્રીની કૃપાથી સફળતાને વરો એવી મારી પ્રાર્થના અને શુભેચ્છા.

ગુરુમહારાજના એમના પર અમોઘ આશીર્વાદ ઉતરો એવી અભિલાષા.

કોઠિયાખાડ — લિ.

તા. ૨૭-૦૪-૨૦૦૯ — ૐ

પ્રેમ

હર્ષોદ્‍ગાર!

પૂ.શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજશ્રીએ ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી, સંસ્કૃત ભાષામાં વિપુલ સાહિત્ય સર્જ્યું છે. અવધૂત પરિવાર ભક્તિથી ભરપૂર થઈ એમાં ડૂબકી મારે છે. છતાં પરિવારના વિદ્વાનોની સમજૂતી એ સાહિત્યની વિશિષ્ટ સમજ આપતી રહે છે તેનો આનંદ કોઈ જૂદો જ હોય છે.

આવો જ એક પ્રયત્ન સિદ્ધહસ્ત લેખક, કવિ આદિ વિશેષણોથી ભૂષિત પ્રા. કુલીન ઉપાધ્યાયે અહીં અવધૂતી આનંદનાં ૭૫ જેટલાં ભજનોની સમજણ આપવા માટે કર્યો છે જે આવકાર્ય છે. તેઓ નાનપણમાં પૂ. પ્રકાશાનંદજીના સંપર્કમાં આવ્યા હતા. વળી જેમ જેમ વાંચન વધતું ગયું તેમ તેમ અન્ય સંતસાહિત્ય પણ જોતા ગયા છે એ આ પુસ્તકમાં પણ દેખાય છે. ઉ.તઃ સ્વામી શિવાનંદજીનાં અવતરણો.

વિચારોની સ્પષ્ટતા અને ભાષા ઉપરનો કાબુ ઉલ્લાસ પ્રેરક છે. પૂ.શ્રીના વિચારો સમજવામાં આ પુસ્તક ભોમિયાની ગરજ સારે છે.

પૂ. ભાઈ (પ્રેમ અવધૂતજી) સાથેનું તાદાત્મ્ય પણ આ પ્રકાશનનું આગવું આકર્ષણ છે.

આવું આવું લખતા રહી પરિવારના અન્યને પણ પ્રેરક બની રહો એવા હૃદયના ઉદ્‍ગાર સાથે પૂ.શ્રીને પ્રણામ કરી વિરમું.

વડોદરા
તા. ૧૭-૦૪-૨૦૦૯

લિ.
ધીરુભાઈ જોષીના
શ્રીગુરુદેવદત્ત

વિવરણકારના બે બોલ

સ્વાનંદ સમ્રાટની સ્વૈર સમાધિમાં સ્ફૂરેલા અવધૂતી આનંદના ભજનો પૈકી ૭૫ ભજનોનું અર્થ સાથેનું વિવરણ પ્રકાશિત કરવાનો તરંગ પ.પૂ. બાપજીની અને પૂ. બાપુજીની કૃપાથી જ સાકાર થયો છે. પ્રભાતિયા સિવાયના ૭૫ ભજનોનું આ વિવરણ છે.

ઈ.સ. ૧૯૫૭માં પૂ.શ્રીની ૬૦મી રંગજયંતી નિમિત્તે મુ. જમીયતકાકાએ ૬૦ ભજનો ઉપર વિશદ વિવેચન કર્યું હતું. ઈ.સ. ૧૯૯૭માં રંગ જન્મ શતાબ્દી વર્ષમાં મુ. અનિલભાઈના સૂચનને મુ. ધીરુભાઈએ સ્વીકારી પરિવારના વિવિધ વિદ્વાનો દ્વારા બીજા ૪૧ ભજનોનું વિશદ વિવેચન પ્રકાશિત કર્યું.

મુ. અનિલભાઈના આ **૭૫મા વર્ષે-અમૃતવર્ષે** એમને શું ભેટ આપી શકાય? આ પ્રશ્નના સંદર્ભમાં આવેલો વિચાર-પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીને જણાવ્યો અને એમણે સહર્ષ લીલી ઝંડી આપી અને પ્રકાશનની જવાબદારી પણ સ્વીકારી.

કેવળ પ્રેમભાવ પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી થયેલું આ પ્રકાશન 'સ્વાન્તઃ સુખાય તુલસી રઘુનાથગાથા' જેવું છે. આ વિવરણ વિશેની મારી પાત્રતા, મર્યાદા, ક્ષતિઓ વગેરેથી હું સભાન છું પરંતુ 'જ્યાં દેવદૂતો જતાં ગભરાતા હોય છે ત્યાં મૂર્ખાઓ કૂદી પડે છે'-'Where angels fear to go, fools rush in'-એવું પણ બન્યું કહેવાય. આમ છતાં બીજના વક્ર ચંદ્રને ભગવાન શંકર લલાટે ધારણ કરતા હોવાથી તેના દોષો શોભારૂપ બની જાય - ખામીઓ ખૂબી બની જાય છે - તેમ પ.પૂ. બાપજી અને પૂ. બાપુજીની કૃપાને કારણે વાચક વર્ગ મારા દોષો પ્રત્યે આંખ આડા કાન કરશે એવી શ્રદ્ધા છે.

સફળતાને વરેલા દરેક પુરુષની પાછળ કોઈ એક સ્ત્રીનો ફાળો હોય છે. મુ. અનિલભાઈના જીવનમાં મુ.સૌ. નલિનીબેનનો આવો જ ફાળો રહેલો છે. મુ. અનિલભાઈને સંતતિસુખ, દંપતીસુખ અને સંપત્તિસુખ એમ ત્રણે સુખ મળેલા છે. ભગવાન આ સદ્ભાગ્યને કાયમ ટકાવે એવી પ્રાર્થના.

આ પુસ્તકના પ્રકાશન માટે મદદરૂપ બનેલા મહાનુભાવોને સ્મરી લઉં. મુ. જમીયતરામ અધ્વર્યુ-અધ્વર્યુકાકાની અવધૂતી મસ્તીએ ખૂબ મદદ કરી.

મુ. જયંતીલાલ આચાર્ય, સ્નેહી શ્રી નવિનભાઇ પાઠક અને મુ. ડૉ. અરુણોદય જાનીના શતાબ્દી-પૂર્તિના વિવરણનો ઉપયોગ કરવા માટે એમનો પણ આભારી છું.

સૌથી વધુ ઋણી છું મુ. ધીરુભાઇ જોષીનો. ભજન, ભજનના અર્થ અને તેનું વિવરણ જોઇ જઇને અને મઠારવામાં એમણે ઊઠાવેલી જહેમત અજોડ છે. વિષયો અઘરા અને વિવરણ કરનાર અબુધ હોય ત્યારે પરામર્શકની હાલત કફોડી થાય જ. આમ છતાં એમણે ખૂબ પ્રેમથી અને ભાવથી મને પ્રોત્સાહિત કરી મારી સમસ્યા ઉકેલી આપી છે. મુ. શ્રી જયેન્દ્રભાઇ દવેનો પણ કિંમતી સૂચનો બદલ આભારી છું.

જેના ૭૫મા વર્ષે મને આ દિશામાં જવા પ્રેર્યો એ મુ. અનિલભાઇ શ્રોફનો જેટલો આભાર માનું એટલો ઓછો છે.

મારા પ્રેરકબળ અને ચાલકબળ એવા પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીનો શું આભાર માનું? નાદાન બાળકના તરંગને સાકાર કરી બાળક રાજી થાય એવું પિતા કરે તે સ્વાભાવિક ગણું છું.

મારા ધર્મપત્ની સૌ. અંજનીનો, ચિ. ભાઇ રાજેન્દ્ર ઉપાધ્યાય તથા હાર્દિક ઉપાધ્યાયનો અને પ્રેસના ઇન્દ્રવદનભાઇ પટેલનો પણ આભારી છું. શ્રી શંભુભાઇ પટેલ, શ્રી નૈમેષભાઇ, શ્રી રશ્મિભાઇ ભટ્ટ અને ડૉ. ઇન્દુભાઇ દવે એ સૌ સ્નેહીઓનું ઋણ સ્વીકારું છું.

ભગવાન રંગાવધૂતજીના ચરણોમાં અનેકાનેક પ્રણામ કરી, પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીને પ્રણામ કરી, સત્કર્મ પોતે જ આશીર્વાદરૂપ છે એવું માની આવા સત્કર્મો પ.પૂ. બાપજી અને પૂ. બાપુજી કરાવતા રહે એવી પ્રાર્થના.

અમદાવાદ — લિ.

તા. ૨૭-૦૪-૨૦૦૯ — **કુલીન ગ. ઉપાધ્યાય**

અવધૂતી આનંદ-મસ્તી

૭૫ ભજનની વર્ણાનુક્રમણિકા

(અવધૂતી આનંદના ૧ થી ૯૭ ભજન- ૨૨ પ્રભાતિયાં વગરના)

અનુ. નં.	ભજન	પાન નં.	અવધૂતી આ. ભજન ક્રમાંક
૧.	અનસૂયા મા! ના ઠરવા દે.....	૧૦૧	૫૭
૨.	અબગુન ન મોરે પ્રભુ!.....	૧૨	૬
૩.	અબ ન મોહે હરિમિલન.....	૧૪૧	૬૭
૪.	અરે! ઓ દીનના દાતાર!.....	૮૫	૫૨
૫.	અવધૂત દેખલો, જેથી.....	૨૭૦	૯૬
૬.	આ કળિજુગમાં સહુ ઠૌર નઠૌર.....	૧૫૦	૭૦
૭.	આજ હમારી જીવનનૌકા.....	૬૧	૪૫
૮.	આજે સૂણી ચમનમેં મોહન!.....	૫૮	૪૪
૯.	આવો આવો દયાળ! સ્વામી!.....	૮૦	૫૦
૧૦.	આવો હરિજન હેતે રામને.....	૧૫૮	૭૨
૧૧.	એક અલખ નિરંજન સબ જગ.....	૨૪૦	૮૯
૧૨.	એક દિગંબર દેખા અવધૂ!.....	૯	૪
૧૩.	ઔષધિ કૌન પિલાવે.....	૩૧	૩૫
૧૪.	કરે નિજ દાન જો સોઇ.....	૭૩	૪૮
૧૫.	કહાં જાના નિરબાના, સાધો.....	૨૨૧	૪૩
૧૬.	કહે દિવાના મુજકો રે દુનિયા.....	૫૫	૮૫
૧૭.	ક્યા ખોજે અજ્ઞાના? અવધૂ.....	૧૭૮	૭૬
૧૮.	ગાજે અતિશે ઘેરો.....	૧૭૪	૭૫
૧૯.	ગીતા અજબ પઢાયા રે.....	૧૯૨	૭૯
૨૦.	ગુરુ આવો બલિહારી.....	૭૬	૪૯

અનુ. નં.	ભજન	પાન નં.	અવધૂતી આ. ભજન ક્રમાંક
૨૧.	ગુરુ ગુરુ કરતા આ જાઓ.....	૮૩	૫૧
૨૨.	ગુરુ ઘર આવ્યા.....	૩૯	૩૭
૨૩.	ગુરુ ચરન પ્રીત મોરી.....	૧૬	૭
૨૪.	ગુરુ દત્ત દિગંબર તવ શરણમ્.....	૯૩	૫૪
૨૫.	ઘનઘોર વ્યોમ અજ છાયો.....	૨૬૬	૯૫
૨૬.	ઘાડી ઔદુંબરની છાંય.....	૧૦૯	૫૯
૨૭.	ચૌદ બ્રહ્માંડ મેરી ઝોલી મેં.....	૫૦	૪૧
૨૮.	જપી લે હરિનું નામ રસાળ.....	૧૫૪	૭૧
૨૯.	(જય જય) ગુરુમહારાજ ગુરુ.....	૨૩	૩૨
૩૦.	જે જાયું તે જાય, જગતમાં.....	૨૦૯	૮૨
૩૧.	જેના દિલમાં દીનની દાઝ નથી.....	૧૨૮	૬૪
૩૨.	જેને જ્ઞાન નિરામય બુટી જડી.....	૧૩૨	૬૫
૩૩.	ઠાડે ઔદુંબર તરુતલપે.....	૧૧૫	૬૦
૩૪.	ઠેરન દે દિન ચાર, સાંઇ!.....	૪૬	૩૯
૩૫.	ડાચું શું દર્પણ દેખે રે.....	૨૦૦	૮૦
૩૬.	ઢૂંઢત દેખા જગતમેં (દત્તાષ્ટક).....	૫	૩
૩૭.	તપસી, છોડ દિયા સંસાર!.....	૨૪૫	૯૦
૩૮.	તીરથ કહાં જાના, મેરે ભાઇ?.....	૩૪	૩૬
૩૯.	તું હું તું હું કોયલડી પોકાર!.....	૧૬૪	૭૩
૪૦.	દત્ત દત્ત બોલો, આનંદમસ્ત ડોલો!...	૧૨૫	૬૩
૪૧.	દત્ત દિગંબર એક અધારા.....	૧૧	૫
૪૨.	દત્ત દિગંબર મન સુમરી લે.....	૨૬	૩૩
૪૩.	દત્તાજી! મૈં તો તેરો હિ એક.....	૨૯	૩૪
૪૪.	દિગંબર દત્ત યોગીશા!.....	૧૨૧	૬૨
૪૫.	દિગંબરા દિગંબરા શ્રીપાદવલ્લભ.....	૨૧	૩૧
૪૬.	દીનાનાથ દયાળુ તાત! આજે.....	૬૫	૪૬
૪૭.	દુનિયા આ મનનું મટકું રે.....	૨૦૫	૮૧
૪૮.	નથી ગમતું નથી ગમતું.....	૧૯	૩૦

અનુ. નં.	ભજન	પાન નં.	અવધૂતી આ. ભજન ક્રમાંક
૪૯.	ફટ રે ભૂંડા આ શું કર્યું?.....	૨૧૩	૮૩
૫૦.	બાલમ આજો મારે દેશ.....	૨૬૩	૯૪
૫૧.	બોલ બોલ બોલ પ્રેમવેણ.....	૪૮	૪૦
૫૨.	ભક્તનકે કાજ જોગીવેષ ધર્યો.....	૧૦૫	૫૮
૫૩.	ભિક્ષા ૐ, દે, મા પારવતી!.....	૧૩૭	૬૬
૫૪.	મન છોડ દે કપટ, હરિપદ ભજ રે.....	૧૮૨	૭૭
૫૫.	માઈ, મોરે આનંદ ઉર ન સમાય!.....	૧૪૩	૬૮
૫૬.	મારા હૈયા કેરો હાર.....	૯૫	૫૫
૫૭.	મેરો દત્ત દિગંબર.....	૧	૧
૫૮.	મૈં તો દત્ત દિગંબર ધ્યાઉં.....	૫૨	૪૨
૫૯.	મૈં દિવાની દિવાની, ઘટઘટની પ્યાસી...	૨૨૫	૮૬
૬૦.	રહી ન સુધબુધ તનકી સખીરી.....	૧૧૯	૬૧
૬૧.	લખવું અને બકવું નકામું.....	૨૩૩	૮૮
૬૨.	વગડામાં વાસો શીદ કીધો.....	૯૮	૫૬
૬૩.	વંદું દત્તપદાંબુજ સાર.....	૬૮	૪૭
૬૪.	વાહ ફકીરી કૌન અમીરી.....	૨૫૪	૯૨
૬૫.	શું થયું જે રૂપ તારું.....	૨૧૭	૮૪
૬૬.	શૂન્યશિખર પર ચઢી નિહાળ્યો.....	૧૮૭	૭૮
૬૭.	સતસે નાહીં ચીજ પરાઈ.....	૨૫૯	૯૩
૬૮.	સંતો વૈરાગી! ખાઓ અવધૂતી ખિચડી..	૧૬૮	૭૪
૬૯.	સહુ ભેગા મળી ગાઓ.....	૮૯	૫૩
૭૦.	સુનેરી મૈંને હરિમુરલીકી તાન!.....	૧૪૮	૬૯
૭૧.	સૂન સૂન તપસી જ્ઞાન સૂનાઉં.....	૪૧	૩૮
૭૨.	હમારા અસ્થાન મરઘટ ઘાટ.....	૨૫૦	૯૧
૭૩.	હા અને ના તણી વચ્ચે.....	૨૩૦	૮૭
૭૪.	હું ભિખારી ભિખારી.....	૨૭૭	૯૭
૭૫.	હું મૂરખ નાદાન સંતો!.....	૩	૨

ભજનઃ ૧

(રાગઃ કાફી; તાલઃ દીપચંદી)

મેરો દત્ત દિગંબર એક હિ તારનહાર. ...ટેક.
ગુરુચરનરજ મેરો તીરથ, એહિ ગંગ અઘહાર. ...મેરો. ૧.
ગુરુકંજપદધ્યાન સ્નાન મમ, સંધ્યા તર્પણ સાર. ...મેરો. ૨.
સ્વાધ્યાય ગુરુગુણસંકીર્તન, સેવા તપ કલિતાર. ...મેરો. ૩.
રંગ ગુરુ બિન કોઈ ન તેરો, વિષય વિષારી વિખાર. ...મેરો. ૪.

અર્થ

મારો એક માત્ર તારણહાર (ભગવાન) દત્ત દિગંબર જ છે. ...ટેક.

ગુરુના ચરણની રજ એ મારું તીર્થ છે અને એ જ પાપને હરનારી ગંગા છે. ...૧.

ગુરુના ચરણકમળનું ધ્યાન એ મારું સ્નાન છે, સંધ્યા છે, તર્પણ અને (જીવનનો) સાર છે. ...૨.

ગુરુના ગુણનું સંકીર્તન (મોટેથી ગુણગાન કરવાં) એ જ સ્વાધ્યાય છે અને (ગુરુની) સેવા એ જ કલિમાંથી તારનારું તપ છે. ...૩.

હે **રંગ**! ગુરુ સિવાય તારું કોઈ નથી. વિષયો એ તો ઝેરીલા સાપ છે. ...૪.

વિવરણ

પોતાના ઈષ્ટદેવ અને ગુરુમાં અડગ અને એક અઠંગ એવી એકનિષ્ઠા ધરાવતું આ ભજન છે. શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને નિષ્ઠા એવો ક્રમ છે. નિષ્ઠા એટલે સાધનની પરિપક્વ અવસ્થા અર્થાત્ સાધનની પરાકાષ્ઠા. નિષ્ઠા એટલે નિતરામ સ્થિતિ.

પોતાને તારનાર એક જ છે અને તે છે પોતાના ઈષ્ટદેવ ભગવાન દત્તાત્રેય.

બાળકના જન્મમાં જે સ્થાન માતાનું છે તેજ સ્થાન આધ્યાત્મિક લક્ષ્યની સિદ્ધિમાં નિષ્ઠાનું છે. પૂ.શ્રીએ દત્તનામસ્મરણમાં મા અનસૂયાને નિષ્ઠા તરીકે નિરૂપી છે.

વળી દેહ સહ્યાદ્રિ માહૂર હદ્ ત્યાં
તથા જ્ઞાન અત્રિ સતિ એકનિષ્ઠા,
નકી સ્વચ્છ વિજ્ઞાન તે ધામ દત્ત
તરે જન્મ ને મોત ધ્યાતાં જ સંત. (શ્લોક ૭૮.)

પૂ.શ્રીની નિષ્ઠા કેવી છે? પોતાના ગુરુ નહિ, ગુરુના ચરણ નહિ પરંતુ ગુરુના ચરણની રજ એ તીર્થધામ છે અને બધા પાપને હરનારી ગંગા છે. ગુરુચરણનો મહિમા અને ગુરુના ચરણની રજનો મહિમા આપણા શાસ્ત્રોએ ઠેર ઠેર વર્ણવ્યોછે. હનુમાન ચાલીસાની શરૂઆત સ્વામી તુલસીદાજી આ રીતે કરે છેઃ

શ્રીગુરુચરણસરોજરજ નિજ મન મુકુર સુધાર
વરણવું રઘુવર વિમલ જશ જો દાયક ફલ ચાર.

બાલકાંડમાં ગુરુના ચરણની વંદના કરતાં ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કહે છેઃ

બંદઉ ગુરુપદ કંજ, કૃપાસિંધુ નરરૂપ હરિ।
મહા મોહ તમ પુંજ, જાસુ બચન રબિ કર નિકર॥

પોતાના ગુરુના ચરણકમળના રજની વંદના કરતાં સ્વામીજી લખે છેઃ

બંદઉ ગુરુપદ પદુમ પરાગા, સુરુચિ સુબાસ સરસ અનુરાગા।
અમિઅ મૂરિમય ચૂરન ચારુ, સમન સકલ ભવ રુજ પરિવારુ॥

અત્યંત રુચિકર, સુગંધિત, સરસ અનુરાગયુક્ત, અમૃતફલ (સંજીવની) જડીબુટ્ટીના સુંદર ચૂર્ણ સમાન અને સકળ સંસારના રોગસમૂહને શાંત કરનાર ગુરુના ચરણકમળની રજને હું વંદન કરું છું.

ગુરુના ચરણની પૂજા એ સોહંની પૂજા છે એવું જણાવતાં પૂ.શ્રી પ્રેમ અવધૂતજી કહે છે કે બે ચરણો પૈકી એક સો અને બીજો હં છે એ રીતે એની ઉપાસના,

પૂજા કરવાની છે.

ગુરુના ગુણોનું સંકીર્તન કરીએ એ સ્વાધ્યાય છે પરંતુ મોટેથી ગુણગાન ગાઈએ એટલું બસ નથી. ગુરુના ગુણને જીવનમાં ઉતારીએ, એના સિદ્ધાંતો જીવનમાં પાળી બતાવીએ એ સાચું સંકીર્તન છે.

પૂ. રામસુખદાસ સ્વામી લખે છે કેઃ "તમે સંતોના પ્રાણ લઈ લો તો એને ઓછી વ્યથા થાય છે પણ એના સિદ્ધાંતોનો ભંગ કરો તો એને ભારે વ્યથા થાય છે." આચરણની પૂજા એ જ સાચી ચરણપૂજા છે. જીવમાત્રને ઉપયોગી થવું-સેવા કરવી એ જ સાચું તપ છે જે કલિમાં તારનારું છે.

આપણા ગુરુમહારાજમાં આપણી એકનિષ્ઠા જાગે અને વિષયોમાંથી રુચિ હઠીને ચરણોમાં રુચિ થાય એવી ગુરુમહારાજના ચરણોમાં પ્રાર્થના.

ભજનઃ ૨

(રાગઃ માંડ; તાલઃકેરબા)

હું મૂરખ નાદાન, સંતો! હું મૂરખ નાદાન.
સ્નાન ન જાણું, ધ્યાન ન જાણું; પૂજા નવ પવમાન સન્તો. ...૧.
દેવ ન જાણું, ધર્મ ન જાણું; કર્મ તણું નવ ભાન. ...૨.
વેદ ન જાણું, પુરાણ ન જાણું; દર્શન નાહીં કુરાન. ...૩.
કાવ્ય ન જાણું, ભાણ ન જાણું; છંદ તાલ નહિ જ્ઞાન. ...૪.
મંદિર જાઉં ન મસ્જિદ ધાઉં; દત્તદ્વાર હું શ્વાન! ...૫.
ભોં ભોં કરતાં જનમ ગયો આ, **રંગ** થજો અવસાન!! ...૬.

અર્થ

હે સંતો! હું મૂરખ અને નાદાન છું. ખરેખર! હું મૂરખ છું, નાદાન છું.

હે સંતો! હું સ્નાન વિશે જાણતો નથી, ધ્યાન વિશે જાણતો નથી. પૂજા કે પવમાન સૂક્ત પણ જાણતો નથી. ...૧.

હું દેવ વિશે જાણતો નથી, ધર્મ જાણતો નથી કે મને કર્મની પણ સમજ નથી. ...૨.

હું વેદ કે પુરાણ પણ જાણતો નથી. દર્શન (ષડ્દર્શન) કે કુરાન કશું જાણતો નથી. ...૩.

હું કાવ્ય જાણતો નથી, નાટક (ભાણ) વિશે કશું જાણતો નથી. વળી મને છંદ કે તાલનું પણ કશું જ્ઞાન નથી. ...૪.

હું મંદિર જતો નથી કે મસ્જિદ તરફ દોડતો નથી. હું તો કેવળ દત્ત ભગવાનના દ્વારનો કૂતરો છું. ...૫.

મારો આ જન્મારો ભોં ભોં એમ ભસવામાં જ ગયો. મારા બધા રાગ-દ્વેષનું અવસાન (મૃત્યુ) થજો અર્થાત્ મટી જજો. ...૬.

વિવરણ

જ્યારે ભગવાન કૃપા કરે ત્યારે સાધકને પોતાના દોષો દેખાય. અમર આદેશમાં પૂ.શ્રી કહે છે કેઃ

‘જુઓ તો પોતાના દોષ જુઓ.
ગાઓ તો બીજાના ગુણ ગાઓ.’

પોતાના દોષો દેખાય તો તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન થાય. બીજાના ગુણમાં પણ દોષ જોવાની વૃત્તિને અસૂયા કહેવામાં આવે છે. એને બદલે બીજાના ગુણ જોવાની વૃત્તિ એ ગુણગ્રાહી વૃત્તિ છે.

બીજાનું સારું-ગુણો જોઈ એ અપનાવવાથી અને પોતાના દોષો જોઈ એ સુધારવાથી સાધકની પ્રગતિ થાય છે.

પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છે કેઃ

સ્વદોષો જાણ્યા વિના થાય કેમ મન શુદ્ધ?
મનશુદ્ધિ વિણ જ્ઞાન ના, કાં ભૂલે દુર્બુદ્ધ. (અ.૭૦ દો.૩૩)

પોતાના ઈષ્દેવના દ્વારે જન્મ પૂરો કરવાની જે ઈચ્છા છે તે જીવનમાં લાવવા જેવી છે.

ભજનઃ ૩

શ્રી દત્તાષ્ટક

(રાગઃસારંગ; તાલઃદાદરા)

ઢૂંઢત દેખા જગતમેં, સાર વસ્તુ હૈ એક;
જીન પાયે સબ પા લિયા, દત્ત દત્ત દો ભેદ. ...૧.

દયા દાન અરુ દમન હૈ, દદ્દાકા યહ ભેદ;
તત્તા વિષયાધ્યાસ હૈ, તાકો તું કર ભેદ. ...૨.

કુત્તે ચારોં બેદ હૈ, ચાટત નિશદિન પાંવ;
ગૌમાતા શાંતિ છમા ધરમલચ્છન સાર. ...૩.

એક હાથ ત્રિશૂલ હૈ, નાશ કરે અજ્ઞાન;
ડમરુ બાજે હૃદયમેં, સોહં સોહં નાદ. ...૪.

ગદા દાન કર જ્ઞાનકા, કમલ હૃદયબિકાસ;
ચક્ર નાશ ભવચક્કા; શંખ રટે ઓંકાર. ...૫.

જ્ઞાનનદી નિત સ્નાન હૈ, કૌપીન સંયમ સાર;
કિસ જીહ્વા ગુન ગા શકું? બેદ નેતિ પુકાર. ...૬.

સબ દેવનકા દેવ યહ, સબ બેદનકા બેદ;
ભૂપનકી તો ક્યા કથા? શ્વાસ નિસારે અનેક. ...૭.

બાર બાર પ્રણતિ કરું, ગાઉં મુખસે ગાન;
નાચું હો નિર્લાજ મૈં, મસ્ત ફકીર પુરાણ. ...૮.

પ્રેમ આપો તો પ્રેમ મળશે.

દત્તાષ્ટક જો યહ પઢે, **રંગ** દત્ત નિર્ધાર;
પામર વિષયી કોઉ હો, સાધુ સાધુ ત્રિવાર. ...૯.

અર્થ

દુનિયામાં શોધતાં શોધતાં મેં એક જ વસ્તુ સારરૂપ જોઇ, જે મેળવ્યાથી બધું જ મળી ગયું એમ ગણાય. એ છે બે રહસ્ય દર્શાવતો (એક જ) 'દત્ત' શબ્દ. ...૧

દયા, દાન અને દમન એ 'દ' અક્ષરનું રહસ્ય છે. ત્ત-તત્તા વિષયાધ્યાસ છે જેને તારે ભેદવાનો છે, દૂર કરવાનો છે. ...૨.

(ચાર) કૂતરાં એ ચાર વેદો છે જે રાત દિવસ (દત્તના) પગને ચાટે છે. ગાયમાતા એ શાંતિ, ક્ષમા અને ધર્મના લક્ષણના સારરૂપ છે. ...૩.

એક હાથમાં રહેલું ત્રિશૂલ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે અને હૃદયમાં સોહં સોહંનો નાદ ગજવતું ડમરુ વાગી રહ્યું છે. ...૪.

ગદા જ્ઞાનનું (ગ) દાન કરે (દા) છે અને કમળ હૃદયનો વિકાસ સૂચવે છે. સુદર્શન ચક્ર ભવચક્રનો નાશ કરનાર છે અને શંખ ૐકારનો ધ્વનિ રટે છે. ...૫.

તેમણે સારરૂપ સંયમરૂપી કૌપીન પહેર્યું છે. જ્ઞાનરૂપી નદીમાં રોજ સ્નાન કરે છે, જ્યાં વેદ પણ 'નેતિ નેતિ' કહીને પોકાર કરે છે, ત્યાં હું કઇ રીતે (મારી) જીભે એના ગુણ ગાઈ શકું? ...૬.

આ (દત્ત ભગવાન) બધા દેવોના દેવ છે અને બધા વેદોના પણ વેદ છે. એની આગળ રાજાની તો શી વિસાત? એ તો (રાજા) બિચારો અનેક નિશ્વાસ કાઢતો હોય છે. ...૭.

હું (દત્તને) વારે વારે પ્રણામ કરું છું અને મુખથી એના ગુણગાન ગાઉં છું. હું તો જુના જમાનાના ફકીરની જેમ લાજ છોડીને મસ્ત થઈને નાચું છું. ...૮.

પોતાના સંસાર(**રંગ**)ને દત્તમય રાખવાનો નિર્ધાર કરી આ દત્તાષ્ટકના જે પાઠ કરશે તે (વ્યક્તિ) પામર કે વિષયી હોય તો પણ તે ચોક્કસ સાધુ પુરુષ થઇ જશે. ...૯

વિવરણ

આ ભજન પૂ.શ્રીએ અમદાવાદમાં પોતાની ગંભીર માંદગી સમયે લખ્યું. તા- ૧૯ નવેમ્બર, ૧૯૨૪ના રોજ રાત્રે લગભગ બે વાગે સ્ફૂરેલું આ ભજન મૃતપ્રાયઃ સ્થિતિમાં સ્હેજ સુધારો થતાં રચાયેલું.

પોતાના ઈષ્ટદેવ ભગવાનના સ્થૂળ સ્વરૂપના દર્શન કરતાં કરતાં એમાંથી જે ગુણો ગ્રહણ કરવાના છે એની સૂક્ષ્મદષ્ટિ પૂ.શ્રી આ ભજનમાં સ્પષ્ટ કરે છે.

દત્ત ભગવાન મળે એટલે બધું મળી ગયું એમ કહીએ ત્યારે દત્ત ભગવાનની ગુણગ્રહણ કરવાની વૃત્તિ કેળવવાનો સંકેત છે. દત્ત ભગવાને ચોવીસ ગુરુ પાસેથી દૈવી સંપત્તિરૂપ સદ્‌ગુણો ગ્રહણ કર્યા. પરિણામે એમની દરેક વસ્તુ આપણને શાંતિ અને આનંદની પ્રાપ્તિ માટેના રસ્તા બતાવે છે.

દત્ત શબ્દનો ‘દ’ આપણને દયા, દાન અને દમન શીખવાડે છે. ઉપનિષદની કથાનો સંદર્ભ છે. માનવ, દાનવ અને દેવ ત્રણે વારાફરતી બ્રહ્મા પાસે ગયા. બ્રહ્માએ ત્રણેને ઉપદેશમાં ‘દ’ કહ્યો. પરંતુ દાનવોને ઉપદેશમાં ‘દ’ કહ્યા પછી દાનવો જવા લાગ્યા ત્યારે બ્રહ્માજીએ પૂછ્યું કે તમે શું સમજ્યા? દાનવોએ કહ્યું કે અમે નિર્દય અને ક્રૂર છીએ એટલે તમે અમને ‘દ’ દ્વારા બધા પર દયા કરજો એવો ઉપદેશ આપ્યો. બ્રહ્માજીએ કહ્યું કે “જાવ, તમે સાચું સમજ્યા છો.”

બ્રહ્માએ એ જ રીતે માનવોને પૂછ્યું તો માનવે કહ્યું કે “અમે લોભી છીએ એટલે આપે ‘દ’ દ્વારા અમોને દાન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.” બ્રહ્માએ માનવને કહ્યું કે “જાવ, તમે જે સમજ્યા તે બરાબર છે.”

એજ રીતે બ્રહ્માએ દેવોને પણ પૂછ્યું તો દેવોએ કહ્યું કેઃ “અમે દેવો વિલાસી છીએ, ભોગી છીએ એટલે તમે અમોને ઇંદ્રિયોનું ‘દમન’ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો.” આ સાંભળીને બ્રહ્માએ દેવોને પણ કહ્યું કેઃ ‘તમે સાચું સમજ્યા છો. તમે જાવ.’

દત્તમાં રહેલો ત અક્ષર વિષયાધ્યાસ સૂચવે છે. પૂ.શ્રીએ "દ્વારકાનાં ડીમ ડીમ"ના પ્રવચનમાં આ વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એમણે ચિત્ત શબ્દમાં રહેલા તકાર દ્વારા સૂચવાતા વિષયાધ્યાસને દૂર કરવાનું સૂચવતાં કહ્યું કે "ચિત્તમાંથી તકાર એટલે વિષયાધ્યાસ નીકળી જાય અને વિષયને બદલે એ સર્વ વિષયનું અધિષ્ઠાન વિશ્વનાથનું ચિંતન કરવા લાગે કે એ તદ્રૂપ જ થઇ જાય છે ને એ અનાદ્યનન્ત આનંદ સાગરમાં ભળી જતાં દુઃખ એને શોધ્યું જડતું નથી."

દત્તપ્રભુના સ્થૂળ સ્વરૂપ અને પ્રતીકોનો સૂક્ષ્મ અર્થ જાણી એને જીવનમાં ઉતારવાનો છે. 'જાણેલું કામ નહિ આવે, જીવેલું કામ આવશે' એવું પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીનું વચન ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

ચાર વેદ કૂતરાં બનીને દત્તના પગ ચાટે છે એટલે વેદ પણ દત્તપ્રભુને આધિન છે. 'યન્નિઃશ્વસિતં શાસ્ત્રમખંડમ્ નિગમાદિ' એવું કહેવાનો અને 'વંદું તુજને વારંવાર, વેદ શ્વાસ તારા નિર્ધાર' દ્વારા પણ એ જ ભાવ સૂચવાયો છે. ગાય દ્વારા શાંતિ, ક્ષમા સૂચવાયા છે. આ બે ધર્મના સારરૂપ લક્ષણ છે. ભગવાન દત્તાત્રેયના ચોવીસ ગુરુમાં પહેલો ગુરુ 'ધરતી' છે જે ક્ષમાનો ગુણ શીખવે છે.

ભગવાનની કેવળ સ્થૂળ પૂજા કે બાહ્યાચારથી વ્યક્તિ પોતાનું જીવન ઉન્નત બનાવી શક્તો નથી. એ સ્થૂળ પૂજા કરતાં કરતાં એ દ્વારા સૂચવાતા સૂક્ષ્મ ગુણોને જીવનમાં ઉતારી બતાવવાના છે. પાદુકાપૂજન એ કેવળ ચરણની પૂજા નથી, એ મહાન વ્યક્તિના આચરણની પૂજા પણ છે અને સાચું પૂજન એ આચરણને આપણા જીવનના આચરણ દ્વારા પુષ્ટિ આપવામાં રહેલું છે.

વ્યક્તિ દૈવી સંપત્તિને જીવનમાં ઉતારે એટલે એ સાધુ પુરુષ બની જાય એમાં શી શંકા? એક તત્ત્વચિંતકનું વાક્ય યાદ રાખીએઃ

One who knows, does. (જે જાણે છે તે ક્રિયાન્વિત કરે છે)
One who does not, teaches. (જે ક્રિયાન્વિત કરતો નથી તે ઉપદેશે છે)

'સમજવું' કે 'જાણવું' એટલે એ રીતે જીવી બતાવવું.

પ્રેમનો બદલો પ્રેમ જ હોઇ શકે.

કરની બીન કથનીકી કીમત કૌડી જાન બજારો હૈ।
બીન કથની કરની કર બંદે ઉધરે સંત હજારો હૈ॥

દત્તાષ્ટકને આ સંદર્ભમાં સમજીએ તો પછી આપણું જીવન સારું બને અને બીજાને એમાંથી શીખવાનું મળે.

ભજનઃ ૪

(રાગઃશંકરા; તાલઃત્રિતાલ)

એક દિગંબર દેખા, અવધૂ! એક દિગંબર દેખા. ...ટેક.
ના દૂરી ના પંજા સાધો, દશ બિન અનુપમ એક્કા. ...અવધૂ. ૧.
કોઈ કહે રામા, કોઈ કહે કૃષ્ણા, કોઈ દત્ત અદેખા. ...અવધૂ. ૨.
આપ હિ રાજા, આપ હિ રાની, આપ કુમાર અલેખા. ...અવધૂ. ૩.
રંગ રંગારા રંગને જૈસા, છોડ દિયા સબ ઠેકા. ...અવધૂ. ૪.

અર્થ

એક દિગંબરને મેં જોયો. (ખરેખર) એક દિગંબરને મેં જોયો. ...ટેક.

એ (દત્ત પ્રભુ) દૂરી (દ્વૈત), પંજા (પાંચ ભૌતિક તત્ત્વ) કે દશ વિનાનો (ઇંદ્રિયો) અનુપમ એકો (એક-અદ્વૈત પરમ તત્ત્વ) છે. ...૧.

કોઈ એને રામ કહે છે, કોઈ કૃષ્ણ કહે છે તો કોઈ એને નથી જોયા એવા દત્ત કહે છે. ...૨.

પોતે જ રાજા છે, પોતે જ રાણી છે અને પોતે જ કુમાર છે. (ગુલામ છે.) ...૩.

હે પરમાત્મા (રંગારા)! જેવો રંગવો હોય તેવો **રંગ**. (મેં તો) કોઈ પણ પ્રકારનો ઠેકો રાખ્યો નથી. બધા ઠેકા છોડી દીધા છે. ...૪.

વિવરણ

પૂ.શ્રી નારેશ્વરમાં પોતાના હાથે પ્રસાદ આપતાં ત્યારે કેટલાક ફિચરિયા પૂ.શ્રીએ આપેલા પ્રસાદના દાણાની સંખ્યાને આધારે સટ્ટો રમતા. આ વાતની પૂ.શ્રીને જાણ થતાં એમણે જાતે પ્રસાદ આપવાનું બંધ કર્યું અને એ સંદર્ભમાં આ ભજન રચાયું. પ્રસાદના દાણાની સંખ્યાને આધારે જુગાર રમનારા ઘણીવાર તો પૂ.શ્રી હાથની આંગળી ઊંચી કરે તો ઊંચી થયેલી આંગળીની સંખ્યાને આધારે પણ જુગાર રમતા.

અદ્વૈતવાદનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરતાં પૂ.શ્રી જણાવે છે કે આ સમગ્ર જગત બ્રહ્મ ઉપરનો અધ્યાસ છે. દ્વૈત (દૂરી) દેખાય ખરું પણ છે નહિ. પંચભૂત (પંજો) પણ શરીરરૂપે દેખાય પણ એ પણ સાચું નથી, આભાસમાત્ર છે. પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય એમ મળી દશ ઇંદ્રિયો પણ નાશવંત જ છે. આ પ્રકારની સમજ મળે, જ્ઞાન થાય એટલે બધા પ્રશ્નો હલ થઈ જાય. અનુપમ એક્કા દ્વારા એક જ બ્રહ્મનું સૂચન છે.

'સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મ' અને 'બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યાનો' અનુભવ થાય એટલે પછી અક્ષય શાંતિ મળે અને વ્યક્તિ બ્રહ્મનિષ્ઠ બની સચ્ચિદાનંદમગ્ન બને. બ્રહ્મને જાણ્યા પછી, બ્રહ્મજ્ઞ થયા પછી એમાં સ્થિર થવાનું હોય છે, બ્રહ્મનિષ્ઠ થવાનું હોય છે. આ સમગ્ર જગત બ્રહ્મમય છે અને વ્યક્તિ પોતે પણ બ્રહ્મ જ હોવાથી જે કાંઈ છે તે પોતાનું જ સ્વરૂપ છે એવી સમજ આવે એટલે 'આપ હિ રાજા, આપ હિ રાની અને આપ કુમાર'ની દૃઢ સમજ આવે છે. આ જ વાતને તુલસીદાસ જરા જુદી રીતે રજૂ કરે છેઃ

સીયારામમય સબ જગ જાની।
કરહું પ્રનામ જોરી જુગ પાની॥

❁

ભજનઃ ૫

(રાગઃ જોનપુરી; તાલઃત્રિતાલ)

દત્તદિગંબર એક અધારા, યહ બિન જગમેં નહિ નિસ્તારા. ...ટેક.
ઊઠત દત્ત હિ બૈઠત દત્ત; ચલતે ફિરતે સુમરો દત્ત. ...દત્ત. ૧.
જાગત દત્ત હિ સોવત દત્ત; સુપને માંહિ સુમર લો દત્ત. ...દત્ત. ૨.
ખાવત દત્ત હિ પીવત દત્ત; ઠૌરકઠૌર સુમર લો દત્ત. ...દત્ત. ૩.
જહાં દેખો વહાં દત્ત હિ દત્ત; તપસી! દૂજો **રંગ** ન દત્ત. ...દત્ત. ૪.

અર્થ

દિગંબર દત્ત એ એક જ આધાર છે. એના વગર આ જગતમાં બીજો કોઈ આરો નથી. ...ટેક.

ઊઠતાં દત્ત, બેસતાં દત્ત, ચાલતાં દત્ત, ફરતાં તમે દત્ત ભગવાનનું સ્મરણ કરી લો. ...૧.

જાગતાં દત્ત અને સૂતાં પણ દત્ત અને સ્વપ્નમાં પણ દત્તનું સ્મરણ કરી લો. ...૨.

ખાતાં દત્ત અને પીતાં પણ દત્ત દત્ત કરો. ઠામ-કઠામ એનું જ-દત્તનું જ સ્મરણ કરી લો. ...૩.

જ્યાં જુઓ ત્યાં બસ! દત્ત, દત્ત અને દત્ત જ છે. હે તપસી! (મોદી!) દત્ત સિવાય બીજો કોઈ **રંગ** જ નથી, (બીજી કોઈ વસ્તુ જ નથી.) અથવા દત્તને બીજો કોઈ રંગ જ નથી. ...૪.

વિવરણ

પોતાના ઈષ્ટદેવ ભગવાન દત્તનો જ એક આધાર છે અને એના સિવાય બીજો કોઈ આશરો નથી એવી દૃઢ શ્રદ્ધા સાથે પોતે શ્વાસે શ્વાસે દત્તનું નામસ્મરણ

કરે છે તેની વાત કરે છે. નામસ્મરણ એ સાધુ-સંતોનું જીવન છે, દુઃખિયાનો વિસામો છે અને ભવરોગીનું ઓસડ છે એવું પૂ.શ્રીએ એક ભજનમાં કહ્યું છેઃ

સંતમહંતનું જીવન એ છે, દુઃખિયાનો વિસામો રે,
ભવરોગીનું ઓસડ મોંઘું, કિમિયો કીમતી જાણો રે... નામસુધારસ જે જન.

પ્રભુનું નામ દરેક સ્થળે, દરેક સમયે, દરેક પરિસ્થિતિમાં લઇ શકાય. શ્વાસે શ્વાસે દત્તનામસ્મરણ કરવાથી વ્યક્તિને પછી બધે અને બધામાં પોતાના ઇષ્ટદેવનાં-દત્તનાં જ દર્શન થાય છે. 'દ્વૈત'નો નાશ થઇ અદ્વૈતની ભાવના પુષ્ટ થાય છે.

નામસ્મરણથી વ્યક્તિ જ્ઞાનીની સ્થિતિ પામે છે અને છતાં તે પ્રેમાળ અને નમ્ર રહે છે. નામ રસાયણ સેવનારની આંખ અને વાણી પલટાઇ જાય છે-બદલાઇ જાય છે એવું પૂ.શ્રી એક ભજનમાં કહે છે.

નામરસાયણ લીધું જેણે નેણ વેણ પલટાય,
કાયા કંચન સોહન લાગે, ક્રિયા ફરે તત્કાળ, ... હરિના નામનો હો.

આ ભજન ઇષ્ટદેવમાં અડગ નિષ્ઠાનું અને નામસ્મરણના મહત્ત્વનું વર્ણન કરે છે.

ભજનઃ ૬

(રાગઃ માલકૌંસ; તાલઃત્રિતાલ)

અબગુન ન મોરે પ્રભુ દેખો રે. ...ટેક.
ભટક ભટક ચરનનમેં આયો, લાજ દાસકી રાખો રે! ...અબ. ૧.
મૈં તો તુંબી કડુવી જનમકી, બના લો તંબૂર વાકો રે! ...અબ. ૨.
તાર્યો બ્યાધ કસાઇ સજનો, ગનિકા તક કબ રોકો રે! ...અબ. ૩.
પૂજન જાનું ન ભજન ન જાનું **રંગ** દ્વારપે ભેકો રે! ...અબ. ૪.

પ્રેમને દોષ દેખાતો જ નથી.

અર્થ

હે પ્રભુ! મારા અવગુણ જોશો નહિ. ...ટેક.

હું રખડતો રખડતો તમારા ચરણોમાં આવ્યો છું. આ દાસની આબરૂ સાચવજો. ...૧.

હું તો જનમથી જ કડવી એવી તુંબી છું પરંતુ તમે એનો તંબૂરો બનાવી દોને! .૨.

તમે શિકારી(વ્યાધ)ને અને સજનો કસાઈને તાર્યા છે. તમે વેશ્યા જેવીને પણ તાર્યા વિના ક્યાં રોકી (રાખી) છે? (તેનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો છે ને!) ...૩.

હું પૂજન જાણતો નથી અને ભજન પણ જાણતો નથી. આ **રંગ** તો તારા દ્વારે દેડકો થઈને બેઠો છે. (અર્થ વગરનું ડ્રાંઉ ડ્રાંઉ કર્યા કરે છે.) ...૪.

વિવરણ

આ ભજનમાં આર્તભાવ છે. સાધક પોતાના અવગુણ વિશે સાવધ છે અને એને નજર અંદાજ કરવાની, એને અવગણવાની પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે. સાધકમાં જ્યારે શરણભાવ જાગે ત્યારે 'હવે તમારા સિવાય પ્રભુ! મારું કોઈ નથી' એવો પોકાર કરે છે.

સમગ્ર ભગવદ્ગીતાનો સાર શરણાગતિ છે. ભગવાને અર્જુનને કહ્યું કે તું બધા ધર્મોને છોડીને એકમાત્ર મારે શરણે આવ. હું તને બધા પાપોમાંથી છોડાવીશ. તું વિચાર ના કર.

શરણભાવ એકદમ જાગતો નથી. ભગવાનની કૃપા થાય તો જ શરણભાવ જાગે છે. ભટકી ભટકીને, અંતે થાકીને તારા ચરણે આવ્યો છું. હવે તું જ આ દાસની લાજ રાખ.

દ્રૌપદીએ જ્યાં સુધી પાલવનો છેડો પોતાના મોંમાં દબાવી રાખી પોતાની લાજ બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યાં સુધી ભગવાન દોડ્યા નથી. જ્યારે લાચાર થઈને, બેસહારા બનીને ભગવાનનું શરણું લીધું ત્યારે જ 'વસનરૂપ ભયે શ્યામ'-ભગવાને વસ્ત્રરૂપ લઈને એનું અંગ ઢાંક્યું.

પ્રેમ આંધળો છે એનો અર્થ એ કે એને કોઈના દોષ-ગુના દેખાતા નથી.

વ્યક્તિ પોતાના અવગુણ જાણે અને સ્વીકારે એ બહુ મોટી વાત છે. અવગુણનો સ્વીકાર થાય તો જ એને સુધારવાના પ્રયત્નો થાય. ભગવાન તો પતિતજનને પાવન કરનારા છે, દીનબંધુ છે, શરણાગત રક્ષક અને વત્સલ છે એટલે એની સમક્ષ તો પેટ છૂટી અને દિલ ખોલીને વાત થઇ શકે.

ગમે તેવી નકામી જણાતી વસ્તુનો પણ ઉપયોગ શક્ય છે. યોજક મળી જાય તો Waste માંથી પણ Best-બગાડમાંથી શ્રેષ્ઠ વસ્તુ બનાવી દે છે. એટલે જેમ શંકરના લલાટે રહેલો વાંકો ચંદ્ર પણ શોભા પામે છે તેમ ભગવાનના શરણે ગયેલા જીવની ખામીનું પણ ભગવાન ખૂબીમાં રૂપાંતર કરે છે અને તેથી ભક્ત જનમથી કડવી તુંબીનો તંબૂરો બનાવી દેવાની પ્રાર્થના કરે છે.

પોતાની પ્રાર્થનાને પ્રભુ સ્વીકારે એટલા માટે ભૂતકાળમાં પ્રભુએ કરેલાં કામોની યાદ અપાવે છે અને એમનું બિરુદ જાળવવાની પ્રાર્થના કરે છે. તમે શિકારી (બ્યાધ), સજનો કસાઇ અને ગણિકાને પણ તારી છે તો પછી મને પણ તારજો એવી પ્રાર્થના છે અને મને પણ તારશો એવો વિશ્વાસ છે.

આવી શરણાગતિ લેવા માટે તો કેવળ નિષ્ઠાની જરૂર હોય છે. સાધનની પરિપક્વતાને જ નિષ્ઠા કહે છે. આવી નિષ્ઠા આવ્યા પછી ભજન-પૂજનની જરૂર નથી. જેમ બિલાડી પોતાના બચ્ચાની સંભાળ લે છે તેવી સંભાળ ભગવાન ભક્તની લે છે. બિલાડી મોંમાં બચ્ચાને લઇને એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ લઇ જાય છે. બચ્ચાની કોઇ જવાબદારી હોતી નથી.

પૂ.શ્રીએ શરણભાવ દર્શાવતા ઘણા ભજનો લખ્યાં છે.

- અબ મૈં કહાં જાઉં શરણ છોડ ચરણ તોરે

નામ સૂન દૌડ આયો, પતિતપાવન મન ભાયો,
સાંવરી સૂરત દેખ ધાયો, દોઉ કર જોરે ...

• આન પડા નાથ! દરપે શરણમેં લીજિયેજી
નામ પતિતપાવન સુન તુમરો, આયા દરસ ભિકારી
અબ તો નાથ! દેર ન કીજે,
બીત ગઈ ઉમરી સારી, દયા અબ કીજીયેજી ...
જ્ઞાન ન સીખા, ધ્યાન ન સીખા, બના પેટ પૂજારી,
તેરી મેરી કર કર ફૂલા,
કરની ન દેખો સાંઇ, દાસ અપનાયિયેજી ...

શરણાગતિમાં ભક્તની ભગવાનમાં અનન્ય નિષ્ઠા હોય છે અને એના સિવાય મારું કોઇ નથી એવી તીવ્ર લાગણી હોય છે. આવી શરણાગતિ આવે પછી સાધકે ચિંતા કરવાની હોતી નથી.

'મારી ફિકરમાં તું ફરે છે, હવે મેં તો જાણ્યું રે' એવા અનુભવો થવા માંડે.

જે જેનું શરણું લે છે તે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરે છે અને તેથી ગંગા જેવી નદીના ભારે જલપ્રવાહની વિરુદ્ધ દિશામાં નાની એવી માછલી જઇ શકે છે. પરંતુ એનું જોઇને હાથી એવું કરવા જાય તો હાથી તણાઇ જાય છે. કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ

જો જાકી શરણ લીયે તાકી રાખે લાજ,
ઉલટ જલે મછલી ચલે, બહત જાત ગજરાજ.

❁

ભજનઃ ૭

(રાગઃ માલકૌંસ; તાલઃત્રિતાલ)

ગુરુચરન પ્રીત મોરી લાગી રે! ...ટેક.
સોતી થી મૈં જનમોજનમસે, ગુરુશબદસે જાગી રે! ...ગુરુ. ૧.
હાટ બજાર ફીરું મતવાલી, લોગલાજ સબ ત્યાગી રે! ...ગુરુ. ૨.
કોહં કોહં પૂછત રાગી, સોહં કહત વિરાગી રે! ...ગુરુ. ૩.
ના મૈં રાગી ના મૈં વિરાગી **રંગ**-રાગસે ભાગી રે! ...ગુરુ. ૪.

અર્થ

મને ગુરુના ચરણમાં પ્રીત લાગી છે. (અનુરક્તિ થઇ છે.) ...ટેક.

હું તો જનમોજનમથી સૂતેલી હતી પરંતુ ગુરુના શબ્દો સાંભળીને જાગી ઊઠી છું. ...૧.

હું તો આ સંસારરૂપી હટવાડો-બજારમાં લોકોની શરમ છોડીને હવે મતવાળી બનીને ફરું છું. ...૨.

રાગી (આસક્તિવાળો સંસારી) હોય તે 'હું કોણ છું?' એમ પૂછે છે જ્યારે વિરાગી (આસક્તિ વિનાનો સાધક) 'હું તે છું' એમ કહે છે. ...૩.

હું તો રાગી પણ નથી અને વૈરાગી પણ નથી. હું તો **રંગ**-રાગથી દૂર નાસી ગઇ છું અર્થાત્ રંગરાગ વિનાની થઇ છું. ...૪.

વિવરણ

આ ભજન પૂ.શ્રીએ વીસનગરમાં રચેલું. ઠંડીના દિવસો હતાં. મુ.શ્રી રતિલાલ કંસારાની મેડી પર મુકામ હતો. એ મેડીના ઝરુખામાં સવારે પૂ.શ્રી બેઠા ત્યારે ભક્ત

બેને કહ્યું કેઃ 'બાપજી! ખૂબ ઠંડી છે.' પૂ.બાપજીએ ભજન ભાસ્કર સુમનકાકાને કહ્યુંઃ 'માસ્તર કાગળ ને પેન લાવો. આપણે ઠંડીને બંડી પહેરાવીએ.' આમ કહીને આ ભજનની રચના કરી.

પૂ.શ્રી ગુરુલીલામૃતના પ્રથમ અધ્યાયમાં લખે છેઃ

હૃદય નિયામક અંતરે, બાહિર સદ્‌ગુરુરૂપ.

હૃદયમાં-અંતરમાં રહેલું સચ્ચિદાનંદનું તત્ત્વ જ સદ્‌ગુરુરૂપે બહાર ઊભું હોય છે.

દત્તબાવનીમાં પણ પૂ.શ્રી આ ભાવ રજૂ કરે છે.

અંતર્યામી સચ્ચિત્સુખ, બહાર સદ્‌ગુરુ દ્વિભુજ સુમુખ.

પૂ. આદિશંકરાચાર્ય કહે છે કે વૈદિક પદ્ધતિથી અનેક વર્ષોની કરેલી સાધનાથી જ્યારે ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે એ પ્રસન્ન થયેલો ઈશ્વર સાક્ષાત્ સદ્‌ગુરુરૂપે આવી મળે છે.

સાચા ગુરુ મળવા મુશ્કેલ. મળે તો ઓળખવા મુશ્કેલ. અને ઓળખાય તો જીરવવા મુશ્કેલ. પરંતુ આવા સાચા અને સમર્થ સદ્‌ગુરુ મળી જાય, એના ચરણોમાં એકનિષ્ઠ થઈ જવાય, એના ઉપર નિર્મળ પ્રેમ થઈ જાય તો પછી શિષ્યે કશું કરવાનું રહેતું નથી. ગુરુની સેવા કરવાની પદ્ધતિને જાણીને જીવનમાં ઉતારી બતાવનાર શિષ્યને ગુરુ પોતાના જેવો કરી દે છે. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

ગુરુસેવા પદ્ધતિ લહે તે જાણે સહુ વેદ,
મંત્ર, તંત્ર કિંકર સહુ ન રહે કાંઈ ખેદ. (અ.૭૦ દો.૩૯)

આવા સમર્થ ગુરુના ચરણમાં અનન્ય પ્રેમ જાગી જાય તો પછી ગુરુની શિખામણથી માયા-મમતાની નિદ્રામાંથી જાગી જવાય છે. સાચો ગુરુ કેવળ સાનથી શિષ્યની ભ્રમણાને દૂર કરી દે છે. એને માટે બોલવાની પણ જરૂર પડતી નથી. ગુરુનું મૌન એ જ વ્યાખ્યાનરૂપ હોય છે અને શિષ્યોના સંશયને દૂર કરી દે છે. 'ગુરોસ્તુ મૌનમ્ વ્યાખ્યાનમ્ શિષ્યસ્તુ છિન્નસંશયાઃ ।'

સાચો સદ્‌ગુરુ કે સમર્થ સંત શું કરે છે એ જણાવતાં એક ભજનમાં સ્વામી બ્રહ્માનંદ લખે છેઃ

સંત પરમ હિતકારી, જગતમાંહિ સંત ...
પ્રભુપદ પ્રગટ કરાવત પ્રીતિ, ભરમ મિટાવત ભારી ... જગત.

આમ પ્રભુના ચરણમાં પ્રીતિ થાય અને ભ્રમ દૂર થાય એટલે વ્યક્તિની રહેન-સહેન, નેણ-વેણ બદલાઈ જાય છે. પછી એ આધિ, વ્યાધિ કે ઉપાધિથી ગભરાતો નથી. એને મન દુઃખ કે સંકટનો કોઈ ભય નથી, બીક નથી.

પૂ. પુનિત મહારાજ લખે છેઃ

મારે સદ્‌ગુરુ કેરો સાથ, છત્તર છાંયડે રહું છું.

ભક્ત જગતરૂપી હટવાડામાં-બજારમાં ચિંતા વગર-મસ્ત થઈને ફરે છે. હવે લોકોની એ ચિંતા કરતો નથી. લોકો શું કહેશે એ વિચાર જ નથી આવતો. કારણ કે ‘કુછ તો લોગ કહેંગે, લોગોકા કામ હૈ કહેના.’ લોકો તો ગમે તે કરો પણ ટીકા-ટીપ્પણી કરશે જ.

‘વદે સંયમે ષંઢ, કામી જ ભોગે,
મહામૂર્ખ દાને ન દે ક્ષુદ્ર લાગે.’

આવું પૂ.શ્રીએ દત્તનામસ્મરણમાં કહ્યું છે. પરંતુ જગતને અવગણવાની શક્તિ સમર્થ સદ્‌ગુરુના ચરણોમાં અનન્ય પ્રીતિ જાગે તો જ આવી શકે.

‘હું કોણ છું’ નો વિચાર કરતો રાગી-અજ્ઞાની જીવ કે ‘હું તે છું’ એવી સમજ ધરાવતો જ્ઞાની અને વૈરાગી જીવ એ બંને પૈકી ગુરુમાં પ્રીતિ ધરાવતો શિષ્ય એકેમાં આવતો નથી. રાગી જગત તરફ ભાગે છે જ્યારે વિરાગી જગતથી દૂર ભાગે છે. આમ બંને ભાગે તો છે જ જ્યારે ગુરુમાં અનન્ય પ્રીતિ ધરાવતા જીવની ભાગવાની પ્રવૃત્તિ જ બંધ થઈ જાય છે.

પૂ.શ્રીએ પ.પ. સ્વામી મહારાજના સ્થૂળ દેહે દર્શન એક જ વાર કરેલાં અને તે પણ નાની ઉંમરે અને છતાં ગુરુના ચરણમાં રહેલી અનન્ય પ્રીતિને કારણે પ.પ. સ્વામી મહારાજ તેમને હાજરાહજૂર રહી માર્ગદર્શન આપતા.

પ્રેમ કોઈને ગુલામ બનાવતો નથી અને કોઈનો ગુલામ બનતો પણ નથી.

આવી પ્રીતિ જગવવા માટે નિર્મળ ચિત્તની જરૂર છે. સાત્ત્વિકતા સભર મનમાં આવી પ્રીતિ જરૂર જાગે. ભક્ત જ્યારે બોડાણા જેવો નિષ્ઠાવાન બને, અનન્ય પ્રીતિ ધરાવે અને દર્શાવે તો ત્યાર પછી તો બાકીનું ભગવાન સંભાળી લે છે.

ભજનઃ ૮

(રાગઃ ભૈરવી; તાલઃ કહેરવા)

નથી ગમતું નથી ગમતું આ ઘેર; જાવું પેલે દ્વાર. ...ટેક.

અંધતમે આ સઘળું ભરિયું, ત્યાં તો તેજ અપાર;
ભૂખકડાકા તીખા અહિયાં, ત્યાં મિજલસ નહિ પાર. ...જાવું. ૧.

પાણીના પણ સાંસા અહિયાં, ત્યાં અમૃતપાથાર;
દુઃખદરિયો ઉંછાળા મારે (ત્યાં) સુખસાગર રેલાય. ...જાવું. ૨.

રાગદ્વેષનાં જુથ ઘણેરાં, (ત્યાં) શાંતિ તણો નહિ પાર;
રંગરાજ ગુરુસેવા કીની, જઇ બેઠો તે ઠામ. ...જાવું. ૩.

અર્થ

મને આ ઘરે બિલકુલ ગમતું નથી. મારે પેલે દ્વાર (ઘરે) જવું છે. ...ટેક.

આ સઘળું ઘર ઘોર અંધકારથી ભરેલું છે જ્યારે ત્યાં તો અપાર તેજ છે. અહીં તો કડકડતી તીવ્ર ભૂખ (નાં દુઃખો) છે. જ્યારે ત્યાં તો મિજલસનો પાર નથી. .૧.

અહીંયાં તો પાણીની પણ ભારે તંગી છે જ્યારે ત્યાં તો અમૃતનું સરોવર ભરેલું છે. અહીં તો દુઃખનો દરિયો ઉછાળા મારે છે જ્યારે ત્યાં તો સુખનો સાગર રેલાય છે. ...૨.

અહીં તો રાગ દ્વેષથી ભરેલા ઘણા જૂથો છે જ્યારે ત્યાં તો પાર વિનાની શાંતિ છે. **રંગ**રાજે ગુરુની સેવા કરી તેથી એ જગાએ જઇને (ઠરીને) બેઠો. ...૩.

વિવરણ

સંસારના ભોગ ભોગવવા કે ઇંદ્રિયો ઉપર કાબૂ રાખી, ત્યાગ અને સાધના દ્વારા પરમપદની પ્રાપ્તિ કરવી? ભર્તૃહરિ મહારાજ લખે છે કેઃ

ભોગે રોગભયં કુલે ચ્યુતિભયં વિત્તે નૃપાલાદ્ભયં
માને દૈન્યભયં બલે રિપુભયં રૂપે જરાયા ભયમ્ ।
શાસ્ત્રે વાદભયં ગુણે ખલભયં કાયે કૃતાન્તાદ્ભયમ્
સર્વં વસ્તુ ભયાન્વિતં ભૃવિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવાભયમ્ ॥

ભોગ ભોગવવામાં રોગનો ભય છે, ખાનદાન કુળમાં જન્મેલાને પતનનો ભય છે, ધનવાનને રાજા તરફથી ભય છે, માનમાં દીનતાનો ભય છે, બળવાનને શત્રુનો ભય છે, રૂપવાનને ઘડપણનો ભય છે, શાસ્ત્રમાં વાદ-વિવાદનો ભય છે, ગુણવાનને લુચ્ચા માણસનો ભય છે, શરીરને યમનો ભય છે. ખરેખર! આ જગતમાં બધી જ વસ્તુ ભયથી વ્યાપ્ત છે, કેવળ વૈરાગ્ય જ અભય દેનાર છે.

પૂ.શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

ભોગ રોગનું મૂળ છે, ભોગ મૂળ અવિચાર.
ધન, સત્તા, યૌવન મદે થાય નષ્ટ વિચાર. (અ.૭ દો.૫૦)

પૂ.શ્રી ૨૭મા વર્ષે તો નારેશ્વરમાં તપશ્ચર્યા કરવા બેસી ગયા. કંચન, કામિની અને કીર્તિની પાછળ જગત દોડે છે પરંતુ એમને આ બધું ના ગમ્યું. એમને તો ‘નામદિવાના’ થવાનું ગમ્યું અને એવા નામદિવાના થઇને લોકોને દિવાના કર્યા.

સુખનો સાગર, અક્ષય શાંતિ અને અખંડ આનંદમાં રહેવાનું કોને ન ગમે? સંસારમાં સુખની પાછળ દુઃખ છે જ, રાગ-દ્વેષ છે. ક્યારેક શાંતિ છે તો તરત જ એની પાછળ અશાંતિ છે. અક્ષય શાંતિ અને કાયમી આનંદ રહેતો નથી.

આવી સ્થિતિ સદ્ગુરુની સેવાથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. અને સદ્ગુરુ તો શિષ્યને ‘આપ સમાન’ કરી દે છે. આવા પરમપદને છોડીને સંસારનો કાદવ ચૂંથવાનો કોને ગમે?

પ્રેમ કઠોર અને શુષ્ક હૃદયને પણ મુલાયમ બનાવે છે.

ભજનઃ ૯

(રાગઃ માડ; તાલઃ કહેરવા)

દિગંબરા દિગંબરા શ્રીપાદવલ્લભ દિગંબરા,
અરજી કરું છું ઉરમાં ધરજો, કરુણાપારાવારા. ...ટેક.

પાંવ પાદુકા બાજત ચટચટ, દંડકમંડલુ હસ્ત;
ભીડ પડી છે દોડો વહેલા, નિજાનંદમાં મસ્ત! ...દિગંબરા. ૧.

તમ દર્શનથી અમ અઘ ટળશે, ઉરમાં બાંધી આશ;
ભક્તકામકલ્પદ્રુમ સ્વામી, તોડો માયાપાશ. ...દિગંબરા. ૨.

માફ કરો અપરાધ કરોડો, પાપી હું તમ બાળ;
તમ વિણ બીજું કાંઇ ન જાણું, ભક્તતણા પ્રતિપાળ! ...દિગંબરા. ૩.

ધ્રુવ પ્રહ્લાદ ઉગાર્યા પ્રભુજી, તારી ગણિકા નીચ;
હાથ ગ્રહી કાં છોડો વ્હાલા, **રંગ** રાંક અધબીચ? ...દિગંબરા. ૪.

અર્થ

હે શ્રીપાદવલ્લભ પ્રભુ! હે દિગંબર! હે દયાના સાગર! હું અરજ ગુજારું છું તો તે તમારા ઉરમાં ધરજો (એનો કરુણાથી વિચાર કરજો). ...ટેક.

પગમાં પહેરેલી પાદુકા 'ચટ ચટ - ખટ ખટ'નો અવાજ કરે છે અને આપના હાથમાં દંડ અને કમંડળ છે. હે નિજાનંદમાં મસ્ત રહેનાર! મારા પર સંકટ તૂટી પડ્યું છે તો તમે વહેલા દોડો. ...૧.

તમારાં દર્શન માત્રથી અમારાં પાપો નાશ પામશે એવી ઉરમાં દઢ આશા રાખી છે. હે ભક્તજનોની ઇચ્છાપૂર્તિ માટે કલ્પવૃક્ષ સમા સ્વામી! (આવીને) અમારા માયાના પાશને કાપી નાંખો. ...૨.

હું તમારો પાપી એવો બાળક છું. મારા કરોડો અપરાધો છે તે માફ કરો.

હે ભક્તજનોનું રક્ષણ કરનાર! તમારા વિના હું બીજું કશું જ જાણતો નથી. (તમારા વિના મારું બીજું કોઇ નથી.) ...૩.

હે પ્રભુજી! તમે ધ્રુવ અને પ્રહ્‌લાદને ઉગાર્યા અને નીચ ગણિકા-વેશ્યાને તારી છે. હે વ્હાલા! આ ગરીબડા **રંગ**નો હાથ ઝાલ્યા પછી એને અધવચ્ચે કેમ છોડી દો છો? ...૪.

વિવરણ

પોતાના ઈષ્ટદેવને આર્તપ્રાર્થના કરવાથી એ પ્રાર્થના સાંભળે છે અને ભક્તનાં દુઃખ હરે છે. ભગવાન તો કરુણાનો સાગર છે. મદદ કરવા તૈયાર જ છે પરંતુ ભક્તે મદદ માટે પોકાર કરવો પડે છે. 'આનેકી દેર નહિ, પુકારનેકી દેર હૈ.'

ભગવાન અંતર્યામી હોવા છતાં, ભક્ત પુકાર કરે પછી જ મદદે દોડે છે. દ્રૌપદીએ જ્યાં સુધી ભગવાન કૃષ્ણને પોકાર ન કર્યો ત્યાં સુધી એમના ચીર પૂરવા ના આવ્યા.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી પોતાને ભીડ પડી છે માટે વહેલા દોડો એવો પોકાર કરે છે. ભગવાનની સ્તુતિ-વખાણ પણ છે. તમારાં દર્શનથી અમારાં પાપો ટળશે, તમે ભક્તની ઇચ્છા પૂરી કરનાર કલ્પવૃક્ષ છે એવાં વખાણ કરીને માયાપાશ તોડવાની વિનંતિ કરવામાં આવી છે.

આર્તપોકાર કરનાર પોતાના દોષોનો-અવગુણોનો સ્વીકાર કરે છે. પોતાની ભૂલો કબૂલ કરે છે પરંતુ જેવો તેવો પણ હું તમારો છું, તમારા સિવાય મારું કોઈ નથી એવું કહીને એ કરુણાસગાર દ્રવે એવો પ્રયત્ન કરે છે. ભક્તને ખબર છે કે 'છોરું કછોરું થાય પરંતુ મા-બાપ તેમ થતાં નથી.' ગાનારાએ ગાયું છે કેઃ

હું અંતરમાં થઈ રાજી, ખેલ્યો છું અવળી બાજી,
અવળી સવળી કરનારા, તારી કરુણાનો કોઈ પાર નથી.

પોતાની પ્રાર્થનાને-પોકારને તીવ્ર બનાવતા પહેલાં પ્રભુએ ભૂતકાળમાં જે કાંઈ કર્યું છે તેને ભક્ત યાદ કરાવે છે. ધ્રુવ અને પ્રહ્‌લાદ રાજાના પુત્ર છે તો બીજી બાજુ નીચ ગણિકા એકદમ હલકી કક્ષાની વ્યક્તિ હોવા છતાં ભગવાને બધાને મદદ કરી છે આવું કહીને છેલ્લે તીવ્ર વેદના રજુ કરતાં પૂ.શ્રી ભગવાનને કહે છે કે તમે એક વાર જેનો હાથ પકડો છો તેનો હાથ છોડતા નથી તો પછી મને શું કામ અડધે રસ્તે છોડી દો છો? આ **રંગ** તો રાંક છે. એને તમે અધવચ છોડી દેશો તો એનું શું થશે? તમે છોડશો તો પછી એને કોણ તારશે?

ભજનઃ ૧૦

(રાગઃમિશ્ર માડ ; તાલઃકહેરવા)

(જય જય) ગુરુ મહારાજ ગુરુ, જય જય પરબ્રહ્મ સદ્‌ગુરુ;
જીવનદોરી તુજને સોંપી નિશ્ચિત જગમાં ફરું; ...ટેક.

કાયા વાચા મનથી તુજની, સેવા નિશદિન કરું;
પાપપુણ્ય અરપી તુજ ચરણે, અક્ષય શાંતિ વરું. ...જય. ૧.

તેત્રીસ ક્રોડ દેવ સહુ તુજમાં, તીરથ શીદને ફરું;
નામનાવમાં બેસી, દારુણ ભવસાગર આ તરું. ...જય. ૨.

ઇંદ્રિય ઇંધન મન કુસુમ ને મસ્તક શ્રીફળ ધરું;
સ્વાર્પણયજ્ઞે અહં હોમીને, સ્વાનંદે સંચરું. ...જય. ૩.

ત્રિગુણ વટાવી ગુણાતીતમાં, નિર્ગુણ થઇને ફરું;
જલલહરીસમ **રંગ** રૂપને, બાળી જીવતાં મરું. ...જય. ૪.

અર્થ

હે ગુરુમહારાજ! તમારો જય હો! જય જયકાર હો!

હે પરબ્રહ્મસ્વરૂપ સદ્‌ગુરુ! તમારો જય હો! જય હો! ...ટેક.

હું તન, વચન અને મનથી તારી રાત દિવસ સેવા કરવા ઇચ્છું છું. તારા ચરણમાં પાપ અને પુણ્યને સમર્પીને શાશ્વત શાંતિને વરું (એવું ઇચ્છું છું). ...૧.

તારામાં તેત્રીસ કરોડ દેવો વસી રહ્યા છે પછી હું તીર્થયાત્રાએ શું કામ જઉં? નામ-સ્મરણરૂપી હોડીમાં બેસીને હું આ ભયંકર સંસારરૂપી સાગર તરી જઇશ. ...૨.

સ્વાર્પણ યજ્ઞમાં ઇંદ્રિયોરૂપી બળતણ, મનરૂપી સુમન (ફૂલ) અને મસ્તકરૂપી શ્રીફળ ચઢાવી અહંને હોમીને હું નિજાનંદમાં બધે ફરું છું. ...૩.

(સત્ત્વ, રજસ અને તમસ્ એવા) ત્રણે ગુણોથી પર ત્રિગુણાતીત અવસ્થામાં હું નિર્ગુણ થઇને ફરું છું. જળના તરંગની જેમ નામ અને રૂપને બાળીને જીવતે જીવ જ મરી જઉં છું. ...૪.

વિવરણ

પ.પૂ. રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહે છેઃ સદ્‌ગુરુ શોધવા જવાની જરૂર નથી, સચ્છિષ્ય (સત્ + શિષ્ય) બનવાની જરૂર છે. વ્યક્તિ સાચો શિષ્ય બને, એનામાં શિષ્યત્વ આવે એટલે સદ્‌ગુરુ સામે ચાલીને આવે છે.

સદ્‌ગુરુ એ બ્રહ્મા છે, વિષ્ણુ છે અને શંકર તો છે જ પરંતુ એ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે. એકવાર સદ્‌ગુરુની શરણાગતિ સ્વીકારી લીધી એટલે એ જે કરે તે સાચું અને સારું એમ માનવાનું.

"હું ગુરુનો ગુરુ છે મમ રક્ષક, એહ ભરોસો જાય નહિ,
ગુરુ કરશે તે મમ હિતનું, એ નિશ્ચય બદલાય નહિ."

સદ્‌ગુરુ પ્રત્યે પરબ્રહ્મનો સાચો અને દૃઢભાવ જાગે એટલે આપણા જીવનરથની દોરી એના હાથમાં સોંપીને આપણે નચિંત થઇને જગમાં ફરવાનું,

રહેવાનું અને આ નચિંતપણાનો નિશ્ચિતપણે લાભ લેવાનો.

સદ્‌ગુરુ મળે પછી શિષ્યનું પોતાપણું ભૂલી જવાવું જોઈએ.

"હરતાં ફરતાં રંગનું ચિંતન,
તન, મન, ધન સહુ રંગ સમર્પણ."

પ્રેમચાલીસાની આ બે લીટી સાચા શિષ્યત્વને પ્રગટ કરે છે. તનથી સેવા કરવાની તો તક કદાચ ઓછી મળે પણ મન અને વાણીથી તો સેવા થઈ જ શકે. ગુરુમાં રહેલા ગુણો શિષ્ય પોતાના જીવનમાં પ્રગટાવે તો જ એ સાચા અર્થમાં સેવક કહેવાય અને સાચી સેવા કરી કહેવાય. જેનાથી ગુરુ રાજી થાય એવું જીવન જીવવું એ જ ગુરુની સેવા છે.

સદ્‌ગુરુની શરણાગતિ સ્વીકારનાર શિષ્યને મન બધા જ દેવો અને બધાં જ તીર્થો ગુરુના ચરણમાં છે. એ જે કાંઈ કરે છે, જે કાંઈ ખાય છે તે બધું સદ્‌ગુરુના ચરણે સમર્પિત કરે છે. પોતાના કર્મોના પાપ-પુણ્ય બધું જ ગુરુના ચરણે અર્પી દે છે.

યત્કરોમિ યદશ્નામિ યજ્જુહોમિ દદામિ યત્ ।
યત્તપસ્યામિ હે કૃષ્ણ! તત્કરોમિ ત્વદર્પણમ્ ॥

(શ્રીમદ્‌ગીતા અ.૯ શ્લોક ૨૭ ફેરફાર સાથે)

આ જ વાત ભગવાન કૃષ્ણને બદલે સદ્‌ગુરુને સંબોધીને પણ કરી શકાય.

શ્રીસદ્‌ગુરુનું અનન્ય ભાવે શરણ લેવું અને શ્રીગુરુએ આપેલા નામમંત્રનો જપ કરવો એ ભવસાગર તરી જવાનો સાચો અને સહેલો રસ્તો છે.

સેવાધર્મ ખૂબ જ કપરો છે એનું કારણ એ છે કે સેવકે પોતાનો અહં ઓગાળવાનો હોય છે. તન અને મન ઉપર સંયમ રાખીને જીવવાનું હોય છે. પોતાનું સર્વસ્વ સદ્‌ગુરુ ચરણે અર્પીને, અહંશૂન્ય બનીને જીવનને ધન્ય કરવાનું હોય છે. અહંશૂન્ય થવું એટલે જ જીવતે જીવ મરી જવું.

❁

ભજનઃ ૧૧

(રાગઃભૈરવી; તાલઃકહેરવા)

દત્ત દિગંબર મન સુમરી લે,
પુણ્યપંથ પાથેય ભરી લે. ...ટેક.

પ્રેમગંગ નિત સ્નાન કરી લે,
અનાસક્તિ સુરસાજ સજી લે. ...દત્ત. ૧.

શીલવર્મ સુદૃઢ કરી લે,
ક્ષમા શાન્તિ અસિ ઢાલ ધરી લે. ...દત્ત. ૨.

મોત સાથ રણબાથ ભીડી લે,
મુક્તિ-સુંદરી શીઘ્ર વરી લે. ...દત્ત. ૩.

વનવગડાની વાટ ત્યજી લે,
રાજમાર્ગ પર **રંગ** રમી લે. ...દત્ત. ૪.

❁

અર્થ

હે મન! તું દિગંબર દત્તનું સ્મરણ કરી લે અને પુણ્યના માર્ગનું ભાથું ભરી લે. ...ટેક.

તું રોજ રોજ પ્રેમની ગંગામાં સ્નાન કરી લેજે. અનાસક્તિનો દિવ્ય સાજ સજી લેજે. તું ચારિત્ર્યનું બખ્તર સુદૃઢતાથી પહેરી લે અને ક્ષમારૂપી તલવાર અને શાંતિરૂપી ઢાલ ધારણ કરી લે. ...૧-૨.

(આ રીતે તૈયાર થઈને હવે) મોતની સાથે રણ યુદ્ધ કરી લે. મૃત્યુને મારીને તું મુક્તિરૂપી સુંદરીને જલદીથી પરણી લે. ...૩.

તું વન-વગડાનો રસ્તો છોડીને હવે રાજમાર્ગ પર પરમાનંદમાં રમમાણ થા. .૪.

❁

વિવરણ

'મનુષ્યત્વં, મુમુક્ષુત્વં મહાપુરુષસંશ્રયઃ' આ ત્રણ વસ્તુ મળે તે ભાગ્યશાળી કહેવાય. રંગ પરિવારના ભક્તને મનુષ્યત્વં અને મહાપુરુષસંશ્રયઃ - પૂ. બાપજીનો સથવારો મળ્યા છે. એણે હવે મુમુક્ષુપણું જગાવીને આ જીવન સફળ કરવાનું છે.

આ ભવસાગરને તરવાનો રસ્તો પૂ.શ્રી આ ભજનમાં બતાવે છે. મુક્તિરૂપી સુંદરી સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા કરનારે શું કરવું જોઇએ? પૂ.શ્રી એના પગથિયાં-તબક્કા સૂચવે છે.

સૌ પ્રથમ તો 'નામસ્મરણ' કરવું જોઇએ. 'નામસુધારસ' પીવાથી વ્યક્તિને કાળનો ભય રહેતો નથી. ચિત્તશુદ્ધિ માટે નામસ્મરણ અકસીર છે. પૂ.શ્રી દત્તનામસ્મરણમાં લખે છેઃ

ચહે કામક્રોધાદિ તું જીતવા જો,
વળી શોક મોહાદિથી છૂટવા જો,
થવા રાગદ્વેષાદિથી મુક્ત તાત
સ્મરી લે પ્રતિશ્વાસ હે ચિત્ત દત્ત. (શ્લોક.૩)

પુણ્યના પંથે જનાર માટે આ ભાથું છે. નામસ્મરણ- સંત-મહંતનું જીવન છે, દુઃખિયાનો વિસામો છે અને ભવરોગીનું ઓસડ છે. એ કિંમતી કિમીયો છે.

ભગવાન પ્રત્યે પ્રેમ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ ભગવાનના સર્જન પ્રત્યે પ્રેમદૃષ્ટિ કેળવવી જોઇએ. 'પ્રેમ ઇશ્વર છે- Love is God' એ વિધાન સૂચવે છે કે પ્રેમ વિના પ્રભુની પ્રાપ્તિ શક્ય નથી. પૂ.શ્રી એક પ્રભાતિયામાં લખે છેઃ

'પ્રેમ ત્યાં નિત્ય પરમેશ હાજર ખડો,
ઢોંગથી ઢૂકડો દૂર નાસે.'

જીવનમાં પ્રેમનું તત્ત્વ જે ખીલવી શકે તેને જ પરમાત્મા મળે અને પછી તે પોતે પરમાત્મા બને. મુમુક્ષુએ અનાસક્તિનો ગુણ કેળવવો રહ્યો. આસક્તિ દૂર

પ્રેમ આપવાથી વધે છે અને જેટલો આપો તેનાથી બમણો મળે છે.

કરવી સહેલી નથી. એક લેખકે સાચું જ કહ્યું છે કે આસક્તિનો અર્થ જ એ છે કે 'આ સકતી હૈ, લેકિન જા નહિ સકતી.' અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી એ અનાસક્તિભાવ જગવી શકાય.

ચારિત્ર્ય એટલે સારી ટેવોનો સમૂહ. વ્યક્તિ જ્ઞાની નહિ હોય તો ચાલે પણ ચારિત્ર્યશીલ નહિ હોય તો નહિ ચાલે. ચારિત્ર્યના મહત્ત્વને સમજીને જ પૂ.શ્રીએ દત્તાત્રેયની આરતીમાં લખ્યું છેઃ

"દુઃશીલાતિકરાલં, ભસ્માંકિતભાલમ્"

ભગવાન ખરાબ (દુઃ) ચારિત્ર્ય (શીલ)વાળા પ્રત્યે અતિ કરાલ છે, ખૂબ જ ઉગ્ર છે. આ ચારિત્ર્ય એ બખ્તર છે અને તે સંસારના પ્રલોભનોના ઘા ઝીલવા સમર્થ બનાવે છે.

પ્રેમ અને સહનશીલતાનો ગુણ ધરાવનાર સરળતાથી અને સહજતાથી ક્ષમા આપી શકે છે. ક્ષમા આપવાની પૂર્વ શરત છેઃ 'ભૂલી જાવ.' 'Forget and Forgive.' પ્રેમનું તત્ત્વ સામી વ્યક્તિના દોષોને ભૂલવાની શક્તિ ખીલવે છે. "યાદ રાખવું સરળ છે, ભૂલવું બહુ કઠણ છે, કપરું છે." ક્ષમા આપનાર વ્યક્તિ 'જીવો અને જીવવા દો'માં માને છે અને પરિણામે એ માનસિક શાંતિ મેળવે છે.

સદ્‌ગુણો ધરાવનારને જ શાંતિ મળતી હોય છે.

સામાન્ય રીતે સંસારમાં વ્યવહારકુશળ અને ચતુર ગણાતી વ્યક્તિ આ દૈવી સંપત્તિથી દૂર રહે છે અને એની એણે કિંમત ચૂકવવી પડે છે. મનની અશાંતિ- Blood Presure (લોહીનું દબાણ) એ આવી ચતુરાઈની- હોશિયારીની દેણ છે.

હરિનો જન ભોળો હોવાથી લૌકિક વ્યવહારમાં હારતો હોય છે. પણ એને જ હરિ મળે છે, શાંતિ મળે છે, શાંતિભર્યું મોત મળે છે.

"હરિજન તું હારા ભલા જીતન દે સંસાર,
હારા સો હરિસે મિલા, જીતા જમકે દ્વાર."

લૌકિક ચતુરાઇ અને દગા કપટમાં રમતું મન એ વનવગડામાં ફરતા માણસની જેમ ભય-શંકાથી ઘેરાયેલું છે. જ્યારે દૈવી સંપત્તિવાળું મન એ રાજમાર્ગ-ધોરીમાર્ગ (Highway) ઉપર ફરતા માનવી જેવું ક્ષેમકુશળ, સલામત અને આનંદ અનુભવતું મન છે.

આમ મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ સદ્‌ગુણો કેળવીને પોતાના જીવનને સુધારવાનું છે. પૂ.શ્રીની ચરણ પાદુકાનું પૂજન કરવાનો અર્થ જ છેઃ “એમના આચરણનું પૂજન કરવું- એમના જેવું આચરણ કરવું.”

ભજનઃ ૧૨

(રાગઃપીલુ; તાલઃકહેરવા)

દત્તાજી! મૈં તો તેરો હિ એક ગુલામ. ...ધ્રુવ.

ઔર ન જાનું ઔર ન માનું, તેરો હિ ગાવત નામ! ...દત્તાજી. ૧.

કાસી મથુરા કાયકો દૌરું, તેરો હિ પદ પર ધામ! ...દત્તાજી. ૨.

રાખે તૂ વૈસો હિ રહું મૈં, ઔર નહિ ઉર કામ! ...દત્તાજી. ૩.

રંગ સરન તેરો હિ ચરન હૈ, ઔર ન ઠેરન ઠામ! ...દત્તાજી. ૪.

અર્થ

હે દત્તાજી! હું તો તારો જ એક ગુલામ છું. ..ધ્રુવ.

હું બીજું કાંઇ જાણતો નથી કે બીજું કશું માનતો પણ નથી. હું તો કેવળ તારું નામ જ ગા-ગા કરું છું. (તારા નામનું જ ગાન કર્યા કરું છું.) ...૧.

હું શા માટે કાશી-મથુરા દોડું? તારાં ચરણો જ (મારું) પરમ ધામ છે. ...૨.

તું જે રીતે રાખે તે રીતે જ હું રહીશ. મારા હૃદયમાં બીજી કોઇ કામના-ચાહના નથી. ...૩.

રંગને (સંસારને) તો તારા ચરણોનું જ શરણું છે. એ સિવાય એને ઠરીને બેસવાનું બીજું કોઇ ઠામ-ઠેકાણું નથી. ...૪.

પ્રેમને પૈસાથી ના તોલાય.

વિવરણ

આ ભજન એ શરણાગતિનું-શરણભાવનું ભજન છે. શરણાગતિમાં ભક્ત ભગવાનમાં અતૂટ અને અડગ વિશ્વાસ રાખી એ જેમ રાખે તેમ રહેવામાં અને એની ઈચ્છામાં પોતાની ઈચ્છા ભેળવવામાં ઈતિશ્રી અનુભવે છે.

શરણાગતિનો અર્થ એવો નથી કે ભક્ત કર્મો કરવાનું બંધ કરી દે. કર્મો તો એ પહેલાની જેમ જ કરે છે પણ આ કર્મો એ નિમિત્તભાવથી કરે છે. 'હું કરનાર છું' એ ભાવ છોડીને ભગવાનનું સાધન બનીને-નિમિત્તમાત્ર બનીને- કર્મો કરે છે અને એ કર્મોનું જે ફળ મળે તેને ઈશ્વરનો પ્રસાદ માની રાજીખુશીથી સ્વીકારી લે છે.

પ.પૂ. પાગલ મહારાજ (પાગલ પરમાનંદ પરમહંસ-વડોદરા) 'ભગવચ્છરણાગતિ'માં નોંધે છે કે શરણાગત ભક્ત તો પોતાના સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ-ભાવને પણ ભગવાનને અપર્ણ કરી દે છે. પછી એ ભક્તનું જીવન ભગવાનની રુચિનું જીવન, ભક્તનું મન પરમાત્માની રુચિનું મન અને ભક્તની બુદ્ધિ ભગવદ્‌બુદ્ધિ બની જાય છે.

શરણાગતિના છ પ્રકાર છે. છ પ્રકારની સાધના વડે ભક્ત શરણાગતિ સિદ્ધ કરે છે.

શરણાગતિમાં જેનું શરણ લીધું હોય એને અનુકૂળ વર્તન કરવાનો સંકલ્પ એ પહેલી વાત અને પ્રતિકૂળ હોય એવું વર્તન નહિ કરવાનો નિશ્ચય એ બીજી વાત. શરણું લીધું છે તે મારું રક્ષણ કરશે જ એવો દૃઢ વિશ્વાસ એ ત્રીજી વાત. જેમ વધૂ વરને પતિ તરીકે પસંદ કરે-વરણ કરે તેમ ભક્ત ભગવાનને-'ગોપ્તા' એટલે કે રક્ષક સ્વરૂપે પસંદ કરે એ ચોથી વાત. આત્મસમર્પણ એ પાંચમી વાત અને અત્યંત દીનતા એ છઠ્ઠી અને છેલ્લી વાત.

'દત્તાજી! મેં તો તેરો હિ એક ગુલામ'માં દત્તપ્રભુને માલિક તરીકે સ્વીકારી પોતાની કોઈ સ્વતંત્ર ઈચ્છા નથી એવું ગુલામ શબ્દ દ્વારા જણાવી દીધું. વળી હું તારો ગુલામ છું એવું નહિ પણ એક માત્ર તારો જ ગુલામ છું. આમ 'એક હિ' એ બહુ મહત્ત્વની વાત છે.

જેનું હૈયું પ્રેમ વિહોણું હોય તે જ રાક્ષસ.

જય યોગીશ્વર દત્ત દયાળ! **તું જ એક** જગમાં પ્રતિપાળ.
મેરો દત્ત દિગંબર **એક હિ** તારનહાર.

આ 'એક હિ' શબ્દ દ્વારા ઈષ્ટદેવના શરણનો એક માત્ર આધાર અને એના શરણમાં અડગ વિશ્વાસ સૂચવાયા છે. એમના સિવાય બીજા કોઇને જાણવું નહિ, માનવું નહિ એ પરમનિષ્ઠા સૂચવે છે.

મધ પર બેઠેલી માખી જેમ ઊડી શક્તી નથી તેમ અનન્ય શરણાગતિ સ્વીકારનારને બધાં તીર્થો, બધા દેવો, સમગ્ર જગત અને જગતના સુખો ગુરુના ચરણમાં જ દેખાય છે.

"રામ રાખે તેમ રહીએ, ઓધવજી! રામ રાખે તેમ રહીએ" એવું મીરાંએ ગાયું છે. પૂ.શ્રી પણ એવો જ ભાવ વ્યક્ત કરે છે. એની ઇચ્છામાં જ પોતાની ઇચ્છા ભેળવી દઈને સ્વતંત્ર કોઇ ઇચ્છા રાખવી નહિ.

છેલ્લે દત્તપ્રભુના ચરણનું શરણ, ચરણનો આશરો એ જ સુખ-શાંતિનું સ્થાન છે અને એ સિવાય ઠરવાનું બીજું કોઇ સ્થાન નથી, રહેવાનું નથી. શરણભાવ જાગે તો બેડો પાર.

ભજનઃ ૧૩

(રાગઃઆશાવરી; તાલઃકહેરવા)

ઔષધિ કૌન પિલાવે? ગુરુ બિન, ઔષધિ કૌન પિલાવે? .....ટેક.
ભવવ્યાધિ યહ બહોત સતાવે, સુધબુધ ભૂલાવે! .....ગુરુ. ૧.
વિષયવિષમજવર અતિ ઘબડાવે, તૃષ્ણાપ્યાસ બઢાવે! .....ગુરુ. ૨.
ઐસો કૌન કૃપાલુ જગમેં, આવાગમન મિટાવે? .....ગુરુ. ૩.
આપ ભૂલા જગ સબ ભૂલાવે, ઐસો કામ ન આવે! .....ગુરુ. ૪.
હોવે કામિલ નબ્જ દિખાવું, અમૃત **રંગ** પિલાવે! .....ગુરુ. ૫.

અર્થ

ઔષધિ કોણ પીવરાવે? (ખરેખર!) ગુરુ વિના ઔષધિ કોણ પીવરાવે? ...ટેક.

આ જન્મ-મરણના-ભવના ફેરારૂપી વ્યાધિ (રોગ) મને ખૂબ પરેશાન કરે છે. એ મારી સુઝ - બુઝ - સાન - ભાન ભૂલાવી દે છે. ...૧.

વિષયોરૂપી એકાંતરિયો; ચોથિયો તાવ મને ખૂબ ગભરાવે છે અને તૃષ્ણારૂપી તરસને તીવ્ર બનાવે છે, વધારે છે. ...૨.

જન્મ-મરણનો ફેરો મટાડી દે એવો કૃપાળુ જગતમાં કોણ છે? ...૩.

જે પોતે જ ભૂલાવામાં પડ્યો હોય તે તો આખા જગતને ઊંધે રસ્તે ચઢાવશે. એવી વ્યક્તિ કામ નહિ લાગે. ...૪.

જો કોઈ હોંશિયાર-અનુભવી (વૈદ્ય) મળે તો તેને હું નાડ બતાવું. એવી વ્યક્તિ અમૃતનો સ્વાદ (**રંગ**) પીવરાવે. ...૫.

વિવરણ

હરિકૃપા તબ જાનીયો જબ દે મનુજ અવતાર,
ગુરુકૃપા તબ જાનીયો જબ છોડાવે સંસાર.

સાચા સદ્‌ગુરુ શિષ્યનો જન્મમરણનો ફેરો ટળે એની જવાબદારી સ્વીકારે છે. આને કારણે જ આવા સંતો ગમે તેના ગુરુ થવાનું સ્વીકારતા નથી.

શિષ્ય-સંસારમાં ભટકતો જીવ એ રોગી છે. વારંવાર જન્મવું અને વારંવાર મરવું એ એને લાગુ પડેલો રોગ છે પણ કરુણા એ વાતની છે કે સંસારીને વારંવાર જન્મવું અને મરવું એ રોગરૂપ લાગતું નથી.

પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ

ઔષધં ભગવન્નામ વૈદ્યો કારુણિકો ગુરુઃ।
ભવરોગનાશાય પથ્યં સાધુ સમાગમઃ ॥

ભવની ભાવટ ભાંગવા ઓસડ હરિનું નામ,
વૈદ્ય દયાળુ સદ્ગુરુ ચરી સુસંગ અકામ.

શિષ્યનો ભવરોગ કોણ દૂર કરે? દયાળુ સદ્ગુરુ દૂર કરે. કેવી રીતે દૂર કરે? શિષ્યને ઔષધ-ઓસડ પીવરાવીને. દયાળુ સદ્ગુરુ એ વૈદ્ય છે પરંતુ એ ઓસડ-દવા આપતા નથી પણ પીવરાવે છે. ગમે તે રીતે શિષ્યનો રોગ મટવો જ જોઇએ. ભગવાનનું નામ-નામસ્મરણ એ ઔષધ છે એટલે સદ્ગુરુ શિષ્યને નામસ્મરણના પંથે લઇ જાય છે અને પરેજી (ચરી) તરીકે સત્સંગ કરવાનું, દુર્જનનો સંગ નહિ કરવાનું જણાવે છે. શિષ્ય દવા પીએ અને પરેજી પાળે એની જવાબદારી ગુરુ સ્વીકારે છે.

ગુરુ પોતે અનુભવી હોવાથી, સાક્ષાત્કારી હોવાથી રોગને કેવી રીતે દૂર કરવો એ બરાબર જાણે છે અને તેથી શિષ્યને સાચું માર્ગદર્શન આપી રોગમુક્ત કરે છે.

વિષયોમાં ફસાયેલા જીવને વિષયમાંથી છૂટવાની તરકીબ બતાવે છે અને એના પર કૃપા કરી એમાંથી છોડાવે છે. તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવાનું પણ શીખવાડે છે. તૃષ્ણાવાળો જીવ એ જ સાચા અર્થમાં ગરીબ છે. એક રાજા બીજા રાજ્ય પર ચઢાઇ કરવા જતો હતો. રસ્તામાં એક ગરીબ સંતને જોયો. ઠંડીના દિવસો હતા પરંતુ ઓઢવાને પૂરતું સાધન ન હતું. રાજાએ કિંમતી સાલ સૈનિક દ્વારા મોકલી. સંતે કહ્યુંઃ “મારે આની જરૂર નથી. કોઇ ગરીબને આપી દેજો.” સૈનિકની વાત સાંભળી રાજા પોતે ગયો. સંતે રાજાને પણ આ જ વાત કરી અને છેલ્લે ઉમેર્યું કે કોઇ ગરીબ ન મળે તો તમે જ રાખી લો ને!

રાજા મૂંઝાયો. આ સંત મને ગરીબ માને છે? સંતે કહ્યું કે તમે ચાર-પાંચ રજવાડાના રાજા હોવા છતાં તમને બીજાં રાજ્યો જીતવાની તૃષ્ણા છે. તમારી તૃષ્ણા મટી નથી એટલે તૃષ્ણાવાળી વ્યક્તિ એ જ સાચી ગરીબ વ્યક્તિ છે. રાજાની આંખ ઊઘડી-ચઢાઇ કરવાનું માંડી વાળ્યું.

આવાગમન ટાળે એવો સમર્થ સંત ક્યાં મળે? વેષધારી સંત તો ઘણા મળે પણ અનુભવી અને સિદ્ધ સંત ક્યાં મળે? જે પોતે જ ફસાયો હોય તે બીજાને શું

બહાર કાઢે? જે ટોળાનો સરદાર આંધળો હોય તે પોતે તો પડે પણ એની પાછળ આવનારાને પણ પાડે.

આપણા ગુરુમહારાજે પોતાનું આવાગમન તો મટાડ્યું જ પણ જેના ઉપર શિષ્યભાવ રાખ્યો- જેનો શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર કર્યો તેનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો.

સંસારમાં આવ્યા એ રોગ છે, સંસારના ભોગો અને સુખ-સગવડો વધે તો એ રોગમાં વધુ ફસાવવાનો રસ્તો છે એવું ભાન જેને થાય તે બધાં નસીબદાર. આપણા પર ગુરુમહારાજની કૃપા ઉતરો અને સંસારથી અલિપ્ત થવાની ભાવના જાગો અને એને અમલમાં મૂકીએ એવા પ્રયત્ન તરફ વળીએ એ પ્રાર્થના.

ભજનઃ ૧૪

(રાગઃપીલુ; તાલઃત્રિતાલ)

તીરથ કહાં જાના, મેરે ભાઈ! (૨) ...ટેક.

ઘટમેં ગંગા ઘટમેં જમુના, ઘટમેં સરસ્વતી માઈ;
બાહિર સબ જગ પથ્થર પાની, ભટકભટક ઘર આઈ. ...તીરથ. ૧.

દિન દિન ભટકા રાત જગાયા, તબ હિ ન મીલા સાંઈ;
નેક કમાઈ કરલે ભાઈ, ઈસમેં સબ કુછ આઈ. ...તીરથ. ૨.

મનમેં મક્કા મનમેં કાશી, મનમેં સાલેમ ભાઈ;
આતમગંગા મલમલ ન્હાઈ, જન્મમરણ મિટ જાઈ. ...તીરથ. ૩.

મનમાલા દિનરૈન ચલાઈ, સોહં સોહં એ હિ;
અંત સમે બિન હરજી ભાઈ, કોઉ કામ ન આઈ. ...તીરથ. ૪.

રંગ રંગકે કપડે પહેને, દાઢી મૂંછ મૂડાઈ;
જટા બઢાઈ ભભૂત લગાઈ, એ સબ જગ ઠગવાઈ. ...તીરથ. ૫.

અર્થ

હે મારા ભાઈ! તીર્થયાત્રાએ ક્યાં જવાનું?

આ શરીરમાં (ઘટમાં) જ ગંગા છે, ઘટમાં જ જમુના છે અને ઘટમાં જ સરસ્વતી નદી છે. ...ટેક.

તીર્થયાત્રામાં બહાર તો બધે પથ્થર અને પાણી છે. ભટકી ભટકીને પાછા ઘરે પરત થયો છે. ...૧.

દિવસ દરમ્યાન ભટક્યા અને રાત્રે જાગરણ કર્યું તો પણ સ્વામી-ભગવાન તો ના જ મળ્યા. હે ભાઈ! તું પ્રામાણિક્તાથી કમાણી કરજે, કારણ કે એમાં જ મેળવવાનું બધું આવી જાય છે. ...૨.

હે ભાઈ! મનમાં જ મક્કા, મનમાં જ કાશી અને મનમાં જ જેરુસલેમ છે. આત્મરૂપી ગંગામાં ચોળીચોળીને સ્નાન કરવાથી જ જન્મ-મરણ મટી જાય છે. ...૩.

રાત-દિવસ 'તે હું છું' (સોહં) એવું સતત સ્મરણરૂપી મનની માળા ચલાવી. અંત ઘડીએ ભગવાન સિવાયનું હે ભાઈ! કંઈ જ કામ આવતું નથી. ...૪.

જાત જાતના (વિવિધ) રંગનાં કપડાં પહેર્યાં, દાઢી અને મૂંછ મુંડાવી, જટા વધારી, શરીરે ભસ્મ લગાવી પણ આ બધું તો જગતને-લોકોને છેતરવાની તરકીબો છે. ...૫.

વિવરણ

ઉચ્ચલં નિર્મલં યસ્ય કિં તીર્થૈસ્તસ્ય ભૂતલે।
ઉચ્ચલં નામલં યસ્ય કિં તીર્થૈસ્તસ્ય ભૂતલે॥

(અક્ષરગીતા શ્લોકઃ ૫)

જેનું મન (ઉચ્ચલ) નિર્મળ છે તેને આ ભૂતલ પરના તીર્થોથી શું પ્રયોજન છે? અને તીર્થોમાં રખડવા છતાંય જેનું મન નિર્મળ નથી બન્યું તેને પણ એ નિરર્થક છે.

પૂ.શ્રીના એક ભજનની શરૂઆત આ પ્રમાણે છેઃ-

પ્રભુ પરખ્યા હૃદે જેણે ફરે ભમતો જગે શાને?
પીધું આ કંઠ અમૃત તે કરે કાંજી વૃથા શાને?

તીર્થયાત્રા પાછળનું લક્ષ્ય ચિત્તશુદ્ધિ છે એવું પૂ.શ્રીનું કહેવું છે. તીર્થયાત્રા સાધન છે, સાધ્ય નથી. એક ભજનમાં પૂ.શ્રી ગાય છેઃ

ગંગાદિક તીર્થોમાં ન્હાયા, ડાઘા દિલના ન કદી ધોયા,
દુઃખિયાના આંસુ ના લ્હોયાં, એનું હરિપોથીમાં નામ નથી...

માનવતાભર્યું જીવન એ આપણું ધ્યેય હોવું જોઈએ. 'કોઈને ઉપાધિરૂપ ન થવાય એવું જીવન એ જ સત્કર્મ' એવું પણ પૂ.શ્રીનું વિધાન છે.

માનવીની બધી ઇંદ્રિયો બહિર્મુખી હોવાથી એને બહારનું જોવાનું, બહારનું સાંભળવાનું અને બહાર ફરવાનું ગમે છે પણ જ્યાં સુધી માનવી અંતર્મુખ થતો નથી ત્યાં સુધી એને શાંતિ મળતી નથી, આનંદ મળતો નથી.

પૂ.શ્રી તીર્થયાત્રાના વિરોધી નથી પરંતુ સાચી તીર્થયાત્રા કઇ છે તે જણાવી એવી તીર્થયાત્રા તરફ વળવાનું સૂચન કરે છે. પ્રશ્નોત્તર માલાનો પહેલો પ્રશ્ન જ આ રીતનો છેઃ કઃ સાધુઃ? સાધુ કોણ? પૂ.શ્રી જવાબમાં જણાવે છે કે સાધનવાન્, માલામુદ્રાદિ શોભિતો નૈવ । જે (અંતરથી) સાધના કરતો હોય તે, નહિ કે માલા, મુદ્રા વગેરે (બાહ્ય) સાધનોથી શોભતો હોય.

સાધના એટલે સ્વસુધારણા. પોતાનામાં રહેલા દોષો ઓળખવા અને તેને દૂર કરવા.

'યથા પિંડે તથા બ્રહ્માંડે' એ ન્યાયે જગતમાં જે કાંઇ છે તે બધું આપણા શરીરમાં છે જ. ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા એ જ ત્રિવેણી સંગમ છે. બહારની તીર્થયાત્રા એટલે પથ્થર અને પાણી, બીજું કાંઇ નહિ.

જીવનને મહેંકતું બનાવવાની અને સાર્થક કરવાની ગુરુચાવી બતાવતાં ગુરુમહારાજ કહે છે કે તું પ્રામાણિકતાથી કમાણી કર એટલે બસ! એમાં બધું જ આવી ગયું. દ્રવ્યશુદ્ધિનું જીવનમાં ખૂબ મહત્ત્વ છે.

પૂ. રવિશંકર મહારાજ જણાવે છે કે તમે બજારમાં ઘી ખરીદવા જાવ છો ત્યારે ઘી સૂંઘીને લાવો છો તેમ તમારા ઘરમાં પૈસા આવે ત્યારે તેને પણ સૂંઘજો. પ્રામાણિક અને પરસેવાના પૈસાને આવવા દેજો. અપ્રામાણિક અને અનીતિના ધનને આવવા ના દેશો.

આપણા ધર્મશાસ્ત્રો અને સંતો પોકારી પોકારીને કહે છે કે 'અનીતિનો પૈસો શાંતિ આપતો નથી અને જ્યારે જાય ત્યારે અનેક ગણું લેતો જાય છે.'

મનને પવિત્ર કરીને, પવિત્ર કર્મો કરવાં, માનવતાના પૂજારી બનવું, દુઃખિયાનાં આંસુ લૂંછવા અને આત્માને પવિત્ર કરી જન્મમરણના ચક્કરમાંથી છૂટી જવું.

બાહ્યાચાર છેતરપીંડીવાળો હોઈ શકે. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

> ટીલાં ટપકાં કરી જન્મ ગયો, તૂટી માળા ના અર્થ સર્યો,
> હરિનામ ગ્રહી ચરી જો વિસર્યો, જીવનમાં તેના ધૂળ પડી.

ટીલાં ટપકાં કર્યા પણ મનમાંથી કપટ ગયું? માળા ફેરવી અને ભગવાનનું નામ લીધું પણ મન નિર્મળ બન્યું? ચિત્તશુદ્ધિ થઈ? જો એ ના થયું તો આ બધું કર્યાનો કોઈ અર્થ નથી. પૂ.શ્રી નામસ્મરણને ઔષધ કહે છે જ્યારે સત્સંગ અને કૂડકપટના ત્યાગને ચરી-પરેજી કહે છે.

> મન છોડ દે કપટ (એ ચરી છે.) પરંતુ
> હરિપદ ભજ રે (એ ઓસડ છે.)
> મનુવા! હરિભજના હરિભજના - દવા
> કૂડકપટ સબ ત્યજના - પરેજી

આમ જે કરવાનું છે તે આંતરિક શુદ્ધિ છે અને માણસ કરે છે બહાર ભટકવાનું. પ્રશ્નોત્તરમાલામાં પૂ.શ્રી પૂછે છેઃ કિં તીર્થં? તીર્થ શું છે? અને જવાબમાં કહે છેઃ સ્વસ્વાન્તં શુદ્ધં. પોતાનું શુદ્ધ અંતઃકરણ.

પૂ.શ્રીના પ્રભાતિયાની પંક્તિ છેઃ

કૂડ ને કપટ કુકર્મ માંહે ભર્યાં,
બહારથી તિલક ને છાપ દીધાં,
માળ ને ટાળથી મૂઢ મન છેતર્યાં,
મીઠડી વાણીથી કવન કીધાં.
દર્દ અંદર થયું ઉપર ઓસડ કર્યું,
મનતણો મેલ ક્યમ તન ટાળે?

રાત દિવસ મનમાં અજપાજપ-સોહં-નો જાપ ચાલવો જોઇએ. સાંસારિક પળોજણમાંથી મનને ખેંચીને આત્મસાક્ષાત્કારના ધ્યેયમાં મન લગાવવું જોઇએ. મનની થતી ક્રિયા- મનોવૃત્તિ- મહત્ત્વની છે, બહારનો વેશ નહિ. ભાતભાતનાં રંગીન કપડાં, દાઢી-મૂછ અને જટા વધારવાં કે કપાળે ભભૂતિ લગાડવી એ તો જગતને બતાવવા માટે- જગતને છેતરવા માટેની કળા છે. એનાથી નથી થતી મનની શુદ્ધિ કે નથી મળતી મનની શાંતિ કે સાત્ત્વિક આનંદ.

જ્ઞાની પુરુષ પણ સામે ચાલીને આવી પડતાં કામ કરે છે પણ પોતે સામે ચાલીને કોઇ કામો ઊભા કરતા નથી.

મન એ જ મુક્તિનું અને બંધનનું કારણ છે એ વાત હંમેશાં યાદ રાખીએ. “મનઃ એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ” આ મનીરામને સંભાળીને ચાલીએ તો બસ.

❁

ભજનઃ ૧૫

(રાગઃઆસા; તાલઃકહેરવા)

ગુરુ ઘર આવ્યા, વિઘ્નો સહુ દૂર સિધાવ્યાં. ...ધ્રુવ.

બ્રહ્માહરિહર મૂર્તિ મનોહર, દંડકમંડલુશોભિત વર કર;
કંથા કૌપિન અક્ષમાલધર, સુરવર ધાયા. ...વિઘ્નો. ૧.

આનંદાબ્ધિ ઉર છલકાયે, દુઃખનામ ક્યાંયે ન જણાએ;
આધિ વ્યાધિ સહુ મન ગભરાએ, સુકૃત ફાલ્યાં. ...વિઘ્નો. ૨.

વાણી સુધાસમશી મધુરી આ, જાણે કુસુમો મુખદ્રુમ ખરિયાં;
ચિંતા દૈન્ય ઉપાધિ ટળિયાં, મનસુખ પામ્યા. ...વિઘ્નો. ૩.

સ્વાગતની શી કરું તૈયારી? તનમનધન સહુ તુજ પર વારી!
જ્યાં દેખું ત્યાં તુજ બલિહારી **રંગ** ચઢાયા!! ...વિઘ્નો. ૪.

અર્થ

ગુરુજી ઘરે આવ્યા અને (આવતાંની સાથે જ) બધાં જ વિઘ્નો દૂર જતાં રહ્યાં. ..ધ્રુવ.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકરની મનોહર મૂર્તિ છે. (ગુરુના) દંડ અને કમંડળથી સુંદર હાથ શોભી રહ્યા છે. કંથા-કૌપીન અને રુદ્રાક્ષની માળા (અક્ષમાળ) ધારણ કરી છે. (તે જોવા) બધા દેવો દોડી આવ્યા છે. ...૧.

અંતરમાં આનંદનો સાગર ઉછાળા મારી રહ્યો છે. ક્યાંય પણ દુઃખનું નામ-નિશાન જણાતું નથી. આધિ (મનના રોગ) અને વ્યાધિ (શરીરના રોગ) બધા મનમાં ગભરાવવા લાગ્યા. અમારાં સારાં કર્મો ફૂલ્યાં, ફાલ્યાં છે. ...૨.

એમની આ વાણી અમૃતસમી મીઠી છે અને મુખરૂપી ઝાડ પરથી ફૂલો ખરતાં હોય એવી છે. ચિંતા, દૈન્ય અને ઉપાધિ ટળી ગયાં અને મન સુખ-આનંદ પામ્યું. ...૩.

હે ગુરુજી! હું સ્વાગતની શી તૈયારી કરું? તમારા પર આ તન, મન અને ધન

બધું જ ન્યોછાવર કરી દઉં - ઓવારી દઉં છું. જ્યાં પણ જોઉં ત્યાં તારી જ વાહ વાહ છે. મારો ઉત્સાહ વધારી દીધો છે-અનોખા રંગે રંગી દીધો! ...૪.

વિવરણ

પૂ. બાપજી જ્યારે સરખેજના રતનલાલ મહાત્માની જામફળીમાં હતાં ત્યારે પ.પ.સ્વામીમહારાજે સ્વપ્નમાં દર્શન આપી ભગવાન દત્તાત્રેયની લીલાનું વર્ણન કરતો ગ્રંથ રચવા જણાવ્યું અને કહ્યુંઃ

"ચરિતામૃત ઘટ લે સુખે કરી પાન પીવાડ,
હોય તૃષાતુર તેહને મોત પાડશે રાડ.
દૈન્ય રહેશે ના કદી જા મોજ કર મસ્ત,
એમ કહી શિર પર મૂક્યો વરદ સ્વપ્નમાં હસ્ત."

પૂ.શ્રીને પોતાના ગુરુમહારાજના સ્વપ્ન દર્શન થયાં, સ્વપ્નમાં આદેશ થયો અને પૂ.શ્રી સાથે સ્વામીમહારાજે વાત કરી એને અનુલક્ષીને પૂ.શ્રીએ આ ભજન રચ્યું.

ગુરુનાં આગમન બધાં વિઘ્નો દૂર કરવા સમર્થ છે. આ ભજનમાં પૂ.શ્રીનું ચિંતન માણવા જેવું છે. સ્વામીમહારાજ સાક્ષાત્ દત્ત છે એવું ચિંતન પહેલી ટૂંકમાં જણાય છે. પૂ.શ્રી બ્રહ્મા, હરિ અને હર એમ દત્તાત્રેયનું વર્ણન કરે છે પરંતુ પછી તરત જ પ.પ. સ્વામીમહારાજનું વર્ણન કરે છે. ત્રણ મુખ હોવા છતાં હાથ બે જ છે. એક હાથમાં દંડ છે અને બીજા હાથમાં કમંડળ છે. કંથા, કૌપીન અને રુદ્રાક્ષની માળા ધારણ કરનાર સ્વામીમહારાજના સ્વપ્ન-દર્શનનું વર્ણન છે.

સદ્ગુરુના દર્શનથી, એમના આગમનથી આનંદનો સાગર રેલાય અને વિઘ્નો, દુઃખો, આધિ વ્યાધિ ભાગી જાય એમાં શું નવાઈ? ગુરુમહારાજમાં ઓતપ્રોત થયેલા મનને સાંસારિક દુઃખ એ દુઃખ લાગતા જ નથી. હસતાં હસતાં સહન કરવાની વૃત્તિ અને શક્તિ જન્મે છે. અને એ પણ એક જાતની તપશ્ચર્યા જ બની જાય છે.

પ.પ. સ્વામીમહારાજ બોલ્યા તે પૂ.શ્રીએ સાંભળ્યું. આ વાત સૂચિત કરતી પંક્તિ છેઃ

વાણી સુધાસમ શી મધુરી આ,
જાણે કુસુમો મુખદ્રુમ ખરિયાં.

ગુરુમહારાજ આવી કૃપા કરે એટલે સ્વાત્મ સમર્પણ થઈ જાય. તન, મન અને ધન બધું ન્યૌછાવર થઈ જાય. બધે જ ગુરુમહારાજના દર્શન થતાં હોય ત્યારે સ્વાગતની તૈયારી કરવાની વ્યવહારુતા ક્યાંથી લાવવી?

આ ભજન સને ૧૯૨૯ના મે માસમાં સરખેજમાં રચાયું હશે એમ લાગે છે.

ભજનઃ ૧૬

(રાગઃઆશા માડ; તાલઃકહેરવા)

સૂન સૂન તપસી! જ્ઞાન સૂનાવું, ફિરફિર ધ્યાન લગાવ;
મન ચલે તો ચલન દે, પણ તન ન જાય લગાર,
ઐસી ભીતર સુરત ચલાવ. ...ટેક.

ગિલ્લી દંડા ખેલ ચલાયા, ગિલ્લી ઊડે આભ;
ગિરત ગિરત ફિર દંડા મારા, ફિર ફિર ઊડે આપ. ...ઐસી. ૧.

મન મરકટ નિશદિન ભટકત હૈ, ભટક ભટક સ્થિર આપ;
ગોલી સુરત બેહોશ બનાકે, તદાકાર કર થાપ. ...ઐસી. ૨.

કહાં કશ્મીર કહાં ગુજરાતા, કહાં પક્ષીકી જાત?
ચકોર ચંદા નિત આનંદા, એહિ સુરત સાક્ષાત્. ...ઐસી. ૩.

સીતામાઇ શોક છવાઇ, દૈતગઢ ગભડાય;
સુરત ચલાઈ સેના આઇ, રાવણ માર્યો રામ. ...ઐસી. ૪.

રંગ રાગ સબ છોડ જહાં કે, સબ જગ અલ્લાહ પેખ;
બાહિર દેખે ગદ્ધા કુત્તા, ભીતર રામ હિ રામ. ...ઐસી. ૫.

અર્થ

હે તપસી! (હે મોદી!) તું સાંભળ, સાંભળ. હું તને જ્ઞાનની વાત સંભળાવું છું. ફરી ફરી, સતત તારા (મનને) ધ્યાનમાં જોડી દે. મન ચંચળ થઈને બહાર ભટકે તો એને ભટકવા દે પણ શરીર બહાર ન જાય એવી અંતરમાં સજાતીય વૃત્તિનો એકધારો પ્રવાહ ચલાવ. ...ટેક.

ગિલ્લી દંડાની રમત શરૂ થઈ એમાં ગિલ્લી આકાશમાં ઊંચે જવા લાગી. પછી ઊંચે ગયેલી ગિલ્લી નીચે પડવા માંડે ત્યારે પાછો એને દંડો માર્યો એટલે ફરી પાછી આપોઆપ એ ઊંચે ઊડે - ઊંચે જાય. ...૧.

આ મનરૂપી વાંદરું રાત દિવસ ભટક્યા કરે છે અને ભટકતાં ભટકતાં જાતે જ સ્થિર થઈ જાય છે. સુરતાની ગોળીથી બેહોશ બનાવીને (મનને) તદાકાર કરી સ્થિર કર. ...૨.

ક્યાં કાશ્મિર અને ક્યાં ગુજરાત! અને ક્યાં પક્ષીની જાત! ચકોર અને ચંદ્રમા હંમેશાં આનંદ અનુભવે છે. એ જ સાચી સાક્ષાત્ સુરત છે - ચિંતન છે - ધ્યાન છે. ...૩.

રાક્ષસના (રાવણના) કિલ્લામાં શોકમાં ડૂબેલી સીતામાતા ગભરાય છે. રામજીનું એકધારું ચિંતન કર્યું- સુરત ચલાવતાં જ- સેના આવી અને રામે રાવણને માર્યો. ...૪.

દુનિયાના **રંગ**-રાગ છોડીને સર્વત્ર ઈશ્વરનું દર્શન કર. શરીરથી- બહારથી- ભલે ગધેડો અને કૂતરો એવી રીતે જુએ પણ આત્માથી- અંદરથી તો બધે એક જ રામને તું જો. ...૫.

વિવરણ

વિદ્યા વિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।
શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પણ્ડિતા સમદર્શિનઃ ॥

(ગીતાઃ અ.૫ શ્લોક.૧૮)

જ્ઞાની પુરુષો વિદ્યા અને વિનયશીલ બ્રાહ્મણમાં તથા ગાય, હાથી, કૂતરા અને ચાંડાળમાંયે સમાન દૃષ્ટિવાળા હોય છે.

આવી સમાન દૃષ્ટિ કેવી રીતે આવે તે સમજાવતું આ ભજન છે. આ શ્લોકમાં પંડિતા સમદર્શિનઃ છે એમ જણાવ્યું છે, સમવર્તિનઃ નહિ.

સીયારામમય સબ જગ જાની।
કરહું પ્રનામ જોરી જુગ પાની॥

આવી દૃષ્ટિ કેળવવા માટે શ્રવણ અને મનન દ્વારા મનને ધીરે ધીરે વશ કરવાનું રહે છે. મન ચંચળ છે અને વશ કરવું ખૂબ મુશ્કેલ છે એવું જ્યારે અર્જુન કહે છે ત્યારે ભગવાન એને અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી ધીરે ધીરે વશ કરવાનું કહે છે.

(ગીતાઃ અ.૬ શ્લોક. ૩૪-૩૫)

સાધકે સમજી લેવાનું છે કે મન એકદમ વશ થતું નથી, થવાનું નથી એટલે સૌથી પહેલું તન-શરીરને વશ કરવાનું છે. શરીર એક સ્થળે નિશ્ચિત સમય સુધી બેસી શકે એ જોવું સરળ છે. મન ઉપર આપણો કાબૂ નથી.

પૂ.શ્રી એક પ્રભાતિયામાં લખે છેઃ

મૂળ સંસારનું મૂઢ મન માંકડું,
વિષયવૃક્ષે ભમે સ્વૈર ઘેલું,
ના ઠરે એક પલ, એકથી અન્ય પર,
દોડતું દિવસ ને રાત મેલું.

મનને વશ કરવું અઘરું છે પણ અશક્ય નથી. મનને વશ કરી શકાય પણ એને માટે લાંબી સાધના જોઈએ-અભ્યાસ જોઈએ.

પૂ.શ્રી શરીર ચલાયમાન ન થાય એની કાળજી લેવાનું કહે છે અને બેઠા બેઠા સજાતીય વૃત્તિનો એકધારો પ્રવાહ ચલાવવાનું કહે છે. આત્મા વિશેનું વિધેયાત્મક સતત ચિંતન એ જ સજાતીય વૃત્તિનો એકધારો પ્રવાહ છે. આનાથી મન ઉપર પૂર્ણ કાબૂ નહિ આવે તો પણ એ ધીરે ધીરે કાબૂમાં આવશે. મનને સમજાવવાનું હોય છે એના પર બળજબરી કરવાની હોતી નથી.

સ્ત્રીઓનું હૃદય એ પ્રેમ તોલવાનું યંત્ર છે.

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

મન મૂરખ નાદાન અતિશે, શી રીતે સમજાવું રે!
ભજન કેફથી સાન ભૂલાવું, વિધવિધ રંગ રમાડું રે,
મારી અમર મોક્ષપદ આપું, આવાગમન મટાડું રે...

અશુદ્ધ મનને- ચંચળ મનને કેવી રીતે સ્થિર કરવું?

પ.પૂ. શિવાનંદસ્વામી તેમના પુસ્તક 'મનઃ તેનું રહસ્ય અને નિયંત્રણ'માં જણાવે છે કેઃ અનેક પ્રવંચના અને વિચારોથી ભરપૂર અશુદ્ધ મન આત્માનો શત્રુ છે. નીચલા મનરૂપી તોફાની અને શક્તિશાળી પિશાચ સર્વ દુઃખ અને ભયનું ઉગમ-સ્થાન છે. તે જ સર્વદા ઉમદા આધ્યાત્મિક ખજાનાનો નાશક છે.

અનેક પ્રકારની પ્રવંચના, તૃષ્ણા, વાસના અને બીજી અનેક અશુદ્ધિઓથી ભરપૂર એવું આ અશુદ્ધ મન જ તમારો સાચો દુશ્મન છે. આ નીચલા અશુદ્ધ મનને ઉપલા શુદ્ધ મનથી હણો. વિષયવૃત્તિથી આકર્ષાતા તમારા મનનો વિવેક અને ઉચ્ચ સાત્ત્વિક મનથી નાશ કરો. તો જ અને ત્યારે જ તમે આત્માની શાશ્વત શાંતિ અને આનંદ મેળવી શકશો. મનના સાત્ત્વિક ભાગનો વિકાસ કરો. સતત આત્મવિચાર અને ૐકારનું ધ્યાન કરીને આ નીચલા મનનો નાશ કરો.

આ પ્રયત્ન કર્યા જ કરવો પડે. આ ગિલ્લીરૂપી મનને સજાતીય વૃત્તિના એકધારા પ્રવાહ અને અન્ય સાત્ત્વિક પ્રયત્નોરૂપી ડંડાથી આકાશમાં રાખવાનું રહે છે- સાત્ત્વિક બનાવવાનું રહે છે. અને એ મન અશુદ્ધ બને- ગિલ્લી નીચે આવે કે તરત ફરી પાછો સાત્ત્વિક પ્રયત્નોરૂપી ડંડો મારવાનો રહે છે. આ કામ લાંબા સમય સુધી કરવું પડે છે. લાંબા ગાળાના પ્રયત્નો-અભ્યાસની સાથે સાથે સાત્ત્વિક જીવન-વૈરાગ્યની પણ જરૂર રહે છે.

મનને હાથી સાથે, વાંદરા સાથે, મરજીવા સાથે, નાદાન અને મૂરખ સાથે સરખાવવામાં આવે છે. એ ભટકતું રહે છે પરંતુ એ ભટકી ભટકીને થાકીને ધીરે ધીરે સ્થિર થાય એવા પ્રયત્નો કરવા પડે છે.

અપ્રગટ પ્રેમ એ સૌથી પવિત્ર પ્રેમ છે.

મન કેવી રીતે વશ થાય? પ.પૂ. સ્વામી શિવાનંદજી જણાવે છે કે મનને વશ કરવા માટે બે વસ્તુ ખૂબ આવશ્યક છે.

૧. પ્રાણનિરોધ (પ્રાણ ઉપર કાબુ)

૨. સંગત્યાગ (વિષયોની તૃષ્ણા અને આકર્ષણનો ત્યાગ)

પ્રાણાયામ અથવા શ્વાસ ઉપરનું નિયંત્રણ મનની ઝડપને સિમિત કરીને વિચારનું ક્ષેત્ર ઘટાડી નાંખે છે. મનની અશુદ્ધિઓ દૂર કરે છે.

મનને વશ કરવા માટે કેટલીક પ્રવૃત્તિ સૂચવવામાં આવી છે.

- ભલાઈ કરો અને અંતર્દર્શન કરો.
- કીર્તન કરો.
- હંમેશાં ભગવાનનો જ વિચાર કરો.
- પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરો.
- શમ-દમનો અભ્યાસ કરો.
- વૈરાગ્ય કેળવો.
- સંતોષ રાખો.
- જે કાંઈ મળે તેનાથી ચલાવી લો.
- સંકલ્પોનો ત્યાગ કરો.
- અહંતાનો નાશ કરો.
- બ્રહ્મવિચારનો અભ્યાસ કરો.
- નિષ્ફળતાથી નિરાશ ન થાઓ.
- વિધાયક વલણ જાળવી રાખો.

આ બધી પ્રવૃત્તિ સાધકની સાત્ત્વિકતા વધારે છે. પરિણામે મન શુદ્ધ થાય છે. મન સતત ભગવદ્‌ચિંતન કરવા લાગે એટલે તદાકાર થઈ જાય છે. 'જે જેનું ચિંતન કરે, તે તદ્રૂપ થઈ જાય' એ કીટભ્રમર ન્યાય છે.

દુનિયાના રંગ-રાગ (વિષય ભોગ અને રાગ દ્વેષ) છોડીને બધામાં પરમેશ્વરનાં દર્શન કરવાં. એની સાથેના વર્તનમાં ભેદ હોય પણ એની અંદર રહેલા

પરમેશ્વરમાં તો એકત્વનાં જ દર્શન થાય. પ.પૂ. પ્રકાશાનંદજી કહે છે કે માતા અને પત્ની બંનેમાં એક જ પરમેશ્વરના દર્શન કરવાનાં પરંતુ વર્તન કરતી વખતે તો માતાને જ પગે લાગવાનું રહે. સમદર્શિનઃ થવાનું છે, સમવર્તિનઃ નહિ. આવી સમજ અને એને અનુરૂપ જીવન એ જ સાચું જ્ઞાન છે. આવેલી સમજનું ક્રિયામાં રૂપાંતર એ જ સાચું જ્ઞાન. ક્રિયા વગરનું જ્ઞાન ભારરૂપ છે.

જ્ઞાનં ભારઃ ક્રિયાં વિના।

ભજનઃ ૧૭

(રાગઃભૈરવી; તાલઃકહેરવા)

ઠેરન દે દિન ચાર, સાંઇ, તેરે દ્વારપે. ...ટેક.
ફિર ફિર મેરી તંગડી તૂટી, શ્વાસ ન ઉર સમાય! ...ઠેરન. ૧.
તુજ કારણ મૈં ભઇ બાવરી સુધબુધ ભૂલી હાય! ...ઠેરન. ૨.
રો રો મેરી અખિયાં ફૂટી, દરસ ન પાયો લાલ! ...ઠેરન. ૩.
ફટી ચીંદડી નંગી નટિયા, દેખનહાર ગમાર! ...ઠેરન. ૪.
દેખન દે મુખ મીઠા સાંઇ! અમૃતવેણ પીલાવ! ...ઠેરન. ૫.
તું-**રંગે** રસી અંતર બાહી, આન ન જાઉં બહાર! ...ઠેરન. ૬.

અર્થ

હે સ્વામી! તારા દ્વારે મને ચાર દિવસ રહેવા દે. ...ટેક.

ચાલી ચાલીને મારી તંગડી (પગ) તૂટી ગઇ અને અંતરમાં શ્વાસ પણ સમાતો નથી- હાંફ ચઢે છે. ...૧.

તારે કારણે હું બાવરી બની ગઈ છું અને સાન - ભાન, સૂઝ - બૂઝ ભૂલી ગઈ છું. ...૨.

રડી રડીને મારી આંખો ફૂટી ગઈ છે અને તો પણ રત્ન (પરમાત્મા)નાં દર્શન થયાં નથી. ...૩.

મારી ચીંથરા જેવી (સાડી) ફાટી ગઈ છે અને નટી નગ્ન દેખાય છે! જેને જોનારો ગમાર, બુદ્ધુ (આત્મજ્ઞાન વિહીન) છે. ...૪.

હે સ્વામી! મને તારું મીઠું મધુરું મુખડું જોવા દે. તું અમૃત-વાણી સંભળાવ. ...૫.

તારા **રંગે** હું અંદર-બહાર રંગાઈ ગયો છું અને હવે બીજે ક્યાંયે બહાર જવાનો નથી. ...૬.

વિવરણ

દત્તપુરાણના એકસો આઠ પારાયણના ઉદ્યાપન નિમિત્તે ૧૦૮ દિવસમાં નર્મદાની પરિક્રમાનું વિચાર્યું ત્યાં જ દક્ષિણમાં ગાંડા મહારાજને મળવા જવાનો દેવનો દૃષ્ટાંત થયો. વાંકડી ગામે ગુરુપૂર્ણિમા ઉપર ગાંડા મહારાજને મળ્યા. ગાંડા મહારાજે તૈયાર કરેલું પ.પ. સ્વામીમહારાજની લીલાનું લખાણ જોયું. શ્રાવણ વદ પાંચમે સ્વામીમહારાજની જન્મજયંતી ઉજવી વાસીમ, ભુસાવળ અને ખંડવા થઇ મોરટક્કા પહોંચી પરિક્રમાની શરૂઆત કરી. આસો સુદ એકમ, સંવત ૧૯૮૩ના રોજ શરૂ કરેલી પરિક્રમાનો પહેલો તબક્કો કારતક સુદ ચૌદસ, સંવત ૧૯૮૪ના રોજ પૂરો થયો.

બીજો તબક્કો માગસર વદ એકમ, સંવત ૧૯૮૪ના રોજ શરૂ થયો. નારેશ્વરથી ગરુડેશ્વર ગયા. ગરુડેશ્વરમાં પગ મચકોડાયો. સ્વામીમહારાજના ધામમાં બે-ચાર દિવસ રહેવાની ઈચ્છા થઈ. પરંતુ સ્વામીમહારાજે આદેશ કર્યો કે અહીં રોકાવાનું નથી, આગળ જાઓ. પોતાની રહેવાની ઈચ્છાને વ્યક્ત કરતું જે ભજન રચાયું તે આ ભજન.

"ઠેરન દે દિન ચાર, સાંઇ તેરે દ્વાર પે."

પોતાનો પગ મચકોડાયો તેની વેદના તો સહન થઇ શકે પણ ગુરુમહારાજના સ્થાનમાં રહેવાની ઇચ્છા પૂરી ન થઇ તેની વેદના અસહ્ય થઇ પડી. ગુરુમહારાજનાં દર્શન માટે રડી રડીને આંખો પણ ફૂટી જાય એવી બની ગઇ પણ દર્શન થયું નહિ. ગુરુમહારાજના સ્થાનમાં રહીને એના મુખારવિંદના દર્શન કરવાની અને એમના અમૃતવેણ સાંભળવાની ઇચ્છા સફળ ના થઇ.

ગુરુમહારાજનો આદેશ માથે ચઢાવી પૂ.શ્રીએ ગરુડેશ્વર છોડ્યું અને કેવડિયામાં રહ્યા. એક તડવી ભગતે પાટાપીંડી કરી સેવા કરી. બે રાત્રી આરામ કરી પરિક્રમા શરૂ કરી.

ગુરુમહારાજની ઇચ્છામાં પોતાની ઇચ્છા ભેળવી દઇ, ગુરુમહારાજની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પૂ.શ્રીએ ગરુડેશ્વર છોડ્યું. પોતાના અંતરના ભાવને અને અંતરની વ્યથાને ભજનમાં વ્યક્ત કરી સંતોષ માન્યો.

ભજનઃ ૧૮

(રાગઃભૈરવ; તાલઃદાદરા)

બોલ બોલ બોલ પ્રેમવેણ એક બોલ;
ખોલ ખોલ ખોલ દ્વાર, પલક એક ખોલ! ...ટેક.

દરસપ્યાસ લાગી મુને, છિપાવનાર કોણ?
વ્રેહ અગનઝાળ આ, બૂઝાવનાર કોણ? ...બોલ. ૧.

ભવાબ્ધિમધ્ય નાવ, પાર ઉતારનાર કોણ?
કામ ચાંચીયા લૂંટે, ભગાડનાર કોણ? ...બોલ. ૨.

દૂર દૂર સહુ કહે, બોલાવનાર કોણ?
તું વિના માત, અંક બેસાડનાર કોણ? ...બોલ. ૩.

વિષયવિખ વ્યાપ્યું બધે, ઉગારનાર કોણ?
રંગ પ્રેમ અમૃત આજ, પિવાડનાર કોણ? ...બોલ. ૪.

પ્રેમ અને શંકા એક સાથે હૃદયમાં રહી શકે નહિ.

અર્થ

(હે મા!) તું મારી સાથે એક પ્રેમભરેલું વેણ તો બોલ અને એક ક્ષણ માટે પણ તારું (તારા મંદિરનું) દ્વાર ખોલ. ...ટેક.

મને દરસની તરસ લાગી છે તો (તારા સિવાય) એને બીજું છીપાવનારું કોણ છે? વિરહાગ્નિની અગનઝાળને તારા વિના બીજું બૂઝાવનારું કોણ છે? ...૧.

મારી જીવનનૈયા ભવસાગરની વચોવચ છે તો તારા સિવાય એને પાર ઉતારનાર બીજું કોણ છે? વિવિધ ઈચ્છાઓ(કામના)રૂપી ચાંચીયા (દરિયાઇ લૂંટારા) એને લૂંટી રહ્યા છે તો તારા વિના એને કોણ ભગાડે? ...૨.

બધા જ દૂર જા, દૂર જા કહે છે ત્યારે પાસે આવ એમ કહીને તારા વિના કોણ બોલાવે? હે મા! તારા વિના મને - ખોળામાં કોણ બેસાડે? ...૩.

વિષયોનું ઝેર આખા શરીરમાં વ્યાપી ગયું છે ત્યારે એમાંથી તારા વિના મને ઉગારનારું કોણ છે? આજે ઈશ્વરીય પ્રેમનું અમૃત પીવડાવનાર કોણ છે? ...૪.

વિવરણ

નર્મદા પરિક્રમાના બીજા તબક્કામાં ચિખલદા ગામે થયેલા અનુભવને રજૂ કરતું આ ભજન છે. સંવત ૧૯૮૪ એટલે કે તા. ૨૩-૧૨-૨૭ના રોજ પૂ.શ્રી ચિખલદા પહોંચ્યા. બપોરનો સમય હતો. માતાજીનું મંદિર બંધ કરી પૂજારી ઘરે ગયો હતો. પૂ.શ્રીને દર્શનની અદમ્ય ઈચ્છા જાગી. તાલાવેલી એવી થઇ કે પૂજારીને સંદેશો કહેવડાવ્યો. પૂજારી ન આવ્યો એટલે માતાજીના મંદિરના બંધ બારણા સામે બેસીને પૂ.શ્રીએ પોતાના હૈયાના ભાવો વ્યક્ત કરતું જે ભજન લખ્યું તે જ આ ભજન.

દર્શનની તમન્ના અને તાલાવેલીની પરાકાષ્ટારૂપ આ ભજનમાં પૂ.શ્રીએ માતાજીને દર્શન આપી, પોતાના ખોળામાં લેવાની અને પ્રેમવેણ બોલવાની વિનંતી કરી.

પૂ.શ્રીના ઉત્કટભાવવાળું આ ભજન પૂરું થયું ત્યાં જ મંદિર દૈવી રીતે ખૂલ્યું અને પૂ.શ્રીને માતાજીનાં દર્શન થયાં.

સાચા દિલથી કરેલી પ્રાર્થના ફળે જ છે અને ભગવાન દર્શન પણ આપે છે એનો આ ભજન પુરાવો છે.

ભજનઃ ૧૯

(રાગઃઆશાવરી; તાલઃકહેરવા)

ચૌદ બ્રહ્માંડ મેરી ઝોલીમેં! ...ધ્રુવ.

અમુલખ મોતી હીરા માણેક, જડીબૂટી મેરી ઝોલીમેં!
બ્રહ્મા વિષ્ણુ શિવ સનકાદિક, રિદ્ધિ સિદ્ધિ મેરી ઝોલીમેં! ...ચૌદ. ૧.

ધનપતિ તાકો પાર ન પાવે, નવોં નિધિ મેરી ઝોલીમેં!
પંચ કુઇકી ઝોલી હમારી, ખેંચત સાંઇ દોરીસે! ...ચૌદ. ૨.

તીન ગુનોંકા તાંત બનાયા, પટ ચિતર મેરી ઝોલીમેં!
રંગ રંગાયા સદ્ગુરુનાથે, રંગ નિકાલ્યો ઝોલીસે! ...ચૌદ. ૩.

અર્થ

મારી ઝોળીમાં ચૌદ બ્રહ્માંડ (ભુવન) સમાએલા છે. ...ધ્રુવ.

એમાં અમૂલ્ય એવા મોતી, હીરા, માણેક અરે! જડીબુટ્ટી પણ છે.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, સનકાદિ (સનક, સનંદન, સનાતન, સનત્કુમાર) તથા રિદ્ધિ (સમૃદ્ધિ) અને સિદ્ધિ પણ મારી ઝોળીમાં છે. ...૧.

કુબેર ભંડારી પણ એનો અંદાજ લગાવી શકે નહિ. મારી ઝોળીમાં નવે નિધિ ભરેલા છે. (પદ્મ, મહાપદ્મ, શંખ, મકર, કશ્યપ, મુકુંદ, કુંદ, નીલ અને ખર્વ એ નવનિધિ)

અમારી આ ઝોળી પાંચ ખાનાવાળી છે જેને સ્વામી દોરી ખેંચીને સંભાળે છે, ચલાવે છે. ...૨.

ત્રણ ગુણો (સત્ત્વ, રજસ અને તમસ્)ના તાંતણાં બનાવ્યા છે. કાપડ (કેનવાસ) અને ચિત્રો મારી ઝોળીમાં છે.

સદ્ગુરુએ રંગ્યો છે અને (મારી) ઝોળીમાંથી (સંસારી) રંગ કાઢી નાંખ્યો છે. .૩.

વિવરણ

બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ।

બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. જીવ પોતે બ્રહ્મ જ છે અને એ બ્રહ્મથી જુદો નથી. આદ્ય શંકરાચાર્યનું આ વિધાન જીવમાત્રને પામર ન બનવાનો પોકાર કરે છે.

આ શરીરરૂપી ઝોળીમાં રહેલો આત્મા એ અમૂલ્ય ઝવેરાત છે. બધી સંપત્તિનો સ્વામી એવો આ આત્મા સર્વવ્યાપક અને સર્વશક્તિમાન છે.

પંચભૂતનું (પંચકૂઇ) બનેલું આ શરીર કેવું છે? આ શરીરરૂપી ઝોળીની દોરી ભગવાનના હાથમાં છે. આ દોરીને અમુક રીતે ખેંચવામાં આવે તો ઝોળી બંધ થાય અને અમુક રીતે ખેંચતાં ઝોળી ખૂલે છે. જે ચાવીથી તાળું ખૂલે તે જ ચાવીથી તાળું બંધ પણ થાય છે.

સત્ત્વ, રજસ અને તમસ્ એવા ત્રણ ગુણોના તાંતણામાંથી આ ઝોળી તૈયાર થઇ છે. સદ્ગુરુની કૃપા થવાથી મનમાંથી રાગ-દ્વેષ અને મારું તારુંની ગ્રંથિ દૂર થાય છે. દેહાધ્યાસ છૂટી જતાં, અહંકાર દૂર થતાં જીવ શિવત્વનો અનુભવ કરે છે.

સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય તો પછી પોતાની સાચી સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે અને સ્વાનંદ સમ્રાટની મોજ માણે.

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

જ્યાં દેખે ત્યાં રાજ તિહારું,
વાત પછી ક્યાં રંગ ડરની રે...

ભજનઃ ૨૦

(રાગઃદરબારી કાનડો; તાલઃત્રિતાલ)

મૈં તો દત્ત દિગંબર ધ્યાઉં,

છન છન પલ પલ ગુરુગુન ગાઉં, આવાગમન મિટાઉં. ...મૈં તો. ૧.

લોગ ખીજે આતમ રીઝે; આતમ ખીજે કહાં જાઉં? ...મૈં તો. ૨.

વિષય વિષારી અહિગણ માનું, દૂરહિ દૂર ભગાઉં. ...મૈં તો. ૩.

તપસી! દૂજું કાંઇ ન જાણું, ભૂલ ગયો સંસારૂં! ...મૈં તો. ૪.

રંગ રંગકે લોગલુગાઇ, કહાં કહાં મન ભટકાઉં? ...મૈં તો. ૫.

અર્થ

હું તો દત્ત દિગંબરનું ધ્યાન ધરું છું. ...ટેક.

હું તો હર ક્ષણ અને હર પળ ગુરુના ગુણલા ગાઉં છું અને એ દ્વારા મારા જન્મમરણનો ફેરો ટાળી દઇશ. ...૧.

લોકો નારાજ થાય તો ભલે થાય પણ મારો આત્મા તો પ્રસન્નતા અનુભવે છે ને! પણ મારો અંતરાત્મા જ નારાજ થઇ જાય તો પછી મારે ક્યાં જવું? ...૨.

વિષયોને હું તો ઝેરીલા સાપ ગણીને એને દૂર દૂર ભગાડી દઉં છું. (મારી નાંખતો નથી, ભગાડી દઉં છું.) ...૩.

હે તપસી (મોદી)! હવે હું (ભગવાન સિવાય) બીજું કશું જાણતો નથી, સંસારને ભૂલી ગયો છું. (મનમાંથી સંસાર કાઢી નાંખ્યો છે.) (સંસારનો બાહ્ય ત્યાગ કરવા કરતાં એનો મનથી ત્યાગ મહત્ત્વનો છે.) ...૪.

જાતજાતના સ્ત્રી-પુરુષો છે. એમાં હું મારા મનને ક્યાં ક્યાં ભટકાવું? ...૫.

પ્રેમ એટલે વેદનાથી ભરેલી પ્રસન્નતા.

વિવરણ

જન્મમરણનો ફેરો ટાળવાનો ઉપાય છે નામસ્મરણ અને ધ્યાન. ભગવાનનું ધ્યાન ધરવાથી વ્યક્તિ પોતે તદાકાર થઇ જાય છે.

ધ્યાન એટલે શું? નિદિધ્યાસન એ આત્માનું ધ્યાન જ છે. એ ઊંડું અને પ્રગાઢ ચિંતન છે. મનન (વૃત્તિ તિરસ્કાર) સર્વ પ્રકારના દુન્યવી વિષયના વિચારોને હાંકી કાઢે છે. સજાતીય વૃત્તિપ્રવાહ પરમાત્મા અંગેની વિચાર વૃત્તિઓને સ્થિર ઝરણાની જેમ વધારે છે.

ભગવાન આ જગતમાં છુપાઇને રહ્યા છે. તે માનવીની હૃદયગુફામાં સંતાઇને બેઠા છે. શુદ્ધ મનથી ધ્યાન અને ધારણા દ્વારા આપણે એને શોધી કાઢવાના છે. નામસ્મરણ દ્વારા ગુરુના ગુણનું ગાન મન પર સંસ્કારોની છાપ પડે છે. ધ્યાન દ્વારા વિષયવૃત્તિને દૂર કરી આત્મવૃત્તિને સ્થિર કરવાની છે.

પોતાનું કલ્યાણ શામાં છે એ વ્યક્તિએ વિચારવું જોઇએ. શ્રેય અને પ્રેય પૈકી શ્રેયના પંથે જવું જોઇએ. ઉત્તાનપાદ નામના રાજાને સુરુચિ અને સુનીતિ નામની બે રાણી છે. ધ્રુવ એ સુનીતિનો પુત્ર છે. દરેક માનવી એ ઉત્તાનપાદ છે. જન્મ વખતે એનું માથું નીચે અને પગ ઉપર હોય છે. મનને પ્રિય લાગે એવી પ્રવૃત્તિ (પ્રેય) એ સુરુચિ છે અને પોતાનું જેમાં કલ્યાણ હોય તેવી પ્રવૃત્તિ એ સુનીતિ છે. આવી શ્રેયકર પ્રવૃત્તિ કરનારને જ સાત્ત્વિક સુખ-ધ્રુવ મળે છે. જગતને રાજી રાખવા જનાર જગદીશને પામી શકતો નથી. લોકોને રાજી રાખવા જનાર આત્મકલ્યાણનું ભાથું બાંધી શકતો નથી.

વિષયોમાંથી મનને સમજાવટપૂર્વક પાછું વાળી લેવાનું છે. અહીં પૂ.શ્રી વિષયોરૂપી સાપના સમૂહને ભગાવવાની વાત કરે છે, મારી નાંખવાની વાત નથી કરતા. આંખ છે તો જોવાનું કામ તો કરશે જ ત્યારે જીવ ભગવાનની પ્રતિમાના દર્શન કરે એવું આપણે કરી શકીએ. આંખથી દર્શન અને જીભથી સ્તવન કરી શકાય.

બીજાને પ્રેમ કરવો એટલે આપણે આપણી જાતને પ્રેમ કરવો.

પાગલ પરમાનંદ પરમહંસજી 'હૃદયભિક્ષા' નામના ભજનમાં લખે છે કેઃ

તારી મનોહર મૂર્તિને મુજ નયન નિત જોયા કરે,
તુજ સ્તવન મહિમા ગીતડાં રસના સદા ગાયા કરે.
મુજ શ્રવણ તારા નામના કીર્તન કથા સૂણ્યા કરે,
પ્રભુ! એ જ મારી હૃદયભિક્ષા પતિતપાવન તુજ કને.

તારા પનોતા પાવલે મુજ શિર સદા પ્રણમ્યા કરે,
મુજ ચરણ તુજ ભગવદ્‌વિભૂતિ દર્શને દોડ્યા કરે.
મુજ ઇંદ્રિયો સહુ યજ્ઞમાં તુજ કાજ હોમાયા કરે,
પ્રભુ! એ જ મારી હૃદયભિક્ષા અધમતારણ તુજ કને.

સંસારને મનમાંથી દૂર કરવાનો છે. સંસાર છોડવા કરતાં ભૂલવાનો છે એ મહત્ત્વનું છે. ઘર છોડ્યા પછી જંગલમાં જઈ ઘરના વિચારો કરવા કરતાં ઘરમાં રહીને સતત ભગવાનના વિચારો કરવા વધારે સારા.

લોકો તો જાતજાતના અને ભાતભાતના વિચારો ધરાવતા હોય. એમને રાજી રાખવાને તો કોણ સમર્થ છે? પોતાનું આત્મિક કલ્યાણ શામાં છે તે સમજીને વ્યક્તિએ પોતાના જીવનનો રસ્તો નક્કી કરવાનો છે. પૂ.શ્રી ધ્યાન અને નામસ્મરણના રસ્તા દર્શાવે છે.

ભજનઃ ૨૧

(રાગઃમિશ્ર માડ; તાલઃકહેરવા)

કહે દિવાના મુજકો, દુનિયા, કહે દિવાના મુજકો. ...ટેક.

મૈં દિવાના તું દિવાના, સબ જગ દિવાના;
કો દિવાના નાહીં જગમેં? કહે દિવાના મુજકો. ...દુનિયા. ૧.

નામદિવાના દામદિવાના, ચામદિવાના કોઉં;
ધન ધન સો જો રામદિવાના, મૈં દિવાના સોઉ. ...દુનિયા. ૨.

ખલ્કદિવાના ખલ્ક ન પાયો, જુગ જુગ ભટકાયો;
રામદિવાના રામ સમાયો; રામરંગ રૂલાયો! ...દુનિયા. ૩.

નામ ન ભાયો, દામ ન ભાયો, ચામ ન ભાયો મુજકો;
રોમ રોમ અવધૂત દિગંબર, એ હિ ધૂન જગાયો! ...દુનિયા. ૪.

ગુરુગમ મારગ, પોથાંથોથાં, કોઉ કામ ન આયો;
રંગ કૃપા મુરશિદ-દિવાના, સ્વાદ અનુપમ પાયો! ...દુનિયા. ૫.

અર્થ

મને આ દુનિયા ‘ગાંડો’ કહે છે, ગાંડો ગણે છે. ...ટેક.

હું ગાંડો છું, તું ગાંડો છે. અરે! આખી દુનિયા ગાંડી છે. આ જગતમાં કોણ ગાંડું નથી? તો પણ (લોકો) મને ગાંડો ગણે છે. ...૧.

કોઇ કીર્તિ (નામ) પાછળ ગાંડા છે, કોઇ પૈસા (દામ) પાછળ ગાંડા છે તો કોઇ સ્ત્રીઓ (ચામ) પાછળ ગાંડા છે. (કંચન, કીર્તિ અને કામિની પાછળ બધા જ ગાંડા છે.) પરંતુ જે રામ પાછળ ગાંડા છે તેને ધન્યવાદ. તેઓ ભાગ્યશાળી છે. હું એવો દિવાનો- પાગલ છું. ...૨.

દુનિયા (વિષયો) પાછળ ગાંડા થયેલાને દુનિયા મળી નથી અને એ યુગોથી ભટક્યા કરે છે (જન્મ-મરણના ચકકરમાં ફર્યા કરે છે). પરંતુ રામની પાછળ પાગલ થનારો તો રામમાં જ સમાઈ જાય છે અને રામનો રંગ રેલાવ્યો છે. ...૩.

મને કીર્તિ, કંચન કે કામિની કશું ગમતું નથી. મારા તો રોમે રોમમાં દિગંબર અવધૂતની જ ધૂન ગાજી ઊઠી છે. ...૪.

આ તો ગુરુ દ્વારા સમજાય એવો માર્ગ (રસ્તો) છે. એમાં ભણતર- વિદ્વત્તા- કશું કામમાં આવતું નથી. ભગવાનની કૃપાથી (**રંગ**) તો ગુરુદેવનો દિવાનો થઈ ગયો છે, પરિણામે એણે (આત્માનુભૂતિનો) અનુપમ સ્વાદ ચાખ્યો છે. ...૫.

વિવરણ

ગાંડાની હોસ્પિટલમાં આપણે જઈએ તો કદાચ ગાંડાઓ આપણને ગાંડા ગણે અને પોતાને ડાહ્યા સમજે એવું બને. આ જગતમાં પણ પ્રભુના દર્શન માટે કઠણ સાધના કરનારને પણ લોકો ગાંડા સમજે એ સ્વાભાવિક છે.

દુનિયામાં જન્મીને ખાવું, પીવું, સંસાર માંડવો એને જ સર્વસ્વ માનનારી વ્યક્તિને મોજશોખ છોડી, સંયમપૂર્વક પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નો કરનાર વ્યક્તિ ગાંડી જ લાગે ને!

કોણ ગાંડું અને કોણ ડાહ્યું એ તો પ્રયત્નોના પરિણામે સમજાય. જે જન્મમરણના ચક્કરમાંથી છૂટી જાય તે ડાહ્યો. અને જે જન્મમરણના ચક્કરમાં અટવાયા કરે તે મૂરખ, ગાંડો.

સામૂહિક રીતે લોકો જે રીતે જીવતા હોય એનાથી જુદી રીતે તમે જીવો તો ક્યાં તો મહાન ગણાઓ અથવા ગાંડા ગણાઓ.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી પોતાનું દિવાનાપણું સ્વીકારે છે અને એ દિવાનાપણું લાભકારક છે એમ જણાવે છે. એકદમ તર્કબદ્ધ વાતો કરતાં પૂ.શ્રી કહે છે કે

સૌ પ્રથમ આ જગતમાં કોણ ગાંડું નથી? તમે શાની પાછળ દિવાના છો એ જુદી વાત છે બાકી દિવાના તો છો જ. કોઇ પ્રતિષ્ઠા (નામ) પાછળ ગાંડા બનીને દોડે છે. કોઇ પૈસા (દામ) માટે દિવાના બન્યા છે તો કોઈ સ્ત્રી (ચામ) પાછળ પાગલ બન્યા છે. પરંતુ જે કોઈ રામ પાછળ- ભગવાનની પાછળ દિવાના બન્યા છે તેને ધન્ય છે. તે શાબાશીને પાત્ર છે. કેમ? આ કેમનો જવાબ આપતા પૂ.શ્રી કહે છે કે દુનિયાની ભૌતિક વસ્તુ- કંચન, કામિની કે કીર્તિ પાછળ ગાંડા બનનારને આ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી. પ્રાપ્ત થાય તો કાયમ ટકતી નથી. એનાથી એને કાયમી શાંતિ અને આનંદ મળતાં નથી. જ્યારે રામ પાછળ ગાંડા થનારને તો રામ મળે છે અને એટલું જ નહિ એ રામમાં સમાઈ જાય છે.

પોતાની વાત રજૂ કરતાં પૂ.શ્રી કહે છે કે ગમે તે કારણ હોય પણ મને આ દુન્યવી વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા થતી નથી, એ બધું મને ગમતું નથી. મારા તો રોમરોમમાં દત્ત દિગંબરની ધૂન જ ચાલી રહી છે.

દુનિયાના સુખ માણનારને ભગવાન પ્રાપ્તિની ઇચ્છા થતી નથી તો પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે તાલાવેલી લાગી હોય તેને દુનિયાનાં સુખો-ભોગો ગમતાં નથી.

આત્મકૃપા, ગુરુકૃપા અને ઈશ્વરકૃપા ભેગી થાય ત્યારે વ્યક્તિ પ્રભુપ્રાપ્તિના પંથે વળે. જેમ જેનો જઠરાગ્નિ મંદ હોય તેને ખાવાની રુચિ થતી નથી તેમ જેની સાત્ત્વિક વૃત્તિ હોતી નથી તેને પ્રભુપ્રાપ્તિની-મુમુક્ષુપણાની- ઇચ્છા થતી નથી.

કરોડોમાં કોઈ એક જ ભગવાનની પાછળ દોડતો હોય છે. અને આવાને જગતના ચતુર અને ડાહ્યા લોકો દિવાના ગણે એ સ્વાભાવિક છે. પણ જેનો અંત સારો તેનું બધું સારું- All well that ends well- એ ન્યાયે પ્રભુ પાછળ પડનારો પ્રભુમાં સમાઇ જાય છે, અરે! સ્વયં પ્રભુ બની જાય છે.

આજે કરોડો લોકો પૂ. બાપજીને ભગવાન માને છે. ગુરુ દ્વારા સમજાય એવો આ રસ્તો છે. જે ભાગ્યશાળી જીવ આ રસ્તે ચાલી નીકળ્યો એનો જયજયકાર થઇ ગયો.

ભજનઃ ૨૨

(રાગઃખમાજ; તાલઃદાદરા)

આજે સૂણી ચમનમેં મોહન, તિહારી બંસી,
મીઠી અનેરી મોંઘી, મોહન, તિહારી બંસી! ...ટેક.

કોઽહં વદે છે કાક, સોઽહં કથે છે હંસ;
તું-હું તું-હું પુકારી, કોયલ રહી છે ધીરી! ...આજે. ૧.

ખીલ્યું ગુલાબ કેવું? શું હાસ્ય એ ન તારૂં?
એ કંટકો તું હિ તું, ખુશ્બો મહીં સખે તું!! ...આજે. ૨.

વૃક્ષો નભે અડ્યાં શાં, તું-કીર્તિગાન ગાતાં;
એ પત્તિ ફૂલ વેલી, તું રૂપ આત્મદેવા! ...આજે. ૩.

એ કાષ્ઠજીવી તું તું, એ કાષ્ઠભેદી તું તું!
ધૂણી તપે તપસ્વી, એ રૂપ તું હિ તું તું!! ...આજે. ૪.

વારિ નિકુંજ મત્સ્યો, એ મત્સ્યજીવી તું તું!
એ પદ્મ ભૃંગ તું તું, નાચે મયુર તું તું!! ...આજે. ૫.

માળી ગુલો તું હિ તું, માળા ગ્રથે ધરે તું;
તંતુ મહીં સખે તું, સિંચંત ચૂંટતો તું! ...આજે. ૬.

તું-રંગ સર્વ રંગ્યુ, ના રંગરાગ તુજમાં,
તું **રંગ** રંગ રાચે, નાચે સુરંગ રંગે!! ...આજે. ૭.

અર્થ

હે મોહન! આજે બાગમાં તારી વાંસળી સાંભળી. હે મોહન! તારી આ વાંસળી મીઠી-મધુરી, અનેરી અને મોંઘેરી છે. ...ટેક.

કાગડો (સંસારી) 'હું કોણ છું' (કોઽહમ્) એવું બોલે છે, હંસ (સંન્યાસી) 'તે હું છું' (સોઽહમ્) એવું કહે છે-બોલે છે. જ્યારે કોયલ (આત્માનુભવી) તો ધીમે ધીમે 'તું-હું' 'તું-હું' (ત્વમહમ્) એમ પોકારી રહી છે. ...૧.

આ ગુલાબનું ફૂલ કેવું સરસ ખીલ્યું છે? શું એ તારું હાસ્ય નથી? એ ગુલાબ સાથેના કાંટા પણ તું જ છે અને હે સખા! એની સુવાસમાં પણ તું જ છે. ...૨.

તારાં યશોગાન ગાતાં આ વૃક્ષો આકાશને જાણે અડ્યા ના હોય! હે આત્મદેવ! આ પાંદડા, ફૂલ અને વેલી એ બધાં જ તારાં જ રૂપો છે. ...૩.

લાકડા ઉપર જીવનાર પણ તું જ છે અને લાકડાને ફાડનાર (લક્કડફોડ) પણ તું જ છે. વળી (એ લાકડાની) ધૂણી સળગાવીને તપ કરનાર તપસ્વી પણ તું જ છે, તું જ છે. ...૪.

પાણી, વનસ્પતિની ઘટા, માછલાં અને (માછલાં મારનાર) માછીમાર બધું તું જ છે. એ કમળ, (પરાગ ચૂસતો) ભમરો વગેરે પણ તું જ છે અને મોર સ્વરૂપે નાચનાર પણ તું જ છે. ...૫.

માળી પણ તું, ફૂલો પણ તું અને માળા બનાવનાર અને ધારણ કરનાર પણ તું જ છે. હે સખે! ફૂલને જળ સિંચનાર અને ફૂલને ચૂંટનાર પણ તું જ છે. ...૬.

તારા રંગે જ આ બધું રંગાયું છે. તેમ છતાં તારામાં માયાના રંગો-રાગ દ્વેષ વગેરે નથી. તું આત્માનાં રંગમાં મસ્ત રહે છે- રાચતો રહે છે (અથવા તું પ્રત્યેક રંગમાં રાચે છે). તું આ સંસારરૂપી રંગભૂમિમાં શોભનીય રંગોથી- નાચી રહ્યો છે. ...૭.

વિવરણ

"વાંચ વાંચ વિશ્વગ્રંથ વાંચવા જો ચાહના,
વાંચવું ન અન રહે મીટિ સમૂળ વાંછના."

પૂ. વલ્લભાચાર્યની દૃષ્ટિથી આ સમગ્ર જગત 'વિષ્ણુમય' છે. બધે ભગવાનનાં દર્શન કરતાં કરતાં વ્યક્તિએ એવી રીતે જીવવું જોઇએ કે એ પોતે

પ્રભુમાં મળી જાય, ભળી જાય. ભગવાન સિવાય વિશ્વમાં બીજું કાંઇ છે જ નહિ એવી દૃષ્ટિ કેળવવાની છે. ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ કહે છેઃ

ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં યત્કિંચિત્ જગત્યાં જગત્

આ સમગ્ર જગતમાં જે કંઇ દેખાય છે તે ઈશ્વરમય છે.

પૂ.શ્રી કહે છેઃ

દૃષ્ટિ ફેરવી વિલોક રંગ એહ અવનવા,
મેઘધનુષ સપ્તમૂળ એક, રૂપ જૂજવાં. ...વાંચ વાંચ.

સાધનાનું લક્ષ્ય દૃષ્ટિ ફેરવવામાં રહેલું છે. હું અને મારું, રાગ અને દ્વેષ, સુખ અને દુઃખના દ્વંદ્વની ગ્રંથિઓ દૂર કરીને વિવિધતામાં એકતાના દર્શન કરવાના છે.

આવી દૃષ્ટિ મળે એવી પ્રભુ કૃપા કરે એવી પ્રાર્થના. જગતરૂપી બગીચામાં મોહનની બંસી સાંભળવા મળે- આવી દૃષ્ટિ મળી જાય તો પછી એવી મોંઘી, મીઠી અને અનેરી જ્ઞાનરૂપી બંસી સાંભળતાં વેંત, દૃષ્ટિ બદલાતાં બધે જ ભગવાનનાં દર્શન થવા માંડે.

હું કોણ એવું પૂછતાં અજ્ઞાનીરૂપી કાગડામાં, ‘તે હું છું’ એવું સમજતાં જ્ઞાનીરૂપી હંસમાં કે ‘ત્વમહમહં ત્વં’ બોલતી આત્મજ્ઞાની કોયલમાં પણ એ એક જ ભગવાનની અનુભૂતિ થાય એવી મોહનની કૃપારૂપી બંસરી સાંભળવા મળી છે. લાકડાને ભેદનાર અને લાકડા પર જીવનાર, માછલી અને માછલી મારનાર માછી, ફૂલ, ફૂલની માળા અને માળી બધું જ ભગવાનનું રૂપ છે. ફૂલને જળનું સિંચન કરનાર પણ ભગવાન અને ફૂલને ચૂંટનાર પણ ભગવાન જ જણાય.

સમગ્ર સંસારમાં એ સૃષ્ટિકર્તા જ રહેલો છે એવી સમજ, એવી દૃષ્ટિ મોહનની બંસી સાંભળનારને મળી જાય છે.

જેણે ‘સોऽહં’નો વેણુનાદ સાંભળ્યો હોય, જે બ્રહ્મજ્ઞાની હોય તેની જગત પ્રત્યેની દૃષ્ટિ બદલાઇ જાય છે. જગત બદલાતું નથી, બદલી શકાતું નથી પરંતુ

જગતને જોવાની દષ્ટિ જરૂર બદલી શકાય છે. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

કર્યું મને તે કર થકી ભંગ ન પામે તેમ,
નામરૂપ સૃષ્ટિ બધી થાય નષ્ટ ના એમ.

બ્રહ્મસ્થિતિ થાતાં અહીં ફરે દષ્ટિ સાક્ષાત્ ,
જે જે દેખે તે બધું દિસે બ્રહ્મમય કાન્ત. (અ.૧૨૨ દો.૮-૯)

ભજનઃ ૨૩

(રાગઃમાલકૌંસ; તાલઃકહેરવા)

આજ હમારી જીવનનૌકા ડૂબું ડૂબું ભર દરિયે કરે;
તું વિણ નાથ ન તારક દૂજો, જે ભવસાગર પાર કરે. ...ટેક.

વાદળથી નભ ઘોર છવાયું, કડડડ કડડડ શબ્દ કરે;
વાટ અંધારે લેશ ન સૂઝે, તું વિણ નાથ કો ભીતિ હરે? ...આજ. ૧.

મેરુ સમાં મોજાં ઉછળે આ, જળચર ખેચર ખાવા ધસે;
હાથ સુકાન રહે ના, નટવર! દૂર રહી તું કેમ હસે? ...આજ. ૨.

શ્રદ્ધા-સઢ ફાટ્યો ન ઝલાયે, પ્રલયવાત સમ વાયુ વહે;
શંકાવર્તે નાવ ભરાયું, તું વિણ નાથ ન **રંગ** રહે. ...આજ. ૩.

અર્થ

આજે (અ)મારા જીવનની નાવડી ભરદરિયે ડૂબવાની તૈયારીમાં છે. હે નાથ! તારા વિના બીજો કોઇ તારક નથી કે જે આ નાવને ભવસાગરથી પાર કરે. ...ટેક.

વાદળથી આકાશ ઘનઘોર છવાયું છે. કડાકા ભડાકા થાય છે. અંધારામાં સહેજ પણ રસ્તો સૂઝતો નથી. હે નાથ! તારા વિના મારો ભય કોણ હરે? ...૧.

મેરુ પર્વત જેવાં ઊંચાં ઊંચાં મોજાં ઉછાળા મારે છે. જળચર (મગર, મગરમચ્છ વગેરે) અને આકાશમાં ઉડનારાં પક્ષી (બાજ, ગીધ વગેરે)ઓ ખાઇ જવા ધસી રહ્યા છે. હે નટવર! (આવું બધું જોતાં) નાવનું સુકાન મારા હાથમાં (વ્યવસ્થિત રહેતું) નથી. તું દૂર ઊભો રહીને કેમ હસ્યા કરે છે? ...૨.

શ્રદ્ધારૂપી સઢ ફાટી ગયો છે અને (એ ફાટેલો સઢ) પકડ્યો પકડાતો નથી. પ્રલય વખતે વાતા પવન જેવો પવન વાઈ રહ્યો છે. મારું જીવનનાવ શંકાના વમળમાં ભરાઇ પડ્યું છે. (ફસાયું છે.) હે નાથ! તારા વિના મારી સલામતી નથી. ...૩.

વિવરણ

રોગ નહિ એ ઈશની કૃપા નિશ્ચયે જાણ,
નિયમ એહ ભગવાનનો જે પર કૃપા મહાન-
કરવી હોય નિજાંતરે આધિવ્યાધિમાં તેમ-
સપડાવે એને હરિ ઉપાધિમાં વા તેમ.
મિથ્યા પ્રપંચમાં યથા રહે ન એનું મન,
કંટાળી હરિને સ્મરે થાય અયત્ન સ્મરણ.

(અ. ૧૦૬ દો. ૪૬-૪૮)

માણસ ઉપર દુઃખનાં ડુંગર તૂટી પડે, ઉપરા છાપરી મુશ્કેલીની પસ્તાળ પડે, એક સાંધે ત્યાં તેર તૂટે તો એવા સંજોગોમાં એ કોની મદદ માગે? સંસારી તો સ્વાર્થી છે અને પામર છે. કેટલીક વાર તો મદદ કરવા માગતો હોય તો પણ કંઈ કરી શકે નહિ એવી લાચારી અનુભવતો હોય છે.

ભગવાનને દીનાનાથ, પતિતપાવન, નોંધારાનો આધાર અને સર્વ સમર્થ- કર્તું, અકર્તું અન્યથા કર્તુમ્ કહેવામાં આવ્યા હોય ત્યારે એને શરણે કેમ ન જવું? દ્રૌપદીએ પણ પ્રયત્નના અંતે છેવટે ભગવાન કૃષ્ણને આર્ત પોકાર કર્યો અને ભગવાને વસનરૂપ-વસ્ત્રરૂપ લઈ એની લાજ બચાવી. ગજેન્દ્રમોક્ષમાં પણ 'આધે નામ' ભગવાન દોડ્યા.

પરંતુ દુન્યવી આપત્તિ કરતાં પણ મોટી આપત્તિ તો એ કહેવાય કે આપણને માનવજન્મ મળ્યો છતાં ભગવાનના દર્શનની તલપ નથી લાગતી. ભગવાનની પ્રાપ્તિ સિવાયની બીજી વાત અસાર લાગે, ભગવાનના નામ સિવાયની બીજી વાત નકામી લાગે એવું ક્યાં થાય છે? ધીરે ધીરે ઉંમર વધતી જાય છે અને જીવનનૌકા ભરદરિયે જાય છે ત્યારે હવે એ ગમે ત્યારે ડૂબી જાય એ શક્ય છે. જીવનનો ફેરો સફળ કરવાની ઈચ્છા જ ન થાય એનાથી વધારે ભારે તોફાન બીજું કયું હોઈ શકે?

સંપદો નૈવ સંપદાઃ વિપદો નૈવ વિપદાઃ ।
વિપદો વિષ્ણુ વિસ્મરણમ્ સંપન્નારાયણસ્મૃતિઃ ॥

આપણે જે દુન્યવી સંપત્તિને સંપત્તિ માનીએ છીએ તે તો ખરેખર સંપત્તિ જ નથી અને જેને આપત્તિ-દુઃખ માનીએ છીએ તે દુઃખ જ નથી. ભગવાનનું નામ ભૂલાય- નામવિસ્મરણ એ જ વિપત્તિ અને નામનું સ્મરણ થાય એ જ સંપત્તિ.

આ ભવસાગર પાર કરવા માટે આત્મકૃપા ૫૦%, ગુરુકૃપા ૨૫% અને ઈશ્વરકૃપા ૨૫% જરૂરી છે. એમાં આત્મકૃપા- વ્યક્તિ પોતે પ્રયત્નો કરે- થયા પછી જ ગુરુકૃપા અને ઈશ્વરકૃપા થતી હોય છે. ભગવાન કૃપા કરે પછી હું પ્રયત્ન કરું એવું વિચારીએ તો ભગવાન કૃપા કરતો જ નથી.

‘પ્રેમળ જ્યોતિ તારો દાખવી મુજ જીવનપંથ ઉજાળ’ એવી પ્રાર્થના કરવી પડે. આર્ત પોકાર કરવો પડે. ભગવાનનું અનન્ય ભાવે શરણું લેવું પડે. આ બધું થતાં જ ભગવાન મદદે દોડે છે. ‘આને કી દેર નહિ હૈ, પુકારને કી દેર હૈ.’

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

ભવસાગર ચોગરદમ ઉછળે, વચ્ચે દીન અનાથ,
ડૂબું એકલડો હું પામર, તારક કોઉ ન સાથ.

આવી સ્થિતિમાં વ્યક્તિને પોતાના દોષોનું-અવગુણનું ભાન થાય છે. એનું ભાન થાય છે એટલું જ નહિ પણ એનો સ્વીકાર પણ કરે છે અને પછી એમાંથી આર્તભાવ પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે.

આ ભજનમાં લૌકિક દૃષ્ટિથી ભરદરિયામાં રહેલી નૌકા ઉપર વાદળો છે અને વીજળીના કડાકા ભડાકા થાય છે. આજુબાજુ અંધારું છે. રસ્તો સૂઝતો નથી. મોટા મોટા મોજાં ઉછળે છે. આકાશમાં ઊડતા પક્ષીનો ભય અને નૌકાની નીચે જળચર પ્રાણીનો ભય છે. પરંતુ સૌથી કરુણાજનક બાબત એ છે કે શ્રદ્ધારૂપી સઢ ફાટી ગયો છે અને શંકાના વમળમાં નાવ ભરાયું છે.

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ એ તો ભગવાન શંકર-પાર્વતી છે એવું તુલસીદાસ કહે છે જ.

ભવાનીશંકરૌ વન્દે શ્રદ્ધાવિશ્વાસરૂપિણૌ ।
યાભ્યાં વિના ન પશ્યન્તિ સિદ્ધાઃ સ્વાન્તઃસ્થમીશ્વરમ્ ॥

અંતરમાં રહેલા ઈશ્વરનાં દર્શન માટે સિદ્ધોને પણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની જરૂર પડે છે. શ્રદ્ધા માતા પાર્વતી છે અને વિશ્વાસ જગત્પિતા શંકર છે. સમગ્ર જીવન બુદ્ધિથી અને તર્ક-વિતર્કથી જીવનારને પણ જીવનના કપરા દિવસોમાં શ્રદ્ધા-વિશ્વાસની ઉણપ સતાવે છે. શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનમ્ અને શ્રદ્ધા ચાહે સો કરે જેવા વિધાનોનો લાભ એવા બુદ્ધિજીવીને મળતો નથી. શબરી, જનાબાઈ, નરસિંહ, મીરાં એ બધાંએ શ્રદ્ધાપૂર્વક ભગવાન ભજ્યા અને એમની જીવનનૌકા પાર થઈ ગઈ.

ભગવાને માનવજીવનરૂપી નૌકા આપી અને ગુરુરૂપી સુકાની-કર્ણધાર આપ્યો. અનુકૂળ પવનરૂપે ભગવાન સાનુકૂળ થતો હોય છતાં માનવી ભગસાગર તરવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો તે આત્મઘાતી છે એવું ભાગવત કહે છે.

પરંતુ 'અપિ ચેત્સુ દુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક્'નું ભગવાન કૃષ્ણે ગીતામાં આપેલું અભયવચન આપણને હિંમત આપે છે અને ગમે ત્યારે ભગવાનને પોકારીએ તો એ આપણો બેલી બને છે. અંતઃકરણની શુદ્ધિ, અડગ શ્રદ્ધા અને દૃઢ વિશ્વાસ હોય તો ગમે તેવા તોફાની સાગરમાંથી, ખરાબે ચઢેલી નૈયાને ભગવાન પાર ઉતારે છે.

✿

સાચા પ્રેમમાં વાણી બંધ થઈ જાય છે.

ભજનઃ ૨૪

(રાગઃમાડ; તાલઃકહેરવા)

દીનાનાથ દયાળુ તાત! આજે શેં રૂઠ્યા ગુરુનાથ? ...ટેક.

પાપી હું અપરાધી મેલો, આવ્યો શરણે નાથ;
દર્શન આપી દોષો કાપી, વેગે સ્હાઓ હાથ. ...આજે. ૧.

ભવસાગર ચોગરદમ ઊછળે, વચ્ચે દીન અનાથ;
ડૂબું એકલડો હું પામર, તારક કોઉં ન સાથ. ...આજે. ૨.

રમતાં કોડે બાળક દોડે, પડે કદાપિ નાથ!
શોભે રક્ષા, કેમ ઉપેક્ષા કરે દેવ સાક્ષાત્? ...આજે. ૩.

મેઘ કને ચાતક ના માગે, ક્યાં ફેલાવે હાથ?
કરે વિમુખ શું જલદ 'અભાગી જા અહીંથી' કહી તાત? ...આજે. ૪.

તરછોડે જલ જો માછલડું કેમ જીવે જલજાત?
રૂઠે **રંગ** વિધાતા જગ પર મરે સૃષ્ટિ સાક્ષાત્!! ...આજે. ૫.

અર્થ

હે દીનના નાથ, હે દયાળુ પિતા! હે ગુરુનાથ! આજે કેમ ક્રોધ મિશ્રિત રિસામણાં લીધાં છે? ...ટેક.

હે નાથ! પાપી, અપરાધી અને મેલા મનનો એવો હું તમારે શરણે આવ્યો છું. મને દર્શન આપી, મારા દોષો કાપી (દૂર કરી) મારો જલદીથી હાથ ઝાલો. ...૧.

આ ભવસાગર ચારે બાજુથી ઉછાળા મારે છે અને દીન તેમજ અનાથ એવો હું એની વચ્ચે છું. હું પામર એવો એકલો એમાં ડૂબી રહ્યો છું. મારી સાથે મને તારે એવો કોઇ નથી. ...૨.

હે નાથ! હોંશે હોંશે બાળક દોડવાની રમત રમતો હોય અને કદાચ પડી જાય તો તેવે વખતે હે દેવ! એની રક્ષા કરો એ શોભાસ્પદ છે. તમે એની ઉપેક્ષા કેમ કરો છો? ...૩.

કેવળ વરસાદનું જ પાણી પીનારું ચાતક મેઘ પાસે જળની અપેક્ષા ન રાખે તો ક્યાં અપેક્ષા રાખે? હે તાત! એવી વખતે મેઘ મોઢું ફેરવીને એને એવું થોડું જ કહેશે કે અલ્યા અભાગિયા! તું અહીંથી જતો રહે. ...૪.

જો પાણી માછલાંને તરછોડે તો એ જળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ (અને જળને આધારે જીવનાર) કેવી રીતે જીવે? જો સંસારનો સર્જક (વિધાતા)-પરમેશ્વર આ સૃષ્ટિ પર કોપાયમાન થાય તો તો પછી સમગ્ર સૃષ્ટિનો સર્વનાશ જ થયો સમજો! ...૫.

વિવરણ

આ ભજન આર્તભાવથી ભરેલું છે. સંકટમાં આવી પડેલી વ્યક્તિ ગભરાઇ જાય અને નાસીપાસ થાય ત્યારે ભાગ્યશાળી હોય તો ભગવાન યાદ આવે, ભગવાનની મદદ માગે. ભગવાન કરુણાનો સાગર છે, દીનાનાથ છે, અશરણ શરણ છે, અનાથનો નાથ છે. ફક્ત સાચા હૃદયથી પોકાર કરવાની જરૂર છે.

'હું તારી પાસે મદદ ન માગું તો કોની પાસે માગું?' આવો હક પણ કરી શકાય. 'તું મદદ નહિ કરે તો અમને કોણ મદદ કરશે?' એમ કહીને, પોતાની નિરાધારતા વર્ણવીને ભગવાનને પીગળાવી શકાય. "બાળક રમતાં રમતાં પડી જાય તો માતા તેને ઊઠાવી લે અને પોતાના ખોળે લઈ લે. એ આંખ આડા કાન નથી કરતી. એવું કરે તો એને શોભે પણ નહિ ને!" આવું કહીને ભગવાનને એની ફરજ પણ યાદ કરાવી શકાય પરંતુ આવી વાત કરનારે પ્રભુ સાથે સાચો સંબંધ બાંધ્યો હોવો જોઈએ. એક ભજનમાં પૂ.શ્રી ગાય છે કેઃ

ધ્રુવ પ્રહ્લાદ ઉગાર્યા પ્રભુજી! તારી ગણિકા નીચ,
હાથ ગ્રહી કાં છોડો વ્હાલા! રંગ રાંક અધબીચ.

પ્રેમ એ આધ્યાત્મિક કક્ષાની પારાશીશી છે.

મદદ માગતાં માગતાં પોતાની ભૂલો કબૂલ કરવી, દોષોનો સ્વીકાર કરવો, હવે આવી ભૂલો નહિ કરું-ની ખાતરી આપવી જેવા ભાવો પણ વ્યક્ત કરવા પડે.

અપરાધ કોટિ સહસ્રાણિ ક્રિયન્તેઽહર્નિશં મયા ।
દાસોઽહં ઈતિ માં મત્વા ક્ષમ્યતાં પરમેશ્વર ॥

હું તો રાત દિવસ કરોડો અપરાધ કરું છું જ પણ મને તમારો દાસ માનીને હે પરમેશ્વર! માફ કરી દો એવું શુદ્ધ હૃદયથી કહીએ ત્યારે ભગવાન મદદે દોડ્યા વગર રહી શક્તા નથી. દ્રૌપદીનો આર્તનાદ સાંભળીને મદદે દોડેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મોજડી પહેરવા પણ રોકાયા ન હતા.

જીવને ઘેરી વળનારાં સંકટો અગણિત છે પરંતુ એ સંકટોને દૂર કરનાર એક સમર્થ સ્વામી પૂરતો છે. પૂ. પાંડુરંગ આઠવલે લખે છે કેઃ “ભગવાને નરસિંહ અને મીરાંને મદદ કર્યા પછી મદદ કરવાનું બંધ નથી કરી દીધું. એ આપણને પણ મદદ કરે જ છે પરંતુ નરસિંહ અને મીરાં ભગવાને કરેલી મદદને જીવનભર ભૂલતા નથી જ્યારે આપણે ભગવાને કરેલી મદદ થોડા જ સમયમાં ભૂલી જઈએ છીએ. મુંબઈમાં મળેલી મદદ દહાણુ સુધી જ યાદ રહે છે.”

મેઘ કને ચાતક ના માગે, ક્યાં ફેલાવે હાથ? પંક્તિમાં પોતાનો મદદ માગવાનો અધિકાર પ્રસ્થાપિત કરે છે- દાદાગીરીથી વાત કરે છે અને પછી હું તારે શરણે છું, તારા વિના અમારું કોણ છે? જો તું મને તરછોડે તો પછી મારે ક્યાં જવું? આવો ભાવ રજૂ કરતી લીટી છેઃ “તરછોડે જલ જો માછલડું કેમ જીવે જલજાત?”

ભગવાન પાસે હક્કથી અને હઠથી મદદ માગવાનો સંબંધ બાંધવો જોઈએ. આપણે ભગવાનને યાદ તો કરવા જ જોઈએ પણ એવી રીતે યાદ કરવા જોઈએ કે કોઈ દિવસ ભગવાન આપણને યાદ કરે.

ભજનઃ ૨૫

(રાગઃઆશાવરી; તાલઃકહેરવા)

વંદું દત્તપદાંબુજ સાર. ...ટેક.

ગાએ મુખ આ ત્વદ્‌ગુણ તારક, જુએ નેન છબી હાર;
થાય ચિત્ત ત્વદ્રૂપે તન્મય, દ્વૈતામય સંહાર! ...વંદું. ૧.

ના માગું બીજું ધન કાંઇ, દે સેવા ભવતાર;
તું જગમાં જગ તુજમાં નિરખું, મહિમા અપરંપાર! ...વંદું. ૨.

એક અનેક બધે તું વ્યાપ્યો, સચ્ચિત્સુખ સોહાય;
કર્મબંધ કાપી કાતિલ આ, દે નૈષ્કર્મ્ય સદાય! ...વંદું. ૩.

ભેદી ભેદ ભયાનક ભવહર, હર ભ્રાન્તિ નિઃસાર;
ના હું, ના તું, ના જગ કાંઇ; એક અનેક અસાર! ...વંદું. ૪.

જે છે તે છે, ના તે ના કછુ, નિરાકાર સાકાર!!
રંગ રૂપ વિણ એક દિગંબર! જનિમૃતિસંશય ટાળ! ...વંદું. ૫.

❀

અર્થ

સારરૂપ એવા દત્તપ્રભુના ચરણકમળને હું વંદન કરું છું. ...ટેક.

હે (સંસાર સાગરને) તારનાર પ્રભુ! મારું આ મુખ તારું ગુણગાન કરે છે અને મારી આંખો તારી સુંદર છબીનું- સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે. મારું ચિત્ત તારા રૂપમાં તન્મય થઇ જાય છે. આ દ્વૈતરૂપી- ભેદરૂપી રોગનો તું નાશ કર. ...૧.

હું બીજું કાંઇ ધન માગતો નથી. આ સંસાર સાગરને તારનારી તારી સેવા આપ. હું તને આ સૃષ્ટિમાં જોઉં અને સૃષ્ટિને તારામાં જોઉં એવી દૃષ્ટિ આપ. તારો મહિમા તો અપરંપાર છે. ...૨.

તું એકમાંથી અનેક બનીને બધે જ વ્યાપી રહ્યો છે અને સચ્ચિદાનંદરૂપે શોભી રહ્યો છે. મારાં કાતીલ- કારમાં કર્મ બંધનોને કાપીને મને હંમેશ માટે નિષ્કામ ભાવથી કર્મ કરવાની વૃત્તિ આપ. ...૩.

હે ભવ(સંસાર)હર! ભયાનક ભેદ-વૃત્તિનો નાશ કરીને અસાર એવી ભ્રાન્તિને હરી લે. હું-તું કે સંસાર એ કંઇ જ નથી. એક અનેક એ બધું અસાર છે. ...૪.

(બ્રહ્મ જે સત્) છે તે ખરેખર છે અને (માયા) નથી- (મિથ્યા છે) તે નથી. નિરાકાર-સાકાર નામ કે રૂપ વિના એક જ દિગંબર છે. તું જન્મ મરણના સંશયને ટાળી દે. ...૫.

વિવરણ

આ ભજનનું લક્ષ્ય છેઃ 'જનિમૃતિસંશય ટાળ.' આ જન્મ મરણનો ફેરો ટળે એ જ સાધકનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. આ જ મોક્ષ છે. ઘણા 'મોહના ક્ષયને મોક્ષ' તરીકે વર્ણવે છે. આદ્ય શંકરાચાર્ય કહે છે કે મૂળે બંધન જ નથી પછી મુક્તિની-મોક્ષની વાત જ ક્યાં રહી? બંધન એ તો ભ્રાન્તિ છે. જીવ પણ બ્રહ્મ જ છે. આ બધું જ બ્રહ્મ છે. પૂ.શ્રી પોતે રેવાગીતમ્‌માં લખે છેઃ

"બ્રહ્માહં ત્વં બ્રહ્મૈવેદં જલશીકરવદભિન્નમિતિ."

આ બધું બ્રહ્મમય જ છે છતાં અવિદ્યાને કારણે ઊભી થતી ભ્રાન્તિ એટલી સચોટ હોય છે કે તે દ્વૈતરૂપી રોગ જન્માવે છે.

આ ભજનમાં લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા માટેનું પહેલું પગથિયું છેઃ 'વંદનભક્તિ'. ભગવાન દત્તાત્રેયના ચરણકમળ સારરૂપ છે તેને હું વંદન કરું છું. દત્તદશકમાં પણ આવી રીતે વારંવાર પ્રણામ કરવામાં આવ્યા છે અને ફરી ફરીને પાયે પડવાની વાત થઈ છે. વંદન કરવામાં નમ્રતા છે, અહંને ઓગાળવાની વાત છે. 'નમે તે સહુને ગમે' એ લોકોક્તિ પાછળ પણ આ જ ભાવ છે.

જન્મમરણના ફેરાને ટાળવાનું બીજું પગથિયું છેઃ ભગવાનના ગુણોનું કીર્તન કરવું- ગુણગાન કરવાં. આ ગુણો જીવને તારનારા છે. ગુણોનું ગાન કરવું એટલે કેવળ મોંથી ગાવું એમ નહિ પણ એ ગુણો આપણા જીવનમાં ઉતારવા. જેમ ભોજનના વર્ણનથી પેટ ભરાતું નથી પરંતુ ભોજન કરવાથી ભરાય છે, ભૂખ સંતોષાય છે તેમ જાણવાથી નહિ પણ જીવવાથી જન્મમરણનો ફેરો ટાળી શકાશે. પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી કહે છે કેઃ "જાણેલું નહિ પણ જીવેલું કામ આવશે." એક મણ ઉપદેશ કરતાં અધોળ આચરણ ફળદાયી નિવડે છે.

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં ગાય છેઃ

કરની બીન કથનીકી કીમત કૌડી જાન બજારો હૈ ।
બીન કથની કરની કર બંદે ઉધરે સંત હજારો હૈ ॥

મુખ-જીભ ભગવાનના ગુણગાન ગાય અને આંખો દર્શન કરે. ચિત્ત ભગવાનનું ધ્યાન ધરી એમાં તન્મય થાય જેથી દ્વૈતરૂપી રોગ ટળે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા કહે છેઃ

સર્વભૂતેષુ યેનૈકં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।
અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્જ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્ ॥

(અ.૧૮ શ્લોક.૨૦)

જે જ્ઞાનથી માણસ ભિન્ન ભિન્ન જણાતાં બધાં જ ભૂતોમાં એક અવિનાશી પરમાત્મભાવને, અવિભાજિતરૂપે- સમભાવે રહેલો જુએ છે એ જ્ઞાનને તું સાત્ત્વિક જાણ.

"ગંગા જમુના સરસ્વતી ભિન્ન નામ જે છેક
બહુરૂપી બહુનામમાં જળરૂપે સહુ એક". (દત્તદશક)

બહાર દેખાતી ભિન્ન વસ્તુને જોવા છતાં એમાં રહેલો અવિનાશી પરમાત્મા એક છે એવું જ્ઞાન થવું જોઇએ, પરંતુ એ કઠોર સાધના માગી લે છે. 'વાસુદેવઃ સર્વમિતિ' આ બધું વાસુદેવમય છે એ સાત્ત્વિક જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે.

બહૂનાં જન્મનામન્તે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપદ્યતે ।
વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ । (ગીતા અ.૭ શ્લોક.૧૯)

અનેક જન્મો પછીના અંતિમ જન્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન પામેલો માણસ ‘સર્વ કાંઇ વાસુદેવ જ છે’ એવા ભાવે મને ભજે છે. એવો મહાત્મા ઘણો દુર્લભ છે.

દ્વૈતભાવ જ ભેદદષ્ટિ ઊભી કરે છે. આવી દષ્ટિ ટળે અને અભેદ દષ્ટિ મળે એ જીવનનું લક્ષ્ય હોવું જોઇએ પરંતુ ભેદદષ્ટિમાં તો ભલા ભલા ગોથાં ખાય છે. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

મહા તપસ્વી યોગીઓ ભેદે ગોથાં ખાય,
નાનાત્મૈક્યજ્ઞાનથી રંગ પાર થઇ જાય.

અભેદ દષ્ટિ લાવવા માટે, ભવસાગરને તરી જવા માટે સેવાભાવ ખૂબ મદદરૂપ બને છે. સેવકે-સેવા કરનારે પોતાના અહંને ઓગાળવો પડે છે. આ ખૂબ કપરું કાર્ય છે. અને તેથી તો કહેવાય છે કેઃ સેવાધર્મઃ પરમ ગહનો, યોગીનામપ્યગમ્યઃ ॥ યોગીઓને પણ અગમ્ય એવો સેવા ધર્મ પરમ ગહન છે- ગૂઢ છે. આ સેવા એ કળિયુગનું તપ છે જે કળિયુગમાં તારનાર છે એવું પૂ.શ્રી જણાવે છે.

“સ્વાધ્યાય ગુરુગુણસંકીર્તન, સેવા તપ કલિતાર”.

‘એકોऽહં બહુ સ્યામ્ ।’ એવું છાંદોગ્ય ઉપનિષદનું વાક્ય સમજાઇ જાય તો બધા પ્રશ્નો ટળી જાય. ‘હું એક છું અને અનેક થાઉં’ એવા સંકલ્પમાંથી સૃષ્ટિની રચના થઇ. ભગવાનને પણ એકલા ના ગમ્યું અને એણે આ સૃષ્ટિ રચી અને એ બધામાં એણે જ પ્રવેશ કર્યો.

“એક અનેક બના આપહિસે, ખેલત નંદદુલારા” એવું પૂ.શ્રીએ “હમ કૃષ્ણ કૃષ્ણ કહ ગાયેંગે” ભજનમાં ગાયું જ છે. જગતમાં બધે ભગવાન દેખાય અને ભગવાનમાં જગત દેખાય એવી દષ્ટિની પ્રભુ પાસે માગણી છે. તુલસીદાસ કહે છેઃ

સીયારામમય સબ જગ જાની
કરહું પ્રનામ જોરી જુગ પાની.

ભગવાનના ગુણગાન ગાવા, સેવાભાવ કેળવવો અને બધે ભગવાનનાં દર્શન કરવાની વૃત્તિ જગાવવાનું કહે છે. પછી પૂ.શ્રી નિષ્કામ કર્મ કરવાની વૃત્તિ જગાવવાનું કહે છે. માણસ કર્મ કર્યા વગર રહી શકતો નથી અને કર્મ બંધનકારક છે તો પછી આ બંધનનો તો અંત જ ન આવે ને! જે ચાવીથી તાળું બંધ થાય એ જ ચાવીથી તાળુ ખૂલી પણ શકે. ચાવી કેવી ફેરવો છો એના ઉપર તાળું ખૂલે કે બંધ થાય એનો આધાર છે. એ જ રીતે કર્મ બંધનકારક છે પરંતુ નિષ્કામભાવે કરેલું કર્મ બંધનકારક બનતું નથી. સામેથી આવી પડેલા, કર્તવ્ય કર્મો- પ્રવાહાપ્ત કર્મો નિમિત્ત બનીને-નિષ્કામભાવે કરવામાં આવે તો એ બંધન ઊભું કરતાં નથી.

છેલ્લે અજ્ઞાન-અવિદ્યાને કારણે જન્મતી ભ્રાન્તિ દૂર કરવાની છે. એક ‘સત્’-પરબ્રહ્મ ઉપર આ જગતનો અધ્યારોપ છે. જીવ, ઈશ્વર કે જગત જેવું કશું છે જ નહિ. કેવળ પરબ્રહ્મ એ જ સત્ય છે. આ સત્ તત્ત્વ ‘હતું, છે અને રહેશે’ એવું પૂ.શ્રી કહે છે.

“જન્મ્યું નો’તું આ કશું, હતો ત્યાહરે તુંજ,
રે’શે ના આ તોય તું, હોઈશ સચ્ચિત્પુંજ.”

‘બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા’નું દઢ જ્ઞાન કરવા માટે સાધના છે અને સાધન ચતુષ્ટય છે. જન્મમરણથી પર થવા માટેની સાધના જે સિદ્ધ કરે તે ભાગ્યશાળી ગણાય. આપણે પણ એવા ભાગ્યશાળી થવાનો યત્કિંચિત્ પ્રયત્ન કરીએ.

ભજનઃ ૨૬

(રાગઃમિશ્ર કાફી; તાલઃકહેરવા)

કરે નિજ દાન જો સોઈ, દિગંબર હો તો ઐસા હો!
ત્રિમૂર્તિ દત્ત હર વોહી, દિગંબર હો તો ઐસા હો! ...ધ્રુવ.

જટા સિર કાંધ પે ઝોળી, વિભૂતિ અંગ પે ચોળી;
પિછાડી સંતજન ટોળી, ...દિગંબર. ૧.

ગલે રુદ્રાક્ષકી માલા, ફિરે અલમસ્ત મુનિબાલા;
કભી જડ મૂઢ મતવાલા, ...દિગંબર. ૨.

શ્રુતિ બન શ્વાન પદ ચાટે, દરસ મૃત્યુ જનમ કાટે;
મિલ્યા ગો-પાલ વનવાટે, ...દિગંબર. ૩.

બજે કર શંખ ૐકારા, ડમરુ તત્ત્વમસિધારા;
કમંડલ માળ ભવપારા, ...દિગંબર. ૪.

ધર્યો સંયમ-લંગોટ, નિરાશી એહ અવધૂત;
બિના યહ **રંગ** સબ જૂઠ. ...દિગંબર. ૫.

અર્થ

જે પોતાની જાતનું દાન કરી દે- જાતને દાનમાં આપી દે તે દત્ત છે. અને દિગંબર (નગ્ન- વાસના રહિત) હો તો આવો જ હજો. ત્રિમૂર્તિ (બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ)રૂપ એ જ દત્ત છે. ખરેખર દિગંબર હોય તો આવો જ હોવો જોઈએ. ...ધ્રુવ.

માથે જટા હોય, ખભે ઝોળી હોય, શરીરે ભસ્મ ચોળેલી હોય અને પાછળ સંતોની ટોળી પડેલી હોય. ખરેખર! દિગંબર હોય તો આવો જ હોવો જોઈએ. ...૧.

ગળામાં રુદ્રાક્ષની માળા હોય, મુનિના પુત્ર એવા અલમસ્ત બનીને- સદા મસ્ત બનીને ફરતા હોય, કોઈ વાર જડ, કોઈ વાર મૂઢ અને કોઈ વાર મતવાલા હોય. સાચે જ દિગંબર હોય તો આવો જ હોવો જોઈએ. ...૨.

વેદો કૂતરાં બનીને જેના પગ ચાટતાં હોય, જેનું દર્શન જન્મ-મૃત્યુના ફેરાને ટાળતું હોય, એવા ગોપાળ- વનના રસ્તે મળ્યા. ખરેખર! દિગંબર હોય તો આવો જ હોવો જોઈએ. ...૩.

હાથમાં રાખેલો શંખ ૐકારનું ગાન કરે છે, ડમરુ 'તત્ત્વમસિ'-'તે તું છે'નો સતત બોધ કરે છે અને કમંડળ તેમજ માળા સંસાર સાગરને તારનારા છે. ખરેખર! દિગંબર હોય તો આવો જ હોવો જોઈએ. ...૪.

જેણે સંયમરૂપી લંગોટ ધારણ કર્યો છે એવો અવધૂત આશા વિનાનો- આશા રહિત- છે. એના સિવાયના આ બધા રંગ મિથ્યા છે. સાચે જ દિગંબર હોય તો આવો જ હોવો જોઈએ. ...૫.

વિવરણ

'દત્ત' અને 'દિગંબર' શબ્દની પૂ.શ્રીની સમજ સમજવા જેવી છે. દિગંબર એટલે વાસનારૂપી વસ્ત્ર વિનાનો. આ વાસનારહિતપણું એ જ દિગંબરનો સાચો અર્થ છે. વાસના એ જ આવરણ છે. એ આવરણ હટાવી દેનાર દિગંબર એ અર્થમાં નગ્ન છે. નગ્ન એટલે વસ્ત્ર વિનાનો.

દિગંબરનો બીજો અર્થ છેઃ જે દિશાનું વસ્ત્ર છે તે. દિશાઓને ઢાંકીને એનાથી પણ દશ આંગળ ઉપર એવું પરમ તત્ત્વ તે દિગંબર.

આવું પરમ તત્ત્વ બધું આપી દેવામાં માનનારું હોય છે. પરંતુ દત્ત તો પોતાની જાતનું પણ દાન કરી દે છે. બીજું બધું આપવું એ કરતાં પણ ચઢિયાતું છે સ્વયંનું દાન કરવું, પોતાની જાત દાનમાં આપી દેવી.

પોતાના ઈષ્ટદેવનું વર્ણન કરતું આ ભજન છે. 'દિગંબર હો તો ઐસા હો' એ ધ્રુવ પંક્તિ છે. માથે જટા અને ખભે ઝોળી. શરીર પર ભસ્મ અને પાછળ સંતોની ટોળી. ભગવાન શંકરનું વર્ણન કરતાં પુષ્પદંત જણાવે છે કેઃ

'શ્મશાનેષ્વા ક્રીડા સ્મરહર પિશાચાઃ સહચરાશ્
ચિતાભસ્માલેપઃ સ્રગપિ નૃકરોટિપરિકરઃ ।
અમંગલ્યં શીલં તવ ભવતુ નામૈવમખિલમ્
તથાપિ સ્મર્તૃણાં વરદ પરમં મંગલમસિ ॥'

ભગવાન શંકર સ્મશાનમાં ક્રીડા કરે છે, ભૂત-પિશાચ એના સાથી-મિત્રો છે, ચિતાની ભસ્મનો શરીરે લેપ છે, માણસોની ખોપરીની માળા છે. આવા અમંગલ દેખાવવાળા ભગવાન શંકરનું નામ પરમ મંગલ કરનારું છે.

દેખાવ મહત્ત્વનો નથી, મહત્ત્વ એના ગુણનું છે, એના કાર્યનું છે.

દત્ત ભગવાનનો વેશ આકર્ષક કદાચ ન જણાય પણ એના ચરણોને વેદો કૂતરાં થઈને ચાટે છે. એનું દર્શન જન્મ અને મૃત્યુને ટાળનારું છે. ભગવાન કૃષ્ણ જંગલની વાટે મળ્યા હોય એવો આનંદ થાય છે. દત્તપ્રભુની સાથે ગાય છે જે ભગવાન કૃષ્ણનું સ્મરણ કરાવે છે. દત્તપ્રભુ એ જ્ઞાનનો અવતાર છે.

એમનો શંખ ૐકારનો ધ્વનિ કરે છે. ડમરુમાંથી 'તત્ત્વમસિ'નો બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. અને કમંડળ અને માળા સંસાર સાગરને તરવાના સાધનનો નિર્દેશ કરે છે.

જીવનમાં સંયમને સૂચવતો લંગોટ અને આશારહિત અવસ્થાવાળો એ અવધૂત જ આ જગતમાં પામવા જેવો છે. એ સિવાયનો સંસાર નશ્વર અને ભ્રાન્તિરૂપ છે.

ભગવાનની સ્થૂળ પૂજા-સ્થૂળ સાધનામાંથી સૂક્ષ્મ પૂજા-સાધનામાં જવાની તૈયારી રાખી સાધકે લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવાનું છે. સાધકે પણ દત્તપ્રભુની જેમ સંયમી, આશા વિનાના થઈને જીવવાનું છે. "જીવેલું કામ આવશે, જાણેલું કામ નહિ આવે" એ ભૂલવાનું નથી.

વ્યગ્ર મન આપત્તિ. એકાગ્ર મન આશીર્વાદ.

ભજનઃ ૨૭

(રાગઃમિશ્ર ખમાજ; તાલઃકહેરવા)

ગુરુ આવો, બલિહારી તમારી છે! ...ટેક.

અનસૂયાકારણ પ્રગટ્યા નારાયણ, લીલા અપરંપાર તમારી છે! ...ગુરુ. ૧.
ભક્તરાજ પ્રહ્‌લાદ ઉગાર્યો, તાર્યો ફણીધર પિંગલ છે! ...ગુરુ. ૨.
સહસ્રાર્જુને સેવા કીધી, દીધો અમર યશ તેને છે! ...ગુરુ. ૩.
દોડ્યો આયુ સુતને કારણ, દીધો નહુષ સુત તેને છે! ...ગુરુ. ૪.
ગર્ભ થકી રક્ષા કીધી ને હુંડાસુર વધાવ્યો છે! ...ગુરુ. ૫.
કંટાળ્યો યદુ રાજપાટથી; અલર્ક શરણે આવ્યો છે! ...ગુરુ. ૬.
તત્ત્વામૃત પાઇ બંનેને, બોધે સ્થિર કરી થાપ્યા છે! ...ગુરુ. ૭.
સાધ્યદેવ ઇંદ્રાદિક સુરવર, કંઇક અભય કરી સ્થાપ્યા છે! ...ગુરુ. ૮.
વિષ્ણુશર્માની દીઠી ભક્તિ; કામ અનેરાં કીધાં છે! ...ગુરુ. ૯.
ગોરખગર્વ નિવારી ગિરિપર અક્ષય પદ નિજ સ્થાપ્યા છે! ...ગુરુ. ૧૦.
દત્ત દિગંબર નામ કહાયો ચૌદ લોકમાં ફેરી છે! ...ગુરુ. ૧૧.
બાલોન્મત્તપિશાચક વેષે ગુપ્ત પ્રગટ હરિ ખેલે છે! ...ગુરુ. ૧૨.
સ્મર્તૃગામી કલિતાર વિશ્વંભર, અવધૂત નિરામય પોતે છે! ...ગુરુ. ૧૩.
શ્રીપાદશ્રીવલ્લભ નરહરિ, વાસુદેવ ત્રિમૂર્તિ છે! ...ગુરુ. ૧૪.
વાડી ગાણગાપુર ઔદુંબર ગરુડેશ્વરમાં સ્વારી છે! ...ગુરુ. ૧૫.
સત્‌ચિત્‌આનંદ દેખી પ્રણવમુખ, **રંગ** મસ્ત થઇ ડોલે છે! ...ગુરુ. ૧૬.
ઘટઘટ હંસસ્વરૂપે બોલે, સોહં મુનિજન જાણે છે! ...ગુરુ. ૧૭.
ગાતાં ગુણ શ્રુતિ પણ જ્યાં થાકે, કોણ મતિ ત્યાં મારી છે! ...ગુરુ. ૧૮.

અર્થ

હે ગુરુદેવ! પધારો! બધે તમારી જ બલિહારી (વાહ વાહ) છે. ...ટેક.

હે નારાયણ (વિષ્ણુ)! આપ અનસૂયા માટે જ પ્રગટ થયાં. ખરેખર! આપની લીલા અપરંપાર છે. ...૧.

તમે પ્રહ્લાદને ઉગાર્યો અને ફણીધર (નાગ) પિંગલને તારી દીધો છે. ...૨.

સહસ્રાર્જુને આપની સેવા કરી તો તેને તમે અમર કીર્તિ આપી દીધી. (આજે પણ લોકો એનું યશોગાન કરે છે.) ...૩.

આયુરાજા પુત્રની ઈચ્છાથી આપની પાસે દોડી આવ્યો તો તેને નહૂષ નામનો પુત્ર આપી દીધો. એની તમે ગર્ભમાં રક્ષા કરી હતી અને હુંડાસુરનો વધ કરાવ્યો હતો. ...૪-૫.

યદુ રાજપાટથી કંટાળ્યો હતો અને અલર્ક પણ શરણે આવ્યો હતો. બંનેને તત્ત્વજ્ઞાન (તત્ત્વામૃત)નો બોધ કરીને એ જ્ઞાનમાં સ્થિર કરી દીધા છે. (બંનેને દૃઢ આત્મજ્ઞાન કરાવ્યું હતું.) ...૬-૭.

સાધ્યદેવ, ઇંદ્ર વગેરે દેવો જેવા અનેકને અભય કરીને રાખ્યા છે. ...૮.

વિષ્ણુશર્મની ભક્તિ જોઈને તેં એના અનેરાં કામો કર્યાં છે. ...૯.

ગોરખનો ગર્વ દૂર કરીને આપે ગિરનાર પર્વત પર આપના અક્ષય પદ (પગલાં) સ્થાપ્યાં છે- રાખ્યા છે. (દત્તનાં પગલાં ગિરનાર પર છે.) ...૧૦.

તારું નામ દત્ત દિગંબર છે અને ચૌદ લોકમાં તારું ફરવાનું- ઘૂમવાનું- છે. ...૧૧.

બાળક, ઉન્મત્ત અને પિશાચના વેષમાં ગુપ્ત છતાં પ્રગટરૂપથી પ્રભુ ખેલી રહ્યો છે. ...૧૨.

સ્મરણ કરતાંની સાથે આવી મળનાર, કલિમાં તારનાર અને વિશ્વનું ભરણપોષણ કરનાર અવધૂત પોતે તો આવરણરહિત- નિર્દોષ છે. ...૧૩.

શ્રીપાદશ્રીવલ્લભ, નૃસિંહ સરસ્વતી સ્વામી અને વાસુદેવાનંદ સરસ્વતી સ્વામીમહારાજ એ ત્રણે દત્ત સ્વરૂપ (ત્રિમૂર્તિ) છે. ...૧૪.

જેણે મન જીત્યું તેણે જગત જીત્યું.

નરસોબાની વાડી, ગાણગાપુર, ઔદુંબર અને ગરુડેશ્વરમાં એમનાં નિવાસસ્થાનો છે. ...૧૫.

એમનું ૐકારરૂપ મુખડું અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ જોઈને **રંગ** મસ્ત બનીને ડોલે છે. ...૧૬.

દરેકના શરીરમાં શ્વાસોશ્વાસ (હંસ) રૂપે એ બોલે છે. મુનિજનો 'તે હું છું' એ વાત સમજે છે. ...૧૭.

(હંસ- શ્વાસ બહાર કાઢીએ ત્યારે 'હં' એવો અવાજ નીકળે છે અને લઈએ ત્યારે સઃ એવો અવાજ આવે છે. હંસઃનું ઊંધું થાય સોહં.)

વેદો પણ જેનાં ગુણલા ગાતાં થાકી જાય છે ત્યાં મારી મતિનું તો શું ગજું? ..૧૮.

વિવરણ

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી પોતાના ઈષ્ટદેવની લીલાના ગુણગાન કરે છે. આ પણ કીર્તનભક્તિ છે. આવી કીર્તનભક્તિ કરીને જન્મમરણનો ફેરો ટાળવાનો છે. પૂ.શ્રી કીર્તનભક્તિ વિશે લખે છે કેઃ

"અજન્માનું દિવ્ય જે, જન્મકથાનક એહ,
ભાવે ગાતાં ના રહે જન્મબીજ સંદેહ.
પ્રીતે અક્રિય ઈશનું, દિવ્ય કર્મ પવિત્ર-
ગાવું, જેથી સહુ ટળે કર્મવાસના ચિત્ર.
અખંડ શ્રદ્ધાભક્તિથી કરવું લીલાગાન,
હરિગુરુસંતતણું સદા, ટળે દેહ અભિમાન."

(ગુ.લી. અ.૪ દો.૬૮-૭૦)

ઉચ્ચ સ્વરે ઈષ્ટદેવની લીલાનું ગાન કરવાથી કર્મવાસના ટળે છે અને જન્મનું બીજ-વાસના-સંદેહ ટળી જાય છે. પોતાના ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ-દર્શન-એની લીલાનું સ્મરણ અને તેનું ઉચ્ચ સ્વરે કીર્તન શરીરના અણુ અણુને પવિત્ર કરે છે.

પોતાના ઈષ્ટદેવ ગુરુ દત્ત દિગંબરની લીલાની બલિહારી ગાતાં પૂ.શ્રી જણાવે છે કે તમે અનસૂયાને માટે પ્રગટ થયા. ભગવાન ભક્તાધીન છે અને ભક્તો માટે અનેક રૂપે પ્રગટે છે. જેણે જેણે ભગવાનનું શરણું લીધું, તેને તેને ભગવાને તાર્યા છે. ભક્તરાજ પ્રહ્લાદને આત્મજ્ઞાન આપી અક્ષયશાંતિ આપી. પિંગલ નાગ, સહસ્રાર્જુન, આયુ, યદુ, અલર્ક આ બધાને તત્ત્વામૃત પાઈને બોધથી તાર્યા છે. સાધ્યદેવ, ઇંદ્ર વગેરે દેવોને અભય કરી દીધા છે. વિષ્ણુશર્મા, ગોરખનાથ વગેરેને પણ તાર્યા છે. શ્રીપાદ વલ્લભ, નૃસિંહ સરસ્વતી, વાસુદેવાનંદ સરસ્વતી સ્વરૂપે ભક્તોનાં કાર્યો કર્યાં છે.

સચ્ચિદાનંદરૂપ ૐકારસ્વરૂપ મુખના દર્શન કરીને રંગ મસ્ત થઈને ડોલે છે. બધાના શરીરમાં પ્રાણરૂપે-હંસસ્વરૂપે-સોહંરૂપે એ જ વરતાઈ રહ્યો છે.

પોતાની નમ્રતા અને દીનતા રજૂ કરતાં પૂ.શ્રી કહે છે કે હે ભગવાન! આપની લીલાનું વર્ણન કરતાં શેષ પણ થાકી જાય તો પછી મારું તો શું ગજું?

આવો જ ભાવ પૂ.શ્રી દત્તબાવનીમાં પણ દર્શાવે છે.

"થાકે વર્ણવતાં જ્યાં શેષ, કોણ રાંક હું બહુકૃતવેષ?"

પોતાના ઈષ્ટદેવનાં-ગુરુના ગુણલાં નમ્ર બનીને, દીનભાવે ગાવામાં જ સાધકનું પરમ શ્રેય છે.

❁

ભજનઃ ૨૮

(રાગઃતિલક કામોદ; તાલઃદીપચંદી)

આવો આવો દયાળ, સ્વામી દત્ત કૃપાળ!
હેતે લઈએ ઓવારણાં!! ...હેતે. ૧.

હેમ ચાંદલીયો નભમાં જો ઊગ્યો (૨);
તારલિયા મુનિગણ સોહાય, વ્હાલા! મુનિગણ સોહાય! ...હેતે. ૨.

સિરગુણ નિરગુણ એક અરૂપી (૨);
પિંડ બ્રહ્માંડનો ભેદ ન ત્યાંય, વ્હાલા! ભેદ ન ત્યાંય! ...હેતે. ૩.

ઊડે પ્રેમ-ગુલાલ ગગનમાં (૨);
અખંડ ઓચ્છવ સઘળે આ થાય, જો જો સઘળે આ થાય! ...હેતે. ૪.

હદ બેહદ બે ડાંડીઓ વાગે (૨);
અનહદ વાજાં ઉરમાં ન માય, વ્હાલા! ઉરમાં ન માય! ...હેતે. ૫.

જે તે ભૂલી ભાન વિલોકે (૨);
જામ્યો **રંગ** તે કહ્યો ન જાય, કછુ કહ્યો ન જાય! ...હેતે. ૬.

અર્થ

હે દયાળુ! સ્વામી! કૃપાળુ દત્ત પ્રભુ! તમે આવો જ આવો. અમે તમારાં હેતથી ઓવારણાં લઈએ છીએ. ...ટેક.

જુઓ! આકાશમાં સોનેરી ચાંદો ઊગ્યો છે. મુનિઓના વૃંદસમા તારલિયા શોભી રહ્યા છે. ...૧.

સાકાર (સિરગુણ) અને નિરાકાર (નિર્ગુણ) બંને એક અને અરૂપી છે. વ્યષ્ટિ (પિંડ) અને સમષ્ટિ (બ્રહ્માંડ)નો ત્યાં કોઈ ભેદ નથી. ...૨.

આકાશમાં પ્રેમનો ગુલાલ ઊડી રહ્યો છે. અહીં બધે જ જૂઓ, જૂઓ! અખંડ ઓચ્છવ -ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે. ...૩.

બે ડાંડીઓ હદ (મર્યાદા) અને બેહદ (અમર્યાદ) એમ દાંડીઓ વાગે છે. અનહદ વાજાં વાગે છે તે હૈયામાં સમાતા નથી. ...૪.

જે તે બધાં ભાન ભૂલીને આ બધું જુએ છે. અહીં જે **રંગ** જામ્યો છે તેનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી. (અનુભવ થાય છે પણ કહી શકાતું નથી.) ...૫.

વિવરણ

દત્તજયંતીને અનુલક્ષીને પૂ.શ્રી દ્વારા આ ભજનની રચના થઇ છે. રાસ રમતાં રમતાં કે ગરબો ગાતાં ગાતાં દોરડાં ગૂંથવાની (ગૂંફન) જે કળા હતી તે કળા આ ભજનમાં દર્શાવી શકાય છે.

આ ભજન આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પણ સમજવા જેવું છે. દત્તજયંતીનો ઉત્સવ ઉજવીને આપણે પણ આપણા જીવનમાં દત્તપ્રભુને પ્રગટાવવાના છે.

મુ. મોદીકાકાને જન્માષ્ટમીની ઉજવણીના સંદર્ભમાં લખેલા પત્રમાં પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ "જન્માષ્ટમી આનંદમાં ઉજવવી. પરમાત્માના દિવ્ય જન્મકર્મનાં ગાન કરવાં. પોતાના જન્મકર્મનો વિચાર ને નિશ્ચય કરવો. xxxx અંતઃકરણમાં નિત્ય ચાલી રહેલા રાસનું અવલોકન કરવું". (પત્ર નં.૧૨૮ પત્રમંજૂષા - પાનું.૧૧૯)

દત્તપ્રભુના પ્રાગટ્યને આવકારતાં 'ઓવારણાં' પ્રેમથી લેવાનો ભાવ એ ભક્તની ભગવાન પ્રત્યેની લાગણી દર્શાવે છે.

સામાન્ય રીતે 'સોનેરી સૂરજ ને રૂપેરી ચાંદો' કહેવાય છે. ચંદ્રમા સફેદ હોય છે પરંતુ અહીં પૂ.શ્રી 'હેમ'-સોનાનો-સોનેરી ચાંદો આકાશમાં ઊગ્યો છે એવું વર્ણન કરે છે. એનું શું કારણ? પૂ.શ્રી ભજન ભાસ્કર મુ. સુમનકાકાને જણાવતા હતા તેમ દત્તજયંતીનો સમય એ પ્રદોષ સમય છે. આકાશમાં એક બાજુ સૂર્યનારાયણનો અસ્ત થતો હોય અને બીજી બાજુ ચંદ્રમાનો ઉદય થતો હોય ત્યારે અસ્ત થતાં સૂર્યના અંતિમ કિરણો ઊગતા ચંદ્રમા પર પડતાં તે સોનેરી જણાય એટલે પૂ.શ્રીએ હેમ ચાંદલિયો એવું ગાયું. ચાંદાને કારણે જેમ તારલાઓ

શોભે છે તેમ દત્તપ્રભુને કારણે મુનિગણ શોભે છે. દત્ત ભગવાન મુનિઓના મનને આનંદ આપનાર છે.

"ઊઠ અઘભંજના! દત્ત મુનિરંજના! સંસૃતિગંજના! વિશ્વમૂર્તે!"

દત્તપ્રભુનું પ્રાગટ્ય જગતને આનંદમય બનાવે અને આપણા હૃદયમાં પ્રગટેલા દત્તપ્રભુ આપણા ઉરને-હૈયાને આનંદમય બનાવે. ઉત્સવ-ઓચ્છવ-માં વ્યક્તિએ ઊંચે ઊઠવાનું છે. વધુ સાત્ત્વિક બનવાનું છે. દૈવી સંપત્તિને ભેગી કરી જીવમાંથી શિવ બનવાનું છે અને એ જ સાચો જન્મોત્સવ છે.

સગુણ અને નિરગુણ બે એક જ છે. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

મૂળે નિર્ગુણબ્રહ્મ જે એક નિરામય એમ,
નિજ માયાશક્તિ થકી થયું શબલ એ તેમ. (ગુ.લી. અ. ૫૭, દો. ૫)

વ્યષ્ટિ (પિંડ) અને સમષ્ટિ (બ્રહ્માંડ) આખરે તો બ્રહ્મ જ છે. વ્યષ્ટિ એટલે અવિદ્યાથી વીંટળાયેલું ચૈતન્ય અને સમષ્ટિ એટલે માયાથી વીંટળાયેલું ચૈતન્ય. ચૈતન્ય ઉપરનું આવરણ-પડ જુદું છે બાકી અંદર તો બ્રહ્મ જ છે. 'તત્ત્વમસિ' બોધવાક્યની ચર્ચાનું કેન્દ્રબિંદુ આ જ છે. "જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ" એવું આદ્ય જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે જ છે.

પરંતુ આ સમજ કેળવવામાં, પાકી કરવામાં વ્યક્તિમાં 'પ્રેમનું તત્ત્વ' છલોછલ ઉભરાતું હોવું જોઈએ. 'પ્રેમ એ જ પરમેશ્વર' એમ કહેવાય છે તેનું કારણ પણ એ જ છે. જો વ્યક્તિમાં જીવમાત્ર પ્રત્યે પ્રેમ હોય તો કરુણા, ક્ષમા વગેરે સદ્‌ગુણો આપોઆપ આવી રહે છે. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

પ્રેમ ત્યાં નિત્ય પરમેશ હાજર ખડો
ઢોંગથી ઢૂકડો દૂર નાસે.

પ્રેમનો ગુલાલ ગગનમાં-ચિદાકાશમાં ઉડાડીને ઓચ્છવ-ઉજવવાનો છે. પ્રાણના પડઘમ ઉપર શ્વાસની દાંડીઓ વાગે અને ઉરમાં આનંદવાજા વાગે પછી

તો દત્તપ્રભુનાં દર્શન સિવાય બીજું કશું રહેતું જ નથી. સંસારનું ભાન ભૂલીને દેવના દર્શનમાં ખોવાઈ જવાય એ જ જીવનની સાર્થકતા.

પૂ.શ્રીના મતે દત્ત એટલે આપવાની વૃત્તિ. દત્ત એટલે અનુભવયુક્ત જ્ઞાન કે જેને વિજ્ઞાન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આવા દત્તના પ્રાગટ્ય માટે એક નિષ્ઠારૂપી માતા અનસૂયાની અને જ્ઞાનરૂપી પિતા અત્રિની જરૂર છે. પૂ.શ્રી દત્તનામસ્મરણમાં લખે છે કેઃ

વળી દેહ સહ્યાદ્રિ માહૂર હદ્ ત્યાં,
તથા જ્ઞાન અત્રિ સતી એકનિષ્ઠા,
નકી સ્વચ્છ વિજ્ઞાન તે ધામ દત્ત,
તરે જન્મ ને મોત ધ્યાતાં જ સંત. (શ્લોકઃ ૭૮)

સ્થૂળદષ્ટિને સૂક્ષ્મદષ્ટિમાં ફેરવવાની કેવી કલા? કેવું જ્ઞાન? કેવી સમજ? આ સમજ જ સાધનાનું લક્ષ્ય હોવું ઘટે.

ભજનઃ ૨૯

(રાગઃસારંગા; તાલઃદીપચંદી)

ગુરુ ગુરુ કરતાં આ જાઓ મારા પ્રાણ (૨);
જાઓ મારા પ્રાણ દત્તા (૨), માગું એ દે દાન! ...ટેક.

અંતરને હુજડે તે ધરૂં તારાં ધ્યાન (૨);
ધરૂં તારાં ધ્યાન દત્તા (૨); ગાઉં મુખે ગાન! ...ગુરુ. ૧.

શિરની સારંગી વાગે નસ તંતુ જાણ (૨);
શ્વાસા ગજ હાલે સોહં (૨), અનહદ ગાન! ...ગુરુ. ૨.

ચંદા સૂર ડોલે (૨), ડોલે વૃક્ષ ને પાષાણ (૨);
નીર ડોલે ગિર ડોલે (૨), ડોલે ગોપી કા’ન! ...ગુરુ. ૩.

ગાય કોણ સૂણે કોણ? મારે કો ત્યાં તાન (૨);
રંગ એક દૂજો નાહીં (૨), નહીં દ્વૈતભાન! ...ગુરુ. ૪.

અર્થ

'ગુરુ ગુરુ' એવું બોલતાં બોલતાં મારા આ પ્રાણ નીકળી જાઓ.

હે દત્તપ્રભુ! આ રીતે મારા પ્રાણ જાય એવું હું માગું છું તે દાન તું આપી દે. ..ટેક.

મારા અંતરના ઓરડામાં હું તારું ધ્યાન ધરું છું. હે દત્તા! હું તારું ધ્યાન ધરું છું અને મુખથી તારા ગુણ ગાઉં છું. ...૧.

મારા મસ્તકરૂપી સારંગી વાગે છે. આ શરીરની બધી નસો એ સારંગીના તાર છે. શ્વાસરૂપી સોહંનો ગજ હાલે છે (વાગે છે) અને અનહદ (અનાહત) ગાન (ચાલે છે.) .૨.

(આ સાંભળીને) ચાંદો-સૂરજ ડોલે છે. ઝાડ અને પથ્થરો ડોલે છે. જળ ડોલે છે અને પર્વત પણ ડોલે છે. ગોપી અને કૃષ્ણ બધાં ડોલી રહ્યાં છે. ...૩.

જ્યાં દ્વૈતનું ભાન જ નથી, જ્યાં રંગ- બ્રહ્મ સિવાય બીજું કાંઇ છે જ નહિ ત્યાં ગાય કોણ? સાંભળે કોણ? અને તાન કોણ મારે? ...૪.

વિવરણ

શરૂઆતમાં દ્વૈતભાવ હોય છે. આ દ્વૈતભાવ અધૂરો હોય છે પણ મધૂરો હોય છે. ગુરુ અને શિષ્યમાં શિષ્ય ગુરુના ચિંતન દ્વારા, ગુરુના સ્મરણ દ્વારા, ગુરુના કીર્તન દ્વારા ધીરે ધીરે પોતે સમર્પિત થઇ જાય છે.

શ્વાસે શ્વાસે ગુરુનું સ્મરણ તો ખરું જ પણ પછી તો શરીરના દરેક અંગો પણ ગુરુનું સ્મરણ, ગુરુનું ધ્યાન અને ગુરુનું કીર્તન કરતાં થઇ જાય. શિરની સારંગી બને, નસો એ સારંગીના તાર બને, શ્વાસનો ગજ સોહંનું ગાન કરે એવી સ્થિતિ થતાં પછી ધીમે ધીમે દ્વૈતભાવ લુપ્ત થવા માંડે અને છેલ્લે અદ્વૈતમાં પરિણમે. લક્ષ્યની સાથે એકરૂપ થઇ જવાય. પછી તો ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચેનો ભેદ જ ટળી જાય. બંને એક જ થઇ જાય. 'આપ સમાન કરે શિષ્યનકો' એ ગુરુકૃપાનું પરિણામ પરંતુ 'ગુરુ ગુરુ' કરતાં કીટ ભ્રમર ન્યાયના આધારે શિષ્ય પણ ગુરુ જ થઇ જાય.

પહેલાં રોગ મનમાં પ્રવેશે છે, પછી તનમાં.

આવું એકત્વ આવે પછી ગાય કોણ? અને સાંભળે કોણ? અને તાન પલટો પણ કોણ મારે?

દ્વૈતમાં ભય છે, અદ્વૈતમાં અભય છે. બધે જ પોતે વ્યાપી રહ્યો છે એવું દઢ જ્ઞાન થતાં કેવળ આનંદ આનંદ જ રહે છે.

ભજનઃ ૩૦

(રાગઃકલ્યાણ; તાલઃકહેરવા)

(ગઝલ)

અરે ઓ દીનના દાતાર! દિગંબર દત્ત જગ કીરતાર!!
કરે ના કાં મહારી વ્હાર? લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૧.

ગયો પ્રહ્લાદને કાજે? બોલાવ્યો શું યદુરાજે?
સહસ્રાર્જુન શિરતાજે? લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૨.

ઊભી માહૂરની નારી, લઈ મૃત કંથ દુઃખિયારી!
કરે કાં વાર અઘહારી? લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૩.

ત્રિવિક્રમભારતી પેલો મદોન્મત્ત વિપ્ર સહ હેલો!
જુએ જે વાટ ગુરુઘેલો! લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૪.

નડે પ્રારબ્ધ શું મારું, દિસે ના તેથી મુખ તારું?
જીવન તુજ વિણ ગોઝારું! લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૫.

વિના જળ માછલું જેવું, કુણપ વિણ પ્રાણ જો કેવું!
દરસ વિણ જીવવું તેવું!! લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૬.

શુભાશુભ કર્મનાં ફૂલડાં લઈ વધાવું જોગીડા;
સતાવે વ્રેહની વ્રીડા! લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૭.

ચીરી હું...તું તણો પડદો, લે અંકે **રંગ** નિજ બંદો;
ભૂલાવી અન્ય સૌ ફંદો!! લપાયો ક્યાં અરે અવધૂત? ...૮.

મનને સારા વિચારોથી ભરી દો.

અર્થ

અરે! હે દીનના દાતાર! હે દત્ત દિગંબર! હે જગતનું સર્જન કરનાર! તું મને મદદ કેમ નથી કરતો? અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં સંતાયો છે? ...૧.

શિરતાજ એવો તું પ્રહલાદને માટે ગયો છે. તને શું યદુરાજાએ બોલાવ્યો છે? સહસ્રાર્જુને (તને બોલાવ્યો છે.) અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં સંતાયો છે? ...૨.

માહૂરની દુઃખીયારી નારી મરેલા પતિને લઇને ઊભી છે. હે પાપ હરનાર! તું કેમ વાર (વિલંબ) કરે છે? અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં ચોરી છૂપીને સંતાયો છે? ...૩.

પેલો ત્રિવિક્રમ ભારતી પેલા બે મદોન્મત બ્રાહ્મણો સાથે મુસીબતમાં ગુરુઘેલો બનીને તારી વાટ જુએ છે. અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં લપાયો છે? ...૪.

મને તારાં મુખના દર્શન નથી થતાં તેમાં શું મારું પ્રારબ્ધ - નસીબ કારણભૂત છે? તારા વિના મારું જીવન કરુણાજનક - ગોઝારું - છે. અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં સંતાયો છે? ...૫.

પાણી વિના જે સ્થિતિ માછલીની હોય, પ્રાણ વિના જે સ્થિતિ મડદાની હોય એવી જ સ્થિતિ તારાં દર્શન વિના મારા જીવનની છે. અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં છૂપાઇને બેઠો છે? ...૬.

હે જોગી! હું તને મારાં સારાં-નરસાં કર્મના ફૂલોથી વધાવું છું. (બધાં કર્મો તારા ચરણોમાં અર્પણ કરું છું.) વિયોગની લજ્જા મને દુઃખી કરે છે. અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં સંતાયો છે? ...૭.

હું અને તું નો પડદો ચીરીને તું તારા જ બંદા **રંગ**ને તારા ખોળે લઇ લે. બીજા બધા ફંદ ભૂલાવી દે. અરેરે! અવધૂત! તું ક્યાં લપાયો છે? ...૮.

વિવરણ

આ ભજનમાં શરણભાવ પ્રદર્શિત થયો છે. જેનું શરણું લીધું હોય એના પર જ ભરોસો હોય, એનો જ આધાર હોય અને એની જ મદદ માગવાની હોય. સંબંધ મજબૂત થતાં તો 'તું મદદ કેમ નથી કરતો?' એવું પણ કહી શકાય અથવા વિનયક્રોધરૂપે ટોણાં પણ મારી શકાય.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી ઈષ્ટદેવના બિરુદો વર્ણવતા જાય છે અને મદદ માગતા જાય છે. તમે તો દીન જનોના દાતાર છો અને જગતના સર્જક છો. સમર્થ હોવા છતાં તમે મારી મદદ કેમ નથી કરતા એવું હક્કથી પૂછે છે અને ભગવાન સાથેનો પોતાનો નાતો સ્પષ્ટ કરે છે.

પૂ. પાંડુરંગ આથવલેની એક વાત રજૂ કરવાનું મન થાય છે. એક શેઠ હતા. એને ઝાડ-પાન, બગીચાનો ખૂબ શોખ. કોઈ પણ છોડને કોઈ બગાડે તો એ ચલાવી ના લે. એક દિવસ એના પૌત્રે એક સરસ મઝાનો છોડ ઉખેડી નાંખ્યો. પહેરેગીરને થયું કે આજે આ નાના શેઠને માર પડશે. શેઠ આવ્યા અને તરત જ પૂછ્યું કે આ છોડ કોણે તોડ્યો? પહેરેગીરે કહ્યુંઃ નાના શેઠે. શેઠ હિંચકે બેઠા. નાના શેઠને-પૌત્રને બોલાવ્યો. પૌત્ર તો શેઠના ખોળામાં જ બેસી ગયો. શેઠે પૂછ્યું કે આ છોડ કોણે તોડ્યો? નાના શેઠે તો ગભરાયા વગર કહ્યુંઃ "મેં તોડ્યો." શેઠ-દાદાએ-પૂછ્યુંઃ કેમ? પૌત્ર સમજ્યો કે દાદા પૂછે છે કે કેવી રીતે? એણે કેમનો અર્થ કેવી રીતે કર્યો. પૌત્રે તરત જ દાદાની દાઢી ખેંચતા કહ્યુંઃ "એમ" અને દાદા હસી પડ્યા. પહેરેગીર તો વિચારતો જ રહી ગયો.

દાદાનો અને પૌત્રનો સંબંધ સ્થપાયા પછી બીક રહે નહિ. અનન્ય ભાવે શરણું લઈ લેનારની સંભાળ સ્વામી લેતો હોય છે. એ એની જવાબદારી બને છે. ભરદરિયે બેઠેલા પ્રવાસીને વહાણ ચલાવનાર પર પૂરો ભરોસો હોય તો શરણું લેનારને તો એનાથી પણ વધારે ભરોસો હોય. પૂ.શ્રી દત્તબાવનીમાં લખે છેઃ

બ્રહ્માહરિહરનો અવતાર, શરણાગતનો તારણહાર.

ભગવાનને એકનિષ્ઠભાવે વળગી પડતાં આવડવું જોઈએ.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી પ્રહ્લાદ, યદુ, સહસાર્જન, માહૂરની નારી કે જેના મરેલા પતિને જીવતો કર્યો, ત્રિવિક્રમ ભારતી વગેરે ભક્તોનાં તમે કામ કર્યાં છે એ વાત ટાંકીને પછી કહે છે કે શું હું તારો ભક્ત નથી? તો તું ક્યાં સંતાયો છું?

ઈષ્ટદેવના દર્શનની તીવ્ર તાલાવેલી હોય ત્યારે આવું બધું કહ્યા પછી ભક્ત પોતાના દોષો, પોતાનું અવળું પ્રારબ્ધ વગેરેનો ઉલ્લેખ કરી પોતાની ભૂલ કે દોષને જવાબદાર ગણે છે. પ્રભુને રીઝવવાની, મનાવવાની આ એક રીત છે, કલા છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતમાં પૂ.શ્રી બીજા અધ્યાયમાં લખે છેઃ

ભક્ત સારથિ તું પ્રભો, દોરી તારે હાથ,
મૂક્યું માથું ચરણમાં, મા કર અધવચ ઘાત. (દો.૧૦)
તારી ગણિકા નીચ ને વ્યાધ, પંખીની જાત,
ભારે પ્રભુ શું હું થયો, બાળક આજ કુજાત. (દો. ૧૧)
ક્રૂર થયો કાં હે પ્રભુ? બોલ, ક્રોધ સંહાર;
કર અપરાધ ક્ષમા પ્રભો! હું તો મૂઢ ગમાર. (દો. ૧૬)

અનન્ય ભાવથી શરણાગતિ લેનારની સ્થિતિ કેવી હોય? જળ વિના માછલડું જીવી શકે? પ્રાણ વિનાના મડદાની શી કિંમત? અને તે બાળી જ દેવું પડે ને! એ રીતે હે દેવ! તારા દર્શન વિનાનું જીવન ગોઝારું છે અને એવા જીવનનો કોઇ અર્થ નથી.

સારા નરસા બધા કર્મો તારા જ ચરણોમાં સમર્પિત કરી દઉં છું. દત્તનામ સંકીર્તનમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

કાયેન મનસા વાઽપિ યદ્યદ્ કર્મ શુભાશુભમ્ ।
કરોમ્યત્ર કરિષ્યામિ તદસ્તુ ત્વત્સમર્પિતમ્ ॥

હું અને તુંનું દ્વૈત દૂર કરી બંને એક થઇ જઇએ એવું અદ્વૈતપણું આપી દો. આવરણ હટાવી જીવને શિવભાવનો અનુભવ થઇ જાય એટલે પછી બધા પ્રશ્નો ટળી જાય છે.

પરંતુ આવી અનન્ય શરણાગતિ જીવનમાં લાવવી સહેલી નથી. 'દાસોઽહં'માંથી 'સોઽહં' થવાની પ્રક્રિયા છે. શરણાગતિમાં ત્રણ પગથિયાં છે.

૧. હું ભગવાનનો છું - હું હરિનો.
૨. ભગવાન મારા છે - હરિ છે મમ રક્ષક.
૩. હું અને ભગવાન બંને એક જ છીએ.

શરણભાવ દ્વારા દ્વૈતમાંથી અદ્વૈતભાવમાં લઇ જતું આ ભજન ભાવપૂર્વક ગવાય ત્યારે મન આનંદ સાગરમાં ડૂબી જાય.

મન એટલે અંતઃકરણની સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાની વૃત્તિ.

ભજનઃ ૩૧

(રાગઃયમન; તાલઃકહેરવા)
(ગઝલ)

સહુ ભેગા મળી ગાઓ દિગંબર દત્ત અવધૂતને;
ધીરી આંખે નિહાળો એ દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...ટેક.

ઋષિ અત્રિતણું તપ એ સગુણ રૂપે અહા પ્રગટ્યું!
વધાવો પ્રેમપુષ્પે એ દિગંબર દત્ત અવધૂતને!! ...૧.

સદા ગંગાજળે ન્હાતા, વિલોકી યોગીજન માતા;
સુરાસુરધ્યેય એ ધ્યાઓ દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...૨.

તિલક પંઢરપુરે કરતા, અલખ ભિક્ષામિષે ફરતા;
જઈ કોલ્હાપુરે ભાળો દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...૩.

કહ્રાડે જઈ જુઓ વ્હાણે, પ્રભુ સંધ્યા કરે ટાણે;
ભભૂતિ ધૂતપાપેશ્વર, દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...૪.

જઈ પાંચાલેશ્વર જમતા, મનોવેગે બધે ફરતા;
જુઓ માહૂરગઢ સૂતા દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...૫.

જુઓ આ તુંગભદ્રામાં પ્રભુ જલપાન એ કરતા;
રખે કો દિન કદી ભૂલતા દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...૬.

બદરિનારાયણે સૂણતા કથા વેદાંતની ભાવે;
ગિરિ ગિરનાર પર ઠરતા દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...૭.

કદિ ઉન્મત્ત જડ બાળક, કદી રાગી વિરાગી એ,
વિવિધ વેષે નિહાળો એ, દિગંબર દત્ત અવધૂતને! ...૮.

કરી સુરતાતણી પાંખો, અડગ શ્રદ્ધાતણી આંખો;
વિલોકો **રંગ**રંગે એ દિગંબર દત્ત અવધૂતને!! ...૯.

<u>અર્થ</u>

બધા ભેગા મળીને દિગંબર દત્ત અવધૂતના (ગુણલા) ગાઓ. સ્થિર આંખે એ દિગંબર દત્ત અવધૂતનાં દર્શન કરો. ...ટેક.

અત્રિ ઋષિનું તપ એ સગુણ - સાકાર રૂપે ખરેખર પ્રગટ થયું છે. પ્રેમના પુષ્પથી એ દિગંબર દત્ત અવધૂતને વધાવો - સ્વાગત કરો. ...૧.

હંમેશાં ગંગા જળમાં એમને સ્નાન કરતાં જોઈને યોગીજનો ખૂબ આનંદ પામતા હતા. સુર અને અસુરના ધ્યેયરૂપ એ દિગંબર દત્ત અવધૂતનું ધ્યાન ધરો. ...૨.

પંઢરપુરમાં તિલક કરતા અને ભિક્ષાને બહાને અલખરૂપે ફરતા એ દિગંબર દત્ત અવધૂતનાં દર્શન કોલ્હાપુરમાં જઈને કરો. ...૩.

વહેલી સવારે કહ્નાડે જઈને એ સમયે સંધ્યા કરતા પ્રભુનાં દર્શન કરો. ધૂતપાપેશ્વરમાં ભભૂતિ કરતાં દત્ત અવધૂતનાં દર્શન કરો. ...૪.

પાંચાલેશ્વર જઈને તેઓ ભિક્ષા જમતા અને બધે મનોવેગથી ફરતા. જુઓ! જેઓ માહૂરગઢમાં સૂતા છે એ દિગંબર દત્ત અવધૂતના ગુણ ગાઓ. ...૫.

જુઓ! પ્રભુ આ તુંગભદ્રામાં જળપાન કરતા હતા. આ દિગંબર દત્ત અવધૂતને જોજો ક્યારે પણ ભૂલી ન જતા. ...૬.

તેઓ બદ્રિનારાયણમાં વેદાન્તની કથા ભાવપૂર્વક સાંભળતા હતા. ગિરિ ગિરનાર પર વિશ્રાંતિ લેતા એ દિગંબર દત્ત અવધૂતના ભેગા મળીને ગુણ ગાઓ. ...૭.

ક્યારેક ઉન્મત્ત, ક્યારેક જડ, ક્યારેક રાગી અને ક્યારેક વિરાગી એવા વિવિધ વેષવાળા દત્ત દિગંબર અવધૂતનાં દર્શન કરો. ...૮.

સૂરતાની પાંખો કરીને અને અડગશ્રદ્ધારૂપી આંખો વડે એ દિગંબર દત્ત અવધૂતને વિવિધ રંગે (વેષે)- **રંગ**ની નજરે જુઓ- દર્શન કરો. ...૯.

મન એ દેહરૂપી રથના ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડાની લગામ છે.

વિવરણ

તરવર સરવર સંતજન ચૌથા વરસે મેહ ।
પરમારથકે કારણે ચારો ધારે દેહ ॥

સંતોનો સ્વભાવ પારકાનું ભલું કરવાનો જ હોય છે. સત્યનારાયણની કથામાં નારદમુનિનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે :

એકદા નારદો યોગી પરાનુગ્રહકાંક્ષયા ।
પર્યટન્ વિવિધાન્ લોકાન્ મૃત્યુલોકમુપાગતઃ ॥

બીજાનું ભલું થાય એવી વૃત્તિથી જ સંતો પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે માર્ગે જવાથી એમને લાભ થયો હોય, એમનું કલ્યાણ થયું હોય એ માર્ગે બીજા પણ આવે એવી એમને ઈચ્છા થાય છે.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી આવો ભાવ વ્યક્ત કરતાં બધાને ભેગા થઈને દત્તપ્રભુના ગુણગાન કરવાનું અને દર્શન કરવાનું કહે છે. આપણે બધા એક પરમ પિતા પરમેશ્વરના સંતાનો છીએ. આપણે ભેગા મળીને એમના ગુણલાં ગાઈએ તો એ પિતાને આનંદ થાય અને આપણું કલ્યાણ થાય.

પોતાના ઈષ્ટદેવ દત્તપ્રભુની દૈનિકચર્યાનું વર્ણન આ ભજનમાં કર્યું છે. દત્તપ્રભુ એ અત્રિ ઋષિનું તપ છે અને એ તપ આ આકારરૂપે પ્રગટ્યું છે. આવો ભાવ દત્તપ્રણતિમાં પણ પૂ.શ્રી રજૂ કરે છે. પૂ.શ્રી કહે છેઃ

પ્રાદુર્ભૂતં હ્યત્રિતપઃ કિં જગદર્થે
કિં હ્યનસૂયા પાતિવ્રત્યં ફલિતં તત્ ।
મૂર્તામૂર્તાતીતમજાતં હ્યજમેનં
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

દત્તપ્રભુ એ અત્રિનું તપ અને અનસૂયાના પાતિવ્રત્યનું ફળ છે. આવા દત્તપ્રભુને પ્રેમના ફૂલથી વધાવવાનું પૂ.શ્રી કહે છે. પ્રેમ એ અઢી અક્ષરનો શબ્દ છે

પરંતુ પ્રભુને પણ વશ કરવાની તાકાત ધરાવે છે. 'ભક્તાધીન ભગવાન' કહેવાય છે તેનું કારણ ભક્તનો ભગવાન પ્રત્યેનો નિર્મળ પ્રેમ જ છે.

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં ભક્તિની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કેઃ

"ભક્તિ હરિ પ્રેમ અજોડ, હો પંથી!"

અને એ ભજનમાં અંતે લખે છેઃ

પ્રેમ-ઘને ઘનશ્યામ બિરાજે,
નાચે જોઈ રંગ-મોર. ...હો પંથી ભક્તિ.

ગંગામાં સ્નાન કરતા, પંઢરપુરમાં તિલક કરતા, કોલ્હાપુરમાં ભિક્ષા માગતાં, કહ્રાડેમાં સવારની સંધ્યા કરતાં, ધૂતપાપેશ્વરમાં ભભૂતિ લગાવતાં, પાંચાલેશ્વરમાં જમતા, માહૂરગઢમાં સૂતા, તુંગભદ્રામાં જલપાન કરતા, બદરિનારાયણમાં કથા સાંભળતા અને ગિરનાર પર વિશ્રાંતિ લેતા પોતાના ઈષ્ટદેવ દત્ત અવધૂતના ગુણ ગાવાનું પૂ.શ્રી કહે છે.

માતા પોતાના બે મહિનાના બાળક સાથે કેવી કેવી વાતો કરે છે? એ બાળક જાણે કે સાંભળે છે અને બધું સમજે પણ છે. જેના પ્રત્યે નિર્વ્યાજ અઢળક પ્રેમ હોય છે ત્યાં વ્યક્તિ એનામય બની જાય છે અને બધા એનામય બની જાય એવું ઇચ્છે છે.

આ દત્તપ્રભુના દર્શન કરવાની રીત સમજાવતાં પૂ.શ્રી કહે છે કે સૂરતાની પાંખો અને અડગ શ્રદ્ધાની આંખોથી આ સંસારમાં બધે જ એ પરમ તત્ત્વનાં દર્શન કરો.

ભજનઃ ૩૨

(રાગઃકાલિંગડો; તાલઃકહેરવા)

ગુરુ દત્ત દિગંબર તવ શરણમ્! દાતા દત્ત દિગંબર તવ શરણમ્! ...ટેક.
અત્રિસૂનુ અનસૂયાનંદન, યોગિરાજ ગુરુ તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૧.
શ્રીપાદશ્રીવલ્લભ યતિવર, નૃસિંહસરસવતી તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૨.
કાર્તવીર્યભુક્તિમુક્તિપ્રદ, પિંગલપૂજિત તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૩.
ગોરખગર્વવિનાશકદાતા, અવધૂતનિરંજન તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૪.
હીનદીનતારક પુરુષોત્તમ, વાસુદેવ ગુરુ તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૫.
એકનાથ જનાર્દન સ્વામી, અક્કલકોટ ગુરુ તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૬.
દાસોપંત યવનનૃપતારક, સિદ્ધ સરસ્વતી તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૭.
પૂર્ણપરાત્પર સગુણગુણેશ્વર, નિરાકાર ગુરુ તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૮.
નીલકંઠ આલમ બક નૂરી સાંઈનાથ ગુરુ તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૯.
નારાયણ ભૈરવ માણિક પ્રભુ, **રંગ**તાર ગુરુ તવ શરણમ્. ...ગુરુ. ૧૦.

અર્થ

હે દિગંબર દત્ત ગુરુ! હું તારે શરણે છું. હે દાતા દત્ત દિગંબર! હું તારા શરણમાં છું. ...ટેક.

હે અત્રિપુત્ર! અનસૂયા કુંવર! હે યોગિરાજ! હે ગુરુ! હું તારા શરણે છું. ...૧.

હે યતિશ્રેષ્ઠ શ્રીપાદશ્રીવલ્લભ! હે નૃસિંહ સરસ્વતી! હું તમારે શરણ છું. ...૨.

કાર્તવીર્યને ભુક્તિ (દુન્યવી ભોગો) અને મુક્તિ આપનાર અને પિંગલ દ્વારા પૂજાયેલા હે દેવ! હું તારે શરણે છું. ...૩.

ગોરખના ગર્વનો નાશ કરનાર, હે દાતા, હે અવધૂત નિરંજન (માયાના અંજન વિનાના)! હું તારા શરણમાં છું. ...૪.

હીન અને દીનને તારનારા પુરુષોત્તમ એવા હે વાસુદેવ ગુરુ! હું તમારા શરણમાં છું. ...૫.

હે એકનાથ જનાર્દન સ્વામી! હે અક્કલકોટના સ્વામી! હું તમારે શરણે છું. ..૬.

દાસોપંત તથા યવનરાજને તારનાર! હે સિદ્ધ સરસ્વતી (શ્રીગુરુચરિત્રના કથાકાર) હું તમારા શરણે છું. ...૭.

પૂર્ણ, પરથી (પરાત્) પણ પર, સગુણ, ગુણોના ઈશ્વર, નિરાકાર એવા હે ગુરુ! હું તારા શરણે છું. ...૮.

હે નીલકંઠ! હે આલમ! હે બક! હે નૂરી! હે સાઈબાબા! હું તારા શરણમાં છું. ...૯.

હે નારાયણ, હે ભૈરવ, હે માણેક પ્રભુ, રંગને તારનાર ગુરુદેવ! હું તારા શરણમાં છું. ...૧૦.

વિવરણ

આ ભજનમાં દત્તપ્રભુ અને તેના અન્ય અવતારોનું શરણું લીધું છે અને એમના ચરણ શરણમાં રહેવાની પોતાની ભાવનાનું દર્શન છે.

અત્રિ અને અનસૂયાના પુત્ર (સૂનુ)દત્તનું, શ્રીપાદવલ્લભનું અને શ્રીમન્નૃસિંહ સરસ્વતીનું શરણું લેવાની વાત કરે છે.

શરણાગતિનો મહિમા જણાવીને પૂ.શ્રી આપણને પણ અનન્યભાવે શરણભાવ કેળવવાનું કહે છે. પૂ.શ્રી કહે છેઃ

“શરણભાવે થતાં, ના રહે ત્યાં કથા-
દુઃખની હે તતા! બ્રિદ તારું”

શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવાનું- શરણાગતવત્સલ- એવું ભગવાનનું બિરુદ છે. ભગવાન શરણાગતવત્સલ પણ છે અને શરણાગતરક્ષક પણ છે.

પૂ.શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

શરણાગતને વજ્રપંજરસમ જે નિર્ધાર,
સ્મરણમાત્રથી ઈષ્ટફળ આપે જે તત્કાલ. (અ.૧૩૨ દો.૨૬)

શરણાગતનાં સંકટો હરે નિરંતર એમ,
ભક્તજનોની કામના કરે પૂર્ણ સપ્રેમ. (અ.૧૩૮ દો.૭૫)

જે અનન્યભાવે શરણું લે છે તેના રક્ષણની જવાબદારી એ જેના શરણે ગયો છે તેની છે. અનન્યભાવે શરણું લેનાર માછલું પાણીના પ્રવાહની વિરુદ્ધ દિશામાં જઇ શકે છે. એનું જોઈને હાથી એવું કરવા જાય તો તણાઈ જાય.

જો જાકી શરણ લીએ તાકી રાખે લાજ।
ઊલટ જલે મછલી ચલે બહત જાત ગજરાજ ॥

આ શરણભાવ દઢ કરવા પોતાના ઈષ્ટદેવ દત્તનું તથા એના અન્ય અવતારોનું સ્મરણ કરી તેનું શરણું લેવાની વાત પૂ.શ્રી કરે છે.

❁

ભજનઃ ૩૩

(રાગઃમિશ્ર દરબારી કાનડો; તાલઃકહેરવા)

મારા હૈયા કેરો હાર, દત્ત એક અવધૂત!
એક અવધૂત, દત્ત એક અવધૂત!! ...ટેક.

ભક્તોનાં સંકટ જોઇ, સ્મરતાં આવે જે ધાઈ;
એવો કો બીજો દયાળ? દત્ત એક અવધૂત!! ...મારા. ૧.

ત્યાગીના ત્યાગ ટકાવે, ભોગીના ભોગ ત્યજાવે;
અમર દાન દેનાર, દત્ત એક અવધૂત!! ...મારા. ૨.

નિર્ગુણતા નિજની છોડી, પાસે ના રાખી કોડી;
દીઠો વિશ્વંભર તાર, દત્ત એક અવધૂત!! ...મારા. ૩.

જોતાં વેષ જોગીડાનો, દાને મે'રામણ દયાનો;
રંગ અલૌકિક સાર, દત્ત એક અવધૂત!! ...મારા. ૪.

❁

લાડકાં બાળકોની જેમ આપણું મન હંમેશાં અતૃપ્ત રહે છે.

અર્થ

મારા હૈયાનો હાર એકમાત્ર દત્ત અવધૂત જ છે. (હૈયાનો હાર એટલે અતિશય વહાલો - પ્રાણપ્રિય.)

એ એકમાત્ર અવધૂત જ , એ એકમાત્ર દત્ત અવધૂત જ મારા હૈયાનો હાર છે. .ટેક.

ભક્તોના સંકટો જોતાંની વારમાં જ જે સ્મરણમાત્રથી દોડી આવે છે એવો બીજો દયાળુ કોણ છે? એકમાત્ર દત્ત અવધૂત જ એવો કરુણાવાળો છે. ...૧.

ત્યાગીના ત્યાગને પોષે છે અને ભોગીના ભોગ છોડાવે છે અમર એવું (આત્મ)દાન આપનાર એકમાત્ર દત્ત અવધૂત જ છે. ...૨.

પોતાની નિર્ગુણતા છોડીને (સાકારરૂપે પ્રગટીને), પાસે એક કોડી પણ રાખી નથી. વિશ્વનું ભરણ પોષણ કરનાર અને તારનાર એવો એકમાત્ર દત્ત અવધૂતને જાણ્યો છે. ...૩.

એનો વેષ જોઇએ તો જોગીનો છે પણ આપવામાં તો એ દયાનો સાગર છે. (આ સંસારમાં) આવો સારરૂપ અલૌકિક એવા **રંગ**વાળો તો એકમાત્ર આ દત્ત અવધૂત જ છે. ...૪.

વિવરણ

આ ભજનમાં દત્તપ્રભુ એ પોતાનું સર્વસ્વ છે એવું જણાવી પૂ.શ્રી દત્તના સ્વભાવની વિશિષ્ટતાનું વર્ણન કરે છે.

"દત્ત કહે કોઇ તને રામકૃષ્ણ વળી કોક
દિનમણિ શિવ શકત્યાદિ તું નામરૂપ સહુ ફોક" (દત્તદશક)

નામ અને રૂપ મિથ્યા છે એવું પૂ.શ્રી જણાવે છે છતાં જ્યારે પણ પોતાના ઈષ્ટદેવની વાત કરે છે ત્યારે પૂ.શ્રીનો ભાવ વિશિષ્ટ પ્રકારનો જણાઇ આવે છે. પોતાના જ જુદા જુદા અનેક ફોટા પૈકી કોઈ એક ફોટો એ વ્યક્તિને ખૂબ ગમતો હોય એવું બને, તેમ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા જ જુદા જુદા રૂપે જગતમાં અવતાર ધારણ

કરે છે એમ જાણવા છતાં તે પૈકીનું દત્તસ્વરૂપ-દત્તાવતાર વિશે વધારે મધુરો ભાવ જાગે છે અને તેનું વર્ણન અહીં પૂ.શ્રી કરે છે.

દત્ત ભગવાન 'હૈયાનો હાર' છે એ શબ્દ દ્વારા જ દત્તપ્રભુ અનહદ વ્હાલા છે એવું સૂચવી દીધું છે. આ દત્તપ્રભુ ખૂબ દયાળુ છે અને તેથી ભક્તો યાદ કરે કે તરત જ દોડી આવે છે અને ભક્તોના સંકટ હરી લે છે.

પૂ.શ્રીની અનેક રચનામાં દત્ત શબ્દ સાથે દયાળ શબ્દ જોવા મળે છે.

જય યોગીશ્વર દત્ત દયાળ, તું જ એક જગમાં પ્રતિપાળ (દત્તબાવની)

ગુરુદેવ દત્ત દયાળ સ્વામી! વંદના તુજને હજો
વિક્ષેપ દૂર કરી બધાં અમ ચિત્ત સ્થિર તુજમાં થજો (વંદના)

આવો આવો દયાળ, સ્વામી દત્ત કૃપાળ!
હેતે લઈએ ઓવારણાં. (અ. આનંદ)

દત્તપ્રભુ 'ભુક્તિમુક્તિ'ના દાતા છે. સંસારીને દુનિયાના ભોગો ભોગવવા દઈને પછી કુશળતાપૂર્વક એની પાસે એ ભોગોનો ત્યાગ કરાવે છે. ભોગો ભોગવતાં ભોગવતાં સંસારીને એમ લાગે છે કે આપણે ભોગો ભોગવતા નથી પણ ભોગો જ આપણને ભોગવે છે અને તેથી તે છોડી દેવા જોઈએ. ભક્ત જે માગે તે આપીને પછી એને અંતે તો મોક્ષપદના પંથે લઈ જાય છે.

સૂણી અર્જુન કેરો સાદ, રીઝયો પૂર્વે તું સાક્ષાત્,
દીધી રિદ્ધિ સિદ્ધિ અપાર, અંતે મુક્તિ મહાપદ સાર. (દત્તબાવની)

આમ મનને સમજપૂર્વક ભોગમાંથી હટાવી ત્યાગ તરફ લઈ જવામાં આવે તો મન વિષયનું ચિંતન કરતું નથી.

કાષ્ટવૃત્તિ પાવડી પર તું ખડો સ્થૂલે દિસે,
પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ પદો એ ભુક્તિ-મુક્તિમય લસે. (વંદના)

ત્યાગીના ત્યાગ ટકાવે છે, મજબૂત કરે છે અને એને મોક્ષપદ માટે મદદરૂપ બને છે એ તો બધા દેવો કરે પણ ભુક્તિમાંથી મુક્તિ તરફ લઈ જવાની વિશિષ્ટતા દત્તપ્રભુની જ છે.

દત્તપ્રભુને ખાંધે ઝોળી છે પરંતુ એ ઝોળી ભરવા માટે નથી પણ વિશ્વનું ભરણ પોષણ કરી એને ખાલી કરવા માટે છે. વિશ્વનું ભરણ પોષણ કરનાર દેવ દયાનો સાગર છે અને જેણે પોતાની જાત ભક્તને આપી દીધી તે દેવ પોતાને માટે કશું જ રાખે નહિ.

આવા અલૌકિક દત્તપ્રભુ એ પોતાના ઈષ્ટદેવ છે એનો આનંદ આ ભજનમાં વ્યક્ત થયો છે.

ભજનઃ ૩૪

(રાગઃજયજયવંતી; તાલઃદાદરો)
(મથુરામાં ખેલ ખેલી આવ્યા- એ રાહ)

વગડામાં વાસો શીદ કીધો, ઓ નાથ! કેમ રીસાયા?
કેમ રીસાયા? કેમ રીસાયા? ...ટેક.

રાજા મહારાજા તમને નમે છે;
માગણનો વેષ કાં ગમે છે? ...ઓ નાથ. ૧.

ગમે ના પીતાંબર, ઓઢી લો વલ્કલ;
ફરો કેમ આમ દિગંબર? ...ઓ નાથ. ૨.

ભલે ના મહેલાતો, બંધાવો ઝૂંપડી;
રહો ઝાડ નીચે કાં આ પડી? ...ઓ નાથ. ૩.

રાખો ગાય, કૂતરાં શાં? ભસી ડરાવે,
જાતાં પાસે લાગ નવ ફાવે! ...ઓ નાથ. ૪.

ઘડીમાં હ્યાં ઘડીમાં ત્યાં, કેમ ફરો છો?
નાત જાત છોડી કાં ભમો છો? ...ઓ નાથ. ૫.

રહો એક વેષે તો તો પિછાનું ક્ષણમાં;
બહુરૂપી **રંગ** શા નકામા? ...ઓ નાથ. ૬.

અર્થ

હે નાથ! તમે વગડામાં રહેવાનું કેમ રાખ્યું? તમે શું કામ રિસાયા છો? તમે રિસાયા એનું કારણ શું એ તો કહો. ...ટેક.

રાજા-મહારાજા તમને પગે પડે છે, તો પછી તમને ભિક્ષુકનો વેષ કેમ ગમે છે? ...૧.

તમને પીતાંબર પહેરવાનું પસંદ ના હોય તો પછી વલ્કલ (ઝાડની છાલનું વસ્ત્ર) ઓઢી લો. પરંતુ આમ નગ્ન થઈને કેમ ફરો છો? ...૨.

તમને મોટા મકાનોમાં રહેવું ભલે ના ગમતું હોય તો પછી ઝૂંપડી બંધાવીને તેમાં રહો પણ છેક ઝાડ નીચે કેમ પડી રહો છો? ...૩.

તમે ભલે ગાય રાખો પરંતુ કૂતરાં શું કામ રાખો છો? એ તો ભસીને અમને બીવરાવે છે. તેથી પાસે આવવાનો લાગ મળતો નથી. ...૪.

તમે ઘડીમાં અહીંયા તો ઘડીમાં તહીં એમ કેમ ફર્યા કરો છો? નાત, જાત છોડીને આમ કેમ રખડો છો? ...૫.

એક જ વેષમાં જો રહેતા હો તો હું તમને એક ક્ષણમાં ઓળખી કાઢું. બહુરૂપીના જેવા અનેક **રંગો**- અનેક વેષો (ઓળખાણ માટે) નકામા. ...૬.

વિવરણ

ભક્ત અને ભગવાન, પતિ અને પત્ની, મિત્ર અને મિત્ર વચ્ચે પ્રેમ સંબંધ હોવાથી રિસામણાં અને મનામણાંની પરિપાટી જોવા મળે છે. સામેની વ્યક્તિ

આપણા પર પ્રેમ રાખતી હોય, આપણી ચિંતા કરતી હોય ત્યારે જ રિસાવવું પાલવે. જેને આપણી કદર ના હોય એની સાથે રિસાવવાનું પાલવે જ નહિ.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી પોતાના ઈષ્ટદેવની રહેણી કરણીને ધ્યાનમાં લઈ પોતાના હૃદયના ભાવ વ્યક્ત કરે છે.

મનનો એક સ્વભાવ છે કે અતિ પ્રેમમાં તે શંકા કરે છે, "અતિ સ્નેહઃ પાપશંકી".

ઈષ્ટદેવને 'ઓ નાથ!' એમ સંબોધીને પોતાના સ્વામી છે એવો સ્વીકાર કરે છે અને સતી સ્ત્રી તો સ્વામીના સુખે સુખી અને સ્વામીના દુઃખે દુઃખી રહે છે. પોતાનું જેને સર્વસ્વ માન્યું છે અને જેને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પ્યું છે એ નાથ કોઈ કારણે રિસાઈ જાય તો તો તે ચાલે જ કેમ?

ભગવાન કૃષ્ણ અને ગોપીઓ વચ્ચે પણ સંતાકૂકડી રમાતી. રિસામણાં-મનામણાં થતાં અને એમાં જ પ્રેમની મીઠાશ વધતી.

ભગવાન દત્તાત્રેય મધ્યાહ્ને ભિક્ષા માગે છે, વસ્ત્રહીન ફરે છે, અનિકેત રહી ગમે ત્યાં પડી રહે છે એ બધું યાદ કરીને ભક્ત-પ્રિયા પોતાના પ્રિયતમને સલાહ આપે છે અને પોતાની મુશ્કેલી પણ જણાવે છે. ઘણીવાર ન કહેવાનું પણ પ્રેમમાં કહેવામાં આવે છે. "નાતજાત છોડી કાં ભમો છો?" કહીને પ્રેમભર્યો ઠપકો આપવામાં આવે છે.

છેલ્લે ભક્ત પોતાની મૂંઝવણ રજૂ કરતાં એક વેષમાં રહેવાની સલાહ આપે છે. પોતે બાળક છે, અણસમજુ છે, નાદાન છે એમ સ્વીકારી પોતાની મર્યાદા બતાવીને ભગવાનને અનુકૂળ થવાની વિનંતી કરે છે.

❀

ભજનઃ ૩૫

(રાગઃમિશ્ર સારંગ; તાલઃકહેરવા)

અનસૂયા મા (૨) ના ઠરવા દે લોક મને ઘરમાંહ્ય જો;
જાઉં વનમાં (૨) સાધુ જોગ જઇ ડુંગર એકાંત જો. ...ટેક.

ઊભો અર્જુન જો આ દ્વારે, યદુ આયુ પિંગલ સંભારે;
પ્રહ્લાદ વિષ્ણુદ્વિજ પોકારે. ...અનસૂયા મા. ૧.

લોકોને જ્ઞાન તણી શિક્ષા, દેવાને લીધી આ દીક્ષા;
અવધૂતતણી અદ્‌ભુત કક્ષા. ...અનસૂયા મા. ૨.

નિત ગંગામાં મારે ન્હાવું, માહૂરગઢ આવીને સૂવું;
ભિક્ષા કોલ્હાપુર લઇ ખાવું. ...અનસૂયા મા. ૩.

જઇ પંઢરપુર તિલક કરું, ગાંધર્વપુરે જઇ ધ્યાન ધરું;
ગિરિ રૈવત પર વિશ્રાંતિ વરું. ...અનસૂયા મા. ૪.

ના રહેવું એક સ્થાન પડી, મરવું ના તોય બધે રખડી;
અનિકેત છતાં સઘળે સ્વારી. ...અનસૂયા મા. ૫.

પંચાગ્નિ જ્ઞાનતણી તાપી, સુરતાની સેજ ગગન થાપી;
પોઢું તાળી જમને આપી. ...અનસૂયા મા. ૬.

કરી દેહતણું આ જો મડદું, પ્રેતાસન પર મનડું જકડું;
સાધી સ્વર સોહં-ને પકડું. ...અનસૂયા મા. ૭.

વ્યાઘાંબર-અહિંસા પર બેસી, ચોળી તન ખાખ અહં ખાસી;
સંકલ્પ-ધૂમ લઉં સહુ ગ્રાસી. ...અનસૂયા મા. ૮.

સહુ **રંગ** જગતના છે ખોટા, પાણીના જેવા પરપોટા;
ઉગર્યા નર જે ચાલ્યા ઊલટા. ...અનસૂયા મા. ૯.

❀

અર્થ

હે મા અનસૂયા! મને લોકો ઘરમાં ઠરીને રહેવા દેતા નથી. હું જરૂર વનમાં જાઉં અને ડુંગરમાં જઇને એકાંતમાં યોગ સાધું. ...ટેક.

જુઓ બારણે આ સહસ્રાર્જુન ઊભો છે. (મારી રાહ જુએ છે.) યદુરાજા અને પિંગલ મને યાદ કરે છે. પ્રહ્લાદ અને વિષ્ણુ શર્મા મને બોલાવે છે. ...૧.

લોકોને જ્ઞાનનો ઉપદેશ દેવાને માટે આ દીક્ષા લીધી છે અને આ અવધૂતી કક્ષા અદ્‌ભુત છે. ...૨.

મારે રોજેરોજ ગંગામાં સ્નાન કરવાનું છે. માહૂરગઢમાં આવીને સુવાનું છે અને કોલ્હાપુરમાં ભિક્ષા લઇને મારે (પાંચાલેશ્વરમાં) ખાવું છે. ...૩.

પંઢરપુર જઇને મારે તિલક કરવું છે. ગાણગાપુર જઇને ધ્યાન ધરવું છે અને ગિરનાર પર્વત પર જઇને મારે વિશ્રાંતિ લેવી છે- બપોરનો આરામ કરવો છે. ...૪.

મારે કોઇ એક સ્થળે પડી રહેવું નથી અને છતાં બધે રખડી રખડીને મરવું પણ નથી. મારું રહેવાનું નિશ્ચિત સ્થાન નથી તોયે મારે બધે જ સવારી હોય છે. ...૫.

જ્ઞાનની પંચાગ્નિ તાપીને, સુરતાની પથારીને ગગનમાં બિછાવીને હું જમને છક્કડ ખવડાવીને શાંતિથી સુવું છું. ...૬.

આ દેહનું મડદું બનાવીને, પ્રેતાસન પર મનને જકડીને સ્વર (પ્રાણ)ને સાધીને સોહંને પકડું છું. ...૭.

અહિંસારૂપી વ્યાઘ્રચર્મ પર બેસીની, અહંની ખાખને શરીર પર સારી એવી (ખાસી) ચોળીને સંકલ્પના ધૂમાડાનો કોળિયો કરી દઉં છું. ...૮.

આ જગતના બધા રંગો પાણીના પરપોટા જેવા ખોટા છે. જે જીવો આનાથી વિરુદ્ધ દિશામાં ગયા (જગતના રંગો છોડી દીધા) તે જ બધા ઉગરી ગયા છે. ...૯.

વિવરણ

'માતૃદેવો ભવ' પછી 'પિતૃદેવો ભવ' આવે છે. આચાર્ય અને અતિથિનો ક્રમ તો પછી જ છે. 'મા' વિશે ઘણું ઘણું કહેવાયું છે. માતા અને ભગવાન એ બે એક જ સિક્કાની બે બાજુ છે. માતા બાળકને જન્મ આપતી વખતે 'લોહીનો પ્રવાહ', બાળકને ઉછેરવા માટે 'દૂધનો પ્રવાહ' અને બાળક દુઃખી થાય ત્યારે 'આંસુનો પ્રવાહ' વહેવડાવે છે. માતાની આવી વિશિષ્ટતાને કારણે સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ સંન્યાસીને માતાને પ્રણામ કરવાની છૂટ આપી છે.

માતાની આજ્ઞાવશ જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્યે પોતાની માતાના અગ્નિ સંસ્કાર કરેલા જે સંન્સસ્ત ધર્મથી વિરુદ્ધ ગણાય. માતાની આજ્ઞાવશ, પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પૂ. મોટાએ લગ્ન કરેલા. અવધૂત અવસ્થામાં જીવતા પૂ.શ્રીએ એક સામાન્ય સંસારીની માફક પોતાની માતાની મૃત્યુ પછીની વિધિ કરેલી.

તેં જયારે પૃથ્વી પર પહેલો શ્વાસ લીધો ત્યારે તારી મા તારી સાથે હતી. તારી મા જયારે છેલ્લો શ્વાસ લે ત્યારે તું એની સાથે રહેજે. આવાં વાક્યો દ્વારા મા અને પુત્રનો અલૌકિક સંબંધ જ વર્ણવાયો છે.

માતાની ઈચ્છા પોતાનો પુત્ર મોટો થઈ સંસાર માંડે, ઘરમાં વહુ લાવે અને સંતાનોની સેવા પામે એવી હોય છે. આવા સંજોગોમાં પુત્ર મોટો થઈને સંસાર માંડવાની ના કહે તો? જંગલમાં જઈ તપ કરવાનું કહે તો? મા અને પુત્ર વચ્ચે વિચારોનો સંઘર્ષ જન્મે એ સ્વાભાવિક છે. માતાની આજ્ઞા વિના ડગલું ભરાય નહિ અને શરૂઆતનું ડગલું જ એવું છે કે મા સંમતિ આપે નહિ તો શું કરવું?

આમ જુઓ તો પૂ.શ્રીએ પોતાના દિવ્યપંથ ઉપર પગલાં પાડતાં જે અનુભવો કર્યા હશે તે અનુભવોને જ દત્તપ્રભુ અને મા-અનસૂયાના સંવાદરૂપે રજૂ કર્યા હશે. આમ પણ સાહિત્યના સર્જનમાં જાણે અજાણે સર્જક પોતે જ બેઠેલો હોય છે ને! પત્રમંજૂષામાંથી કેટલાંક અવતરણો ટાંકું.

"મેં આજન્મ અવિવાહિત રહેવાનું નક્કી કરી દીધું છે xxx ઘરથી લગ્ન માટે કાગળ આવેલો ત્યાં પણ લખી દીધું છે. એની અસર વૃદ્ધ માતા ઉપર શી થશે? એનો વિચાર ઈશ્વરને સોંપ્યો છે." (પત્ર નં. ૩૮)

"જો રતનલાલે જોયેલા સ્થાનમાં રહેવાનું ન બની શકે તો ત્રણ ઋતુ માટે ત્રણ સ્થાનો નક્કી કરવાં. વરસમાં પંદરેક દિવસ માતૃસેવામાં, આઠેક દિવસ ભગવાનના સમાગમમાં અને બાકીનો વખત એકાંતમાં xxx." (પત્ર નં. ૬૭)

'મા'ની મંજૂરી વિના આધ્યાત્મિક પંથ પકડાય નહિ અને 'મા' એ પંથે જવાની મંજૂરી આપે નહિ એવી પરિસ્થિતિનો ઉકેલ શું? એનો ઉકેલ 'મા'ને સમજાવવાની. સાચી ઈચ્છા હોય તો પરમાત્મા રસ્તો તૈયાર કરવામાં મદદરૂપ બને જ છે. જે 'માતા' પહેલા ના પાડતી હોય તે જ 'માતા' પછી, પુત્રની વાતો સાંભળીને, સમજીને પરમાત્માની પ્રેરણાથી સંમતિ આપતી હોય છે.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી દત્તના મુખે પોતાના જીવનની વાત કહેતા હોય એવું લાગે. ઘર છોડીને જંગલમાં જવાની વાત કરતાં દત્તપ્રભુ મા અનસૂયાને પોતાની મુશ્કેલીની વાત કરે છે અને એના દ્વારા પરમાત્માનું મોટું કાર્ય થવાનું છે એ સમજાવે છે. લોકો-ભક્તો મારી રાહ જુએ છે, લોકોને જ્ઞાનની શિક્ષા આપવાની છે અને દેહદમન કરી, સંયમી બની મારે પરમપદની પ્રાપ્તિ કરવી છે એ વાત દત્તપ્રભુ અનસૂયા માતાને સમજાવે છે.

છેક છેલ્લે સંસારની નશ્વરતા અને જન્મ-મરણની પરંપરા ટાળવામાં જ મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા છે એ વાત સમજાવીને માતાની સંમતિ મેળવી લે છે. માતા પણ સ્વીકારે છે કે મારો દિકરો દિવ્ય કામો કરવા માટે જન્મ્યો છે અને એવા દિકરાની માતા બનીને હું ધન્ય કેમ ના થાઉં?

"સહુ રંગ જગતના છે ખોટા, પાણીના જેવા પરપોટા
ઉગર્યા નર જે ચાલ્યા ઉલટા... અનસૂયા મા."

સંસારથી ઉલટા ચાલીને જ તરી જવાનું છે પણ એ ઉલટા ચાલવાનો શરૂઆતનો સંઘર્ષ ખૂબ કપરો છે અને કસોટી કરનારો છે. પૂ.શ્રીએ ઘર છોડ્યું તો

અર્ધજાગ્રત મન મશ્કરી સમજતું નથી.

આજે વિશ્વને પૂ. શ્રી રંગ અવધૂત મળ્યા. ઘણાનાં ઘર મંડાયાં.

અનેક જન્મોનાં દિવ્ય કર્મો ફળ આપવા તૈયાર થાય ત્યારે કોઇ દિવ્ય આત્મા જ આ પંથે સફળતા પૂર્વક ડગ માંડી શકે.

જ્યારે ઇચ્છે શ્રીહરિ દેવા અપૂર્વ ફળ
કર્મોનું, ત્યારે કરે લીલા આવી અકળ. (ગુ.લી. અ. ૫, દો. ૧૩૩)

જગતનું કલ્યાણ કરવાનો ભેખ ધરનાર પૂ. અવધૂતજીની દિનચર્યા અને દત્તપ્રભુની દિનચર્યા તથા પોતાની માતા સાથેની સમજાવટને યાદ કરીએ તો પૂ.શ્રી દત્તાવતારી હતા એ સ્પષ્ટ થશે.

❁

ભજનઃ ૩૬

(રાગઃજયજયવંતી; તાલઃદાદરો)
(મથુરામાં ખેલ ખેલી આવ્યા- એ રાહ)

ભક્તનકે કાજ જોગીવેષ ધર્યો રાજ, શી બલિહારી! ...ટેક.
શી બલિહારી!! શી બલિહારી!!
માથે જટાનો તાજ વિરાજે, જોઇ સ્વયં લક્ષ્મી લાજે! ...હો રાજ. ૧.
માલા ત્રિશૂલાદિ હાથે દુલારો; હિંસા-અહિંસાને ઠારો! ...હો રાજ. ૨.
અંગે વિભૂતિ દેહ-નશ્વરતા; દેહે વિદેહી ભાતા! ...હો રાજ. ૩.
ગો-કૂતરસંગે ફરો ઉમંગે; લેપ ન તોય કો સંગે! ...હો રાજ. ૪.
કાષાય-અંબર, કદિ દિગંબર; ઝોળી ખભે તોય વિશ્વંભર! ...હો રાજ. ૫.
પવન પાવડી પગે ખટ ખટ વાગે; સુણતાં તે **રંગ**-ભીતિ ભાગે!! ...હો રાજ. ૬.

❁

અર્થ

ભક્તોને માટે તમે જોગીનો સુંદર વેષ ધારણ કર્યો છે. તમારી તે શી વાહ વાહ ગાઉં? ...ટેક.

તમારી તો શી બલિહારી છે! બલિહારીનો પાર નથી. માથા ઉપર જટાનો મુકુટ એવો તો શોભે છે કે જે જોઇને સ્વયં લક્ષ્મીજી પણ શરમાઈ મરે છે. ...૧.

માળા, ત્રિશૂળ વગેરે આપ વહાલાના હાથમાં છે. તે વડે આપ હિંસા-અહિંસાને શાંત કરી દો છો. ...૨.

આપના શરીર ઉપરની ભસ્મ એ દેહની નશ્વરતા (સૂચવે છે) આપ શરીરધારી હોવા છતાં શરીરભાવથી પર થઇને શોભી રહ્યા છો. ...૩.

તમે ગાય અને કૂતરાની સાથે ઉમંગભેર ફરો છો. અને છતાં તમે કોઈની સંગે લેપાતા નથી. ...૪.

કોઈ વાર તમે ભગવાં વસ્ત્રોમાં તો કોઈ વાર દિગંબર અવસ્થામાં રહો છો અને છતાં તમારા ખભા ઉપર વિશ્વનું ભરણપોષણ કરતી ઝોળી શોભે છે. ...૫.

પવન વેગે ઊડતી પગની પાવડીનો ખટ ખટ અવાજ સાંભળતાં જ આ સંસારની (**રંગ**) ભીતિ ભાગી જાય છે. ...૬.

વિવરણ

તત્પરો હિ પ્રિયો નાસ્તિ કૃષ્ણસ્ય પરમાત્મનઃ ।
ભક્તપ્રાણો હિ કૃષ્ણશ્ચ કૃષ્ણપ્રાણા હિ વૈષ્ણવાઃ ।
ધ્યાયન્તે વૈષ્ણવાઃ કૃષ્ણં કૃષ્ણશ્ચ વૈષ્ણવાંસ્તથા ॥

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ(ભગવાન)ને ભક્તથી વધુ વ્હાલો બીજો કોઇ નથી. શ્રીકૃષ્ણ(ભગવાન) ભક્તપ્રાણ (ભક્ત જેના પ્રાણ છે એવા) છે અને એવી જ રીતે વૈષ્ણવ (ભક્ત) પણ કૃષ્ણપ્રાણ (કૃષ્ણ-ભગવાન જેના પ્રાણ છે એવા) છે. વૈષ્ણવ (ભક્ત) શ્રીકૃષ્ણ(ભગવાન)નું ધ્યાન ધરે છે અને તેવી જ રીતે શ્રીકૃષ્ણ (ભગવાન) પણ વૈષ્ણવ(ભક્ત)નું ધ્યાન ધરે છે.

ભક્ત એ ભગવાનનો પ્રાણ છે. ભગવાન એ ભક્તનો પ્રાણ છે એ તો બધા જાણે છે અને એ સહજ વસ્તુ છે, પણ ભક્ત એ ભગવાનનો પ્રાણ છે એ ભગવાનની વિશિષ્ટતા છે.

ભક્ત જ્યાં ભેગા થઈને કીર્તન કરે છે ત્યાં ભગવાન ઊભા રહે છે, ભગવાન કહે છેઃ

નાહં વસામિ વૈકુંઠે યોગીનામ્ હૃદયે ન ચ।
મદ્ભક્તાઃ યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠામિ નારદ ॥

હે નારદ! હું નથી રહેતો વૈકુંઠમાં કે નથી રહેતો યોગીઓના હૃદયમાં. જ્યાં મારા ભક્તો મારું ભજન કરે છે ત્યાં હું ઊભો રહું છું.

ભગવાન પોતાના અનન્ય ભક્તનું કેવળ રક્ષણ જ નથી કરતા, એને રાજી રાખવા માટે બધું કરી છૂટે છે. ભગવાનને આધીન ભક્ત પોતાની અનન્ય ભક્તિ દ્વારા એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરે છે જેમાં પછી ભગવાન ભક્તને આધીન થઈ જાય છે. પૂ.શ્રી દત્તપ્રણતિમાં લખે છેઃ

ભક્તાધીનો ભાવનરૂપો ગુરુરાદ્યઃ
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોऽસ્મિ ॥ (શ્લોક નં. ૪ ઉત્તરાર્ધ)

પ્રાતઃસ્મરણમ્માં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

સર્વાત્મકં સકલવન્દિતપાદપીઠં
ભક્તાનુરૂપધૃતરૂપમનેકમેકં ।

ભક્તની ઈચ્છા પ્રમાણે ભગવાન એને રાજી રાખવા અનેકરૂપ ધારણ કરે છે.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી આ ભાવને રજૂ કરતાં કહે છે કે ભક્તને રાજી રાખવા માટે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીદત્તે જોગીનો વેષ ધારણ કર્યો. સુપ્રીમકોર્ટનો મુખ્ય ન્યાયાધીશ ઘરમાં દીકરાના નાના દીકરાને રાજી રાખવા ઘોડો બને એમાં શી નવાઈ? પૌત્ર રાજી થવો જોઈએ, રડવો ના જોઈએ.

ત્યાગના દેવ એવા દત્તપ્રભુની શોભા અલૌકિક છે. માથે જટાનો તાજ છે છતાં એવા શોભે છે કે લક્ષ્મીમાતા પણ ઝાંખાં પડી જાય. દત્તપ્રભુનું સમગ્ર વર્ણન જ એવું છે કે જેમાં ભગવાન ભક્તને રાજી રાખવા અને એની જન્મ મરણની ભીતિ ભગાડવા જ ફરતા ફરે છે.

ભક્ત અને ભગવાનના સંબંધમાં જ્યારે ભગવાન ભક્તને આધીન થઈ જાય, એનું કહ્યું કરે અને એ સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા અશક્ત-લાચાર બની ભક્તના કહ્યા પ્રમાણે કરે ત્યારે ભગવાનની ભક્ત પ્રત્યેની દૃષ્ટિનો અણસાર આવે. રસખાન કવિ લખે છેઃ

સેસ મહેસ ગનેસ દિનેસ સુરેસહુ જાહિ નિરન્તર ગાવૈં।
જાહિ અનાદિ અનન્ત અખંડ અછેદ અભેદ સુવેદ બતાવૈં॥
નારદતે સુક વ્યાસ રટૈ, પચિહારે તઉ પુનિ પાર ન પાવૈ।
તાહિ અહીરકી છોહરિયાં છછિયાભરિ છાછપૈ નાચ નચાવૈ॥

પહેલી ત્રણ પંક્તિમાં પ્રભુની મહત્તા દર્શાવી છેલ્લી પંક્તિમાં કવિ કહે છે કે આવા પરબ્રહ્મ પરમાત્માને ભરવાડની છોકરીઓ-ગોપીઓ ચાંગળુ છાસ માટે નાચ નચાવે છે-ઠુમકા મરાવે છે.

ગોપી (ભક્ત) કૃષ્ણ(ભગવાન)ને કહે છેઃ "તારે છાસ જોઇએ છે? ચાલ, તો થોડા ઠુમકા લગાવ, જોઉં."

સ્વામીની સેવા કરતાં કરતાં સેવક પોતે સ્વામી બની જાય છે અને સ્વામી સેવક બની જાય છે- સેવકનું કહેલું સ્વામી કરે છે. સર્વ સમર્પણ કરી દેનાર, અનન્ય નિષ્ઠા દર્શાવનાર અને હંમેશા પોતાના ઈષ્ટદેવનું જ ચિંતન કરનાર ભક્તને રાજી રાખવા ભગવાન શું ન કરે? બધું જ કરે.

❀

ભજનઃ ૩૭

(રાગઃમિશ્ર દરબારી કાનડો; તાલઃકહેરવા)
(નાગર વેલીઓ રોપાવ- એ રાહ)

ઘાડી ઔદુંબરની છાંય, નીચે કોણ પેલું જોને;
કોણ પેલું જોને, સખી, કોણ પેલું જોને! ...ટેક.

અગ્નિની જેવી જવાળા, શોભે જો શિર નિમાળા;
મુખડું તેજનો અંબાર! સખી, કોણ પેલું જોને!! ...ઘાડી. ૧.

સિદ્ધોની ઊભી ટોળી, જય જય શબ્દે જો ઘેલી;
વર્ષાવે પુષ્પસંભાર! સખી, કોણ પેલું જોને!! ...ઘાડી. ૨.

દર્શનથી દુઃખડાં ટાળે, મૌને જગનાટ્ય નિહાળે;
નોધારાનો આધાર! સખી, કોણ પેલું જોને!! ...ઘાડી. ૩.

કરમાં કમંડલ ઝાલી, હેતે લંગોટી વાળી;
દિસે યોગીજનતાર! સખી, કોણ પેલું જોને!! ...ઘાડી. ૪.

દૃષ્ટિ લક્ષ્યે સ્થિર કેવી, પદ્મે અલિપંક્તિ જેવી;
ખસે ન **રંગ** લગાર! સખી, કોણ પેલું જોને!! ...ઘાડી. ૫.

અર્થ

ઔદુંબરની ઘાડી છાયાની નીચે પેલું કોણ છે તે તો જો. એ કોણ છે? હે સખી! તું જો તો ખરી એ કોણ છે? ...ટેક.

અગ્નિની જવાળા સમાન એના માથાના વાળ શોભી રહ્યા છે. એનું મુખ તો તેજ તેજનો અંબાર છે. એવું હે સખી! પેલું કોણ છે તે તો જો. ...૧.

જય જયકાર કરવામાં ઘેલી બનેલી પેલી સિદ્ધોની ટોળી ઊભી છે અને એ પુષ્પનો જથ્થો (સંભાર) વર્ષાવી રહી છે. હે સખી! પેલું કોણ છે તે તો તું જો. ...૨.

એ દર્શન આપીને દુઃખડાં દૂર કરે છે અને આ જગતનું નાટક ગુપચુપ જોયા કરે છે. નોધારાનો આધાર એવું હે સખી! પેલું કોણ છે તે તું જો. ...૩.

હાથમાં કમંડળ પકડી, પ્રેમથી લંગોટી વાળેલો એ યોગીજનોને તારનારો જણાય છે. હે સખી! પેલું કોણ છે તે તું જો તો ખરી. ...૪.

કમળ ઉપર બેઠેલા ભમરાના હાર જેવી એની દૃષ્ટિ લક્ષ્યમાં એકદમ સ્થિર છે અને ત્યાંથી એ દૃષ્ટિ જરા પણ ખસતી નથી. હે સખી! પેલું કોણ છે તે તો તું જો. ...પ.

વિવરણ

આ ભજનની વિશિષ્ટતા એ છે કે એમાં આવતું વર્ણન એ કલ્પના કરીને કરેલું વર્ણન નથી પણ દર્શન કરતાં કરતાં કરેલું વર્ણન છે. પૂ.શ્રીએ જે જોયું તે જ વર્ણવ્યું. જે જોયું તે ગાયું.

પૂ.શ્રીએ પોતાની સ્થિતિ વિશે આપણને ભૂલાવામાં રાખ્યા એ સાચું પરંતુ કેટલીકવાર એમણે પોતાની જાતને આપણી સમક્ષ છતી પણ કરી. 'હું કોણ છું' એનો ઉલ્લેખ પણ કર્યો. આ ભજન એ પ્રકારનું છે કે જેમાં પૂ.શ્રી ઔદુંબરની ઘાડી છાંયની નીચે દત્તપ્રભુનાં દર્શન કરી રહ્યા છે તેનો ઉલ્લેખ કરે છે.

'દ્વારકાનાં ડિમ ડિમ'ના ૬૫મી રંગજયંતીના પ્રવચનમાં પૂ.શ્રી કહે છેઃ "જુઓ, તમારા પ્રેમથી વશ થઇ એ બોલી રહ્યો છે. સરવા થાઓ! સર્વાંગના કાન કરી સાંભળો. ગરબડ મૂકી એ શું કહે છે તે તરફ ધ્યાન આપો. હું તમારે માટે એના મૌન-વ્યાખ્યાનનો અનુવાદ કરું છું, સાંભળોઃ"

પૂ.શ્રી અનુવાદ કરું છું એમ કહીને શું સૂચવે છે?

પ્રભુ સાથે- દ્વારકાધીશ સાથે પૂ.શ્રી વાતો કરતા હશે. એમની ભાષામાં આપણને સમજ ન પડે એટલે પૂ.શ્રી એ વાતનો આપણને સમજ પડે એવી ભાષામાં અનુવાદ કરે છે. આવું જાહેરમાં બોલીને પોતે કોણ છે એનો આપણને ખ્યાલ આપે છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતમાં પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ

જોયું જે અનુભવદગે બોલું તે જ પ્રમાણ,
રાખો શ્રદ્ધા હૃદયમાં નવ કરશો અનુમાન.
આકંઠ તૃપ્તિ થતાં સ્વાભાવિક ઉદ્‌ગાર,
જેમ નીસરે તેમ આ નિશ્ચય ભુક્તોદ્‌ગાર. (અ.૧ દો. ૧૦૪-૧૦૫)

પોતે કરેલા અનુભવ, દર્શનનો નીચોડ એટલે શ્રીગુરુલીલામૃત.

દત્તબાવનીમાં પણ પૂ.શ્રી છેલ્લે જણાવે છે કેઃ
અનુભવ તૃપ્તિનો ઉદ્‌ગાર સૂણી હસે તે ખાશે માર.

પોતાને સ્વામી મહારાજે દર્શન આપ્યાં અને પોતાની સાથે વાત કરી-આદેશ આપ્યો પછી શ્રીગુરુલીલામૃતની રચના કરી એ વાતનો એમણે 'ગુરુ ઘર આવ્યા, વિઘ્નો સહુ દૂર સિધાવ્યા'માં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

એ ભજનમાં પૂ.શ્રી સાથે સ્વામી મહારાજ કંઇ બોલ્યા તે કેવી રીતે ખબર પડે? આપણને ખબર પડે એટલા માટે પૂ.શ્રીએ ગાયુંઃ

વાણી સુધાસમ શી મધુરી આ,
જાણે કુસુમો મુખદ્રુમ ખરિયાં
ચિંતા દૈન્ય ઉપાધિ ટળિયાં, મનસુખ પામ્યા...

સ્વામી મહારાજની વાણી અમૃત જેવી મીઠી છે એ વાત જ એવું સૂચવે છે કે સ્વામી મહારાજે પૂ.શ્રી સાથે વાત કરી હશે.

પૂ.શ્રી દર્શનનું વર્ણન પ્રશ્નાર્થથી કરે છે. એમને તો ખબર છે જ કે તેઓશ્રી કોનું દર્શન કરી રહ્યા છે પરંતુ એ દર્શનની મીઠાશને વધારવા પૂ.શ્રી પૂછે છે કે ઘાડી ઔદુંબરની છાંયામાં એની નીચે કોણ છે? અહીં પૂ.શ્રી 'સખી' શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. "કોણ પેલું જોને, સખી કોણ પેલું જોને!" એટલે પોતે જે દર્શન કરી રહ્યા છે તે બીજાને-સખીને-પણ કરાવે છે.

પૂ.શ્રીના ઘણા ભજનમાં સખી શબ્દનો ઉલ્લેખ છે. ભાવને અનુરૂપ સખી શબ્દનો અર્થ થતો હોય એ સ્વાભાવિક છે.

- રહી ન સુધબુધ તનકી સખીરી ....
- સખી અલેફ અજવાળી રાત, ગરબે રમીએ રે...

આ ભજનમાં ૩૯ ટૂંકની દરેકમાં શરૂઆત 'સખી' શબ્દથી થઇ છે. છેલ્લે કહે છે : સખી ઉર્દુ કક્કો સાર, ગાઓ પ્રીતે રે ...

- સખી પડવે લીધો પંથ પિયુ પરદેશે રે...

આ ભજનની ૧૭ ટૂંકની શરૂઆત સખી શબ્દથી કરી છે.

- સખી સોમે તે મહાસૂન જઇએ રે...
- સખી બુધે તે બંકનાલવાટે રે...
- સખી શુક્રે તે સુખમણ સેજે રે...
- સખી સન્ડે તે સમણામાં દેખ્યા રે...

આ ભજનમાં ફ્રાયડે સુધી ટૂંકની શરૂઆત 'સખી' શબ્દથી છે.

- સખી ચૈતરે ચટપટી લાગી રે...

આ ભજનમાં વૈશાખ, અષાઢ, શ્રાવણ, કારતક, માગશર અને ફાગણના વર્ણનમાં 'સખી' શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે.

- સખી અંતરમાં વ્રજરાજ, બાહેર શીદ જઇએ?...

આ ભજનમાં મેષ રાશિ, વૃષભ રાશિ, સિંહ રાશિ, કન્યા રાશિ, વૃશ્ચિક રાશિ, મકર રાશિ અને મીન રાશિનું વર્ણન 'સખી' શબ્દથી શરૂ કર્યું છે.

અને છેલ્લે લખે છે કેઃ

- બાર રાશિ સખી બારબાર આ, ગાતી મનની માંહ્ય રે...
- સખી ઝાડ ગળે ફળ આપ, દુઃખડાં ક્યાં રડીએ...
- ચલો સખીરી પિયા મિલનકો, વો નાથ હમકો બુલા રહા હૈ...

અહીં પૂ.શ્રી પોતે દર્શન કરી રહ્યા છે ત્યારે 'સખી' શબ્દ કોના માટે વાપર્યો હશે? ઘટ ઘટમાં વસી રહેલો અત્યંત નીકટનો મિત્ર (હૃદયસ્થ પરબ્રહ્મ) જ!

પહેલા ભગવાનના સ્થૂળ દેહનું વર્ણન કર્યું છે. એ વર્ણનમાં એમના માથા ઉપરના વાળ અને મુખનું વર્ણન છે. "મુખડું તેજનો અંબાર" એ પ્રભુના મુખારવિંદના વર્ણન માટેના યોગ્ય શબ્દો છે.

ભગવાનની આજુબાજુ કોણ છે અને તેઓ શું કરે છે એનું દર્શનાત્મક વર્ણન છે. ભગવાનની પાસે સિદ્ધોની ટોળી ઊભેલી છે. આ સિદ્ધો ભગવાનનો જય જયકાર કરે છે અને પુષ્પો વર્ષાવી રહ્યા છે.

દત્ત ભગવાન પોતે શું કરે છે? ભગવાન દર્શન આપીને ભક્તોના દુઃખડાં દૂર કરે છે. જગતનું નાટક મૌન રાખીને જોયા કરે છે. જેનું કોઈ બેલી નથી એવા નોધારાનો એ આધાર છે.

આ ટૂંક ખૂબ મહત્ત્વની છે. ભગવાનનું કામ દુઃખિયાના દુઃખ દૂર કરવાનું છે. ભગવાન અંતર્યામી છે, ઘટ ઘટનું જાણે છે છતાં દુઃખી વ્યક્તિ પોકાર કરે, મદદ માગે તો જ ભગવાન મદદ કરવા દોડે છે.

ભગવાન પોતે કર્તુમ્ અકર્તુમ્, અન્યથા કર્તુમ્ સમર્થ હોવા છતાં જગતમાં જે ચાલે છે, નિયતિનો જે ક્રમ છે તેને ભગવાન ચાલવા દે છે. એમાં બિનજરૂરી હસ્તક્ષેપ કરતા નથી. પોતે જગતને બદલી શકે એમ હોવા છતાં બદલતા નથી એ ભગવાનની વિશેષતા છે.

જે નોધારો બની જાય છે એનો આધાર જ ભગવાન બને છે. જે બીજા આધારોને સહારે જીવવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય તેને ભગવાન મદદ કરવા દોડતો નથી. જે અનન્ય ભાવે એકમાત્ર ભગવાનનું શરણું લે છે તેની જ મદદે ભગવાન દોડે છે. દ્રૌપદીએ જ્યાં સુધી પાલવનો છેડો મોંમાં પકડી રાખ્યો અને પોતાનો બચાવ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યાં સુધી ભગવાન કૃષ્ણ મદદ માટે નથી દોડ્યા. પરંતુ 'હે કૃષ્ણ' બોલવા જતાં છેડો મોંમાંથી છૂટી ગયો ત્યાં જ ભગવાને વસન-

વસ્ત્રનું રૂપ લઈ દ્રૌપદીની લાજ બચાવી. ફરી પાછું દત્તપ્રભુના બાહ્ય સ્વરૂપનું દર્શન થયું તેનું પૂ.શ્રી વર્ણન કરે છે અને ગાય છે કેઃ એક હાથમાં કમંડળ છે, પ્રેમથી લંગોટી મારી છે એવા યોગીજનોને તારનાર ઊભા છે.

સહુથી મહત્ત્વનું વર્ણન પ્રભુની દૃષ્ટિનું છે. પૂ.શ્રીએ ભગવાનનાં જે દર્શન કર્યાં એમાં ભગવાનની દૃષ્ટિ કેવી છે? લક્ષ્યમાં સ્થિર દૃષ્ટિની આપેલી ઉપમા ખૂબ સૂચક છે. કમળમાંથી રસ ચૂસતા ભમરાઓની હારમાળા રસમાં એવી તલ્લીન થઇ જાય છે, એવી મગ્ન થઇ જાય છે કે એમને રસપાન સિવાય બીજી કોઈ વાતનું ભાન રહેતું નથી. દૃષ્ટિ લક્ષ્યસ્થાનેથી ખસે નહિ એ જ મોટી સિદ્ધિ છે.

દત્તદશકમાં પણ પૂ.શ્રી ચિત્તને લક્ષ્યમાં રાખવાની વાત કરતા કહે છેઃ

રસના નામ ભલે રટે ચિત્ત લક્ષ્યમાં હોય,
ભવે ભાવથી ભવ મળે ભક્ત સ્વયં ભવ હોય.

પૂ.શ્રીને દત્ત ભગવાનના થયેલા દર્શનનું વર્ણન કરતું આ ભજન આપણને પૂ.શ્રીએ તૈયાર કરાવેલા દત્તાત્રેયના ફોટાનું સ્મરણ કરાવે છે.

પૂ.શ્રીએ તો ભગવાનને દર્શન કરીને હૃદયમાં જ પધરાવી દીધા હતાં. આપણે પણ પૂ.શ્રીને હૃદયમાં બેસાડી દઈએ તો કેવું?

❀

ભજનઃ ૩૮

નૃસિંહસરસ્વત્યષ્ટક

(રાગઃસાખી-મરાઠી)

ઠાડે ઔદુંબરતરુતલપે ગાણગાપુર સ્વામી।
લગી ભીડ ભક્તનકી જહાંપે દૌડે અકામ કામી।
દત્ત દિગંબર સો। કલિતારક કો ઐસો ॥૧॥
ભયે પુત્ર બમ્મનકી સ્ત્રીકે દેખ શુદ્ધ મનવા કો।
લીલા અદ્ભુત કીની જગમેં સમરથ કો કહને કો।
નૃસિંહસરસ્વતી ભો। શ્રીપાદશ્રીવલ્લભ ॥૨॥
વંધ્યાકો સુત નિર્ધનકો વિત દેત દેખ પ્રીત જો હી।
પ્રાણ પ્રેતકો પાંવ પંગુકો જ્ઞાન મૂઢકો સો હી।
દુર્લભ કછુ નાહીં। કૃપા કરત જબ એ હી ॥૩॥
દિયો રાજ ધોબીકો દેખો એક ભક્તિકો ભૂખો।
છનમેં શૈલ પ્હુંચાયો તંતુક જાતપાત કબ દેખો।
સુરનર જશ ગાવે। જો માગે સો પાવે ॥૪॥
ધર્યો ભેખ યતિવરકો આપે અલખ જગાયો જગમેં।
રૂપ અનેક દિખાયો એકે નિરાકાર નિર્ગુણમેં।
માયા યહ તેરી। ટાર પીર ભવ મેરી ॥૫॥
અંત્યજમુખસે બેદ નિકાલ્યો ટાર્યો દ્વિજમદ ગહરો।
સેર ધાનમેં ગાંવ જિમાયો ધન ધન ગુરુ ધન ચેરો।
ધન ગાણગાપુર સો। આધિવ્યાધિહર ઐસો ॥૬॥
રત્નાઇકો કુષ્ઠ મિટાયો તીરથભેદ દિખાયો।
કર્મોપાસન જ્ઞાન સિખાયો ધર્મધ્વજ ફહરાયો।
મૂગો સેસ ભયો। ગુનબરનનસે હાર્યો ।૭॥
સરન ચરનમેં **રંગ** રાંક યહ ભયો દેખ મતવાલો।
ફિરે બાવરો તવ ગુન ગાવત સુમિરન એક તિહારો।
જય ગુરુ અવધૂતા। ક્યા મુઝકો અબ ચિન્તા ॥૮॥

અર્થ

ઔદુંબર વૃક્ષની નીચે ગાણગાપુરના સ્વામી (નૃસિંહ સરસ્વતી સ્વામી) ઊભા છે. ભક્તોની ત્યાં ભીડ જામી છે. નિષ્કામ (ભક્તો) કે કામનાવાળા (મદદ-દર્શન) માટે દોડતા દેખાય છે. એ દત્ત દિગંબર છે અને કલિયુગમાં એ તારનારો છે. ...૧.

બ્રાહ્મણની પત્નીનું શુદ્ધ-પવિત્ર મન જોઇને એનો પુત્ર થયો. હે નૃસિંહ સરસ્વતી! હે શ્રીપાદશ્રીવલ્લભ! સમર્થ કહેવા પડે એવી અદ્ભુત લીલા જગતમાં કરી. ...૨.

પ્રેમ(ભાવ) જોઇને વંધ્યાને પુત્ર અને નિર્ધનને ધન આપે છે, મડદામાં પ્રાણ મૂકે છે, પાંગળાને ચાલતા કરે છે અને મૂઢ હોય તેવાને જ્ઞાન આપે છે. એ જ્યારે કૃપા કરે છે ત્યારે એને માટે કશું અશક્ય- દુર્લભ નથી. ...૩.

જુઓ, એકમાત્ર ભક્તિનો ભૂખ્યો એવા એણે ધોબીને રાજ આપી દીધું. જાતપાતનો વિચાર કર્યા વગર એણે તંતુકને એક ક્ષણમાં શ્રીશૈલ પર્વત પર પહોંચાડી દીધો. દેવો અને માનવો એનો યશ ગાય છે અને જે માગે છે તે પામે છે. ...૪.

આપે સંન્યાસીનો વેષ ધારણ કર્યો અને જગતમાં અલખનો ભાવ જગાડ્યો. નિરાકાર અને નિર્ગુણ એવા એક હોવા છતાં અનેક રૂપનાં દર્શન કરાવ્યાં. આ તારી માયા છે. હે ભવ! મારી પીડા તું દૂર કર. ...૫.

અંત્યજના મુખે વેદ બોલાવીને બ્રાહ્મણનો ઘેરો મદ ઉતાર્યો. એક શેર અનાજમાં આખું ગામ જમાડ્યું એવા ગુરુને ધન ધન છે અને શિષ્યને પણ ધન ધન છે. આધિ-વ્યાધિને હરનાર એવા ગાણગાપુરને પણ ધન ધન છે. ...૬.

રત્નાનો કોઢ મટાડી તીર્થનું રહસ્ય પ્રગટ કર્યું. કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન શીખવીને ધર્મનો ધ્વજ ફરકાવ્યો. શેષ પણ એના ગુણનું વર્ણન કરવામાં હાર્યો અને મૂગો થઇ ગયો. ...૭.

આ રાંક એવો **રંગ** તારા ચરણ-શરણમાં આવીને જો કેવો મતવાલો બન્યો છે! તારાં ગુણ ગાતો એ બાવરો બનીને ફરી રહ્યો છે અને એક તારું જ સ્મરણ કરે છે. હે ગુરુ અવધૂત! તારો જય હો! હવે મને શાની ચિંતા? ...૮.

વિવરણ

ગાણગાપુરમાં ઔદુંબરના વૃક્ષની નીચે ઊભા રહેલા શ્રીમન્નૃસિંહ સરસ્વતીની સ્તુતિ કરતું, ગુણગાન કરતું આ ભજન છે.

જેમ સુગંધીદાર ફૂલો હોય ત્યાં ભમરાઓ બોલાવ્યા વિના જ પહોંચી જાય, જ્યાં ગોળ હોય ત્યાં મંકોડાઓ વગર બોલાવ્યે જ પહોંચી જાય તેમ જ્યાં સિદ્ધ સંત વિરાજતા હોય ત્યાં ભક્તોની ભીડ જામી જતી હોય છે. આ સંતો પાસે દોડનાર મોટા ભાગના ભક્તો આર્ત અને અર્થાર્થી હોય છે. જ્ઞાન માટે અને સાધનાના માર્ગદર્શન માટે જનારાની સંખ્યા ખૂબ જ ઓછી હોય છે. નૃસિંહસરસ્વતી ભગવાન તો કલિયુગના તારક છે. નૃસિંહસરસ્વતી એ શ્રીપાદશ્રીવલ્લભનો જ અવતાર છે અને શ્રીપાદવલ્લભ તો કલિયુગમાં તારનાર છે.

પછી પૂ.શ્રી નૃસિંહસરસ્વતીની લીલાનું સ્મરણ કરે છે અને પછી એક સનાતન સિદ્ધાંત જણાવે છે કે જ્યારે સંત કૃપા કરે છે ત્યારે કશું જ દુલર્ભ હોતું નથી. બધું જ સુલભ બની જાય છે. પરંતુ સંત હ્રદયથી કૃપા કરે ક્યારે? એવી કૃપા મળે ક્યારે? સંતનું ક્હેલું કરીએ, એના નિયમોનું પાલન કરીએ અને એમના જેવું જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો પછી સંત કૃપા કરે. 'કૃપા' શબ્દનો અર્થ છે કર (કૃ) અને મેળવ (પા).

સંતો તો કૃપા વર્ષાવવા તૈયાર જ હોય છે, અરે! વર્ષાવતા જ હોય છે એ ઝીલવા પાત્ર લઈને જવાનું નથી પણ પાત્રતા લઈને જવાનું છે. એમની કૃપા ઝીલવાની હોય, જીરવવાની હોય અને જીવવાની હોય.

ભગવાન-સંત-સાધુપુરુષ ભાવના ભૂખ્યા હોય છે.

સાધુ ભૂખા ભાવકા, ધનકા ભૂખા નાહીં।
ધનકા ભૂખા જો ફિરે, વો તો સાધુ નાહીં।

ભગવાન ભાવનાને વશ છે. એ નાતજાત જોતો નથી, ઉંમર કે ભણતર જોતો નથી, ધન વૈભવ જોતો નથી. એ તો ફક્ત હ્રદયનો ભાવ જ જુએ છે. વળી

ભક્ત જે માગે તે આપે છે. ભૌતિક- વસ્તુ માગો - ભુક્તિ માગો તો ભુક્તિ આપે અને મુક્તિ માગો તો મુક્તિ આપે. ધોબીને બીજા જન્મમાં રાજા બનાવી રાજાનું સુખ આપ્યું. પૂ.શ્રી દત્તનામસ્મરણમાં લખે છેઃ

થઈ આંધળો જેહ જે જે જ માગે,
મળે તેહને તેહ શંકા ન આગે।
લભે ભક્તિ ભક્તો અને કામ કામી
લહી સૌખ્ય અજ્ઞાનથી દુઃખગામી. (શ્લોક ૮૫)

પૂ.શ્રી 'ટાર પીર ભવ મેરી' કહીને આપણને સૂચવે છે કે માગવા જેવું કાંઈ હોય તો આ જન્મમરણનો ફેરો ટાળવાનું માગવું જોઈએ. માયાની ભૂલભૂલામણીમાંથી બહાર નીકળવાનું જ લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. એ જ મેળવવા જેવી વસ્તુ છે.

'ભવભયહારક શ્રીહરિ પ્રણમું વારંવાર
જન્મમરણ ટાળી વિભો કરો શીઘ્ર ભવપાર.'

અંતમાં પૂ.શ્રી અનન્ય ભાવે શરણાગતિ સ્વીકારી લેવાનું સૂચવતાં કહે છેઃ

સરન ચરનમેં રંગ રાંક યહ ભયો દેખ મતવાલો.

ભગવાનનું સ્મરણ અને શરણ જ મરણનું દુઃખ અને જન્મમરણનો ફેરો ટાળી શકે. મન ભગવાનના સ્મરણમાં લીન રહે, ભગવાનનું શરણું સ્વીકારી લે અને એવા અનન્ય શરણાગતિભાવ સાથે જીવે પછી એને શું ચિંતા? એનાં યોગક્ષેમ ભગવાન જ વહન કરે છે. ભગવાન કૃષ્ણ ગીતામાં કહે છેઃ

અનન્યાંશ્ચિન્તયન્તો મામ્ યે જનાઃ પર્યુપાસતે।
તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્॥ (અ. ૯ શ્લોક ૨૨)

આપણે પૂ.શ્રીના ચરણનું અનન્ય ભાવે શરણું લઈએ તો પછી એ આપણાં યોગક્ષેમ વહન કરે જ.

❀

ભજનઃ ૩૯

(રાગઃભીમપલાસ; તાલઃત્રિતાલ)

રહી ન સુધબુધ તનકી સખીરી! ...ધ્રુવ.

ગઇથી મૈં માહુરગઢ પે, દત્ત દિગંબર દેખ્યો રી! ...રહી. ૧.

વ્યાઘાંબર આસનમંડિત છબી દેખી ભઇ મતવારી રી! ...રહી. ૨.

વદનકાન્તિ દેખ વિધુ લાજત, મુખ છુપાવત બિજલી રી! ...રહી. ૩.

જટાજૂટ જૈસી આગીકી જવાલા, ભઇ રાખ તનમનકી રી! ...રહી. ૪.

ક્યા દેખ્યો કછુ કહ્યો ન જાવત, એક **રંગ** બેમૂરત રી! ...રહી. ૫.

❀

અર્થ

હે (પ્યારી) સખી! મને શરીરની સુધબુધ રહી નથી. ...ધ્રુવ.

હું માહૂરગઢ ગઇ હતી અને ત્યાં મેં દિગંબર દત્તને જોયા. ...૧.

વાઘના ચામડાનું વસ્ત્ર અને આસનને શોભાવતી મૂર્તિ (છબી) જોઇને હું તો મતવાલી બની ગઇ. ...૨.

એના મુખની શોભા જોઇને ચંદ્રમા પણ શરમાઇ જાય છે અને વીજળી પોતાનું મોં છૂપાવી લે છે. ...૩.

આગની જવાળા જેવી એની જટા-જૂટ છે. મારું તન અને મન એમાં બળીને રાખ થઇ ગયું છે. ...૪.

મેં શું જોયું એ વિશે કંઇ પણ કહી શકાય એવું નથી. બધે એ જ નિરાકાર પરમાત્માનું દર્શન થયું. ...૫.

વિવરણ

જયારે પરમેશ્વરનાં દર્શન થાય ત્યારે ભક્તની સ્થિતિ કેવી હોય? આપણા ગુરુમહારાજની વિચારધારા કેવી ઉન્નત છે કે એમણે એમને ક્યારે સાક્ષાત્કાર થયો એ વાત કોઇને કહી નહિ!

સાક્ષાત્કારી વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ જ એવું હોય કે કહ્યા વિના જ ખબર પડી જાય કે આ વ્યક્તિ પામી ગયેલી વ્યક્તિ છે. પૂ.શ્રી હસવામાં વ્યવહારનું ઉદાહરણ આપતાં કહેતાં કે ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પોતે ગર્ભવતી છે એનું ઢોલ પીટવાનું નથી હોતું પરંતુ એના મુખ પર અને એની ચાલમાં તથા શરીરમાં થતાં ફેરફાર ઉપરથી જ જોનારાને ખબર પડી જાય કે આ જનાર બહેન ગર્ભવતી છે.

પરમેશ્વરનાં દર્શનથી તન અને મનની સુધબુધ રહેતી નથી. માહુરગઢ પર ભગવાન દત્તાત્રેયના દર્શન કર્યા પછી સાન-ભાન ભૂલી જવાય તો એ દર્શન સાચું, એ ન ભૂલાય અને અન્યના જેવું જ જીવતા દેખાય તો એ દર્શન સાચું દર્શન નહિ પણ દર્શનનું કેવળ પ્રદર્શન જ જાણવું.

દત્ત ભગવાનનું દર્શન કર્યું તો ભગવાન કેવા હતા? પૂ.શ્રી એનું વર્ણન કરે છે ખરા પણ અંતમાં કહે છે કે મેં જોયું તેનું તો વર્ણન થાય એમ જ નથી. એક ભજનમાં પૂ.શ્રી કહે છેઃ "ભરાયે મોઢું બંધ જ થાએ, અધૂરો કરે અવાજ." જેને દર્શન થયાં છે તેની તો વાણી જ વિરામ પામી જાય છે.

"મૌને વિરામી વૈખરી જોઇ તને સઘળે રમું" (વંદના)

"વહાંકી બાત ન્યારી હૈ" ભજનમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

"ગૂંગાને જ્યોં ઘેબર ખાઇ ડકારમાત્ર દિખાઇ."

ગૂંગો ઘેબર ખાય અને પછી કોઇ એને પૂછે કે ઘેબર કેવી લાગી? તો ગૂંગો શું કહે? એ બોલી તો શકતો નથી. એ પોતાના જમણા હાથનો અંગૂઠો અને તર્જનીને ભેગા કરીને મુદ્રા કરે અને પછી મોઢેથી ડચકારો બોલાવી પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરે તેમ જેને દર્શન થયાં હોય તે વ્યક્તિ બોલી શકે નહિ. એના જીવન ઉપરથી, વર્તન ઉપરથી આપણને લાગે કે આ વ્યક્તિને સાક્ષાત્કાર થયો છે.

પૂ.શ્રી આવી વ્યક્તિની ઓળખ આપતાં લખે છે કેઃ

નામ રસાયણ લીધું જેણે નેણ વેણ પલટાય,
કાયા કંચન સોહન લાગે, ક્રિયા ફરે તત્કાળ. ...હરિના.

બુદ્ધિ પંગુ છે જ્યારે શ્રદ્ધા સર્વ સમર્થ છે.

સાક્ષાત્કારી સંતની આંખમાં કરુણા હોય, નિર્મળતા હોય, વાણીમાં મીઠાશ હોય, કાયા સોહામણી-તેજસ્વી (રૂપાળી નહિ) લાગે અને એનું આચરણ બીજા કરતાં જુદું તરી આવે. "જગત જેની પાછળ દોડે એની પાછળ એ નહિ દોડતો હોય" આવી કસોટી પૂ.શ્રીએ આપેલી છે.

ભજન: ૪૦

(રાગ:યમન કલ્યાણ; તાલ:કહેરવા)
(ગઝલની રાહ)

દિગંબર દત્ત યોગીશા, મળો ના બીજી ઉર આશા;
જજો સ્મરતાં તને શ્વાસા, વિનંતી એજ મારી છે. ...ટેક.

હજો ઘર મ્હેલ વા ઝૂંપડી, ભલે મેદાન વન રૂખડી;
ત્યજું આ દેહ પદ પકડી, વિનંતી એજ મારી છે. ...૧.

સદા સત્ ચિત્ આનંદ, સ્મરૂં મન માંહ્ય ગોવિંદ;
રહો ના અન્ય ઉર છંદ, વિનંતી એજ મારી છે. ...૨.

મળો ખાવા ન વા આખર ન ભૂલું કો દિ', દિગંબર;
ન માગું અન્ય કાંઈ વર, વિનંતી એજ મારી છે. ...૩.

ભલે છાટી કે લંગોટી, મળો ના ભસ્મની ગોટી;
ન દોલત કીર્તિ એ ખોટી, વિનંતી એજ મારી છે. ...૪.

ચિતા ભળભળ બળે જ્યારે, વિલોકું જ્યોતિ તુજ ત્યારે;
ડરું ના કોઈ દિન કાળે, વિનંતી એજ મારી છે. ...૫.

રહી લક્ષ્યે સદા તન્મય, રટું તુજ નામ અમૃતમય;
ફરું નિર્ભય બની ત્વન્મય, વિનંતી એજ મારી છે. ...૬.

પડ્યો આવી શરણ તારે, ન ખોવાનું કંઈ મારે;
ભલે મારે કે તું તારે, વિનંતી એજ મારી છે. ...૭.

સગાં વહાલાં કુટુંબીઓ, સુહન્મિત્રો કે શત્રુઓ;
રહો ના ભેદ તલ આવો, વિનંતી એજ મારી છે. ...૮.

સહુ રંગે તને દેખું, ચિદંબર રંગ આલેખું;
મળે ના **રંગ** જ્યાં એકુ! વિનંતી એજ મારી છે. ...૯.

અર્થ

હે યોગીશ્વર! દત્ત દિગંબર! તમે મને મળો એ સિવાય મારા અંતરમાં બીજી કોઇ ઇચ્છા નથી. તારું સ્મરણ કરતાં મારા શ્વાસ છૂટે એ જ મારી વિનંતી છે. ...૧.

મારે ઘર, મહેલ કે ઝૂંપડી કંઇ પણ હજો. મારી પાસે ભલે મેદાન હોય, જંગલ હોય કે ઝાડવું હોય, પરંતુ તારા પગ પકડીને મારો દેહ છોડું એ જ મારી વિનંતી છે. ..૨.

હે ગોવિંદ! હું નિરંતર મારા મનમાં સચ્ચિદાનંદનું સ્મરણ કરું અને એના સિવાય અંતરમાં બીજો કોઇ છંદ (શોખ) ન રહે એ જ મારી વિનંતી છે. ...૩.

છેલ્લી ઘડી મને ખાવાનું મળે કે ના મળે તો પણ હું કોઇ દિવસ દિગંબર દત્તને ના ભૂલું. આ સિવાય બીજું કાંઇ વરદાન માગતો નથી. મારી આટલી જ વિનંતી છે. મને છાટી, લંગોટી, ભસ્મની ગોટી, નકામી દોલત કે કીર્તી ભલે ના મળે. ...૪-૫.

જયારે ચિતા ભડભડ બળતી હોય ત્યારે તારી એ જયોતિના દર્શન કરું અને હું કોઇ દિવસ કોઇથી ડરું નહિ. બસ! આટલી જ મારી વિનંતી છે. ...૬.

લક્ષ્યમાં હંમેશાં તન્મય બની જઇ, તારું અમૃતમય નામ રટું અને તારામય બની જઇને બધે નિર્ભય થઇને ફરું એટલી જ મારી વિનંતી છે. ...૭.

હું તો તારે શરણે આવીને પડ્યો છું એમાં મારે કશું ગુમાવવાનું નથી. હવે તું મને ભલે મારે કે તારે બસ! મારી એ જ વિનંતી (પ્રાર્થના) છે. ...૮.

સગાં, વ્હાલાં, કુટુંબીઓ, સુહૃદ્, મિત્રો કે શત્રુઓ એવો તલમાત્ર પણ (મારી દૃષ્ટિમાં) ભેદ ન રહે એટલી જ મારી વિનંતી છે. ...૯.

જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનો રંગ નથી; બધા જ રંગોમાં (નામ-રૂપમાં) તને નિહાળું અને મારા ચિત્તરૂપી આકાશમાં તારું જ ચિંતન કરું એ જ મારી વિનંતી છે. ...૧૦.

વિવરણ

દુર્લભં ત્રયમેવૈતદ્ દેવાનુગ્રહહેતુકમ્ ।
મનુષ્યત્વં મુમુક્ષુત્વં મહાપુરુષસંશ્રયઃ ॥

(શ્રી શંકરાચાર્યકૃત વિવેકચૂડામણી શ્લોક.૩)

આ ત્રણ વસ્તુ મળવી દુર્લભ છે. આપણે નસીબદાર છીએ કે આપણને માનવદેહ મળ્યો છે અને પૂ.શ્રી જેવા મહાપુરુષનો આશ્રય મળ્યો છે. હવે કેવળ મુમુક્ષુપણું કેળવવાનું છે. સંત તુલસીદાસ કહે છેઃ

બડે ભાગ માનુષતનુ પાવા સુરદુર્લભ સદ્‌ગ્રન્થ ગાવા ।
સાધનધામ મોક્ષકર દ્વારા, પાઈ ન જેહિં પરલોક સંવારા ॥

માનવદેહ અને સમર્થ સદ્‌ગુરુ મળ્યા પછી મુમુક્ષુપણું કેળવીને જે આ સંસાર સાગર નથી તરતો તે આત્મઘાતી છે એમ ભાગવત કહે છે. ભાગવતમાં શ્રી ભગવાન ઉદ્ધવને કહે છેઃ

નૃદેહમાદ્યં સુલભં સુદુર્લભં પ્લવં સુકલ્પં ગુરુકર્ણધારમ્ ।
મયાનુકૂલે નભસ્વતેરિતં, પુમાન્ ભવાબ્ધિં ન તરેત્ સ આત્મહા ॥

(સ્કંધ.૧૧ અ.૨૦ શ્લોક.૧૭)

માનવ શરીરરૂપી નૌકા જે સુદુર્લભ છતાં સુલભ રીતે મળી છે, સદ્‌ગુરુ કર્ણધાર-નાવિક છે અને ભગવાન અનુકૂળ પવન થઈને વાય છે તેમ છતાં જે માનવી આ સંસાર સાગર તરતો નથી તે આત્મઘાતી છે-આપઘાતી છે.

આ ભજનમાં મુમુક્ષુપણું એ શું છે એનો ખ્યાલ પૂ.શ્રી આપે છે. પૂ.શ્રીએ તો જે અનુભવ્યું છે તે જ વર્ણવ્યું હોય એટલે એની અસરકારકતા કંઈ જુદી જ હોય.

દત્ત દિગંબર યોગીશ્વરના દર્શન સિવાય બીજી કોઈ ઈચ્છા નથી, આશા નથી. દર્શનની તીવ્ર ઈચ્છાની સાથે સાથે ભગવાનનું નામ રટતાં રટતાં પ્રાણ છૂટે એવી ભાવના છે.

ભૌતિક સુખ સગવડ કે અગવડનો કોઈ વિચાર જ નથી કે કોઈ માગણી નથી પરંતુ માગણી એટલી જ છે કે જ્યારે પણ દેહ ત્યજવાનો સમય આવે ત્યારે પ્રભુ તમારાં ચરણો પકડીને દેહ ત્યજું.

મુમુક્ષુને હરતાં ફરતાં બસ! ભગવાનનું જ ચિંતન, ભગવાનનું જ સ્મરણ અને ભગવાનનું ક્યારે દર્શન થાય એનો તીવ્ર તલસાટ હોય.

નિરંજનનું વર્ણન કરતાં પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

"ખાનપાન ભૂલી ગયો, રાત દિવસનો ભેદ,
અહા! પ્રભુ ક્યારે મળે? એક જ મનમાં ખેદ.
આંખો ઊંડી અતિ ગઈ ધૂલિધૂસર ગાત્ર
મારે પથ્થર છોકરાં, ફોડી નાંખ્યું પાત્ર.
વસ્ત્ર સહુ ફાટી ગયાં, જયમ ત્યમ ઊડે કેશ,
ખાવા ધાન મળે નહિ, ડગે ન તોએ લેશ.
કરે પ્રાર્થના કરગરી, કહે દોડ ગુરુદેવ!
કૃપા કરી પ્રગટ્યા ગુરુ, અલખ દત્ત તતખેવ."

(અ.૧ દો.૧૨૪થી ૧૨૬, ૧૨૮)

મુમુક્ષુને ભગવાનનાં દર્શનની એવી તાલાવેલી લાગે છે કે ખાવા-પીવાનું, વસ્ત્ર, દોલત, કીર્તિ એ બધાંની કંઈ કિંમત નથી. મુમુક્ષુ ભગવાન પાસે શું માગે?

સદા લક્ષ્યમાં તન્મય બની રહું, તારું સતત નામસ્મરણ કરું અને તારામય બનીને નિર્ભય બની જઉં. આ નિર્ભયપણું-અભયત્વ એ ભક્તની મોટી અને દૈવી સંપત્તિ છે.

મુમુક્ષુ ભગવાનનું અનન્ય ભાવે શરણું લઈ લે છે. શરણાગતિ લીધા પછી મુમુક્ષુ કરે બધું પરંતુ માથે બોજો રાખ્યા વગર કરે, નિમિત્તભાવે કરે. કર્તૃત્વ અને

ભોક્તૃત્વનો ભાર જાય પછી તો ચિંતાને કારણ રહે જ નહિ. ભક્ત-સેવક સોડ તાણીને સૂઈ જાય અને ભગવાન-સ્વામી એના રક્ષણ માટે જાગતો રહે. યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્‌નું પાલન તો કરવું જ પડે.

ભજનઃ ૪૧

(રાગઃકાફી; તાલઃકહેરવા)

દત્ત દત્ત બોલો, આનંદમસ્ત ડોલો! ...ટેક.

અનસૂયાનો જાયો, એ મોરે મન ભાયો,
દેખો ઉર મતવાલો! ...આનંદમસ્ત. ૧.

ગૈયા કુક્કુર-સંગે, ઊભો અસંગ ઉમંગે;
મુનિમન - મોહનહારો! ...આનંદમસ્ત. ૨.

કરમાં કુંડી માળા, શોભે ઝોળી મૃગછાલા;
ચલે ન માયા-ચાળો! ...આનંદમસ્ત. ૩.

ઘર ઘર અલખ જગાવે, બોધે તિમિર મિટાવે;
નતજન-તારણહારો! ...આનંદમસ્ત. ૪.

આપી નિજ પર-કાજે, દ-દ-દ ગંભીર ગાજે;
વિરલો **રંગ** નિહાળો! ...આનંદમસ્ત. ૫.

અર્થ

'દત્ત દત્ત' એવું બોલો અને આનંદમસ્ત બનીને ડોલો. ...ટેક.

અનસૂયાનો પુત્ર- દત્ત- મારા મનને ગમી ગયો છે. એ મતવાળાનું દર્શન ઉરમાં કરો. (અથવા અંતરમાં મતવાલો રહેનારનું દર્શન કરો.) ...૧.

એ મુનિઓના મનને મોહી લેનાર ગાય-કૂતરાંની સાથે એ અસંગી બનીને ઉમંગથી ઊભો રહ્યો છે. ...૨.

હાથમાં કમંડળ અને માળા છે તેમજ ઝોળી અને મૃગછાલા શોભે છે. એની સાથે માયા એના ચેન-ચાળા કરી શક્તી નથી. (માયા અહીં કરામત કરી શકે એમ નથી.) ..૩.

એ ઘરે ઘરે જઈને અલખની જાગૃતિ લાવે છે અને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરીને અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર કરે છે. એ ભક્તોનો તારણહાર છે. ...૪.

એણે પોતાની જાતને બીજાને માટે આપી દીધી છે. દાન, દયા અને દમન એ ત્રણે 'દ'નો બોધ ગંભીરપણે ગજાવી રહ્યો છે. આવા વિરલ રંગનાં- પ્રભુના દર્શન કરી લો. ...૫.

વિવરણ

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી પોતાના ઈષ્ટદેવનું વર્ણન કરે છે. ઈષ્ટદેવનું વર્ણન કરતાં કરતાં- કીર્તન કરતાં કરતાં એની પાછળ રહેલા સદ્‌ગુણો-દૈવી સંપત્તિનું પણ દર્શન કરાવે છે. મંદિરમાં ભગવાનના દર્શન કરવા જઈએ ત્યારે સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મમાં કેવી રીતે સરી જવું એ પૂ.શ્રી ભજન દ્વારા શીખવે છે.

દત્ત ભગવાનનું કીર્તન કરતાં કરતાં આનંદમાં મસ્ત થઈને ડોલવાનું સૂચવે છે. કીર્તન ભક્તિમાં આ જ અપેક્ષિત છે.

ગાતાં પ્રીતે જો ઊઠે ચિત્તે સાત્ત્વિક ભાવ,
તો જ જન્મસાફલ્ય છે, જાય દૂર ત્રિતાવ.
ભાવ હૃદયમાં માય ના, થાય કંઠ ગદ્‌ગદ્‌,
રોમાંચિત તનુ પ્રેમથી વહે અશ્રુ દડદડ.
દેહભાન રહે નહિ, થાય વિદેહી ભક્ત
કીર્તન ભક્તિ એ નકી, અન્ય દંભ અભક્ત.

(ગુ.લી. અ.૪ દો.૭૧થી૭૩)

ભગવાન દત્તાત્રેય અનસૂયાનંદન છે, ગાય-કૂતરાંની સાથે રહે છે અને મુનિઓના મનને હરી લેનારા છે. હાથમાં કમંડળ અને માળા છે, ખભે ઝોળી છે અને મૃગચર્મ છે. પરંતુ આ સ્થૂળ વર્ણનની પાછળ રહેલી સૂક્ષ્મદષ્ટિ એ છે કે માયા એની સાથે ચાળો કરી શકતી નથી. દત્તપ્રભુ તો પોતે જ માયાના પતિ છે અને એમનો કોઇ પતિ નથી. પૂ.શ્રી પ્રાતઃસ્મરણમ્માં લખે છે કેઃ

માયાપતિં પતિવિહીનનિરસ્તમાયં
યં યોગિભોગિ જટિ મુણ્ડિન આસ્તુવન્તિ ।

માયા એની દાસી બનીને એમને નિત્ય સલામ ભરે છે. માયા તો પ્રભુનું કામ કરે છે.

માયા લૂંડી તાહરી, ભરે નિત્ય સલામ,
સ્થાવર જંગમરૂપ તું, કરું કોટિ પ્રણામ. (ગુ.લી. અ.૧ દો.૪૩)

દત્તપ્રભુના બે મહત્ત્વના કાર્યોનું પૂ.શ્રી વર્ણન કરે છે. એક તો લોકોને બોધ આપવાનું-જ્ઞાન આપવાનું અને બીજું જે શરણે આવે તેને તારવાનું. અજ્ઞાનને દૂર કરીને જ્ઞાન આપવાથી ભ્રમણા દૂર થાય છે, સાચી દષ્ટિ આવી જાય છે.

ત્યાગની મૂર્તિ અને સર્વસ્વ દાનની મૂર્તિ એવા દત્તપ્રભુ દેવોને દમન કરવાનું (દ), રાક્ષસોને દયા કરવાનું (દ) અને લોભી માનવોને દાન કરવાનું (દ) કહે છે.

ત્યાગથી જ શાંતિ મળે છે એ સંદેશો દત્તપ્રભુ એમના આચાર દ્વારા આપે છે.

પૂ.શ્રી દત્ત શબ્દ સમજાવતાં કહે છેઃ

"દત્ત એટલે પરાર્થે સર્વસ્વ આપી દેનારનું પ્રતીક. એના ભક્તને કંઇ લેવાનું હોય જ નહિ. જે હોય કે આવી મળે તેનું પરાર્થે દાન કરવાનું."

(અમર આદેશઃ દત્ત ઉપાસના. પાન.નં.૧૦૦)

દત્તપ્રભુના આવા ગુણોનું સ્મરણ કરતાં કરતાં આનંદ અને મસ્તીમાં દત્ત દત્ત બોલવાનું છે અને ડોલવાનું છે.

ભજનઃ ૪૨

(રાગઃભીમપલાસ; તાલઃકહેરવા)

જેના દિલમાં દીનની દાઝ નથી,
એવા દુરિજનનું અહીં કામ નથી. ...ટેક.

મુખથી જ સદા સાકર ઘોળી, કાગળ પર શાહી બધી ઢોળી;
ખાધા વિશ્વાસુજનો ફોલી, એવા મ્હોં-શૂરામાં રામ નથી! ...જેના. ૧.

ગંગાદિક તીર્થોમાં ન્હાયા, ડાઘા દિલના ન કદી ધોયા;
દુખિયાનાં આંસુ ના લોહ્યાં, તેનું હરિ-પોથીમાં નામ નથી! ...જેના. ૨.

મિષ્ટાન્ન નવાં નિત ઘેર ઊડે, ભૂખ્યાંને કણ ના દ્વાર મળે;
લેવા પર વિત્ત ઉરે ઉછળે, તેને ઠરવાનું કંઇ ઠામ નથી! ...જેના. ૩.

જનતા-જાદવપતિ તરછોડ્યા, દર્શન કાજે મંદિર દોડ્યા;
પછડાતાં પડછાયે રોયા, તેને ત્રિભુવનમાં વિશ્રામ નથી! ...જેના. ૪.

વાણી-વર્તન-વાક્યે સમતા, નિરહંકૃતિ ના જેને મમતા;
વણ માગ્યે **રંગ** મળે પ્રભુતા, એના સુખને ક્યાંય વિરામ નથી! ...જેના. ૫.

અર્થ

જેના હૃદયમાં ધર્મ માટે- ગરીબ માટે અંતરની લાગણી નથી એવા દુર્જનનું અહીં કામ નથી. ...ટેક.

મોંઢેથી સાકર જેવી મીઠી વાણી જ બોલી, લખ્યું ત્યારે આચરણ-અનુભવ વિનાનું લખીને બધી શાહી બગાડી પરંતુ વખત આવ્યે જેણે વિશ્વાસ મૂક્યો હોય એવા વિશ્વાસુ જનોને જ ફોલી ખાધા હોય એવા આચરણ વિનાના કેવળ બોલવામાં શૂરા એવા મોં-શૂરાનું અહીં કામ નથી. ...૧.

ગંગા વગેરે તીર્થોમાં સ્નાન તો કર્યું પણ દિલના કૂડ-કપટના ડાઘા ક્યારે પણ સાફ ના કર્યા. દુઃખિયાના આંસુ તો લૂછયાં નહીં. તેનું હરિપોથીમાં નામ નથી. (ભગવાનના ચોપડે તેના નામની નોંધ નથી.) ...૨.

નાસ્તિકતા એટલે શ્રદ્ધા વિનાની બૌદ્ધિકતા.

ઘરે રોજ નવા નવા મિષ્ટાન્નની મિજબાનીઓ થતી હોય પણ પોતાના આંગણે આવેલા ભૂખ્યાને એક દાણો પણ ના મળે. બીજાનું ધન પડાવી લેવા માટે જેના ઉરમાં આનંદ ઉછાળા મારતો હોય એવાને ઠરવા માટે કોઈ જગ્યા નથી. ...૩.

જનતારૂપી જાદવપતિ-કૃષ્ણને તરછોડીને મંદિરમાં દર્શન માટે દોડનારની સ્થિતિ પડછાયો પકડવા જતાં પડનારા અને પડીને રડનારા જેવી છે. આવાને ત્રિભુવનમાં-ત્રણે લોકમાં (પૃથ્વી, સ્વર્ગ અને પાતાળ) ક્યાંય વિશ્રામ નથી. ...૪.

જેનાં વિચાર, વાણી અને વર્તન એક છે, જેનામાં આ મેં કર્યું એવો અહંકાર નથી, જેનામાં મમતા નથી અને જેને માગ્યા વિના હે **રંગ**! મોટાઇ-પ્રભુતા-મળે છે એવા મનુષ્યના સુખને કોઈ સીમા નથી. ...૫.

વિવરણ

ગીતાનાં ભક્તના લક્ષણો દર્શાવતી પુસ્તિકા 'અતીવ મે પ્રિયાઃ'માં વિદૂષી ઉષાબેન જણાવે છે કેઃ "વિશ્વમાં પ્રેમ-કરુણાનું રાજ્ય પ્રસ્થાપિત કરવું એ ધર્મમાત્રનો ઉદ્દેશ હોય છે. પ્રેમ અને કરુણાનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર પ્રસરે તો માનવતા મહેંકી ઊઠે. આપણા હૃદયમાંથી દ્વેષભાવનું નિરસન થાય અને મૈત્રી-કરુણાનો વિકાસ થાય તો સમજવું કે ભક્તિભાવ વધી રહ્યો છે."

દીન-દુઃખિયા માટે કરુણા જન્મે તો એ વ્યક્તિમાં વિકસતી ભક્તિની સાબિતી છે. કરુણા એટલે આચારમાં મૂકાયેલી દયા. દયાનું ક્રિયાન્વિત રૂપ તે કરુણા.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી આપણને સુખી થવાનો રાજમાર્ગ દર્શાવે છે. સામાન્ય રીતે બાહ્યાચાર ભક્તિનો હોય પણ એનું અંદરનું કલેવર સ્વાર્થનું હોય છે પરિણામે એ વ્યક્તિએ જે મેળવવું જોઈએ તે મેળવી શકતો નથી.

દરેકને મોટાઇ, માન-મરતબો મળે એની ઇચ્છા હોય છે. પૂ.શ્રી એ બધું માગ્યા વિના, સામે ચાલીને કેવી રીતે મળે એ આ ભજનમાં સમજાવે છે. ઇચ્છા કરવાને બદલે લાયક બનો. "Deserve first and then desire."

દરેક વ્યક્તિને ધર્મ માટે અને ગરીબો માટે કરુણા હોવી જોઈએ. ભગવાનને આપણે કરુણાનો સાગર કહીએ છીએ તો આપણામાં કરુણાનું ઝરણું તો ફૂટવું જોઈએ ને?

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી દુર્જન શબ્દ નથી વાપરતા પરંતુ દુરિજન એવો શબ્દ વાપરે છે. એનો અર્થ એવો કરી શકાય કે જેને માનવ પ્રત્યે પ્રેમ નથી, જે જનતાથી દૂર રહેવાનું પસંદ કરે છે એવા લોકો 'દુરિજન' શબ્દમાં આવે છે.

પૂ.શ્રી માનવતાને જ ધર્મ માને છે, એને જ સાચું કર્મ માને છે. પૂ.શ્રી પોતાની ૬૩મી જન્મજયંતી પ્રસંગે ધર્મજ મુકામે કહેછે કેઃ માનવતા વિહોણો ધર્મ હોઈ જ ન શકે. માનવતાની પરાકાષ્ઠા એટલે જ દેવત્વની પ્રાપ્તિ અને પ્રાણિમાત્રમાં, અરે! વસ્તુમાત્રમાં નિગૂઢ દેવત્વની અનુભૂતિ એટલે જ આત્મસાક્ષાત્કાર, સ્વાનુભૂતિ. સ્વામી વિવેકાનંદે એટલે જ કોક ઠેકાણે કહ્યું છેઃ

Religion is the manifestation of Divinity- already in man. **ધર્મ એટલે મનુષ્યની અંદર રહેલા દૈવી અંશનું પ્રગટીકરણ.** (ધર્મજનો ધડાકો- અમર આદેશ પાનું-૧૭)

માણસના વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં એકરૂપતા હોવી જોઈએ. જેવું વિચારે તેવું જ બોલે અને જેવું બોલે તે મુજબ જ વર્તે. મોટે ભાગે સંસારમાં મનમાં એક, વાણીમાં બીજું અને વર્તન તો તદ્દન જુદું જ જોવા મળતું હોય છે.

માણસ મીઠું બોલે એ ઈચ્છનીય છે પરંતુ એ પ્રમાણે વર્તવાનું પણ છે. "રે મન! મસ્ત સદા દિલ રહેના"માં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

"કડવા મીઠા સબકા સૂનના,
મુખ અમૃત બરસાના."

પરંતુ કેવળ બોલવામાં મીઠાશ હોય, લખવામાં વિદ્વત્તા હોય પણ આચરણમાં દગો-કપટ હોય તો એવી વ્યક્તિઓનું-મ્હોંશૂરાનું આપણને કામ નથી. આવા લોકો બકરીના ગળે લટકતા આંચળ (અજાસ્તન) જેવા નકામા છે.

તીર્થયાત્રાનું પ્રયોજન શું? પૂ.શ્રી કહે છે કે મનને નિર્મળ કરવું એ તીર્થયાત્રાનું પ્રયોજન છે.

અક્ષરગીતામાં પૂ.શ્રી કહે છે કેઃ

ઉચ્ચલં નિર્મલં યસ્ય કિં તીર્થૈસ્તસ્ય ભૂતલે।
ઉચ્ચલં નામલં યસ્ય કિં તીર્થૈસ્તસ્ય ભૂતલે।

જેનું મન (ઉચ્ચલ) નિર્મળ છે તેને તીર્થયાત્રાની શી જરૂર? અને જેનું મન યાત્રાથી નિર્મળ નથી થયું તેને તીર્થયાત્રા શા કામની?

તીર્થયાત્રા દ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ થાય, દૈવી સંપત્તિ-સદ્‌ગુણોનો વિકાસ થાય અને માનવતાભર્યો વહેવાર પ્રગટે એ અપેક્ષિત છે. ગંગામાં સ્નાન કરવાથી જ કલ્યાણ થતું હોય તો ગંગામાં રહેનારી માછલી, દેડકાં કે કાચબાનું તો સૌથી વધુ કલ્યાણ થઈ જાય.

ભગવાનના ચોપડામાં કોનું નામ છે? પૂ.શ્રીના મતે દુઃખિયાના આંસુ લૂછનારાનું. પૂ.શ્રી ભવરોગનું અચૂક ઓસડ એવા પોતાની ૭૦મી જન્મજયંતીના સંદેશામાં કબીરને ટાંકી કહે છે કેઃ

ભૂખે ભોજન, પ્યાસે પાની, નંગે બસ્તર દીજે,
સાધો રામભજન કર લીજે.

ભૂખ્યાંને અન્ન, પ્યાસાને પાણી, નંગાને વસ્ત્ર, માંદાને માવજત, અભણને જ્ઞાન વગેરે પરમાત્માએ જેને જે આપ્યું હોય તે પરાર્થે વાપરી પ્રભુના નામનું સતત સ્મરણ કરવું એ જ અત્યારના જમાનામાં તો ઉન્નતિનો આમ રાહ છે.

આપણું શરીર અન્નનું બનેલું છે. ભૂખ એ મોટું દુઃખ છે. ભૂખ્યો માણસ કયું પાપ નથી કરતો? બુભુક્ષિતઃ કિં ન કરોતિ પાપમ્? એટલે જેઓ પોતે સુખી હોવા છતાં ભૂખ્યાંને આપવા રાજી થતા નથી અને બીજાના પૈસા પડાવી લેવાનું વિચારે તેનું મન એવી અધમ કક્ષાનું હોય છે કે એ જ મન એ વ્યક્તિને પાછલી જીંદગીમાં દુઃખી દુઃખી કરી મૂકે છે.

માનવ સાથે માનવતાભર્યો વ્યવહાર ન કરનાર, દુઃખિયાના આંસુ ન લૂછનાર, ભૂખ્યાની આંતરડી નહિ ઠારનાર વ્યક્તિ દર્શન માટે મંદિરમાં દોડે કે કહેવાતી

ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરે તો તે વાંઝણી છે, પડછાયાને પકડવા જેવી પ્રવૃત્તિ છે.

માણસે સાચા અર્થમાં સુખી થવું હોય, માનસિક શાંતિ મેળવવી હોય અને માગ્યા વિના મોટાઇ મેળવવી હોય તો તેણે (૧) વિચાર, વાણી અને વર્તન એકસરખાં રાખવાં. (૨) આ બધું હું કરું છું એ ભાવ દૂર કરવો અને (૩) મમતા રાખવી નહિ.

આટલું કરનારને સામેથી માન-મોટાઇ મળશે અને એના સુખનો કોઇ અંત નહિ હોય.

પાપીગણુ કહે છે કેઃ

તમે કેટલા દીનને દાન દીધાં?
ગરીબો તણાં શું તમે કામ કીધાં,
તમે લાભ લીધો શું ભૂખ્યાજનોનો
પ્રભુ એ તમોને જરૂર પૂછવાનો.

ભજનઃ ૪૩

(રાગઃભીમપલાસ; તાલઃકહેરવા)

જેને જ્ઞાન નિરામય બૂટી જડી, તેને પરમારથની સૂઝ પડી. ...ટેક.

ટીલાં-ટપકાં કરી જન્મ ગયો, તૂટી માળા, ના અર્થ સર્યો;
હરિનામ ગ્રહી ચરી જો વિસર્યો, સાધનમાં તેના ભૂલ નડી!! ...જેને. ૧.

મ્હેલાતો કીધી ખડી મોટી, ખાધી બોળી ઘીમાં રોટી;
પરદ્રવ્ય તકાસે પરબેટી, જીવનમાં તેના ધૂળ પડી!! ...જેને. ૨.

વીત્યું યૌવન ખૂટી શક્તિ; વિણભાવ કરી લૂખી ભક્તિ;
તૂટી ના જો દેહાસક્તિ આખર તેને પરિતાપ-ઘડી!! ...જેને. ૩.

જગવી ધૂણી ધૂપાદિ કર્યા, દિવડા અંતરના ના પ્રજળ્યા;
ક્રોધદ્વેષાદિક જો ન ગળ્યા, ગબડ્યા અધવચ તૂટી તંગડી!! ...જેને. ૪.

મનના અભિલાષ રહ્યા મનમાં, હાર્યા બાજી ભટક્યા વનમાં;
ચેત્યા વેળાસર ના ક્ષણમાં, ભૂતાવળ **રંગ** પછાડી પડી!! ...જેને. ૫.

શ્રદ્ધા વિના કલાનું રહસ્ય સમજવું શક્ય નથી.

અર્થ

જેને જ્ઞાનની નિર્દોષ જડીબૂટ્ટી મળી છે તેને પરમારથની સમજણ પડી છે.
...ટેક.

આખો જન્મારો ટીલાં-ટપકાં કરવામાં ગયો. માળા ફેરવી ફેરવીને તૂટી ગઇ પણ હેતુ સિદ્ધ ના થયો. ભગવાનનું નામ સ્મરણ કરતાં કરતાં જો પરેજી ન પાળી (કૂડ-કપટ, રાગ દ્વેષ ના છોડ્યાં) તો તેના પ્રભુ પ્રાપ્તિના સાધનમાં આ ભૂલ-નડતરરૂપ બની. ...૧.

મોટી મોટી મહેલાતો બાંધી દીધી, ઘીમાં રોટલી બોળીને ખાધી, પરસ્ત્રી અને પરધન પર નજર રાખતો બેઠો હોય તો એવાનું જીવન ધૂળ ધાણી થઇ ગયું જાણવું. ..૨.

જુવાની વીતી જતાં અશક્ત બની ગયો, ત્યારે ભાવ વગર લૂખ્ખી ભક્તિ કરવા માંડી. જો દેહાધ્યાસ ના છૂટ્યો તો મરણ સમયે પસ્તાવાની ઘડી હશે. ...૩.

ધૂણી ધખાવીને ધૂપ વગેરે કર્યાં પરંતુ અંતરનો દીવડો ના પ્રગટ્યો. ક્રોધ-દ્વેષ વગેરે જો ના ગળી ગયા (દૂર થયા) તો અધવચ્ચે ગબડી ગયા અને ટાંગ તૂટી ગઇ. ..૪.

મનના અભરખા મનમાં જ રહી ગયા. જીવન બાજી હારી જતાં વનમાં ભટક્યા. જો ક્ષણવારમાં વેળાસર-સમયસર સાવધાન ના થયા- ના ચેત્યા તો તેની પાછળ સંસારની ભૂતાવળ પડી સમજો. ...૫.

વિવરણ

'જાણવું' તે તો પરોક્ષ, 'થવું' અપરોક્ષ જાણ;
સદ્‌ગુરુકૃપા વિણ ના કદી, બને એક પણ માન.

(ગુ.લી. અ.૧૬ દો.૧૧૩)

જડીબુટ્ટી હાથમાં આવે એટલે રોગ મટી જતો નથી. રોગ તો ત્યારે જ મટે કે જયારે એ જડીબુટ્ટીને ઘસીને એનો રસ વ્યક્તિ પીએ. આમ રોગ મટાડી સ્વસ્થ થવા માટે બે વસ્તુ જરૂરી છે. (૧) જડીબુટ્ટીની પ્રાપ્તિ (૨) જડીબુટ્ટીનો વ્યવસ્થિત ઉપયોગ.

આ ભજનની પહેલી જ પંક્તિમાં પૂ.શ્રી આપણને સાવધ કરી દે છે કે જેને જ્ઞાનની નિરામય બુદ્ધી મળી છે તેને પરમારથની સૂઝ પડી. જ્ઞાન થાય એટલે શું કરવું અને શું ના કરવું એની સૂઝ પડે. પરંતુ એ સૂઝ-સમજ પ્રમાણે જીવન જીવવું પડે. પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી કહે છેઃ "જાણેલું કામ નહિ આવે, જીવેલું કામ આવશે."

જ્ઞાનના બે પ્રકાર છેઃ (૧) પરોક્ષ જ્ઞાન (૨) અપરોક્ષ જ્ઞાન.

પ.પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજ વાર્તાલાપમાં "ખરું સમજ્યા કોને કહેવાય?" એની સમજ આપતાં કહે છે કેઃ "શબ્દાર્થ આવડે એ સમજ્યું ના કહેવાય. માયિક પદાર્થો દુઃખરૂપ છે એમ વાંચીને, સમજીને તેમને છોડી દેવા તે સમજાયું કહેવાય." ભર્તૃહરિ મહારાજનો શ્લોક ટાંકીને કહે છેઃ

આઘ્રાય પુસ્તકં ધન્યાઃ સર્વં વિજ્ઞ ઈતિ સ્મૃતાઃ ।
શતવારં પઠિત્વાપિ હા ન વિજ્ઞો જડા વયમ્ ॥

પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરીને (પરોક્ષ જ્ઞાન) હું બરોબર સમજ્યો છું એમ માનનારને ખરેખર ધન્ય છે. અમે તો સો વાર પુસ્તક વાંચ્યું પણ હજી જડ જ રહ્યા. આમાં કટાક્ષ છે અને એવું સૂચન છે કે જે જ્ઞાન ક્રિયાન્વિત થતું નથી, વર્તનમાં પરિણમતું નથી એ બોજારૂપ છે.

યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છેઃ

જ્ઞાનં ભારઃ ક્રિયાં વિના ।

ક્રિયામાં ન ઉતરેલું જ્ઞાન બોજારૂપ છે. કહેવાય છે કેઃ

One who knows, does. One who does not, teaches.

પૂ.શ્રી જીવનમાં વર્તનનું મહત્ત્વ સમજાવતાં એક ભજનમાં લખે છેઃ

કરની બિન કથનીકી કીમત કૌડી જાન બજારોં હૈ ।
બિન કથની કરની કર બંદે ઉધરે સંત હજારોં હૈ ॥

બધા સંતો જે તરી ગયા તેનું કારણ તેઓ સાચી સમજ મેળવીને એ પ્રમાણે જીવી ગયા એ છે.

'નવાગામની નોબત' એવા શીર્ષક હેઠળ પોતાની ૬૬મી જન્મજયંતીના પ્રવચનમાં પૂ.શ્રી સંદેશો આપતાં જણાવે છે કેઃ

પુણ્યસ્ય ફલમિચ્છન્તિ પુણ્યં નેચ્છન્તિ માનવાઃ ।
ફલં પાપસ્ય નેચ્છન્તિ પાપં કુર્વન્તિ યત્નતઃ ॥

પુણ્ય કે સત્કર્મનું ફળ સુખ. તે બધાને જોઇએ છે, પણ સત્કર્મ કરવાની વૃત્તિ ભાગ્યે જ કોઇને થાય છે. પાપ કે દુષ્કર્મનું અચૂક ફળ તે દુઃખ. તે કોઇનેય જોઇતું નથી પણ દુષ્કર્મ કરવામાં તો બધા જ હોંસાતોંસીથી આગળ ધાય છે. xxxxx પણ મનુષ્યને તો વાવ્યા વગર લણવું છે. ભગવાનની આજ્ઞાથી તદ્દન વિરુદ્ધ રીતે વર્તવું છે અને સુખી થવું છે. ઝેર પીવું છે, અમૃતને નથી સેવવું અને અમર થવું છે.

શાબ્દિક જ્ઞાન મેળવ્યા પછી જીવનના વ્યવહારમાં એને ઉતારવાનું જરૂરી છે.

પ્રથમ પંક્તિ સમજીએ તો પછીનું સમગ્ર ભજન સમજી જવાય. કેવળ બાહ્યાચાર જીવનમુક્તિ નહિ અપાવે. જેમ દવાની સાથે પરેજી-ચરી પાળવી જરૂરી છે તેમ હરિનામસ્મરણ કરનારે સત્સંગ અને સાધુ સમાગમ કરી તે પ્રમાણે જીવવું પડે. પૂ.શ્રી ભવરોગનું અચૂક ઓસડ તરીકે કહે છે કેઃ

ઔષધં ભગવન્નામો વૈદ્યો કારુણિકો ગુરુઃ ।
ભવરોગનાશાય પથ્યં સાધુ સમાગમઃ ॥
ભવની ભાવટ ભાંગવા ઓસડ હરિનું નામ ।
વૈદ્ય દયાળુ સદ્‌ગુરુ ચરી સુસંગ અકામ ॥

ચરી પાળવામાં ન આવે અને દવા લઇએ તો દવાની વિપરીત અસર થાય. Action ને બદલે Re-Action આવે. આમ હરિનામસ્મરણરૂપી દવા લીધી હોય પણ ચરી ન પાળી હોય તો દવા કામ કરતી નથી-સાધનમાં તેના ભૂલ નડી.

જેને જ્ઞાન થયું હોય તેનું જીવન કેવું હોવું જોઇએ?

ચંદન સમ નિજ કાય જલાના, જગમેં સુગંધ ફૈલાના;
શીતલ વચનામૃતધારાસે દુઃખિયન દુઃખ મિટાના....

જીવનમાં જ્ઞાન ન ઉતરે તો?

મોટી મોટી મહેલાતો બાંધવી, ચટાકેદાર ભોજન લેવું, બીજાના પૈસા પડાવવાની પેરવી કરવી, આધ્યાત્મિકતા-ભક્તિના નામે સ્ત્રીઓ સાથે સંબંધો રાખવા, જેવી પ્રવૃત્તિ થાય.

પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજ વાર્તાલાપમાં એક સરસ દષ્ટાંત આપે છે. એક નગરશેઠનો છોકરો વૈરાગ્યવૃત્તિથી શ્રીમંતાઈને ઠોકર મારી સંન્યસ્ત લેવા હરિદ્વાર ગયો. એક મઠાધિપતિને મળ્યો. મઠાધિપતિએ થોડા દિવસ પછી સંન્યસ્ત આપીશ એમ કહ્યું. એ દરમ્યાન એમણે બીજા શિષ્યો સાથે ઓળખાણ કરાવતાં કહ્યું કેઃ આ તારા કાકાગુરુ, આ તારા ભાઈ ગુરુ વગેરે. પછી મઠની મિલકત બતાવતાં આપણું પશુધન કેટલું છે, જમીન કેટલી છે, અન્ય મઠો કેટલા છે તે જણાવ્યું અને કહ્યુંઃ આ બધું તમારે જ સંભાળવાનું છે.

એ રાત્રે નગરશેઠના દીકરાને ઊંઘ ન આવી. એને થયું કે મારા પિતા-નગરશેઠમાં અને આ મઠાધિપતિમાં શું ફેર છે? વહેલી સવારે એ મઠ છોડી જતો રહ્યો. ધર્મને નામે સ્થપાતા આશ્રમોના જીવનનું વાસ્તવિક ચિત્ર રજૂ થાય છે.

દંભથી ભરેલી અને લાચારીથી સ્વીકારેલી ભક્તિથી શું મળે? અને એવાનું શું વળે? દેહાસક્તિ તો જરા પણ ઓછી થઈ ના હોય તો પછી મરતી વખતે એ જ હૈયાબળાપો રહે.

"તૂટી ના જો દેહાસક્તિ આખર તેને પરિતાપ-ઘડી."

હૃદયમાં દીવડા પ્રગટાવી, નિષ્કપટ જીવન જીવી અને બધા પર પ્રેમવર્ષા કરીને જીવન પૂરું કરનારને સાચે જ ધન્ય છે. જો નિર્મળ હૈયું, નિર્મળ વાણી, નયનોમાં પ્રેમની સરવાણી ભર્યું જીવન ના જીવ્યા તો પાછળ ભૂતાવળ પડે એમાં શી નવાઈ?

આપણા ગુરુમહારાજે જ્ઞાનને જીવનમાં ઉતાર્યું હતું તેથી જ હરિદ્વારમાં સહજતાથી શરીર છોડી દીધું. નારેશ્વર વિશે કોઇ સૂચન નહિ. મારી ગેરહાજરીમાં આમ કરજો ને તેમ કરજો એવી કોઇ ઇચ્છા નહિ. અરે! અગ્નિસંસ્કાર અંગે પણ કોઇ આદેશ નહિ! આ રીતે શરીર છોડવું સહેલું નથી. આવું કોણ કરી શકે? જેને નિરામય બુટ્ટી જડી હોય અને જેણે એ જડીબુટ્ટી વાપરી હોય.

❁

ભજનઃ ૪૪

(રાગઃભીમપલાસ; તાલઃકહેરવા)

ભિક્ષા ૐ દે, મા પારવતી! જેથી આત્મામાં થાય રતિ. ...ટેક.

વૈરાગ્ય-કફની ધરી હું આવ્યો, નિરહં-ખપ્પર કરમાં લાવ્યો;
રસશૂન્ય અમર રસ દે, મા ઓ! જેથી વિષયે ન રમે કુમતિ. ...ભિક્ષા. ૧.

નિત નિત્ય નવું ખાવું દા'ડે, સૂવું સમશાન મહીં કોડે;
ફરવું પેદલ, ન કદી ઘોડે; હડધૂત બધે હું અવળ જતિ! ...ભિક્ષા. ૨.

ના વસ્ત્ર દિગંબર હું ભટકું, માગું કોરાન્ન કરી ખટકું;
થાએ સ્હામો તેને પટકું, યમરાજ કરે આવી પ્રણતિ!! ...ભિક્ષા. ૩.

તારલિયા અંતરમાં વિલસે, ચાંદો અનિમેષ તિમિર ગ્રસે;
બસ એકજ **રંગ** સુદિવ્ય દિસે, ભાસે સઘળે કૈલાસપતિ!! ...ભિક્ષા. ૪.

❁

અર્થ

હે મા પારવતી! તું મને ૐની ભિક્ષા આપી દે જેથી મને આત્મામાં પ્રેમ થાય-રતિ થાય. ...ટેક.

મેં વૈરાગ્યરૂપી કફની પહેરી છે અને અહંકાર-શૂન્ય ખપ્પર કરમાં લીધું છે. હે મા! તું શૂન્ય રસરૂપી અમરરસ આપી દે જેથી મારી દુર્બુદ્ધિ વિષયોમાં રમમાણ ના થાય. ...૧.

રોજેરોજ નવું નવું (દિવસે) જાગ્રત હોઈએ ત્યારે ખાવું (ઇંદ્રિયોનું ધીરે ધીરે દમન કરવું), (રાત્રે) સ્મશાનમાં ઉમંગથી સૂવું, પગપાળા જ ફરવું, ઘોડા ઉપર કદી નહીં! એવો હું અવળ સંન્યાસી બધે હડધૂત થાઉં છું. ...૨.

(વાસનારૂપી) વસ્ત્ર નથી તેથી દિગંબર (વાસના રહિત) થઇને બધે ભટકું છું. હું નિર્વિકાર બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી કોરાન્ન માંગીને ખાઉં છું. કોઇ (મનનો કોઇ વિકાર) મારી સામો થાય તો તેને પાડી દઉં. યમરાજ પણ આવીને પ્રણામ કરે છે. ...૩.

અંતરમાં તારલિયા વિલસે છે, મટકું માર્યા વિના ચાંદો અંધારું હરે છે. હવે બસ! એક જ અને સુદિવ્ય દર્શન થાય છે જેથી બધે કૈલાસપતિ-ભગવાન શંકર જ દેખાય છે. ...૪.

વિવરણ

આ ભજનમાં લક્ષ્ય છેલ્લી પંક્તિમાં છે. "ભાસે સઘળે કૈલાસપતિ" એ ધ્યેય છે. આ ધ્યેય કેવી રીતે હાંસલ થાય એનું માર્ગદર્શન સમગ્ર ભજનમાં છે.

સૌ પ્રથમ તો બ્રહ્મવિદ્યા માટે ૐની ભિક્ષા માગવામાં આવી છે અને એ ભિક્ષા માતા પારવતી પાસે માગવામાં આવી છે. પૂ.શ્રીએ અહિં 'પારવતી' શબ્દ વાપર્યો છે, 'પાર્વતી' શબ્દ નથી વાપર્યો. કારણ શું? પૂ.શ્રીએ સુમનકાકા (ભજન ભાસ્કર)ને કહ્યું કેઃ "માસ્તર! મને પાર્વતી લખતા નો'તું આવડતું? પણ પાર્વતી એટલે તો પર્વતની પુત્રી. પર્વત તો જડ છે અને આપણે તો ૐની ભિક્ષા માગવાની છે. પારવતી એટલે પાર પમાડનારી." પાર્વતી બ્રહ્મવિદ્યા દેનારી છે. પાર્વતી અન્નપૂર્ણા પણ છે.

મા પારવતી પાસે ૐની ભિક્ષા માગવાનો હેતુ શો?

આત્મામાં રતિ થાય એ.

ૐ એ પરબ્રહ્મવાચક શબ્દ છે. પરબ્રહ્મના ૐ, તત્ અને સત્ એમ ત્રણ નામ છે એમ ગીતા કહે છે. (અ.૧૭ શ્લોકઃ ૨૩)

ૐ તત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

ૐ, તત્ અને સત્- એમ આ ત્રણ પ્રકારનું સચ્ચિદાનંદઘન બ્રહ્મનું નામ કહેવાયું છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતના જ્ઞાનકાંડની પ્રસ્તાવનામાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

મૂળે ૐ બ્રહ્મ નિર્ગુણ । ન થઇ તિહાં અહં સ્ફૂરણ ॥
એ જ માયા પ્રકૃતિ ત્રિગુણ । તદધ્યક્ષ શ્રી દત્ત ॥

ૐકાર એ પરબ્રહ્મનો વાચક છે એમ પતંજલિ મુનિ પોતાના યોગસૂત્રમાં કહે છે. તેઓ કહે છેઃ તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ । ૐકાર (પ્રણવ) તે પરમેશ્વરનો વાચક છે.

પરંતુ ૐની ભિક્ષા માગવાનો અધિકાર બધાને નથી.

પ.પૂ. પાગલ મહારાજ લખે છે કેઃ

જે મનુષ્ય સંસારના ભોગ પદાર્થોમાંથી સંપૂર્ણ વિરક્ત છે, કેવલ મુમુક્ષુ છે તે જ ૐકારનો જપ કરવાનો અધિકારી છે, અન્ય નહિ. વિલક્ષણ શક્તિવાળા અનધિકારી મનુષ્ય પ્રણવ (ૐકાર) મંત્રનો જપ કરે તો તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે અથવા વિપરીત ફળ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. xxx વૈરાગ્ય વિના ૐકારનો જપ કરવાથી આયુ, ધન આદિનો નાશ થવાનો સંભવ છે. (ભજન કીર્તન, પાન નં. ૧૨૯)

પૂ. પાંડુરંગ આથવલે કહે છે કે સંસારના ભોગો ભોગવવા અને ૐકારની સાધના કરવી એ ટાઇફોઇડના દર્દીને બાસુદી ખવરાવવા જેવું છે.

પ.પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજ વાર્તાલાપમાં કહે છેઃ

નિર્ગુણ બ્રહ્મ (ૐકાર)ની ઉપાસના કરવી સહેલી નથી કારણકે જ્યાં સુધી ગૃહ, ધન, પશુ, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિમાં પરમ આસક્તિ હોય ત્યાં સુધી આવી ઉપાસના કરનારને અધિકતર કલેશ હોય છે. ઇહલોક તથા પરલોકના ભોગને જે કાકવિષ્ઠા સમાન જાણે છે તેવા તીવ્ર વૈરાગ્યવાળા માટે જ નિર્ગુણ બ્રહ્મોપાસના કહી છે. (વાર્તાલાપ - પાન નં. ૫૦૭)

ઉપરની ચર્ચાનો ટૂંકસાર એ જ છે કે તીવ્ર વૈરાગ્ય કેળવી, ૐની ભિક્ષા દ્વારા આત્મામાં રતિ કેળવી પછી જગતમાં બધે જ કૈલાસપતિનાં દર્શન કરી શકાય.

આ ભજનની પહેલી ટૂંકમાં પૂ.શ્રી વૈરાગ્યની કફની પહેરીને આવ્યો છું એમ કહે છે. કફનીથી મોટાભાગનું શરીર ઢંકાઇ જાય છે. તીવ્ર વૈરાગ્ય સૂચવતું આ પદ છે. અહં શૂન્ય થઇને પૂ.શ્રી અમર કરી દે એવો શૂન્યરસ માગે છે જેથી વિષયોમાં કુમતિ રમે નહિ. ધ્યાનયોગની ભાષા સમજવા જેવી છે.

ઇંદ્રિયો ઉપર ધીમે ધીમે કાબૂ મેળવતા જવાની વાત 'નિત નિત્ય નવું ખાવું દા'ડે' દ્વારા સૂચવાય છે. એક અવળવાણીના ભજનમાં આ અર્થમાં જ પૂ.શ્રીએ લખ્યું છે કે નિર્દય તરે, દયાવંત ડૂબે આ ભગસાગરમાંહ્ય. જે ઇંદ્રિયોને પંપાળ્યા કરે, ઇંદ્રિયોને લાડ લડાવ્યા કરે તે દયાવંત. આવી વ્યક્તિ ભવસાગરમાં ડૂબે અને જે ઇંદ્રિયો પ્રત્યે નિષ્ઠુર બને, ઇંદ્રિયો ઉપર સંયમ જમાવે તે તરે. આમ "નિત નિત્ય નવું ખાવું દા'ડે" એટલે રોજ રોજ ઇંદ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવતા જવું.

દિગંબર દશામાં ભટકવું એટલે વાસનારૂપી વસ્ત્ર વિનાના થઇને ભટકવું. નિર્મળ, નિરંજન અને નિર્વિકાર બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી કોરાન્ન માગનાર અને સેવનારને પછી યમનો શો ડર? યમરાજ એની આજ્ઞા માગે એવી સ્થિતિ આવી જાય.

આવી રીતે નિગુર્ણ બ્રહ્મની ઉપાસના સિદ્ધ થાય અને બ્રહ્મદષ્ટિ આવી જાય પછી બધે એક જ પરમેશ્વરનાં દર્શન થાય. બધે જ ભગવાન શંકર-કૈલાસપતિનાં દર્શન થાય.

પૂ.શ્રી ઉપાસનાકાંડમાં લખે છે કેઃ

બ્રહ્મસ્થિતિ થાતાં અહિં ફરે દષ્ટિ સાક્ષાત્
જે જે દેખે તે બધું દિસે બ્રહ્મમય કાન્ત. (અ. ૧૨૨ દો. ૯)

વૃત્તિઓ નિર્મળ થઇ જાય અને મન અજ્ઞાન રહિત થઇ જાય એટલે બધે પાર્વતીપતિ-કૈલાસપતિના દર્શન થયા કરે.

ભજનઃ ૪૫

(રાગઃજોગીઆ; તાલઃત્રિતાલ)

અબ ન મોહે હરિમિલન બિન આસ! ...ધ્રુવ.

લોગ ઠગારે મોહે ફંસાવત, રહું જગબીચ ઉદાસ! ...અબ. ૧.

કોઉ તો ધનકે કોઉ જોબનકે, કોઉ કીરતકે દાસ! ...અબ. ૨.

પાપ ન જોડું પુનકો છોડું, દૌડું ગુરુપદ પાસ! ...અબ. ૩.

હરિ ગુરુ સંતન ભેદ મિટાઉં, અંતર હોત ઉજાસ! ...અબ. ૪.

જહઁ વહઁ સોહં એક ભરો હૈ, **રંગ** ઝૂઠ સબ ભાસ! ...અબ. ૫.

અર્થ

હવે મને હરિને મળવા સિવાયની બીજી કોઇ ઇચ્છા નથી. ...ધ્રુવ.

લોકો તો છેતરપીંડી કરનારા છે અને મને ફસાવે છે. હું જગતમાં ઉદાસ થઇને-તટસ્થ થઇને-લેપાયા વિના-રહું છું. ...૧.

અહીં કોઇ ધનના, કોઇ યુવાન સ્ત્રીના તો કોઇ કીર્તિના દાસ છે. ...૨.

હું પાપ કરતો નથી અને પુણ્યને છોડી દઉં છું અને ગુરુના ચરણકમળ પાસે દોડી જાઉં છું. (પાપ અને પુણ્ય બંને બંધનકારક છે. પાપ લોખંડની સાંકળ છે તો પુણ્ય સોનાની સાંકળ છે પરંતુ છે તો સાંકળ જ.) ...૩.

હરિ-ગુરુ અને સંત વચ્ચેની ભેદ દ્દષ્ટિ દૂર કરી દઉં જેથી અંતરમાં પ્રકાશ પથરાઇ જાય. ...૪.

જ્યાં ત્યાં બધે સોહં એક જ ભર્યો છે. એ સિવાયનું બીજું બધું હે **રંગ**! મિથ્યા છે-આભાસ માત્ર છે. ...૫.

વિવરણ

સાધન ચતુષ્ટયમાં વિવેક, વૈરાગ્ય, ષટ્ (છ) સંપત્તિ (શમ, દમ, તિતિક્ષા, ઉપરતિ, શ્રદ્ધા અને સમાધાન) પછી મુમુક્ષુત્વં આવે છે. મોક્ષ માટેનો-મુક્તિ માટેનો ટળવળાટ આવે, તલસાટ જાગે પછી મુક્તિ વિના બીજો કોઈ વિચાર જ નહિ રહે.

ભગવાનના દર્શનની તીવ્ર ઝંખના સાથે સાધના કરતો સાધક દુનિયામાં જુદો જ પડી જાય છે. દુનિયા કદાચ એને ગાંડો જ ગણે એવું બને. એટલે જ પૂ.શ્રીએ એક ભજનમાં ગાયું કેઃ

કહે દિવાના મુજકો રે દુનિયા કહે દિવાના મુજકો.

ભગતને ને જગતને આદિ વેર છે એમ કહેવાનો અર્થ એ છે કે બંનેની દૃષ્ટિમાં ફેર છે. જગત ભૌતિક સુખ પાછળ પડ્યું છે જ્યારે ભગતને એમાં રસ નથી. ભગતને હરિ વગર બીજું ગમે નહિ અને બધી પ્રવૃત્તિનું લક્ષ્ય કેવળ હરિદર્શન જ રહે છે. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

હરિ વિણ દિલને બીજું ન ભાવે.
હરિગમ સઘળી દોડ... ભક્તિ હરિપ્રેમ અજોડ.

મોહે દત્ત દરસકી આસ, કોઈ મિલાઓ રે... એ ભજનમાં પણ હરિમિલન-હરિદર્શનની જ તડપન છે. પરંતુ સંસારમાં તો મોટા ભાગના લોકો દુનિયાના સુખોપભોગમાં જ રચ્યા પચ્યા રહેનાર હોય છે એટલે બીજાને પણ પોતાના સંઘમાં જોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. લોકો તો દુન્યવી સુખની લાલચ આપી સાધકને ફસાવવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે પણ સાધકે સજાગ રહેવાનું છે.

"હરિભજનની આડે જાય તેને ત્યજવા રે,
નહિ ડરવું એમાં જરાય, તેને ત્યજવા રે."

જગતની અને ભગતની લડાઈમાં છેવટે જીતે છે ભગત જ. પૂ.શ્રી કહે છે કે જગતને ભજનારને જગત મળતું નથી પણ જન્મમરણના ચક્કરમાં અટવાવવાનું જ મળે છે જ્યારે ભગતને તો ભગવાન મળે છે.

સેવાથી શત્રુ પણ મિત્ર બની જાય છે.

પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ

ખલ્ક દિવાના ખલ્ક ન પાયો, જુગ જુગ ભટકાયો,
રામ દિવાના રામ સમાયો રામ રંગ રૂલાયો....

ગુરુના શરણે જઈને, ગુરુની સેવા કરીને, નિષ્કામ ભાવે કર્મો કરીને અંતર શુદ્ધ કરવાથી-દૈવી સંપત્તિ ભેગી કરવાથી સાધકને ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. એની દૃષ્ટિ જ એવી થાય કે એને જડ ચેતનમાં બધે જ ભગવાનનાં દર્શન થાય છે.

સીયારામમય સબ જગ જાની।
કરહું પ્રનામ જોરી જુગ પાની॥

એવો જ ભાવ વ્યક્ત કરતાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

જહં વહં સોહં એક ભરો હૈ, રંગ ઝૂઠ સબ ભાસ.

ભજનઃ ૪૬

(રાગઃકાલિંગડો; તાલઃકહેરવા)

માઈ, મોરે આનંદ ઉર ન સમાય! ...ધ્રુવ.
અખિયાં જસ અંધેકો પાવે, નિર્ધન લાલ કમાય! ...મા. ૧.
ખોયા થા સો મિલા અંગન મેં, મન ઉન્મન હો જાય! ...મા. ૨.
આપ ન દેખું ઔર ન દેખું, દર્શન દશ્ય સમાય! ...મા. ૩.
જિત જિત દેખું ઉત આનંદા, દ્વંદ્વ-તરંગ લપાય! ...મા. ૪.
જીના ટૂટા મરના ખૂટા, જમઘર **રંગ** પૂજાય!! ...મા. ૫.

અર્થ

હે મા! મારા અંતરમાં-હૃદયમાં આનંદ માતો નથી. આંધળાને જેમ આંખો મળે અને ગરીબ માણસને મણિ મળી જાય તેવું થયું. ...૧.

જે ખોવાયું હતું તે મારા અંતરરૂપી આંગણામાં જ મળી ગયું અને તેથી મન ઉન્મન થઇ ગયું (મનથી પર સ્થિતિ થઇ ગઇ). ...૨.

હું મારી જાતને જોતો નથી અને બીજાને પણ જોતો નથી. દર્શન દૃશ્યમાં જ સમાઇ જાય છે. ...૩.

જ્યાં જ્યાં પણ મારી નજર પડે છે ત્યાં ત્યાં બસ આનંદ જ આનંદ છે. *દ્વંદ્વ*નો તરંગ નષ્ટ થઇ ગયો છે. ...૪.

જીવવાનું બંધ થયું અને મરવાનું પણ અટકી ગયું. યમરાજના ઘરે એ **રંગ**ની પૂજા થાય એવું થયું. ...૫.

વિવરણ

અખંડ આનંદે ફરું, નિજાનંદમાં મસ્ત;
સર્વાવસ્થાશૂન્ય હું, મને શોક ના કષ્ટ.
બહિર્વૃત્તિ છોડીને થાવું અંતર્નિષ્ઠ,
શાંતિ અક્ષય તો મળે, મરે સમૂળાં કિલષ્ટ. (ગુ.લી.અ. ૯ દો. ૬૨,૬૩)

જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ । જીવ બ્રહ્મ જ છે એનાથી (બ્રહ્મથી) જુદો નથી એવું આદ્ય શંકરાચાર્ય કહે છે. પરબ્રહ્મ એ સચ્ચિદાનંદરૂપ છે એટલે જીવ પણ સચ્ચિદાનંદરૂપ-અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિય સ્વરૂપ છે. આમ છતાં અવિદ્યાને કારણે જીવ પોતે આનંદસ્વરૂપ હોવા છતાં આનંદની શોધમાં ફરે છે.

સાધક જ્યારે સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય ત્યારે તે આનંદનો અનુભવ કરે છે. આનંદસ્વરૂપ હોવા છતાં 'આનંદની પ્રાપ્તિ' થઇ એ જ પ્રાપ્તસ્ય પ્રાપ્તિ કહેવાય. આપણામાં રહેલો આનંદ ક્યારે અનુભવાય?

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

શોક મોહ સંતાઇ જાતાં આનંદ અર્ણવ રેલે રે,
આપમહીં સમરસ થઇ સાધો આપ વિષે નિત ખેલે રે. ..નામસુધારસ.

પોતાના પ્રિય મિત્ર અંબાલાલને લખેલા એક પત્રમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ હાલમાં સાત આઠ દિવસથી મન ઘણું જ પ્રફુલ્લિત રહે છે. કોઇ ભિખારીને અખૂટ દ્રવ્યનો નિધિ મળી આવે ત્યારે તેના મનની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી જ કંઇક મારા મનની થઇ છે. xxxxx આટલો બધો આનંદ થવાનું શું કારણ હશે તે કંઇ કળી શકાતું નથી. કેટલીક વાર ચંદ્રની શીતળ ચાંદનીમાં બેસી હું મન સાથે એકલો હસ્યા જ કરું છું અને હસતાં હસતાં વિચાર કરું છું કે આવું હસવાનું ચોવીસે કલાક હોય તો કેવું સારું! (પત્રમંજૂષા, પત્ર નં. ૩૪)

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી માતાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે મારા હૃદયમાં આનંદ માતો નથી, સમાતો નથી. આવું જ વર્ણન પૂ.શ્રી એક પ્રભાતિયામાં પણ કરે છે. પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ

આજ આનંદનું પૂર ઉરમાં વહે,
છોળ બ્રહ્માંડમાં ના સમાએ,
ચિત્ત ચૈતન્યરૂપે થયું પલકમાં,
ખલકનું નામ ત્યાં ના જણાએ.

આવી આનંદની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

મારા મન મંદિરિયામાંહ્ય, આજે આનંદ આનંદ.

એ ભજનમાં પૂ.શ્રી હુંનું તુંમાં વિસર્જન કરવાથી, હું પણું ઓગાળી નાંખવાથી આ પરિસ્થિતિ મળી છે એવું જણાવે છે.

સ્વામી શિવાનંદ પોતાના પુસ્તક "મનઃ તેનું રહસ્ય અને નિયંત્રણ"માં ધ્યાનના અનુભવો નામના પ્રકરણમાં લખે છે કેઃ

"નિદિધ્યાસન અથવા ગાઢ અને સતત ધ્યાનમાં વિચાર અટકી જાય છે. 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' એવો એક માત્ર વિચાર જ શેષ રહે છે. જ્યારે આ વિચાર પણ

ચાલ્યો જાય છે ત્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ અથવા સહજ અદ્વૈતનિષ્ઠા શેષ રહે છે. જેવી રીતે પાણીમાં મીઠું ઓગળી જાય છે તેવી જ રીતે સાત્ત્વિક મન તેના અધિષ્ઠાન બ્રહ્મમાં લીન થઇ જાય છે.”

આગળ ઉપર તેઓ જણાવે છે કેઃ ધ્યાન દરમ્યાન તમે અત્યાનંદ અથવા મહાનંદ અનુભવો છો એ આનંદના પાંચ પ્રકારો પૈકી ત્રીજા પ્રકારમાં આનંદ દરિયામાં આવતા મોજાની જેમ આખા શરીર પર ઝડપથી વ્યાપી જઇને તરત જ મોજાની પછાડની જેમ ઉતરી જાય છે. જ્યારે પાંચમા પ્રકારનો આનંદ-સર્વવ્યાપી મહા આનંદ- થાય છે ત્યારે આખું શરીર સંપૂર્ણતઃ અત્યાનંદ અનુભવે છે.

પૂ.શ્રી આ ભજનમાં એ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં અનુભવેલા આનંદનું વર્ણન કરે છે. જ્યારે વ્યક્તિનું પરમપદનું ધ્યેય સિદ્ધ થાય ત્યારે આવી આનંદની અનુભૂતિ થાય છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતમાં અધ્યાય ૧૮માં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

દેહભાન ઊડે સહુ, બાહ્યાભ્યંતર જ્ઞાન;
થાય ત્ર્યવસ્થાતીત મન, એ જ ઉન્મની જાણ.

આત્મા જોઈ આત્મને થાએ આત્મ વિલીન,
આત્યંતિક સુખ દેખી એ, થાય વાસના ક્ષીણ.

નિર્વિકલ્પ સમાધિ એ વરસે ધર્મામૃત;
ધર્મમેઘ યોગી કહે, થાય મુમુક્ષુ તૃપ્ત!

આત્યંતિક વિયોગ જે કરે દુઃખનો એમ;
જીવ-બ્રહ્મયોગે કરી, યોગ શ્રેષ્ઠ એ તેમ. (દો. ૧૧૨ થી ૧૧૫)

સાક્ષાત્કાર કહો કે બ્રહ્મદર્શન કહો કે સ્વસ્વરૂપનું દર્શન કહો એ સ્થિતિના આનંદનું વર્ણન પૂ.શ્રી આ ભજનમાં કરે છે.

આ આનંદની સ્થિતિને પૂ.શ્રી શી ઉપમા આપે છે. જન્મથી આંધળો હોય એને દૃષ્ટિ મળે, એ દેખતો થાય તો એને કેટલો આનંદ થાય? નિર્ધન, અતિ

ગરીબને ભારે ખજાનો મળી જાય તો એને કેટલો આનંદ થાય? બસ! મારા આનંદનો કોઈ પાર નથી એમ પૂ.શ્રી કહેવા માગે છે.

પછીના ચરણમાં વેદાંતનું તત્ત્વજ્ઞાન રજૂ કરે છે. મને જે સ્થિતિની પ્રાપ્તિ થઇ, એ તો મને મળેલી જ હતી. પોતાના પાછળના ગજવામાં રહેલી ચાવી ખોવાઇ ગઇ એવું માનીને કોઇ શોધવા માંડે અને ભારે શોધ પછી કોઇ પાછળનું ખિસ્સું જોવા કહે અને એ જુએ ત્યારે ચાવી મળી, ચાવી મળી એમ કહીને આનંદ અનુભવે પણ ખરેખર ચાવી ખોવાઇ હતી ખરી કે? ચાવી તો તમારી પાસે જ હતી પણ એ તમે ભૂલી ગયા હતા.

જીવ પોતે આનંદસ્વરૂપ હોવા છતાં અવિદ્યાવશ દુઃખી થાય છે. આ અજ્ઞાન દૂર થતાં એ પોતાના મૂળ આનંદસ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે.

શેવાળે છાયું દિસે, પાણી નિર્મળ જેમ,
સ્વાત્મા માયા છન્ન એ, શુદ્ધ સુખમય તેમ.

સ્વાત્મસુખ સ્વાધીન જે છોડી દોડે જેહ,
વિષયો પાછળ ગાભરો રડે દુઃખથી તેહ. (અ. ૯ દો. ૨૮ અને ૩૨)

જયારે સાધક સાધના દ્વારા સાધ્ય સિદ્ધ કરે ત્યારે એને આવો અનુભવ થાય. બ્રહ્મદષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં દ્વૈતભાવ દૂર થાય. બધે એ જ પરમાત્માનું દર્શન થાય અને દ્વંદ્વભાવ દૂર થતાં કેવળ આનંદનો અનુભવ થાય.

જ્ઞાની પુરુષો જગતને નથી બદલતા, એમની દષ્ટિ બદલાઇ જાય છે. આ દષ્ટિ બદલવાના અભ્યાસને જ સાધના કહેવામાં આવે છે.

દષ્ટિ ફેરવી વિલોક રંગ એહ અવનવા- એવું પૂ.શ્રીએ એક ભજનમાં ગાયું છે.

સાક્ષાત્કારી પુરુષ ‘સચ્ચિદાનંદમગ્ન’ રહે પછી એને જીવવું શું ને મરવું શું? એ પ્રશ્ન જ નથી. એ તો નશ્વર શરીરના ધર્મો છે અને પોતે તો શરીર છે નહિ એવી એની પાકી સમજ છે પછી યમરાજ એને આવીને પગે લાગતો હોય (યમરાજ કરે આવી પ્રણતિ) કે યમના ઘરમાં એ પૂજાય એમાં શું નવાઇ?

આ અનુભવનો વિષય છે. લખવાથી કે વાંચવાથી એ પ્રાપ્ત થતો નથી. એ દિશામાં જવાની કદાચ પ્રેરણા મળે.

ભજનઃ ૪૭

(રાગઃજોગીઆ; તાલઃત્રિતાલ)

સુનેરી મૈંને હરિમુરલીકી તાન! ...ધ્રુવ.
ઉસ મુરલીને મોહે જગાઈ, દૌરી સુનત હૈરાન! ...સુનેરી. ૧.
ઈત ઉત બાજે અનહદ ગાજે, ભરા મુરદોમેં પ્રાન! ...સુનેરી. ૨.
બાજ બજૈયા એક હિ કાના, જાન લિયો અનજાન! ...સુનેરી. ૩.
સુના સુનાના ગાના બજાના, ભૂલ ગઈ ગુલતાન! ...સુનેરી. ૪.
સાંસા ખૂટી આસા ટૂટી, સેવત **રંગ** મસાન!! ...સુનેરી. ૫.

અર્થ

મેં ભગવાનની વાંસળીની તાન-(ધૂન) સાંભળી. ...ટેક.

એ વાંસળીએ મને જાગ્રત કરી દીધી. એ સાંભળીને પરેશાન બનીને હું તરત જ દોડી ગઈ. ...૧.

જ્યાં ત્યાં એ વાગે છે, એનો નાદ અનહદ ગાજે છે અને એ મડદામાં પ્રાણ પૂરે છે. ...૨.

એક કૃષ્ણ પોતે જ વગાડનાર છે અને મેં એ-અજાણ્યાને જાણી લીધો છે-ઓળખી લીધો છે. ...૩.

સાંભળવું-સંભળાવવું, ગાવું-વગાડવું એ બધું ગુલતાન બનવાથી હું ભૂલી ગઈ. ...૪.

શ્વાસ હવે ખૂટવા આવ્યો અને આશા બધી તૂટવા આવી. હવે સંસારના **રંગ** મસાન-સ્મશાનને સેવે છે. ...૫.

વિવરણ

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી દશવિધ નાદ પૈકી વેણુનાદ-બંસરી નાદની વાત કરે છે. પ્રાણાયામનો અભ્યાસુ ગુરુકૃપાથી આગળ વધે અને પ્રાણજય કેળવે એટલે પછી એની કુંડલિની જાગ્રત થાય છે. આ કુંડલિની મૂલાધાર ચક્રની ઉપર અને સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રની નીચે આવેલી છે.

આ કુંડલિની મહાશક્તિ છે- પરાશક્તિનું સ્વરૂપ છે. તે સર્પિણીના આકારે સાડા ત્રણ લપેટા મારી પોતાની પૂંછડીને પોતાના મુખમાં દબાવી સ્થિત રહે છે એવું મહર્ષિ શ્રી ભગવત્ સ્વરૂપજી મહારાજ પોતાના 'યોગ ભાસ્કર' નામના પુસ્તકમાં લખે છે.

પૂ. નથ્થુરામ શર્મા 'યોગ-કૌસ્તુભ' નામના પુસ્તકમાં જણાવે છે તે પ્રમાણે દશવિધ નાદમાં સાતમો નાદ એ વેણુનાદ છે- 'સુનેરી મૈંને હરિ મુરલીકી તાન' છે.

આ દરેક નાદ વખતે સાધકની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં તેઓશ્રી જણાવે છે કે સાતમો નાદ-વેણુનાદ- સાંભળતાં સાધકને ગુહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. જુદા જુદા નાદમાં જુદી જુદી સ્થિતિ હોય છે. આ દશવિધ નાદ પૈકી દશમા નાદમાં જ સાધકે મન પરોવી તેનો અભ્યાસ કરવાનો છે કારણ કે એ બ્રહ્મભાવની પ્રાપ્તિ માટે સાધનભૂત છે.

પૂ. નથ્થુરામ શર્મા આ નાદની ચાર અવસ્થાનો ઉલ્લેખ કરતાં જણાવે છે કે હૃદયમાં રહેલી બ્રહ્મગ્રંથિનો ભેદ થતાં જે નાદ સંભળાય છે તેને નાદની આરંભાવસ્થા કહેવામાં આવે છે. કંઠમાં રહેલી વિષ્ણુગ્રથિનું ભેદન થતાં જે નાદ સંભળાય છે તે નાદની ઘટાવસ્થા છે. ભ્રૂકુટિમાં રહેલી રુદ્રગ્રંથિનું ભેદન થતાં જે નાદ સંભળાય છે તે નાદની પરિચયાવસ્થા છે અને બ્રહ્મરંધ્રમાં નાદની જે સ્થિરતા થાય છે તે નિષ્પતિ અવસ્થા છે. નાદાનુસંધાનથી ચિત્તના વિક્ષેપો થોડા સમયના પ્રયત્નથી શમી જાય છે.

નાદશ્રવણ કેવી રીતે કરવું તેનું વર્ણન પૂ. બાપજીએ શ્રીગુરુલીલામૃતના ૩૭મા અધ્યાયમાં દો.૨૫થી ૨૭માં કર્યું છે. આ દશવિધ નાદનું શ્રવણ કરવામાં સાધક પરમ આનંદ અનુભવે છે. દશમો મેઘનાદ તો બ્રહ્મનાદ છે- બ્રહ્મમાં લીન કરનારો છે. ચિત્તની બધી વૃત્તિ અહીં લય પામે છે. વેણુનાદ એ પહેલાનો નાદ છે પરંતુ એ સાંભળવા માટે યોગી આતુર હોય છે.

આ નાદથી યોગીમાં નવું જીવન પ્રગટે છે. એ એની મસ્તીમાં રમે છે. સાંસારિક સુખ-દુઃખોથી એ ધીરે ધીરે પર થતો જાય છે. એક પરમેશ્વર જ બધે વિલસી રહ્યો છે એનો અનુભવ કરતાં કરતાં અને પોતાની અંદર રહેલા પરમેશ્વરનું પણ દર્શન કરતાં કરતાં એ અહંકારને ઓગાળીને પરમાનંદમાં ડૂબેલો રહે છે.

ભજનઃ ૪૮

(રાગઃભીમપલાસ; તાલઃકહેરવા)

આ કળિજુગમાં સહુ ઠૌર નઠોર થયા જન પાખંડે પૂરા;
ત્યજી ધર્મ અધર્મ વિષે રમમાણ થયા જન દુષ્કર્મે શૂરા. ...ટેક.

સાખીઃ પુત્ર પિતાને નવ ગણે, ગણે ન સ્ત્રી ભરથાર;
વિધવા શીલ ત્યજી ભમે, થયો લુપ્ત આચાર.
બદલાયું બીજ રહી ન પતીજ, કરે સહુ મનગમતા ચાળા. ...આ. ૧.

સાખીઃ બ્રાહ્મણ લાડુભટ થયા, ક્ષત્રિય જૂઠાબોલ;
વૈશ્યો લોભી ધનહરા, થયા શૂદ્ર શિરજોર.
અવમાને શાસ્ત્ર, ગણે ન વેદ, પુરાણ કહે સહુ ગોટાળા. ...આ. ૨.

સાખીઃ દેવો ડુંગરમાં ગયા, ગયા લપાઈ સંત;
ઢોંગી ધર્મગુરુ થયા, થયા નીચ મહંત;
મર્યાદા નામ જણાય નહિ, સ્વચ્છંદતણી બોલંબાલા! ...આ. ૩.

સાખીઃ નીતિ નવાણમાં ગઇ, વધી અનીતિ ઘોર;
કોયલ તો મૂંગી રહી, કરે કાગડા શોર.
રાખણ હારો **રંગ** હવે અવધૂત, ન એ વિણ નિસ્તારા. ...આ. ૪.

અર્થ

આ કળિયુગમાં જ્યાં-ત્યાં બધા માણસો પાખંડ કરવામાં-દંભ કરવામાં શૂરા થઇ ગયા. ધર્મને છોડીને અધર્મ આચરવામાં રમમાણ થયા અને બધા માણસો દુષ્કર્મ-કરવામાં શૂરા થઇ ગયા. ...ટેક.

સાખીઃ પુત્ર પિતાનું કહ્યું માનતો નથી અને સ્ત્રી પતિને ગણતી નથી. વિધવા સ્ત્રી ચારિત્ર્યની પરવા છોડીને બધે રખડે છે. સદાચાર લુપ્ત થઇ ગયો.

સંસ્કારનું બીજ બદલાઇ ગયું. આબરુ રહી નહીં. (વિશ્વાસ રહ્યો નહીં.) બધા પોતાના મનને ગમે તેવા ચાળા કરવા લાગ્યા છે. ...૧.

સાખીઃ બ્રાહ્મણ લાડુ ખાવામાં પડ્યા. ક્ષત્રિયો જૂઠું બોલતાં થઇ ગયા. વાણિયા લોભી બનીને ધન હરનારા થઇ ગયા અને શૂદ્રો માથાભારે થઇ ગયા.

શાસ્ત્રને અવગણવા માંડ્યા. વેદને માન આપવાનું બંધ કર્યું અને પુરાણોને બધા ગોટાળા કહેતા થઇ ગયા. ...૨.

સાખીઃ દેવો ડુંગરમાં જતા રહ્યા. સંતો સંતાઇ ગયા. ઢોંગીઓ ધર્મગુરુ બની બેઠા અને નીચ માણસો મહંત બની ગયા. મર્યાદાનો લોપ થઇ ગયો અને બધે સ્વચ્છંદપણાની બોલબાલા થઇ ગઇ. ...૩.

સાખીઃ નીતિ જળાશયમાં તણાઇ ગઇ અને ઘોર અનીતિ વધી પડી. કોયલ મૂંગી બની ગઇ અને કાગડા ઘોંઘાટ કરવા લાગ્યા.

આવી પરિસ્થિતિમાં **રંગ** રાખનાર (ધ્યેય સાચવનાર) એક હવે અવધૂત જ રહ્યો છે. એના વિના ઉગારનાર બીજું કોઇ જણાતું નથી. ...૪.

વિવરણ

શ્રીગુરુલીલામૃતમાં પૂ.શ્રીએ કલિયુગનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. એ દોહરાની સાથે સાથે આ ભજન વાંચતા આપણને આ ભજન સરળતાથી સમજાઇ જશે. પૂ.શ્રી કલિયુગનું વર્ણન કરતાં લખે છેઃ

સ્વભાવ મારો એ વિધે! થાતાં મારું રાજ,
લિંગજિહ્વારત સહુ થાશે જન નિર્લાજ.
પરસ્ત્રી પરધન જે હરે, તે જ ભાઈ મુજ જાણ;
પ્રપંચ દંભ માત્સર્યયુત, સખા તે જ મુજ માન.

માનવીય મૂલ્યોની અવગણના અને રાક્ષસીવૃત્તિનો વિકાસ એ જ કળિયુગ છે. પાંડુરંગ શાસ્ત્રી કહે છે કે દાનવનો સીધો સાદો અર્થ છે કે ધર્મના નિયમનું સદંતર ઉલ્લંઘન. મોડા સૂવું અને મોડા ઊઠવું, મોડી રાત્રે ગમે તે ખાવું, વાસી ખાવું એ બધા રાક્ષસીવૃત્તિના ઉદાહરણો છે.

જૂઠું બોલવું, પ્રેમ અને કરુણાનો અભાવ, દંભનો પ્રભાવ, દુષ્કર્મોનું પ્રેમપૂર્વક આચરણ વગેરે કળિયુગના લક્ષણો છે.

પોતાના વર્ણાશ્રમના સહજ ધર્મો ભૂલી જવા, પોતાની ફરજનું સત્ત્વ ભૂલી એના બાહ્યાચારને વળગી રહેવું અને સનાતન ધર્મની સદંતર અવગણના કરવી એ કળિયુગ છે.

જ્યારે મોટાભાગના માણસો આવી પ્રવૃત્તિ કરતા હોય ત્યારે સાચું કરનારા, ધર્મને સાચી રીતે જાળવનારા અપવાદમાં આવી જાય. "Bad money will drive out good money"- સિદ્ધાંતના ન્યાયે સજ્જનો શાંત થઈ જશે અને દુર્જનોની બોલબાલા થશે. કોયલના મીઠા ટહૂકા બંધ થઈ જશે અને કાગડાના કર્કશ અવાજોથી વાતાવરણ ભરાઈ જશે.

સજ્જનોની નિષ્ક્રિયતા એ સમાજને લાગેલો શાપ છે. હિરણ્યકશ્યપને મારવા માટેનો નૃસિંહ અવતાર એ આવા નિર્માલ્ય સમાજમાંથી વિરોધની મશાલ

લઈને ઊભો થતો સિંહ જેવો માણસ સૂચવે છે. ગુનો કરવો એ પાપ છે તો બીજાને ગુનો કરવાનું મુક્ત વાતાવરણ ઊભુ થવા દેવું એ મહાપાપ છે.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી કળિયુગની પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. સ્ત્રીષુ દુષ્ટાષુ વાર્ષ્ણેય જાયતે વર્ણસંકરઃ । એવી અર્જુનની શ્રીભગવાન પ્રત્યેની ઉક્તિમાં પણ સંસ્કૃતિ જાળવવામાં સ્ત્રીનું મહત્ત્વ સૂચવે છે. જ્યારે સ્ત્રીઓ બગડે છે ત્યારે જ સંસ્કૃતિનો નાશ શક્ય બને છે. નદી કિનારે સંસ્કૃતિ વિકસી એટલે નદીને લોકમાતા કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રી પતિનું કહેલું ન માને, વિધવા સ્ત્રી ચારિત્ર્યહીન થાય ત્યારે સમાજનું પતન નિશ્ચિત બને છે.

અનસૂયા, શાંડિલી અને મદાલસા દ્વારા સંસ્કૃતિ સંવર્ધનનાં થયેલાં કામો સૂચવે છે કે સ્ત્રીઓને બગડવા નહિ દેવાય.

તેજસ્વીતા એ બ્રાહ્મણનો સહજ ગુણ છે, શૂરવીરતા એ ક્ષત્રિયનો સહજ ગુણ છે. ગો-બ્રાહ્મણ-ધર્મના પ્રતિપાળ તરીકે જીવવામાં જ ક્ષત્રિયની શોભા છે. વૈશ્યે સમાજની જરૂતરિયાત સંતોષીને કમાવવાનું છે. શૂદ્રએ સમાજની સેવા કરવાની છે. શૂદ્ર એ સમાજના પગ છે-ચરણ છે. પરંતુ કળિજુગમાં આ બધા પોતપોતાના ધર્મ ભૂલી જશે. બ્રાહ્મણ એ પુરોહિત છે. પુરોહિતનો અર્થ જ એ છે કે યજમાનનું હિત જે પોતાના હિત કરતાં પણ આગળ (પુરઃ) રાખે છે તે. આ તેજસ્વીતા છે.

જ્યારે કળિજુગ જોર પકડે ત્યારે શું થાય?

સજ્જનો પોતાનું સંભાળીને બેસી જાય. સમાજનું નેતૃત્વ છોડી દે. દેવો ડુંગરમાં જતા રહે કે સંતો લપાઈ જાય એટલે નિષ્ક્રિય થઈ જાય પરિણામે દુષ્ટો સક્રિય થઈ જાય. ઢોંગી ધર્મગુરુ બને અને નીચ અધમ વ્યક્તિ મહંત બની જાય.

સમાજની કરુણાજનક પરિસ્થિતિ સર્જાઈ જાય. સાચું કરનારા સાચું કહેવાની હિંમત નહિ દર્શાવે. દ્રૌપદીના વસ્ત્રાહરણ વખતે સમગ્ર સભા શાંત હતી ત્યારે વિકર્ણએ વિરોધ કર્યો હતો. રાવણની સભામાં રાવણની લાત ખાઈને પણ વિભીષણે રાવણને સાચો ધર્મ સમજાવ્યો હતો. વિદુરે દુર્યોધનને સાચી નીતિની

વાત કરી હતી. આવા **વિ**કર્ણ, **વિ**ભિષણ અને **વિ**દુરની સંખ્યા વધે ત્યારે **વિ**જય નિશ્ચિત બને છે અને કળિયુગનો પાશ ઢીલો પડે છે.

પૂ.શ્રીએ માનવતાના મૂલ્યોને પ્રસ્થાપિત કરીને અને પોતાના પરિવારજનોમાં એ મૂલ્યો જળવાય એનો આગ્રહ રાખીને કળિયુગને હટાવવાનો આધ્યાત્મિક પ્રયાસ કર્યો છે. આપણે પણ એ પંથે ચાલીએ એવો આ ભજનનો સાર છે.

❁

ભજનઃ ૪૯

(રાગઃભૈરવી; તાલઃકહેરવા)

જપી લે હરિનું નામ રસાળ, સ્મરી લે સુંદર રૂપ વિશાળ,
જેથી નડે ન આ કલિકાળ. .....ટેક.

શ્રીરામ જય રામ જય જય રામ! (૨)
ગોપીવલ્લભ મેઘશ્યામ (૨)
એની લીલા અપરંપાર, ગાતાં કદિ ન આવે પાર,
સુણતાં થાશે બેડો પાર. .....જપી લે. ૧.

એક ધનુર્ધારી કહેવાયો! (૨)
બીજો મોરલીધર મન ભાયો! (૨)
નાચે એ જ નચાવનહાર, મોહ્યાં સ્ત્રી મર્કટ ને બાળ,
જગ-વૃંદાવનનો ગોવાળ. .....જપી લે. ૨.

એકે રાવણને સંહાર્યો! (૨)
બીજે કંસ અઘાસુર માર્યો (૨)
એ છે એક જ તારણહાર, દુર્વૃત્તિ-દાનવ-સંહાર,
જેનો સઘળે જયજયકાર. ...જપી લે. ૩.

એકે બોર અજીઠાં ખાધાં! (૨)
બીજાએ માખણ મહી પીધાં (૨)
તાર્યાં આહિર ભિલ્લ ચમાર, પાપી દીન પતિત ગમાર;
એ વિણ કો બીજો રખવાળ! .....જપી લે. ૪.

નામ હજારો નામી એક! (૨)
રૂપ કરોડો રૂપી એક! (૨)
સઘળે એહજ **રંગ** નિહાળ, બીજો ઝઘડો વ્યર્થ અસાર,
અંધાને રવિનો શો ખ્યાલ? .....જપી લે. ૫.

અર્થ

તું હરિનું રસભર્યું નામ જપી લે, એનું સુંદર વિશાળ રૂપ સ્મરી લે જેથી તને આ કલિયુગ નડે નહીં-પરેશાન કરે નહિ. ...ટેક.

શ્રીરામ જય રામ જય જય રામ! ગોપી વલ્લભ મેઘશ્યામ!

સદા વિજયી રામ અને ગોપીઓને વ્હાલા અને મેઘ સમાન શ્યામ એવા કૃષ્ણ તે બંનેની લીલા અપરંપાર છે. એ લીલા ગાતાં એનો કદિ પણ અંત આવતો નથી પરંતુ એ લીલા સાંભળતાં તારી નૈયા પાર ઉતરી જશે. ...૧.

એક ધનુષ્યધારી કહેવાયા જ્યારે બીજો મોરલી-વાંસળી ધારણ કરનાર મનને ખૂબ પસંદ પડ્યો. નચાવનાર પણ એ જ છે અને નાચનાર પણ એ જ છે. સ્ત્રી, વાનર અને બાળકો બધાં મોહ પામ્યા છે. એ (બંને) જગતરૂપી વૃંદાવનના ગોપાલ છે. ...૨.

એકે રાવણનો સંહાર કર્યો જ્યારે બીજાએ કંસ તથા અઘાસુરને માર્યા. એ એક જ તારણહાર છે અને એ ખરાબવૃત્તિરૂપી રાક્ષસનો સંહાર કરનાર છે. એનો બધે જ જય જયકાર છે. ...૩.

એકે એંઠાં બોર ખાધાં જ્યારે બીજાએ માખણ અને દહીં ખાધાં. એમણે આહીર, ભિલ્લ, ચમાર, પાપી, દીન, પતિત અને ગમારને તાર્યા. એના વિના બીજો કોણ રખવાળ છે? ...૪.

એનાં હજારો નામો છે પણ એ નામી એક જ છે. એનાં કરોડો રૂપ છે પણ એ રૂપ ધારણ કરનાર તો એક જ છે. બધે એ જ **રંગ**-પરમાત્માનાં દર્શન કર. બીજો ઝઘડો નકામો છે અને સાર વગરનો છે. આંધળાને સૂર્યનો શું ખ્યાલ હોય? ...૫.

વિવરણ

આ ભજનમાં મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામ અને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ગાન દ્વારા એની પાછળ રહેલા સૂક્ષ્મ તત્ત્વનું દર્શન કરાવ્યું છે, એને સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ બંને ભગવાનના નામનું સ્મરણ કરવાનો, જપ કરવાનો વિચાર રજૂ કરતાં કરતાં પૂ.શ્રીએ હરિનામસ્મરણનો મહિમા પણ દર્શાવ્યો છે.

ભજન નં. ૪૮માં જે કળિયુગની ચર્ચા કરી એ કળિયુગમાંથી છૂટવાનો ઉપાય આ ભજનમાં બતાવ્યો છે. હરિનું નામ 'રસાળ' છે એવું અનુભવી સંતો કહે છે. આવું રસભર્યું-રસાળ આપણને લાગે તો કેવું સરસ? ભગવાનના સુંદર અને વિશાળરૂપનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ભગવાનનું પ્રેમપૂર્વક લીધેલું નામ કળિયુગના દૂષણોમાંથી બચાવે છે. નામનો મહિમા સમજાવતું પૂ.શ્રીનું ભજન 'નામસુધારસ જે જન ચાખે' એ સમજવા જેવું છે.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી શ્રીરામ અને શ્રીકૃષ્ણની સ્થૂળ લીલાનું વર્ણન કરી એમાં રહેલો સૂક્ષ્મબોધ આપણી સમક્ષ રજૂ કર્યો છે. પૂ.શ્રીની આ જ વિશેષતા છે. સ્થૂળ લીલામાં જ અટકી જઈએ તો ભક્તિમાં વેવલાપણું આવી જાય. પરંતુ જો એનો સૂક્ષ્મબોધ સમજીએ અને એ પ્રમાણે જીવીએ તો કળિકાલ આપણને નડે નહિ.

ભગવાન શ્રીરામે ધનુષ્ય બાણ હાથમાં રાખ્યા જ્યારે ભગવાન કૃષ્ણે મોરલી હાથમાં રાખી. આ મોરલી દ્વારા લોકોના મન મોહી લીધાં તેથી મનમોહન કહેવાયો. પરંતુ આ સમગ્ર જગતમાં જે કાંઈ છે તે આ પરમ પરમેશ્વરથી જ વ્યાપ્ત છે એમ પૂ.શ્રી કહે છે. આ વિશ્વમાં 'નાચનાર'-સંસારી-ઈશ્વર જ છે અને બધાને નચાવનાર-

ભગવાન-પણ ઈશ્વર જ છે. એણે માણસ, પશુ, પંખી બધા પર પોતાનું કામણ અજમાવ્યું છે. આ જગત એ વૃંદાવન જ છે અને ભગવાન કૃષ્ણ એનો રખેવાળ છે-પ્રતિપાળ છે.

ભગવાન રામે વાંદરાની શક્તિનો સદુપયોગ કરી રાવણનો વધ કર્યો. ઘરમાં અને સમાજમાં વડીલે-નેતાએ આવી શક્તિ કેળવી દાનવોનો-કળિયુગના દૂષણોનો નાશ કરવાનો છે.

ભગવાન શ્રીરામે રાવણને માર્યો, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અઘાસુરને માર્યો એ તો સ્થૂળ લીલા છે. એની પાછળ સૂક્ષ્મબોધ શું છે? દુર્વૃત્તિરૂપી દાનવનો નાશ એ જ છે સાચા રાક્ષસનો નાશ. બધે જયજયકાર ઇચ્છનારે એની વૃત્તિને સાત્ત્વિક બનાવવાની છે. પરાર્થે જીવીને, બધાનું કલ્યાણ ઇચ્છીને જે વ્યક્તિ જીવે છે તેનો જ યશ સમાજ ગાય છે. એકલા બાપજીએ નારેશ્વરમાં તપશ્ચર્યા કરીને, પોતાના સુખોની આહુતિ આપીને બધાને સુખી કર્યા એટલે તો આજે બધા એને ભગવાન તરીકે, દત્તાવતાર તરીકે પૂજે છે. આજે બધે એમનો જયજયકાર થાય છે. શ્રીરામે ભીલડીનાં-શબરીનાં-એઠાં બોર ખાધાં, શ્રીકૃષ્ણે ભરવાડણનાં માખણ અને મહી પીધાં પરંતુ આ લીલા દ્વારા પાપી, દીન, પતિત, ગમાર એવા લોકોની સાથે રહીને, એ બધાને પોતાનાં ગણીને એમણે ઉદ્ધાર કર્યો.

પૂ.શ્રી ગંગા માછણના ઘરે ગયા અને પોતાનો જન્મદિવસ ઉજવ્યો. બાજીના ઘરે ભર ઉનાળામાં ગયા અને એને ત્યાં રહ્યા એ બધી વાતો પણ નીચલા સ્તરના લોકોને પોતાનાં કરવાની, એમનાં મન જીતવાની લીલા જ છે.

ભગવાન એક જ છે પણ એનાં નામ હજાર છે. પરમતત્ત્વ એક જ છે પણ એનાં રૂપ અનેક છે. આ વિવિધતામાં એકતાનું દર્શન કરવાની દૃષ્ટિ આપણે કેળવવાની છે. જે લોકો આ રીતનું દર્શન કરી શકતા નથી એ લોકો જ ઝઘડા કરતા હોય છે. ખાંડના રમકડાં બનાવ્યાં હોય તો ખાંડના હાથી, ઘોડા કે ઊંટના આકાર અને નામ જુદા છે પણ બધામાં ખાંડ જ રહેલી છે એ સમજ આવવી જોઈએ.

પૂ.શ્રી સંકુચિત વિચારધારાના અને એમાંથી થતાં ઝઘડાના વિરોધી છે. જેમ જન્મથી આંધળા હોય એને સૂર્ય વિશે સાચો ખ્યાલ હોતો નથી તેમ આ સંસારમાં બધે એક જ પરમતત્ત્વને નહિ જોતાં લોકો પણ નકામો ઝઘડો કરે છે એવું પૂ.શ્રી કહે છે.

ભગવાનની લીલાનું સાચું ગાન તો જ્ઞાન જન્માવે, દૃષ્ટિ વિશાળ બનાવે, નિર્મળ બનાવે અને બધા સાથે હળીમળીને જીવવાનું શીખવાડે.

❀

ભજનઃ ૫૦

(રાગઃસારંગ; તાલઃકહેરવા)

આવો હરિજન હેતે રામને સંભારો!
રામને સંભારો, હેતે હરિને સંભારો! ...ટેક.

વિષયમાં નથી મઝા, અંતે યમ કરે સજા;
જાશો મરી સાજાતાજા! રામને સંભારો!! ...આવો. ૧.

દુનિયાનો ખેલ કાચો, ક્ષણભંગુર નહીં સાચો;
રાચો હરિપદે નાચો! રામને સંભારો!! ...આવો. ૨.

મનના સંકલ્પો રોકી, મારું તારું કોરે મૂકી;
વૃત્તિ સ્વરૂપે રાખી, રામને સંભારો!! ...આવો. ૩.

ભાવે ભજો ભવભંગા, એક અનેકે **રંગા**;
છોડી દુરિજન-સંગા, રામને સંભારો!! ...આવો. ૪.

❀

ભાતૃભાવ કરતાં આત્મભાવથી કરેલી સેવા શ્રેષ્ઠ છે.

અર્થ

હે હરિના જન! તમે આવો અને પ્રેમથી રામને યાદ કરો. તમે રામને યાદ કરો, તમે હેતથી હરિને યાદ કરો. ...ટેક.

દુનિયાના વિષયોમાં સાચો આનંદ નથી. (એ વિષયો ભોગવનારને) અંતે યમ સજા કરે છે. તમે સાજા અને તાજા એવા મરી જશો માટે રામને સંભારી લો. ...૧.

આ દુનિયાની રમત ખોટી છે. એ ક્ષણભંગુર છે અને સાચી નથી. તમે હરિના પદમાં રાચો અને નાચો. તમે રામને યાદ કરી લો. ...૨.

મનના સંકલ્પોને રોકીને, મારું-તારું કોરું મૂકીને અને વૃત્તિને સ્વસ્વરૂપમાં રાખીને રામને ભજી લો-યાદ કરી લો. ...૩.

આ સંસારનો નાશ કરનાર અનેકમાં એ એક જ રહેલા પરમાત્મા (હરિ)ને ભાવપૂર્વક ભજી લો. દુર્જનનો સંગ છોડીને તમે રામને યાદ કરી લો. ...૪.

વિવરણ

આ ભજન પૂ.શ્રીએ રાજપીપળામાં રચ્યું. રાજપીપળાના રાજકુમારો પૂ.શ્રીના દર્શને આવ્યા. દર્શનની ભાવના કરતા સંતની પરીક્ષાની ભાવના વધારે. પૂ.શ્રીને પ્રશ્નો પૂછવા હતા. પૂ.શ્રીએ કહ્યુંઃ "પૂછો, તમારે જે પૂછવું હોય તે." એમણે બે-ત્રણ પ્રશ્નો પૂછયા ત્યારે પૂ.શ્રીએ કહ્યું કે તમે તો સ્વતંત્ર રીતે પ્રશ્નો પણ પૂછી શક્તા નથી. આ પ્રશ્નો તો સત્યાર્થ પ્રકાશમાં આપેલા છે. પૂ.શ્રીએ પ્રશ્નોનું સમાધાન કર્યું. રાજકુમારો ગયા. આ પ્રસંગના સંદર્ભમાં આ ભજન રચાયું.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી આપણને નામસ્મરણ કરવાનું કહે છે. ભક્તોને હરિજન શબ્દથી સંબોધે છે. આ હરિના જનને પૂ.શ્રી હેતથી-પ્રેમથી ભગવાનનું સ્મરણ કરવાનું કહે છે.

પૂ.શ્રી દત્તના ઉપાસક હોવા છતાં અહીં તેઓશ્રી 'રામ'ને અને પછી 'હરિ'ને સંભારવાનું કહે છે. એની પાછળ પૂ.શ્રીનો ચોક્કસ હેતુ છે.

વસિષ્ઠ મુનિએ દશરથના ચાર પુત્રો પૈકી કૌશલ્યાપુત્રનું નામ પાડતાં કહ્યુંઃ

જો આનંદસિંધુ સુખરાસી સીકર તેં ત્રૈલોક સુખાસી ॥
સો સુખ ધામ રામ અસ નામા અખિલ લોક દાયક બિશ્રામા ॥

આ જે આનંદના સાગર તથા સુખના ભંડાર છે, જે (આનંદ સમુદ્ર)ના એક કણથી ત્રણે લોક સુખી થાય છે તે (સૌથી મોટા પુત્ર)નું નામ રામ છે. તે સુખના ધામ અને સર્વ લોકોને વિશ્રાંતિ આપનાર છે. (બાલકાંડ દો. ૨૨૨ પછીની ચોપાઇ નં. ૫-૬)

આ રામ શબ્દ પરથી જ આરામ, વિરામ, વિશ્રામ શબ્દો આવ્યા. ભગવાન રામનું સ્મરણ કરો અને જીવનને આરામભર્યું-સુખભર્યું બનાવો.

રામને સંભારો હેતે હરિને સંભારો. હરિ એટલે દુઃખને હરી લેનાર. પૂ. દયાનંદજીએ આ સંદર્ભમાં એક સરસ અને માર્મિક વાત કરી હતી.

"હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે"

હું આ મંત્રની ધૂન સાંભળીને પહેલાં વિચારતો હતો કે આ ધૂનનો અર્થ શું? હરે એ હરિ (વિષ્ણુ)ની સંબોધન વિભક્તિ છે.

હે રામ! હે રામ! અને હે કૃષ્ણ! હે કૃષ્ણ! એમ બોલીને ભગવાનને બોલાવીએ પણ એમણે કરવાનું શું? શું કામ બોલાવીએ છીએ તે તો કાંઇ કહેવાયું નથી. પણ એકવાર હું ટ્રેઇનમાં પ્રવાસે જતો હતો. એક સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહી. એક હાથમાં ચાની કીટલી અને બીજા હાથમાં કપ રકાબી ખખડાવતો 'ચા'વાળો 'ચાય, ચાય' બોલતો નીકળ્યો. એક મુસાફરે બૂમ પાડીઃ 'એ ચાયવાળા'. 'ચા'વાળો આવ્યો. રકાબીમાં કપ મૂકી કપમાં ચા રેડી. મુસાફરે ચા પીધી અને પૈસા ચૂકવી દીધા. સ્વામીજીએ પેલા 'ચા'વાળાને પૂછ્યું કે આ ભાઇએ તો એકલું 'એચ ચાયવાલા' કહીને બૂમ પાડી હતી. ચા આપ એવું ક્યાં કહ્યું હતું? આમ છતાં તેં ચા કેમ આપી? ચાયવાળો બોલ્યોઃ 'ચા'વાળાને લોકો શું કામ બોલાવે? 'ચા'વાળાનું કામ શું? ચા આપવાનું. તો આપણે હરિને બોલાવીએ તો હરિનું કામ શું? દુઃખ હરવાનું. પછી પાછું હરિને કહેવું પડે કે મારું દુઃખ હરી લે!

આમ પૂ.શ્રીએ મનને આનંદ આપનાર રામને અને આપણા દુઃખડાં હરી લેનાર હરિને સંભારવાનું કહ્યું છે.

આ ભજનમાં બે બે લીટીની ચાર ટૂંક છે. એનો ક્રમ સમજવા જેવો છે. પહેલી ટૂંક કરતાં બીજી ટૂંકમાં ઊંચી વાત છે અને બીજી કરતાં ત્રીજી ટૂંકમાં વધુ ઊંચી વાત છે.

પહેલી ટૂંકમાં જાશો મરી સાજાતાજા દ્વારા મોતની બીક બતાવી છે. વિષયમાં મઝા નથી એ વાત તો પૂ.શ્રીએ શ્રીગુરુલીલામૃતમાં વારે વારે કહી છે. વિષય એટલે શું? વિષય એટલે જ્ઞાનેન્દ્રિયને ઉત્તેજિત કરે તે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ વિષયો છે. એમાંથી અજ્ઞાનીને પડતી મઝા એ સાચી મઝા નથી, એ આનંદનો આભાસ છે. આ આભાસી આનંદ પણ ક્ષણિક છે અને વિષય વસ્તુ પર આધારિત છે એટલે પરતંત્ર છે અને તેથી એ સાચો આનંદ નથી અને એનું અંતિમ પરિણામ સજારૂપ હોય છે. પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

> થાય સફળ તોએ કદિ, વિષય દુઃખનું મૂળ
> ક્ષણભંગુર, પરતંત્ર એ, કરે વિરસ વ્યાકુળ. (અ. ૯ દો. ૩૫)

આમ વિષય પાછળ દોડતા સંસારીને ચેતવતાં પૂ.શ્રી મોતની યાદ અપાવે છે. 'સાજાતાજા મરી જશો'માં તો કારમી બીક છે.

બીજી ટૂંકમાં પૂ.શ્રી બીકને બદલે સમજણ આપે છે. સાનમાં સમજે તો એનો અમલ થવાની શક્યતા વધુ રહે. બીકના માર્યા કરેલા કામમાં બહુ ભલીવાર નથી હોતો. પૂ.શ્રી શું ન કરવું જોઈએ એની સાથે શું કરવું જોઈએ તેનું માર્ગદર્શન પણ આપે છે.

આ દુનિયાનો ખેલ-આ જીવન-ક્ષણભંગુર છે અને સાચો નથી. સાચું શું? સાચું હરિનું નામ. એટલે પૂ.શ્રી કહે છે કે હરિના ચરણમાં-હરિનામસ્મરણમાં રાચો અને નાચો. આ આનંદ સાચો છે અને કાયમી છે, કલ્યાણ કરનારો છે.

ત્રીજી ટૂંકમાં નામસ્મરણ કરવાની સાચી રીત દર્શાવતા પૂ.શ્રી કહે છે કે ધીરે ધીરે મનના સંકલ્પો ઓછા કરો. સંકલ્પને રોકો. મારું અને તારું એ દ્વન્દ્વમાંથી છૂટો

સેવા અને ત્યાગથી મોટો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

અને અંતર્મુખ બની વૃત્તિને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર કરો અને ભગવાનનું સ્મરણ કરો.

પૂ.શ્રીના સાહિત્યનો અભ્યાસ વૃત્તિના સંદર્ભમાં કરીએ તો આ પદ સમજાય. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં બોડાણાના આખ્યાનમાં ખૂબ કુશળતાપૂર્વક આ વાત સમજાવી છે. હું ઘરડો થયો એટલે પ્રભુ! તમે ડાકોર ચાલો એવી વાત અન્ય કથાકારોએ કરી છે પણ પૂ.શ્રીએ એવી વાત નથી કરી. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

અરપી તુલસી ભાવથી કૃષ્ણપદે તત્કાળ,
કરી દંડવત્ જ્યાં કરે વૃત્તિ સ્થિર નિર્ધાર;

મૂર્તિ તિહાં પાષાણની કૃષ્ણચંદ્રની તેહ,
વદે પ્રત્યક્ષઃ ભક્ત હે! સદ્ભક્તિથી એહ-

થયો તુષ્ટ હું તાહરી, આવું તારી સાથ,
ચાલ ડાકોરમાં સુખે રહીએ બે સંગાત.

(અ.૧૩૦ દો.૨૦-૨૨)

વૃત્તિ સ્થિર થાય એટલે ભગવાન સામેથી બોલે.

પૂ.શ્રીએ ભજનની વ્યાખ્યા આપતાં કહ્યું છે કેઃ

સ્મરણં સ્વસ્વરૂપસ્ય હ્યખણ્ડૈકાત્મના તુ યત્ ।
તદેકં ભજનં પ્રોક્તં જન્મમૃત્યુજરાપહમ્ ॥

અખંડ એક ચિત્તથી સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન કરવું એને જ (જ્ઞાનીઓએ) ભજન કહ્યું છે અને એ જ એક જન્મ, મૃત્યુ અને જરાનો નાશ કરનાર છે.

"મૂળ પુરુષ વૃત્તિથી ના ચળે તો સામાના સંકલ્પો ફળે" એ વાત પણ વૃત્તિની સ્થિરતાનું મહત્ત્વ સૂચવે છે. પૂ.શ્રીની સામે બેઠેલાના સંકલ્પો ફળતાં તેનું કારણ પૂ.શ્રી સ્વસ્વરૂપમાં વૃત્તિને સ્થિર રાખી નિજાનંદમાં મસ્ત રહેતા તે હતું. સાચા સંતો બોલ્યા વગર શું શું કરી શકે તેનો સંસારીને શું ખ્યાલ આવે?

છેલ્લી ટૂંકમાં પૂ.શ્રી કહે છે કે જન્મમરણનો ફેરો ટાળનાર ભગવાનનું ભાવથી ભજન કરો. આખો સંસાર-સમગ્ર વિશ્વ-ભાવ પ્રધાન છે. ભગવાન ભાવનો ભૂખ્યો છે. સંતો પણ તમારી સાચી ભાવના જોઈને રાજી થાય છે.

આવું ભજન કરતાં કરતાં અનેકમાં એ એક જ પરમાત્મા રહેલો છે એવી સમજ કેળવો. હરિનામનું ઔષધ લેનારે ચરી પાળવાની છે અને તે છે દુરિજનના સંગનો ત્યાગ. જેમ નાકમાં વિષ્ઠાનું પૂમડું ઘાલીને અત્તરની દુકાનમાં જનારને અત્તરની સુગંધ આવતી નથી તેમ દુરિજનનો સંગ રાખીને, દૂષણોને સેવીને ફક્ત મોંઢેથી ભગવાનનું નામ લેવાથી કોઈ લાભ થતો નથી. કહેવાયું છે કેઃ

દુરિજનકી કૃપા બુરી ભલો સજ્જનકો ત્રાસ ।
જબ સૂરજ ગરમી કરે તબ બરસનકી આસ ॥

સૂરજનો અસહ્ય તાપ એ વરસાદની એંધાણી આપે છે.

સજ્જનથી સુખ ઉપજે દુરિજનથી દુઃખ થાય,
માંકડના સહેવાસથી માર ખાટલો ખાય.

ટૂંકમાં દુરિજનનો સંગ ત્યજી, સંકલ્પો રોકી અને વૃત્તિને સ્વસ્વરૂપમાં રાખીને ભજન કરવાનું પૂ.શ્રી આપણને કહે છે.

ભજનઃ ૫૧

(રાગઃભૈરવી; તાલઃકહેરવા)

તું હું તું હું કોયલડી પોકાર! હરિ હરિ રટના રે!!
તત્ત્વમસિ તંબૂરો બજાવ! હરિ હરિ રટના રે!! ...ટેક.

તન કેરી વાડીમાં મન કેરો આંબો! (૨)
સૂરતાની ડાળ સોહાય!! ...હરિ હરિ. ૧.

વસંત જોબનિયું ચાલ્યું જો વેગે! (૨)
ઘડપણની ધજા દેખાય!! ...હરિ હરિ. ૨.

તારે તે રંગે કાનુડો ભાળું! (૨)
મીઠી મીઠી મોરલી સુણાવ!! ...હરિ હરિ. ૩.

પવનને ઘોડલે ચઢી ચઢી દોડું! (૨)
આભ બનાવું સખી કાન!! ...હરિ હરિ. ૪.

શ્વાસા કોયલનો ગેબી તે ટહુકો! (૨)
સુણતાં ન **રંગ** ઝલાય!! ...હરિ હરિ. ૫.

અર્થ

હે કોયલડી! તું 'તું-હું' 'તું-હું' એવો પોકાર કર અને હરિ-હરિ એવું રટણ કર. તું 'તત્ત્વમસિ-તે તું છે'-નો તંબૂરો વગાડ અને હરિ હરિની રટણા લગાવ. ...ટેક.

આ શરીરરૂપી આંબાવાડીમાં મનરૂપી આંબો છે અને એની સૂરતારૂપી ડાળ ઉપર આ કોયલડી શોભે છે. ...૧.

યુવાનીરૂપી વસંતઋતુ ઝડપથી ચાલી જાય છે અને ઘડપણની ધજા-(માથે સફેદવાળ) દેખાય છે. ...૨.

હે કોયલડી! હું તારા રંગમાં કૃષ્ણનાં દર્શન કરું છું. તું મીઠી મીઠી મોરલી સંભળાવ. ...૩.

શરીરમાં રહેલા પવનરૂપી ઘોડા ઉપર ચઢી ચઢીને પ્રાણાયામ કરી હું દોડું છું અને હે સખી! હું આકાશને મારા કાન બનાવું છું. (જેથી એ ગેબી અવાજ સંભળાય.) ...૪.

શ્વાસોશ્વાસરૂપી કોયલનો ટહૂકો રહસ્યમય છે. એ સાંભળનાર સંસારના વિષયોમાં લપટાતો નથી. ...૫.

વિવરણ

આ ભજનમાં પૂ. બાપજી કોયલના રૂપક દ્વારા શ્વાસની પ્રક્રિયા ઉપર વિજય મેળવવાનું મહત્ત્વ અને એની પદ્ધતિ શીખવે છે.

પૂ.શ્રી ભજનની શરૂઆત "તું હું તું હું કોયલડી પોકાર"થી કરે છે પણ એ કોયલ કોણ છે એ છેલ્લે જણાવે છે. પૂ. બાપજી અંતમાં ગાય છે કેઃ "શ્વાસા કોયલનો ગેબી તે ટહુકો".

પૂ. શિવાનંદ સ્વામી "મનઃ તેનું રહસ્ય અને નિયંત્રણ" નામના પુસ્તકમાં મન, પ્રાણ અને કુંડલિની નામના પ્રકરણમાં લખે છે કેઃ મન અને પ્રાણ આ બે વિશ્વનાં મુખ્ય તત્ત્વો છે. જયાં જયાં પ્રાણ છે ત્યાં ત્યાં મન પણ છે જ. નાક દ્વારા બહાર નીકળતો ઉચ્છવાસ જે પ્રાણની બાહ્ય ક્રિયા કરે છે તેમાં યે મન સંમિશ્રિત થયેલું જ હોય છે. પ્રાણ એ મનનો બાહ્યકોષ છે. પ્રાણ સ્થૂળ છે, મન સૂક્ષ્મ છે.

પ્રાણાયામનું મહત્ત્વ સમજાવતાં પૂ. સ્વામીજી જણાવે છે કેઃ પ્રાણાયામ, જપ, વિચાર અને ભક્તિ દ્વારા રજસ અને તમસને દૂર કરી સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ કરવી જોઇએ. સત્ત્વગુણ ઉપર રજોગુણ અને તમોગુણે જે પડદા પાડી દીધા હોય છે તે પ્રાણાયામ દૂર કરે છે. તે નાડીશુદ્ધિ કરે છે. તે મનને દઢ અને સ્થિર કરે છે. જેવી રીતે સોનાનો કચરો પિગાળવાથી દૂર થઇ જાય છે તેવી જ રીતે મનનો કચરો પણ પ્રાણાયામથી દૂર થાય છે.

હઠયોગી પ્રાણાયામ દ્વારા શ્વાસને નિયંત્રણ કરીને મનની ધારણા કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. પ્રાણ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી મન ઉપર આપોઆપ કાબુ આવી જાય છે અને પ્રાણાયામ દ્વારા શ્વાસોચ્છવાસ પર વિજય મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે. પ્રાણાયામ અથવા શ્વાસ ઉપરનું નિયંત્રણ મનની ઝડપને સિમિત કરીને વિચારનું ક્ષેત્ર ઘટાડી નાંખે છે અને રજસ તથા તમસના રૂપમાં રહેલી મનની અશુદ્ધિઓને દૂર કરે છે.

પૂ. બાપજી આ ભજનમાં કોયલડીને પહેલાં તું-હું તું હું પોકારવાનું કહે છે અને પછીની લીટીમાં “તત્ત્વમસિ”નો તંબૂરો બજાવવાનું કહે છે.

નામસ્મરણ સહિત શ્વાસ ઉપરનું નિયંત્રણ કરવામાં શરૂઆતમાં “તું-હું”નું દ્વૈત હોય છે પરંતુ લક્ષ્ય તો તત્ત્વમસિ- તે તું છે નું જ હોય છે. આપણે શ્વાસ લઈએ છીએ ત્યારે ‘સો’ એવો અવાજ સંભળાય છે અને શ્વાસ બહાર કાઢીએ છીએ ત્યારે ‘હં’ એવો અવાજ આવે છે. આમ હરેક શ્વાસોચ્છવાસ દ્વારા ‘સોહં’ની ઉપાસના થાય છે, સોહંનો જાપ થાય છે. આને જ સોહંનો અજપાજપ કહે છે.

આ શ્વાસરૂપી કોયલડી દ્વારા લક્ષ્યસિદ્ધિમાં આગળ વધવાનું કહે છે. પૂ.શ્રી પહેલા એ સમજાવે છે કે કોયલ ક્યાં બોલે?

કોયલ ક્યાં બોલે? આંબાવાડીમાં અનેક આંબા હોય. એવા અનેક આંબા પૈકીના કોઈ એક આંબાની કોઈ એક ડાળી ઉપર બેસીને કોયલડી ‘ટૂહુ ટૂહુ’ (તું-હું) પોકારતી હોય છે. આ કોયલડી એકદમ દેખાતી નથી પણ તેનો ટહુકો તો દૂર દૂરથી સંભળાય છે. આ વાતને સમજાવતાં પૂ.શ્રી લખે છે કે આપણું શરીર એ આંબાવાડિયું છે. એ આંબાવાડીમાં મનરૂપી આંબો છે. અને આ આંબાની સૂરતાની ડાળે કોયલ (શ્વાસોચ્છવાસ) બેઠેલી છે અને ટહુકો કરે છે. આ ટહુકો ‘ગેબી’ છે એટલે સરળતાથી બધાને સંભળાતો નથી એને યૌગિક પ્રક્રિયા દ્વારા સાંભળવાનો છે.

કોયલ ક્યારે બોલે? પૂ.શ્રી બીજી વાત એ કરે છે કે કોયલ કઈ ઋતુમાં બોલે? કોયલ વસંત ઋતુમાં બોલે. વસંત ઋતુમાં નવપલ્લવિત ઝાડ-પાનના

સુંદર વાતાવરણમાં કોયલ બોલે. જુવાની એ માનવીની વસંત ઋતુ છે એટલે કે જુવાનીમાં- વસંત ઋતુમાં- બધી ઇંદ્રિયો સ્વસ્થ હોય ત્યારે આ લક્ષ્યસિદ્ધિના પ્રયત્નો કરવાના છે.

એક પ્રભાતિયામાં પૂ.શ્રી ગાય છે કેઃ

સાંગ છે દેહ સ્વસ્થાક્ષ નર જ્યાં સુધી,
પુણ્યપંથે પળી ટાળ તેડું. ...ભાવથી ભજન કર.

યુવાનીમાં પ્રાણાયામ દ્વારા શ્વાસોચ્છવાસ ઉપર નિયંત્રણ કરીને મન ઉપર કાબુ પામવાનો આ સરળ માર્ગ છે.

કાળી કોયલને જોતાં કાળા રંગના- શ્યામ સુંદર ભગવાન કૃષ્ણ યાદ આવી જાય અને એમને એવી વિનંતી થઇ જાય કે "મીઠી મીઠી મોરલી સુણાવ". શ્વાસોચ્છવાસની પ્રક્રિયામાં 'સો' અને 'હં'નો જે અવાજ છે તે સોહંનો વેણુનાદ છે. સોહંની ઉપાસના એ શ્રેષ્ઠ ઉપાસના છે.

'તપસી! છોડ દિયા સંસાર' ભજનમાં પૂ.શ્રી ગાય છે કેઃ

રંગ દિવાના ફિર ફિર ગાઇ, સોહં સોહં વેણુ બજાઇ,
વૃત્તિ ગોપિકા વ્રજ નચવાઇ! ...તપસી.

બીજા ભજનમાં પૂ.શ્રી ગાય છેઃ

આજે સૂણી ચમનમેં મોહન, તિહારી બંસી,
મીઠી, અનેરી, મોંઘી, મોહન તિહારી બંસી.
'કોઽહં' વદે છે કાક, 'સોઽહં' કથે છે હંસ,
તું-હું-તું-હું પુકારી, કોયલ રહી છે ધીરી.

"તું-હું-તું-હું"ના દ્વૈતમાંથી 'સોહં' અથવા 'અહં બ્રહ્માસ્મિના' અદ્વૈતભાવને પામવાનો છે એવી સમજ રેવાગીતમાં પણ આપી છે.

પહેલી ટૂંકમાંઃ "ત્વમહમહંત્વં ત્વમહમહંત્વં"ની વાત કર્યા પછી છેલ્લી ટૂંકમાં બ્રહ્માહંત્વં બ્રહ્મૈવેદં જલશીકરવદભિન્નમિતિ એ અદ્વૈતભાવની વાત કરી છે.

પ્રારબ્ધ તો પુરુષાર્થની પાછળ પાછળ ચાલે છે.

દ્વૈતભાવમાંથી અદ્વૈતભાવ સિદ્ધ કરવામાં સોહંની ઉપાસનાનું મહત્ત્વ જણાવતાં પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ

માયાકા તો કીયા બિછૌના, સોહં ચદર છાઇ,
શ્વાસકાસ દબા કર સીધા, નૈનાં દ્વૈત મીંચાઇ.
...અબ તો લહર મરનકી..

શ્વાસોચ્છવાસ ઉપર કાબુ મેળવ્યા પછી શ્વાસ-કોયલનો ગેબી ટહુકો સાંભળવા માટે જુવાનીમાં યૌગિક ક્રિયા થઇ શકે એ પૂ.શ્રીની શિખામણને ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ.

ભજનઃ ૫૨

(રાગઃમિશ્ર પહાડી; તાલઃકહેરવા)

સંતો વેરાગી! ખાઓ અવધૂતી ખીચડી. ...ટેક.

નિરગુણ ચોખા ને સિરગુણ દાળ જી,
માંહે અદ્વૈત ઘૃત રેડી. ...સંતો વેરાગી. ૧.

કરમનો ચૂલો ને ભગતીની લકડી,
માંહે જ્ઞાન અગન પ્રજવાળી. ...સંતો વેરાગી. ૨.

બુદ્ધિનું પાત્ર ને વિરાગની પોતી;
માંહે પ્રેમ વિશુદ્ધ જળ મેલી. ...સંતો વેરાગી. ૩.

સત્ત્વનું જીરું ને રજસની હળદી,
તમસ-નિમકે લાગે મીઠી. ...સંતો વેરાગી. ૪.

શાસ્ત્રોનું દહીં ને દ્વૈતનો પાપડ,
અનુભવ-અથાણે ખૂબ કીધી! ...સંતો વેરાગી. ૫.

તૃપ્તિનો ઓડકાર ઉન્મની નિદ્રા,
અહં-બ્રહ્મ-સમણે વૃત્તિ ઘેરી!! ...સંતો વેરાગી. ૬.

સંતો પધાર્યા ને હરિજન આવ્યા,
અવધૂતી મિજલસ **રંગ** ઊડી!! ...સંતો વેરાગી. ૭.

અર્થ

હે વૈરાગી સંતો! અવધૂતી ખીચડી ખાવ. ...ટેક.

નિર્ગુણરૂપી ચોખા અને સગુણરૂપી દાળની ખીચડીમાં અદ્વૈતનું ઘી રેડીને ખીચડી ખાઓ. ...૧.

કર્મના ચૂલામાં ભક્તિનાં લાકડાં મૂકી એમાં જ્ઞાનનો અગ્નિ પ્રજવાળીને (ખીચડી પકવો). ...૨.

બુદ્ધિના વાસણને વૈરાગ્યનો કંટેવાળો કરી પછી એમાં વિશુદ્ધ પ્રેમનું જળ મૂકી (ખીચડી બનાવો). ...૩.

ખીચડીમાં સત્ત્વગુણરૂપી જીરુ અને રજોગુણરૂપી હળદી નાંખી તમોગુણરૂપી સહેજ મીઠું નાંખો જેથી ખીચડી સ્વાદિષ્ટ લાગે. ...૪.

શાસ્ત્રોની જાણકારીનું દહીં અને દ્વૈતનો પાપડ લો. અનુભવરૂપી અથાણાથી એની મઝા વધારી દો. ...૫.

આત્મતૃપ્તિનો ઓડકાર આવે પછી ઉન્મની નિદ્રા માણો. હું-બ્રહ્મ છું એવા સ્વપ્નરૂપ ઘેરી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ...૬.

સંતો પધાર્યા અને હરિભક્તો પણ આવ્યા. અવધૂતી મિજલસનો **રંગ** જામી ગયો. ...૭.

વિવરણ

આ ભજનમાં પૂ.શ્રીએ ખીચડીના રૂપક દ્વારા આત્મસાક્ષાત્કારની પ્રક્રિયાનું સરસ વર્ણન કર્યું છે. આપણને જલદી સમજણ પડી જાય એ હેતુથી પૂ.શ્રીએ આ ખીચડીનું રૂપક યોજ્યું છે.

આ ખીચડી એ અવધૂતી ખીચડી છે અને એ ખાવા માટે વૈરાગી સંતોને બોલાવવામાં આવ્યા છે.

ભાગ્યહીનકો નહીં મીલે બડી વસ્તુકો ભોગ ।
દ્રાક્ષ પકે તબ કાગકે કંઠમેં નીકલે રોગ ॥

અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વગર વસ્તુ મળતી નથી અને મળે તો વ્યક્તિ એને માણી શક્તી નથી.

અવધૂત કક્ષાએ બેઠેલી વ્યક્તિએ ખીચડી બનાવી છે અને વૈરાગી સંતોને આમંત્રણ છે. ખીચડીમાં દાળ, ચોખા વગેરેને ભેગા કરવામાં આવે છે. અનેકત્વમાંથી એકત્વ તરફ જવાનું સરસ દૃષ્ટાંત છે.

પૂ. પાંડુરંગ આથવલે જણાવે છે કે ભારતીય જમણ પદ્ધતિ અને પશ્ચિમી જમણ પદ્ધતિમાં પરદેશી જમણ પદ્ધતિ વિભિન્નત્વ(Disintegrated)ને પોષનારી, ખેર વિખેર પદ્ધતિ છે. એક વસ્તુ ખાતા હો ત્યારે એના પછી શું આવશે એનો જમનારને ખ્યાલ નથી. વારાફરતી જેમ જેમ વસ્તુ આવે (course) તેમ તેમ ખાતા જવાનું હોય છે. ભારતમાં બધી વસ્તુ પીરસાઈ જાય પછી જમવાનું હોય છે. એટલે જમવામાં શું શું છે એનો જમનારને પૂરો ખ્યાલ હોય છે પરિણામે એ એની રુચિ પ્રમાણે વસ્તુને ન્યાય આપે છે. આ integrated પદ્ધતિ છે.

ખીચડી શાની બને? ખીચડી ચોખાની અને દાળની બને. તુવરની દાળ હોય કે મગની દાળ હોય પણ દાળ તો હોય જ. અવધૂતી ખીચડીમાં તો મગની જ દાળ હોય. મગ અને મગની દાળના ફાયદા તો વૈદ્યો અને ડૉક્ટરો પણ સ્વીકારે છે.

ટાઈફોઈડનો દર્દી સાજો થવા માંડે કે અઠવાડિયાના ઉપવાસના પારણાં હોય ત્યારે મગનું પાણી જ આપવામાં આવે છે. મગની દાળ પચવામાં હલકી પણ બળ આપનારી છે.

ચોખા અને દાળ એ નિર્ગુણ બ્રહ્મ અને સગુણ બ્રહ્મ- અદ્વૈત અને દ્વૈતનાં પ્રતીક છે. મગના એક દાણામાંથી એના બે દળ પાડીએ એટલે દાળ બને. એકમાંથી બે થાય તે દાળ. અને ચોખો અખંડ રહે છે, અદ્વિતીય રહે છે. એની દાળ પડતી નથી. ચોખાની આ વિશિષ્ટતાને કારણે પૂજામાં એનું સ્થાન છે.

નિર્ગુણ બ્રહ્મરૂપી ચોખા અને સગુણ બ્રહ્મરૂપી દાળને ભેગા કરવાના છે- એનું એકત્વ કરવાનું છે- એમાં એકવાક્યતા લાવવાની છે. આ ખીચડી લુખી ન લાગે એટલા માટે એમાં ઘી રેડવાનું છે. દાળ-ચોખાને એકરસ કરવામાં ઘી મહત્ત્વનું કામ કરે છે. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ પરમાત્માનું પરોક્ષ જ્ઞાન- પરોક્ષ અનુભવ પૂરતો નથી, એ લુખો છે. જ્યારે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય ત્યારે જ શંકારહિત થવાય છે અને દૃઢ જ્ઞાન થાય છે-દૃઢ જ્ઞાન થવાનું સરળ બને છે. શિવ-જીવમાં, નિર્ગુણ-સગુણમાં- ચોખા દાળમાં ઘી દ્વારા અદ્વૈતસિદ્ધિ લાવવાની છે.

આગળ ચાલતાં પૂ. બાપજી ખીચડી તૈયાર કરવા માટેનાં જરૂરી સાધનોને સમજાવે છે. ચૂલો, ચૂલામાં લાકડી-લાકડાં અને લાકડામાં અગ્નિ મૂકવાનો હોય છે. નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરવાથી ચિત્તશુદ્ધિ થાય છે. આ ચૂલો છે. ઈશ્વરની પાસે (ઉપ) બેસવાની (આસન) વાતમાં ઈશ્વર પ્રત્યેની પરાનુરક્તિ એ જ ભક્તિ છે. “ભક્તિ હરિ પ્રેમ અજોડ, હો પંથી” એવું પૂ. બાપજી એક ભજનમાં લખે છે અને એમાં લખે છે કેઃ

હરિ વિણ દિલને બીજું ન ભાવે,
હરિગમ સઘળી દોડ. ...હો પંથી.

લાકડામાં અગ્નિ રહેલો તો છે જ પણ બહારના અગ્નિથી એને કાર્યાન્વિત કરવાનો છે. ઉપાસના એ લાકડી છે તો એમાં જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ મૂકવાનો છે. આમ

કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન ત્રણેની મદદથી ખીચડી તૈયાર કરવાની છે. ક્રિયાન્વિત નહિ થયેલું જ્ઞાન પણ ભારરૂપ-બોજારૂપ છે.

જ્ઞાનં ભારઃ ક્રિયાં વિના । એવું યાજ્ઞવલ્કયે આ સંદર્ભમાં જ કહ્યું છે. આ જ વાતને પૂ. બાપજી ભજનમાં આ રીતે વણી લે છે.

રાગ દ્વેષ ન છૂટે તબહૂ જ્ઞાન પેટ ગુજારો હૈ ।

ખીચડી બનાવવા માટે પાત્ર-વાસણ જોઈએ અને એમાં પાણી-જળ મૂકવું પડે. અત્યારે ગેસના જમાનામાં લાકડાના ચૂલાથી વાસણો કાળાં પડી જાય અને રાંધેલું ચોંટી જાય એનો ઘણાને ખ્યાલ નહિ આવે. જૂના સમયમાં વાસણના બહારના તળિયે માટી લગાડી, રાખ ભભરાવી કંટેવાળો કરતાં. વાસણનું રક્ષણ કરવા આવો કંટેવાળો-(પોતી) કરવામાં આવતો.

બ્રહ્માનુભવ માટે વિરાગ-વૈરાગ્યનો કંટેવાળો કરેલું બુદ્ધિનું પાત્ર લેવું પડે અને તેમાં વિશુદ્ધ પ્રેમજળ મૂકવું પડે. વૈરાગ્ય વિના બ્રહ્માનુભવ શક્ય જ નથી.

શ્રીગુરુલીલામૃતના પ્રથમ દોહરામાં ભગવાન ગણપતિ પાસે એટલે જ સન્મતિની માગણી કરી છે. પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં બુદ્ધિનું મહત્ત્વ સમજાવતાં લખે છેઃ

મેલા દર્પણમાં દિસે મુખ પણ મેલું જાણ,
હોય ચિરાડો દર્પણે, મુખે ચિરાડો માન.
કરે સ્વચ્છ જો ચાટલું, દિસે સ્વચ્છ મુખ જેમ,
ધોતાં મેલ બુદ્ધિ તણો, સ્વાત્મદર્શન એમ.
આગંતુક મળ દર્પણે તેમ બુદ્ધિ પર માન,
ધોતાં યોગાદિક થકી સમ્યક્ દર્શન જાણ. (અ.૧૯ દો.૪૫-૪૭)

બધા પ્રત્યે- સર્જનહારના હરેક સર્જન પ્રત્યે નિર્મળ, અહંકારરહિત પ્રેમના વિશુદ્ધ જળમાં જ ખીચડી તૈયાર થઈ શકે. કઠણ દાળ અને ચોખાને આ વિશુદ્ધ જળ જ નરમાશ આપે છે- નરમ બનાવે છે. "પ્રેમ આપો તો પ્રેમ મળશે. કદાચ નહિ મળે

તો પણ પ્રેમ આપ્યાનો સંતોષ તો થશે જ" એવી પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીની વાણી હૃદયમાં ઉતારવા જેવી છે.

ખીચડી બનાવવા મસાલાની જરૂર પડે. સત્ત્વ, રજસ અને તમસ્ ત્રણે ગુણો પાસેથી જરૂરી કામ લેવાનું છે. જીરું, હળદર અને નમક-મીઠું એ સત્ત્વ, રજસ અને તમસ છે. મીઠું એ તમસ છે તો એનો એકદમ ઓછો ઉપયોગ કરવાનો પરંતુ એ તમસ હોવા છતાં એને જ સબરસ કહેવામાં આવ્યું છે. તમસ નિમકે લાગે મીઠી એમ પૂ.શ્રી કહે છે. પરંતુ એનો છૂટા હાથે ઉપયોગ કરો તો? તો ખીચડી મોંમાં જ ન જાય.

ખીચડીના ત્રણ પ્રેમી-ચાર. દહીં, પાપડ અને અથાણું. હિંદીમાં કહેવત છે કેઃ

ખીચડી તેરે તીન ચાર,
દહીં, પાપડ, આચાર.

સત્ શાસ્ત્રોનું જરૂર પૂરતું વાંચન જરૂરી છે. એ વાંચન કર્યા પછી એ મૂકી દેવાનું છે. વાંચવાનો શોખ જાગે એ જુદી વાત અને આત્મસાક્ષાત્કાર માટે શાસ્ત્રોનું જરૂરી વાંચન, શ્રવણ એ જુદી વાત. આમ શાસ્ત્રોના શ્રવણને દહીંની ઉપમા આપી છે. દહીં ખાટું હોય તો નુકસાન કરે તેમ શાસ્ત્રોના વધુ પડતા વાંચનથી પણ બુદ્ધિ તર્કયુક્ત થઇ શ્રદ્ધાને ઘટાડે છે. આખા પાપડને તોડવો પડે અને તોડ્યા પછી-દ્વૈત કર્યા પછી-એને ચાવવાથી મીઠો લાગે છે. શ્રવણ અને મનનના પ્રયત્નથી દ્વૈતમાંથી અદ્વૈત તરફ જવાનું છે.

પેટ ભરીને જમીએ એટલે તૃપ્તિનો ઓડકાર આવે. "અનુભવ તૃપ્તિનો ઉદ્ગાર, સૂણી હસે તે ખાશે માર"માં ઉદ્ગાર એટલે ઓડકાર એવો અર્થ પણ છે. ઓડકાર આવે એટલે ભોજન બંધ. એ રીતે બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ થતાં બીજું કાંઇ જોવા-જાણવાની ઇચ્છા રહેતી નથી. પેટ ભરીને જમીએ એટલે ઊંઘ આવે-આંખો ઘેરાવા માંડે. ઉન્મની એટલે મનની ઉપર-મનાતીત. "મન મરે માયા મરે" આ ઉન્મની જ ઈશ્વર સાક્ષાત્કારમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે.

અધ્યાય ૮ના હાલરડામાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

ઉન્મની નિદ્રા સાધી,
પામે એ રંગ પ્રસાદી.
સહુ ટળે ઉપાધિ-વ્યાધિ,

ત્રિભુવનમાં ના તેને કશીયે ખામી, રાખે તું સ્વાત્મારામી! ...ઝૂલો ઝૂલો રે.

આવી ખીચડી તૈયાર કર્યા પછી-બ્રહ્માનુભવ કર્યા પછી સંતો અને હરિજનોને આમંત્રણ આપીને અવધૂતી-મિજલસનો રંગ ઉડાડવાનો. પછી લોકસંગ્રહવૃત્તિથી પ્રાણીમાત્રના સુખને માટે જીવવાનું.

ભજનઃ ૫૩

(રાગઃ ખમાજ; તાલઃ દાદરા)

ગાજે અતિશે ઘેરો, અંતરનાદ અનેરો;
સુણે કો નાથચેરો, દાસાનુદાસ તેરો. ... ટેક.

કરતાલ કૈંક બાજે, પડઘમ ઢોલ ગાજે;
બિનતાર બીન બાજે, ગંધર્વરાજ લાજે. ...ગાજે. ૧.

થંભાવે સૂર્ય રથને, લહરિ અનિલ ગતને;
કલ્લોલ અબ્ધિસ્વનને તારા નિજાત્મરવને. ...ગાજે. ૨.

હાઉ હૂહૂ શમે જ્યાં, સા રે ગ મ ગમે ના;
નાદે કો ચિત્ત ઠરે ના, શ્રોતવ્ય શેષ રે ના. ...ગાજે. ૩.

દિવાનું મન આ નાચે, શૂન્યે સમાઇ રાચે;
પારે જે **રંગ** પ્રકાશે, મનવાક્ બેઉ નાસે! ...ગાજે. ૪.

અર્થ

અનેરો એવો અંતરનાદ અતિશય ઘેરા અવાજે ગાજે છે. સમર્થ ગુરુનો કોઇ ચેલો જે તારો દાસાનુદાસ હોય તે જ એ સાંભળે છે. ...ટેક.

ત્યાં અનેક કરતાલ વાગે છે, પડઘમ અને ઢોલ ગાજે છે. તાર વગરની વિણા વાગે છે અને એ સાંભળીને ગંધર્વોનો રાજા શરમ અનુભવે છે. ...૧.

(એ સાંભળવા) સૂર્ય એના રથને થંભાવે છે, પવનની લહર એની ગતિને રોકે છે. એનો કલ્લોલ સાગરના અવાજને (આવવા દેતો નથી) અને પોતાના આત્માના અવાજને રોકે છે. (અર્થાત્ એ અંતરનાદ સર્વથી પર છે.) ...૨.

ત્યાં સામવેદનું અને ગાંધર્વનું ગાન શાંત થઇ જાય છે. સારેગમનું સંગીત ગમતું નથી. કોઇ પણ નાદમાં ચિત્ત ઠરતું નથી અને સાંભળવા યોગ્ય કશું બચતું નથી. ...૩.

દિવાનું થયેલું આ મન નાચી ઊઠે છે. શૂન્યમાં સમાઇ જઇને આનંદ અનુભવે છે અને સહસ્રારમાં પ્રકાશ (**રંગ**) જ્યારે થાય છે ત્યારે મન અને વાણી બંને શાંત થઇ જાય છે- નાસી જાય છે. ...૪.

વિવરણ

આ ભજનમાં યોગાભ્યાસમાં પ્રગતિ કરતા યોગીપુરુષની સ્થિતિનું વર્ણન છે. અવધૂતી આનંદનાં કેટલાયે ભજનોમાં યોગ સાથે સંકળાયેલી પરિસ્થિતિનું વર્ણન આવે છે.

આપણા શરીરમાં ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા એવી ત્રણ મુખ્ય નાડી છે. વામ નાડી ઇડાને ચંદ્રનાડી પણ કહે છે અને દક્ષિણ નાડી પિંગલાને સૂર્યનાડી પણ કહે છે. આ બંનેની વચ્ચમાં સુષુમ્ણા નાડી આવેલી છે. આ સુષુમ્ણા નાડી બ્રહ્મરંધ્ર (સહસ્રાર)માં જાય છે. એના મૂળમાં સાડા ત્રણ હાથની કુંડલિની સુષુપ્ત અવસ્થામાં હોય છે અને તે પ્રાણને સુષુમ્ણા નાડીમાં ચઢવા દેતી નથી. એટલા માટે સૌ પ્રથમ કુંડલિની જાગ્રત કરવાની રહે છે.

પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતના ૧૮મા અધ્યાયમાં આ આખી પ્રક્રિયા સમજાવે છે. પ્રાણાયામના અભ્યાસથી કુંડલિની જાગ્રત થાય છે અને પ્રાણ સુષુમ્ણા નાડીમાં ઉપર ચઢવા માંડે છે. ઉત્તમ પ્રાણાયામથી બ્રહ્મરંધ્રમાં પ્રાણ સ્થિર થાય છે, શરીર નિશ્ચેષ્ટ થાય છે અને ત્યારે યોગી મેઘનાદ સમી ગર્જના સાંભળે છે. 'ગાજે અતિશે ઘેરો' દ્વારા આ નાદનું સૂચન છે.

ઉત્તમ પ્રાણાયામથી, બ્રહ્મરંધ્રમાં તેમ,
ઠરે પ્રાણ સત્વર જઈ, શ્વાસોચ્છવાસ એમ-
થાય બંધ, નિશ્ચેષ્ટ એ થાય સર્વ શરીર,
મેઘનાદ સમ ગર્જના સૂણે યોગી ધીર.

(શ્રીગુ.લી. અ.૧૮ દો.૭૯-૮૦)

કુંડલિની જાગ્રત થતાં નાડીઓ શુદ્ધ થાય છે. પૂ. બાપજી તો યોગીન્દ્રવર્ય હતા. એમણે તો જે અનુભવ્યું તે લખ્યું.

યોગની સમગ્ર પ્રક્રિયા અટપટી છે અને એમાં ભૂલ થાય તો એના માઠાં પરિણામો ભોગવવાં પડે છે. એટલે સમર્થ અને અનુભવી ગુરુના માર્ગદર્શન હેઠળ આ અભ્યાસ કરવાનો છે. આ અર્થમાં પૂ.શ્રી લખે છે કે "સૂણે કો નાથ ચેરો, દાસાનુદાસ તેરો." શ્રીગુરુલીલામૃતના પાંત્રીસમા અધ્યાયમાં આની પૂ.શ્રીએ ચર્ચા કરી છે.

આ અંતરનાદ-અનહદ નાદ-અનાહત નાદ દશવિધ - પ્રકારના છે. હંસોપનિષદમાં એ દશનાદ આ રીતે વર્ણવ્યા છેઃ-

ચિણીત પ્રથમઃ ચિંચિણીતિઃ દ્વિતીયા ઘંટાનાદસ્તૃતીયઃ
શંખનાદશ્ચતુર્થઃ પંચમમ્ તંત્રી નાદઃ ષષ્ટસ્તલનાદઃ।
સપ્તમો વેણુનાદઃ અષ્ટમો મૃદંગનાદઃ નવમો ભેરીનાદઃ
દશમો મેઘનાદઃ નવમં પરિત્યજ્ય દશમમેવાભ્યસેત્॥

પ્રથમ તમરાની બોલી જેવો (ચિણી જેવો), બીજો પક્ષીના અવાજ જેવો (ચિંચિણી જેવો), ત્રીજો ઘંટનાદ જેવો, ચોથો શંખનાદ જેવો, પાંચમો વીણા-ધ્વનિ

જેવો, છઠ્ઠો કરતાલના જેવો, સાતમો વેણુનાદ (બંસી નાદ) જેવો, આઠમો મૃદંગનાદ જેવો, નવમો ભેરીના અવાજ જેવો અને દશમો મેઘગર્જના જેવો.

શરૂઆતનાં નવ પ્રકારના નાદનો પરિત્યાગ કરીને દશમા મેઘનાદમાં વૃત્તિઓનો લય કરીને અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

આ અનાહદ નાદમાં કરતાલ, પડઘમ, વગેરેના નાદ સંભળાય છે. અને ગંધર્વનો રાજા પણ શરમાઈ ઊઠે એવો સરસ નાદ સંભળાય છે.

દશ પ્રકારના અનાહત નાદનો ઉલ્લેખ પૂ. બાપજીએ અવધૂતી આનંદના એક ભજનમાં કર્યો છે.

દેહમંદિરમાં દેવ બિરાજે અનહદ વાજાં વાગેજી,
નોબત ભેરી મૃદંગ તાસાં શંખ શરણાઈ ગાજેજી.

"આનંદ વાજા વાગે ગગનમાં" એ આરતીમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

આનંદવાજા વાગે ગગનમાં ઘણણણ ઘંટાભેરી. આ આખો વિષય અનુભૂતિનો છે. સાધકને અનુભવ થાય અને સમજાય તે જ સાચું. દશવિધનાદના સંદર્ભમાં પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ

પ્રગટે દશવિધ નાદ જે, ઠરે ચિત્ત જો ત્યાંય,
મરે અન્ય વૃત્તિ અને શીઘ્ર ઉન્મની થાય. (શ્રીગુ.લી. અ.૩૭ દો.૩૧)

અંતરમાં થતા નાદને અનાહત નાદ કેમ કહેવામાં આવે છે? સામાન્ય રીતે એક વસ્તુ પર બીજી વસ્તુ અથડાય ત્યારે જ અવાજ ઉત્પન્ન થાય. આ અથડાવવાની ક્રિયાને આહત કહેવામાં આવે છે. આ દશવિધનાદ અથડાયા વગરના અવાજો છે એટલે એને અન્ આહત-અનાહત નાદ કહે છે.

બીન-વિણાનો અવાજ પણ તાર વગર આવે છે. મેઘનાદમાં જો ચિત્ત ઠરે તો અન્ય વૃત્તિનો લય થાય અને ઉન્મની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય.

બ્રહ્મરંધ્રમાં-શૂન્યમાં મન સમાઈ જાય અને આનંદ અનુભવે ત્યારે મન અને

વાણી બેઉ કામ કરતાં બંધ થઇ જાય અને અગોચર-ઇંદ્રિયોને અગમ્ય એવા પ્રકાશનો અનુભવ થાય.

આમ યોગાભ્યાસમાં કુંડલિની જાગ્રત થયા પછી ષટ્ચક્રનાં ભેદન દરમ્યાન અને અંતે થતાં નાદો પૈકી મેઘનાદમાં જ ચિત્તને ઠેરવવાનું છે.

ભજનઃ ૫૪

(રાગઃ માંડ; તાલઃ કહેરવા)

ક્યા ખોજે અજ્ઞાના? અવધૂ! ક્યા ખોજે અજ્ઞાના? ...ટેક.

ઘોર અંધેરા ખોજનહારા દીપકજ્યોત જલાયા;
ખોજ ખોજ જુગ ચારિ ગંવાયા, મૂલ ન કોઉ પાયા! ...અવધૂ. ૧.

બાંધી હૈ જબ ગઠરી ગહરી, છૂટી લીરા ચારાં;
મોલી બોજ ઘણેરો સિરપે, છૂટી લકડી ચારાં. ...અવધૂ. ૨.

સસાસીંગકા નાવ બનાયા, મૃગતૃષ્ણાપૂર બહાયા;
વંધ્યાસૂત વેપાર ચલાયા, ગગનકુસુમ ફલ પાયા. ...અવધૂ. ૩.

જૂઠી માયા જૂઠી કાયા, જૂઠા સબ સંસારા;
એક નિરંજન સોઇ દુઃખભંજન, સબમેં ખેલનહારા! ...અવધૂ. ૪.

ઝંદાવેસ્તા કુરાન દેખા, ઢૂંઢા વેદ પુરાણા;
કરાર કલમા કામ ન આયા, ખાલી મગજ ખવાયા! ...અવધૂ. ૫.

રંગ કૃપા ગુરુ ગોતા માર્યા, અમુલખ મોતી પાયા;
અંદર બાહિર ચમક દિખાયા, ભાન આપ ભૂલાયા! ...અવધૂ. ૬.

અર્થ

અજ્ઞાનને શું શોધે છે? અવધૂત! અજ્ઞાનને શું શોધે છે? ઘોર અંધારામાં શોધનારે (સ્થૂળ) દીવાની જ્યોત પ્રગટાવી અને પછી ચારે યુગોમાં શોધ શોધ કર્યા જ કરી પણ એનું કોઈ મૂળ મળ્યું નહિ. ...ટેક-૧.

જ્યારે રહસ્યભરી ભારી બાંધી છે ત્યારે એના ચાર ચીંથરાં છૂટી ગયાં છે. માથા ઉપર ઘણો ભારે બોજ છે એમાંથી ચાર લાકડાં છૂટી ગયાં છે. ...૨.

સસલાના શીંગડાનું નાવ બનાવી એને મૃગજળના પૂરમાં વહેતું મૂક્યું. વંધ્યા સ્ત્રીના પુત્રે વેપાર માંડ્યો અને આકાશના કુસુમનું ફળ મેળવ્યું. (બધું જ અસંભવ.) .૩.

આ માયા જૂઠી છે, આ કાયા જૂઠી છે અને આ સઘળો સંસાર પણ જૂઠો-મિથ્યા છે. કેવળ બધામાં રમી રહેલ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ નિરંજન જ બધા દુઃખો ટાળનાર છે. ...૪.

પારસીઓનો મુખ્ય ધર્મગ્રંથ ઝંદાવેસ્તા જોયો, મુસલમાનોનું કુરાન પણ જોયું અને વેદ તથા પુરાણો પણ તપાસ્યાં. બાયબલ કે કુરાનની કલમા કશું કામ ન આવ્યું. ખોટી મગજની કઢી કરી. ...૫.

પરમેશ્વરની કૃપા થતાં ગુરુએ ડૂબકી મરાવી એટલે અમુલખ મોતી મળ્યાં. અંદર બહાર બધે જ એનો પ્રકાશ ભાળ્યો અને પોતાનું ભાન ભૂલાયું!. ...૬.

વિવરણ

શ્રુતિ કહે છેઃ સત્યમ્ જ્ઞાનમ્ અનન્તં બ્રહ્મ।

બ્રહ્મ સત્યસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ અને અનન્ત છે.

વળી શ્રુતિ એમ પણ કહે છે કેઃ યોऽયં વિજ્ઞાનમયઃ પ્રાણેષુ હૃધન્તજર્યોતિઃ। આત્મા ખરી રીતે ઇંદ્રિયવૃત્તિઓને પ્રેરણા આપનાર હૃદયમાં રહેલો અંતજર્યોતિ વિજ્ઞાનમય સ્વરૂપ છે. આમ આત્મા-પરબ્રહ્મ એ જ્ઞાન સ્વરૂપ અને જ્યોતિ સ્વરૂપ છે.

આત્મા પ્રકાશ સ્વરૂપ-જ્યોતિ સ્વરૂપ છે એ સંદર્ભમાં પૂ.શ્રી ભજનમાં લખે છેઃ

આતમ જાન લિયો મૂલહિ સે,
આયા અંધેરા કહીં સે...

પરબ્રહ્મ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. એ પરબ્રહ્મ-સત્ ઉપર જ નામ-રૂપનો પસારો એવું આ જગત છે જે મિથ્યા છે. આવા મિથ્યા જગતને શોધવા નીકળીએ તો એ જગત મળે ખરું? પરબ્રહ્મ પોતે જ જ્ઞાન સ્વરૂપ હોય તો પછી જગતમાં અજ્ઞાનને શોધવા નીકળીએ તો અજ્ઞાન મળે ખરું? પરબ્રહ્મ જ્યોતિ સ્વરૂપ હોય તો પછી અંધારું જોવા મળે ખરું?

દીવો લઈને અંધારું શોધવા નીકળેલા માણસના હાથમાં શું આવે? આ ભજનમાં પૂ. બાપજી કહે છે કે અજ્ઞાન કે અંધકાર કે અજ્ઞાનના કાર્યરૂપ દેખાતું જગત એ મિથ્યા છે. એ શોધવાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ જશે.

મૂળ અખંડિત એક તું, અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયરૂપ,
નામરૂપ નિમિત્તથી ભાસે નાનારૂપ.

(શ્રીગુ.લી. અ.૧ દો.૨૧)

અજ્ઞાનને શોધવા નીકળેલી વ્યક્તિ તો ભ્રાંતિને પોષે છે.

દીવો પ્રગટાવીને અંધારાને શોધવા નીકળેલા માણસે યુગોના યુગો વીતાવ્યા પણ તેને અંધારું દેખાયું નહિ એ રીતે આ જગતમાં પણ અજ્ઞાન મળશે નહિ. જગત જ ભ્રાંતિ છે, હકીકત નથી તો પછી જગતનું અજ્ઞાન તો મોટી ભ્રાંતિ છે.

છૂટા છૂટા લાકડાને ભેગા કરી એને દોરીથી કે ચિંથરાથી બાંધીએ એટલે એ લાકડાનો ભારો કહેવાય. છૂટા લાકડાને બદલે લાકડાના ભારામાં લાકડા ભેગા થવાથી એનું વજન પણ વધારે લાગે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ લાકડાનો ભારો એ મૂળ તો લાકડાં જ છે એ ભૂલવું ન જોઈએ. અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય એટલે કે સત્ ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ ઉપર નામ અને રૂપનો પસારો કરીએ ત્યારે આ ભ્રાંતિરૂપ જગત દેખાય.

સામાન્ય માનવીને તો જગત સાચું જ લાગે એ સ્વાભાવિક છે. ભગવાનની માયા દૈવી અને ગુણમયી છે. એને તરવી ખૂબ મુશ્કેલ છે. ગીતામાં ભગવાન કહે છેઃ

દૈવી હ્યેષાં ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા.

આવી દુસ્તર માયાને તરવાનું પામર સંસારીનું શું ગજું?

આ વાત ગળે ઉતરે એટલા માટે પૂ. બાપજી દૃષ્ટાંત આપે છે જેમાં નરી અવાસ્તવિક-ભ્રાંતિરૂપ-મિથ્યા વસ્તુને રજૂ કરે છે.

સસલાના શિંગડાનું નાવ બનાવ્યું અને એને મૃગજળના પૂરમાં વહેતું મૂક્યું. વંધ્યા સ્ત્રીના પુત્રે વેપાર માંડ્યો અને એમાં આકાશમાં થતા ફૂલનું ફળ મેળવ્યું.

સસલાને શીંગડું હોય ખરું? મૃગજળમાં રેલ આવે ખરી? વંધ્યા સ્ત્રીને પુત્ર હોય ખરો? આકાશમાં ફૂલ ઊગે ખરું? એટલે તરત પૂ. બાપજી કહે છેઃ "જૂઠી માયા, જૂઠી કાયા, જૂઠા સબ સંસારા."

આ બધામાં રમી રહેલો પરમાત્મા જ સાચો છે. પરંતુ આ જ્ઞાન અનુભવવાનું છે.

છેલ્લે પૂ.શ્રી કહે છે કે ગુરુકૃપા થાય ત્યારે સાધકને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય. આત્મકૃપા(પોતાના પ્રયત્નો)માં ગુરુકૃપા અને ઈશ્વરકૃપા ભળે ત્યારે પરમાત્મા પ્રાપ્તિનું અમુલખ મોતી મળે. પોતાને ભૂલીને અંદર-બહાર બધે ભગવાનને જોતો થાય પછી એને અજ્ઞાનરૂપ ભ્રાંતિરૂપ જગત દેખાતું બંધ થાય અને અજ્ઞાન શોધવાનો પ્રયત્ન નહિ કરે.

સાધના દ્વારા માણસે જાતે જ સમજવાનું છે, સુધરવાનું છે.

ભજનઃ ૫૫

(રાગઃકાલિંગડો; તાલઃકહેરવા)
(તું તો રામ સુમર- એ રાહ)

મન છોડ દે કપટ, હરિપદ ભજ રે. ...ટેક.

કલિમલતારક ભવભયહારક, શ્વાસ શ્વાસ મન એ હિ રટ રે! ...મન. ૧.

એબ પરાઈ ક્યોં દેખત હૈ? મૈલ ભર્યો નિજ ચિત્ત હરો રે! ...મન. ૨.

ઉપર તો બક હંસ બન્યો હૈ; ભીતર કામ હરામ ભરો રે! ...મન. ૩.

દો દિન કર લે ચમન દિવાલી; આખર હોલી **રંગ** જલે રે! ...મન. ૪.

અર્થ

હે મન! તું કપટ છોડી દે અને હરિનું નામ ભજી લે. ...ટેક.

કલિયુગના દોષ (મળ)માંથી તારનારું અને ભવભયને હરનારું એ નામ હે મન! હરેક શ્વાસે-પ્રતિશ્વાસે રટી લે. ...૧.

તું બીજાના દોષો શું કામ જુએ છે? તારા ચિત્તમાં જે મેલ ભર્યો છે તેને જ તું દૂર કરને! ...૨.

તું ઉપરથી તો બગલો (એવો) હંસ બન્યો છે પણ અંતરની અંદર તો નિષિદ્ધ (અઘટિત) કામવૃત્તિ ભરી છે. ...૩.

તું બે દિવસ મોજમઝાભરી દિવાળી કરી લે પછી છેવટે તો (દુઃખની) હોળી સળગવાની જ છે. ...૪.

વિવરણ

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી મનને કપટ છોડીને હરિનું નામસ્મરણ કરવાની શિખામણ આપે છે.

બોધમાલિકામાં પૂ. બાપજી લખે છે કેઃ

ઔષધં ભગવન્નામ વૈદ્યો કારુણિકો ગુરુઃ ।
સંસાર રોગનાશાય પથ્યં સાધુ સમાગમઃ ॥
ભવની ભાવટ ભાંગવા ઓસડ હરિનું નામ;
વૈદ્ય દયાળુ સદ્ગુરુ ચરી સુસંગ અકામ. (શ્લોકઃ ૪)

હરિનું નામસ્મરણ એ ઓસડ છે. આ ઓસડ આપનાર વૈદ છે સદ્ગુરુ. જન્મ-મરણનો રોગ લાગુ પડ્યો છે. એ રોગના નાશ માટે સદ્ગુરુ વૈદ્યે આપેલું હરિનામનું ઓસડ લેવાનું છે પરંતુ એ દવાની સાથે સાથે ચરી (પરેજી) પાળવાની છે અને તે પરેજી છેઃ સત્સંગ કરવો.

જો ચરી પાળ્યા વગર દવા-ઔષધ લેવામાં આવે તો રોગ તો મટે નહિ પણ દર્દીને વધુ નુકસાન થાય - Re-action આવે.

અંતઃકરણ જ્યારે ચિંતન કરે ત્યારે તેને "ચિત્ત" કહેવાય, સંકલ્પ-વિકલ્પ કરે ત્યારે "મન" કહેવાય, નિશ્ચય કરે ત્યારે "બુદ્ધિ" કહેવાય અને આ હું કરું છું એવી વૃત્તિ કરે ત્યારે તેને "અહંકાર" કહેવાય. આમ અંતઃકરણના વૃત્તિભેદે ચાર પ્રકાર પડે છે.

પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશના સત્ત્વગુણના સમૂહમાંથી અંતઃકરણ બને છે.

પૂ. સ્વામી શિવાનંદજી જણાવે છે કેઃ આત્મા અથવા બ્રહ્મ શું છે તે વિશે વિચારવા માટે **સાત્ત્વિક મન** જરૂરી છે. સ્થૂળ મન અથવા સ્વાર્થ અને કામનાઓથી ભરપૂર વ્યાવહારિક બુદ્ધિ આત્મવિચાર અને તત્ત્વચિંતન માટે તદ્દન અયોગ્ય છે. માટીમાં ખીલી બેસાડી શકાય; પથ્થરમાં નહિ. એટલે જ નિષ્કામ કર્મ, જપ, પ્રાણાયામ અને અન્ય આધ્યાત્મિક સાધના દ્વારા મનને વિશુદ્ધ કરવું જોઇએ.

કપટયુક્ત મન એ મેલો અરીસો છે. મેલા અરીસામાં સ્વચ્છ પ્રતિબિંબ જોવા મળતું નથી. આત્મદર્શન માટે શુદ્ધ મન એ પૂર્વશરત છે. શ્રુતિ કહે છેઃ **મનસૈવાનુદ્રષ્ટવ્યમ્** । બ્રહ્મ મન વડે જ દેખાય છે. અહીં મન એટલે શુદ્ધ મન એવો અર્થ લેવાનો છે.

મનની શુદ્ધિ એ યોગનું પ્રથમ પગથિયું છે. માનવીના જીવનમાં કર્તા-હર્તા મન જ છે. પૂ.શ્રી દત્તદશકમાં લખે છે કેઃ

મન બાંધે મન છોડવે, રચ્યું મને આ સર્વ.

વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે કેઃ મનઃ એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ ।

મન ધારે તો ભગવાનનાં દર્શન કરાવે અને ધારે તો ફજેતી કરાવે.
કહેવામાં આવે છે કેઃ

મનકી હારે હાર હૈ, મનકી જીતે જીત ।
મન મીલાવે રામ કો મનહી કરે ફજીત ॥

જ્યાં સુધી પાત્ર શુદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી એમાં કોઇ વસ્તુ મૂકાય નહિ. મન કપટ રહિત થાય પછી લીધેલું હરિનું નામ આપણને ભવસાગરમાંથી મુક્તિ અપાવે છે.

મંત્રજાપ મનને શુદ્ધ કરે છે. આ મંત્રજાપ ભાવ સહિત અને એનો અર્થ સમજીને થવો જોઇએ.

હરિના નામનું સ્મરણ કળિયુગના દોષોમાંથી તારનારું છે અને સંસારના ભયને હરનારું છે. નામસ્મરણ કરતાં કરતાં સ્મરણ કરનારનું સ્વરૂપ બદલાઇ જાય છે અને એ જેનું સ્મરણ કરતો હોય તેના જેવો-તદ્રૂપ બની જાય છે. કીટ-ભ્રમર ન્યાયે જેમ ભમરીના ચિંતનથી કીડો પોતે ભમરી બની જાય છે તેમ સતત હરિનું નામસ્મરણ કરનાર હરિ સ્વરૂપ થઇ જાય છે.

એક ભજનમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

હરિ હરિ ગાતાં રે, હરિજન હરિ થયા,
નિર્ગુણ ધ્યાતાં રે, ગુણાતીત પોતે થયા.

નામસ્મરણનો મહિમા ખૂબ છે. અર્ધજાગ્રત મન ઉપર એની ઘેરી અસર થાય છે. આવું નામસ્મરણ હરેક શ્વાસે-દરેક શ્વાસે થવું જોઇએ. એટલે શ્વાસે શ્વાસે

ભગવાનના નામનું સ્મરણ કરવાની મનને વિનંતી કરવામાં આવે છે.

મહારાષ્ટ્રના વિદ્વાન સંત શ્રીરામચંદ્ર કામતજીને તો પૂ.શ્રીએ જણાવ્યું હતું કે જીવતાં હોઈએ ત્યારે તો દરેક શ્વાસે નામસ્મરણ થવું જોઈએ પણ મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ શબ દ્વારા સ્મરણ થવું જોઈએ અને બાળી દીધા પછી એની રાખમાંથી પણ સ્મરણનો રણકો ઊઠવો જોઈએ અને પછી લખે છે કેઃ

"ચોખામેળાના હાડકાની માફક."

પછી પૂ.શ્રી મનને સમજાવે છે કે આપણે આપણી જ ચિંતા કરવાની. બીજાના દોષો જોવાને બદલે આપણા દોષો શોધી કાઢી એને દૂર કરવાના છે. ભગવાન અનહદ કૃપા કરે ત્યારે જ વ્યક્તિ પોતાના દોષો શોધવાનો અને તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે. સામાન્ય રીતે તો માનવીનું મન બીજાના જ દોષો જોતું હોય છે અને એની ટીકા ટીપ્પણી કરતું હોય છે. આવી પ્રવૃત્તિ એ પ્રવૃત્તિ કરનાર માટે જ નુકસાનકારક છે. પૂ.શ્રીએ એટલે જ અમર આદેશમાં કહ્યું છે કેઃ

જુઓ તો **પોતાના** દોષ જુઓ,
ગાઓ તો **બીજાના** ગુણ ગાઓ.

પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં સ્વદોષ અંગે લખે છેઃ

સ્વદોષો જાણ્યા વિના, કેમ થાય મન શુદ્ધ?
મન શુદ્ધિ વિણ જ્ઞાન ના, કાં ભૂલે દુર્બુદ્ધ? (અ. ૭૦, દો. ૩૩)

માણસને મોક્ષ જોઈએ છે પણ મોક્ષ માટે જે કરવું જોઈએ તે એણે કરવું નથી. પૂ. બાપજી કહે છે તેમ તમારે તો ઝેર ખાવું છે અને અમર થવું છે. માનવી પોતાનું જીવન પારદર્શક રાખતો નથી. એ જેવો છે તેવો દેખાવવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. આનું કારણ કષ્ટ વેઠ્યા વગર પ્રતિષ્ઠાની- વાહ-વાહની પ્રાપ્તિ કરવી છે. બહારથી નીતિ પરાયણ દેખાય છે પરંતુ ખરેખર એનાં કર્મો નીતિયુક્ત નથી. બીજાને છેતરનાર ખરેખર તો પોતાની જાતને જ છેતરે છે. મનમાં 'કામ' ભરેલો છે પણ

બહારથી તો તે બગલા અને હંસ જેવો ઉજ્જવળ દેખાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આને જ દંભ કહેવામાં આવે છે. આ દંભ જ બીજા દુર્ગુણોનો પિતા છે.

ટૂંકમાં મનને વિષયોના ઉપભોગમાંથી ધીરે ધીરે હટાવીને ભગવાનનું નામસ્મરણ થવું જોઈએ. પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજ ધર્માલાપમાં લખે છે કેઃ મનની નિર્મળતા એટલે, વિષયચિંતનરૂપ વ્યાકુળતાનો અભાવ.

અનીતિભર્યું, વિષયી જીવન જીવવામાં આનંદનો આભાસ પ્રાપ્ત થાય પરંતુ એનું ઝેરીલું પરિણામ ભોગવવાનું આવે ત્યારે જીવતે જીવ ચિતા ઉપર બળવા જેવું દુઃખ થાય. રાજસિક સુખની વ્યાખ્યા આપતાં ગીતા જણાવે છે કે જે શરૂઆતમાં સુખ આપનારું જણાય છે પણ જેનું પરિણામ વિષરૂપ-દુઃખરૂપ હોય છે તે રાજસિક સુખ છે.

પૂ.શ્રી આપણને સાત્ત્વિક સુખના અધિકારી બનાવવા માગે છે. સાત્ત્વિક સુખ શરૂઆતમાં ઝેર જેવું જણાય પણ એનું પરિણામ અમૃત સમાન હોય. આપણે મનને નિર્મળ કરીને ભગવાનનું શ્વાસે શ્વાસે નામ લઈએ એવી આપણી વૃત્તિ થાય એવી પૂ.શ્રીને પ્રાર્થના.

ભજનઃ ૫૬

(રાગઃમાંડ; તાલઃકહેરવા)
(ક્યાંથી આ સંભળાય- એ રાહ)

શૂન્યશિખર પર ચઢી, નિહાળ્યો વીજળીનો ચમકાર!
સખી, મેં વીજળીનો ચમકાર!! ...ટેક.
ચપળા ના એ વાદળ ત્યાં ના, નૂર જ અપરંપાર! ...સખી. ૧.
ચંદા સૂરજ આતશ નાહીં, દીપક કોણ જ બાપ! ...સખી. ૨.
કાળો ધોળો રાતો નાહીં, એક અમાપ જ ભાસ! ...સખી. ૩.
મનડું મોહ્યું ચિતડું ચોર્યું, દિલ આનંદ અપાર! ...સખી. ૪.
રંગ કૃપા ગુરુ રંગ નિહાળ્યો, નિંદ ગંવાઇ રાત! ...સખી. ૫.

અર્થ

હે સખી! શૂન્યના શિખર પર- સહસ્રદળમાં- ચઢીને મેં વીજળીનો ચમકારો જોયો. મેં સાચે જ વીજળીનો ચમકારો જોયો. ...ટેક.

ત્યાં ક્ષણભંગુર વીજળી કે વાદળ ન હતાં પણ (એનું) અપરંપાર એવું નૂર હતું. ...૧.

ત્યાં ચંદ્ર, સૂરજ કે અગ્નિ કશું જ નો'તું. પછી દીવાની તો વાત જ શી કરવી? ...૨.

ત્યાં કાળો-ધોળો કે રાતો (સત્ત્વ, રજસ્ કે તમસ્ ગુણ) પ્રકાશ ન હતો. ત્યાં તો એક અમાપ જ પ્રકાશ હતો. ...૩.

એણે મારું મન મોહી લીધું, ચિત્ત ચોરી લીધું અને મારા હૃદયમાં અપાર આનંદ વ્યાપી ગયો. ...૪.

રંગ ઉપર ગુરુદેવની કૃપા થઇ તેથી પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન થઇ ગયું. એને કારણે રાતની ઊંઘ હરામ થઇ ગઇ. ...૫.

વિવરણ

જેણે યોગ સાધ્યો છે અને એ યોગમાં સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ સુધી જાય છે એવા યોગીને થયેલા અનુભવનું આ ભજનમાં વર્ણન છે.

શૂન્ય શિખર એટલે મસ્તકમાં રહેલું સહસ્રદળ. આને જ સહસ્રાર કે બ્રહ્મરંધ્ર પણ કહે છે. નવ દ્વાર રૂપ આ શરીરમાં આત્મા-દેહી પુરાયેલો છે. બે આંખ, બે કાન, બે નસકોરા, એક મોં, એક શિશ્ન (અથવા યોનિ) અને ગુદા એમ નવ દ્વાર કહેવાય છે. એની અપેક્ષાએ સહસ્રાર એ દશમું દ્વાર કહેવાય છે. પૂ.શ્રી "પ્યારે! ભજલે રામ દિન રૈનાં" ભજનમાં લખે છેઃ

દેહ અવધપુર આતમ રામા, એહિ દ્વારિકા શ્યાના;
નવ દ્વાર પર દશમ બિરાજે વહાં કિસનકા થાના.

અષ્ટાંગ યોગમાં સહસ્રારમાં જીવ અને શિવનું મિલન છે. એ જ જીવનમાં પરમપદની પ્રાપ્તિ છે. સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મનો અનુભવ પણ અહીં છે. આ પરિસ્થિતિ અવર્ણનીય છે. એનું વર્ણન નહિ, અનુભવ હોવો જોઈએ. આપણી સ્થિતિ તો નાયગ્રાનો ધોધ જોયા વિના તેનું વર્ણન કરવા જેવી છે.

આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે કુંડલિનીને જાગ્રત કરી પ્રાણને સુષુમ્ણા નાડીમાં ઉપર ચઢાવવો પડે છે. એક પછી એક ચક્રોને ભેદતાં આજ્ઞાચક્ર ભેદ્યા પછી આ સહસ્રાર આવે છે. આ સહસ્રાર બ્રહ્મરંધ્રને ભેદીને યોગીઓ એમાંથી પ્રાણોત્ક્રમણ કરીને બ્રહ્મલોકને પામે છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતમાં ચોવીસમાં અધ્યાયમાં સહસ્રાર્જુન વધ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

રાખી લક્ષ્ય સ્વરૂપમાં ઇંદ્રિય પ્રત્યાહાર-
કરી, લીન ઇંદ્રિય કરે મન માંહે તત્કાળ.

મનનો લય પ્રાણે કરી, પ્રાણ સુષુમ્ણા માંહ્ય,
કળે ચઢાવી, તેજમાં કરે પ્રાણલય ત્યાંય.

જ્ઞાનના પ્રકાશ સામે અંધશ્રદ્ધાના અંધારા ટકી શકતા નથી.

તેજોલય પરદૈવતે સ્વાત્મરૂપમાં એમ,
કરી, અદ્વય બ્રહ્મમય થયો ભૂપતિ તેમ.

વૃત્તિરોધ ક્ષણમાં કરી, દેખે અંદર ત્યાંય,
કોટિ સૂર્યસમ ઝળહળે તેજ સુષુમ્ણા માંહ્ય. (દો. ૧૬૯ થી ૧૭૨)

આમ ઇડા, પિંગળા અને સુષુમ્ણા નાડી પૈકી સુષુમ્ણા નાડીમાં પ્રાણ અને મન સહિત જીવ ષટ્ચક્ર ભેદીને સહસ્રારમાં જઇ ત્યાં શિવને-આત્માને મળે છે ત્યારનું વર્ણન છે.

મૂલાધાર ચક્ર, સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર, મણિપુર ચક્ર, અનાહત ચક્ર, વિશુદ્ધિ ચક્ર અને આજ્ઞા ચક્ર એમ છ ચક્ર છે.

'દેહમંદિરમાં દેવ બિરાજે' ભજનમાં પૂ.શ્રીએ આ ચક્રભેદન અને જીવ-શિવ મિલનની પ્રક્રિયા વિગતે વર્ણવી છે.

સહસ્રારમાં કોટિ સૂર્યો એક સાથે પ્રકાશતા હોય એવો પ્રકાશ હોય છે. આમ જીવ, પ્રાણ અને મન કુંડલિની જાગ્રત થતાં છ ચક્ર ભેદીને બ્રહ્મરંધ્રમાં જાય ત્યાં વીજળીનો ચમકાર-પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે.

આ વીજળી એ અલૌકિક વીજળી છે. સામાન્ય રીતે વર્ષાઋતુમાં મેઘગર્જના થાય અને ત્યારે જે વીજળી (સૌદામિની) થાય એ વીજળી તો ચમકારો કરીને લુપ્ત થઇ જાય છે. પરંતુ શૂન્ય શિખર પરની વીજળીનું નૂર-તેજ-પ્રકાશ તો અપરંપાર છે. આ વાદળોના ઘર્ષણથી ચમકતી વીજળી જેવી, ક્ષણિક પ્રકાશ આપતી વીજળી નથી.

અહીં તો જે પ્રકાશ જોવા મળે છે, તેની આગળ તો સૂર્ય, ચંદ્ર કે અગ્નિનો પણ કોઇ હિસાબ નથી. ચંદ્ર, સૂર્ય કે અગ્નિ જેનાથી પ્રકાશે છે તે પ્રકાશના દર્શન અહીં થાય છે. ભગવાન પોતાના પરમ ધામનું વર્ણન કરતાં કહે છેઃ

ન તદ્ભાસયતે સૂર્યો ન શશાંકો ન પાવકઃ ।
યદ્ગત્વો ન નિર્વતન્તે તદ્ધામ પરમં મમ ॥ (અ. ૧૫, શ્લોક ૬)

આજ વાતને શ્રુતિ આ રીતે રજૂ કરે છેઃ

ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચંદ્રતારકં
નેમા વિદ્યુતો ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ ।
તમેવ ભ્રાન્તમનુભાતિ સર્વં
તસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ ॥

ત્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ દેખાતો નથી કે નથી ત્યાં ચંદ્ર કે તારાનો પ્રકાશ. અગ્નિ કે વિદ્યુતનો પ્રકાશ પણ ત્યાં નહિવત્ છે. એવા અદ્વિતીય પ્રકાશ વડે જ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, અગ્નિ, વિદ્યુત વગેરે પ્રકાશે છે.

દત્તપ્રણતિમાં પૂ.શ્રી લખે છે કેઃ

યદ્ભાસા રવિચન્દ્રમસૌ તૌ ભાસ્વન્તૌ
યં ભાસયિતું નો શક્તૌ તૌ સ્વબલેન ।
યં ભાન્તં હ્યનુભાતિ સમસ્તં તડિદાદિ
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥ (શ્લોક ૭)

જેના પ્રકાશથી તે બે સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રકાશમાન થાય છે અને જેને પ્રકાશિત કરવા માટે પોતાના બળથી તે બે સમર્થ નથી અને જેના પ્રકાશમાન થવાથી જળ-વીજળી વગેરે બધું પ્રકાશિત દેખાય છે તેવા હૃદયમાં વસનારા તે દત્તાત્રેયને હું પ્રણામ કરું છું.

સ્વામી શ્રી શિવાનંદજી વિચાર-શક્તિ નામના પ્રકરણમાં જણાવે છે કે આધ્યાત્મિક વિચારનો રંગ પીળો હોય છે, ક્રોધ અને દ્વેષપૂર્ણ વિચારનો રંગ ઘેરો લાલ હોય છે. સ્વાર્થી વિચારનો રંગ બદામી હોય છે. આમ વિચારના પ્રકાર સાથે રંગ સંકળાયેલો છે.

બીજી બાજુ ધ્યાનના અનુભવોના પ્રકરણમાં સ્વામીજી નોંધે છે કે દિવ્ય પ્રકાશ વીજળીના ચમકારા જેવો હોય છે. “દિવ્ય પરમાત્માની આસપાસ એટલો બધો પ્રકાશ હોય છે કે નવો સાધક તો એને જોઈને મૂંઝાઈ જાય છે - ગૂંચવાઈ જાય છે.”

નાક દ્વારા જે તત્ત્વ વહેતું હોય તે પ્રમાણે ધ્યાનમાં દેખાતા પ્રકાશનો રંગ પણ હોય છે. અગ્નિ તત્ત્વનો રંગ લાલ, આકાશતત્ત્વનો ભૂરો, આપ (જળ) તત્ત્વનો સફેદ, પૃથ્વી તત્ત્વનો પીળો અને વાયુતત્ત્વનો કાળો દેખાશે.

સહસ્રારમાં જીવ-શિવનું મિલન થતાં કેવળ આનંદનો જ અનુભવ થાય ત્યારે આવા કાળા, ધોળા કે રાતા રંગના પ્રકાશો દેખાતાં નથી.

આ બધું સદ્ગુરુની કૃપાથી શક્ય બને છે. પૂ.શ્રી ભજનમાં લખે છે કેઃ

ક્થે જ્ઞાન અરુ ક્રિયા સિખાવે પકડ દસ્ત સલુના,
ઘાટ અગમપે આપ ચઢાવે, જહાં સાંઈકા થાના ... સદા ભજો ગુરુદેવ.
બિના તેલ જલે જહાં જયોતિ, ઝગમગ દિવસાં રૈના,
આઠોં જામ બજે સુરબાજા, રંગ અરંગી જાના ... સદા ભજો ગુરુદેવ.

અનુભવી, શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુના માર્ગદર્શન હેઠળ સાધના કરતા સાધક પર જયારે ગુરુકૃપા થાય ત્યારે ઈશ્વર પણ કૃપા કરે જ. અને આત્મકૃપા, ગુરુકૃપા અને ઈશ્વરકૃપા થતાં જીવ શિવ સાથે ઐક્ય સાધી શકે.

ભજનઃ ૫૭

(રાગઃમિશ્ર પહાડી; તાલઃકહેરવા)
(જમકા અજબ તડાકા બે- એ રાહ)

ગીતા અજબ પઢાયા રે, મુજકો ત્યાગી બનાયા રે! ...ટેક.

ગુરુપસત્તિ કફની પહેની, શ્રવણ અંગ ભભૂત;
મનન મોક્ષમહામંત્ર સિખાયો, નિદિધ્યાસ સિરમુંડ! ...ગીતા. ૧.

કર્મયોગકા દિયા કટોરા, ભક્તિયોગકી ભીખ;
જ્ઞાનયોગ કર દંડ ગહાયા, વાહ ગુરુકી સિખ! ...ગીતા. ૨.

મન નિર્મળ આસન બૈઠાયા, યમ નિયમોંકી દીખ;
હૃદયકુંડમેં અગન જલાયા, કામ ક્રોધ બલિ દીધ! ...ગીતા. ૩.

રંગ અર્જુના મોહ મિટાયા, સારથિ શ્રીવ્રજરાજ;
રથ હાંક રણજુદ્ધ કરાયા, અંત દિલાયો રાજ! ...ગીતા. ૪.

અર્થ

મને ગીતા એવી અજબની શીખવી કે જેથી હું ત્યાગી બની ગયો. ...ટેક.

મોક્ષેચ્છાથી મેં સદ્‌ગુરુ શરણાગમનરૂપી કફની પહેરી. (શાસ્ત્રોના) શ્રવણરૂપી ભસ્મ શરીરે ચોળી દીધી. મનનરૂપી મોક્ષનો મહામંત્ર શીખવી દીધો અને નિદિધ્યાસરૂપ શિરનું મૂંડન કરાવ્યું. ...૧.

કર્મયોગનું પાત્ર દીધું અને એમાં ભક્તિયોગની ભિક્ષા આપી. જ્ઞાનયોગનો દંડ હાથમાં ગ્રહણ કરાવ્યો. ગુરુની શીખામણ - ગુરુના ઉપદેશની બલિહારી છે. ...૨.

નિર્મળ મનરૂપી આસન પર મને બેસાડયો. યમ-નિયમોની દીક્ષા આપી. હૃદયરૂપી કુંડમાં (જ્ઞાનરૂપી) અગ્નિ સળગાવી એમાં કામ અને ક્રોધ બલિરૂપે હોમી દીધાં. ...૩.

અર્જુનનો **રંગ**-મોહ દૂર કર્યો અને શ્રીવ્રજરાજ એના રથના સારથી બન્યા. એણે રથ હાંકી એની પાસે યુદ્ધ કરાવ્યું અને અંતે એને રાજ અપાવ્યું. ...૪.

<u>વિવરણ</u>

ગીતા એટલે શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા. આમ તો અવધૂત ગીતા, શિવ ગીતા એવી અનેક ગીતા છે પરંતુ ભગવાન કૃષ્ણ દ્વારા ગવાયેલી (ગીતા) શ્રીયુક્ત ગીતા એટલે શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા એ ઉપનિષદ છે, બ્રહ્મવિદ્યા છે અને યોગશાસ્ત્ર પણ છે એટલે દરેક અધ્યાયને અંતે આવતી પુષ્પિકામાં લખવામાં આવ્યું છે કેઃ

ૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાસુ ઉપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે શ્રીકૃષ્ણાર્જુન સંવાદે ... નામ .... અધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।

ૐ, તત્ અને સત્ એ પરબ્રહ્મના ત્રણ નામ છે. અધ્યાય ૧૭માં ભગવાન કહે છેઃ

ૐ તત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ।
બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતઃ પુરા ॥ (શ્લોક ૨૩)

ૐ, તત્ અને સત્ - એમ આ ત્રણ પ્રકારનું સચ્ચિદાનંદઘન બ્રહ્મનું નામ કહેવાયું છે. એ બ્રહ્મથી જ સૃષ્ટિના આરંભે બ્રાહ્મણો, વેદો તથા યજ્ઞ આદિ રચાયા.

ગીતા એ ભગવાનની શ્રીમુખની વાણી છે. શ્રીવિષ્ણુના મુખકમળમાંથી નીકળેલી આ ગીતાને સારી પેઠે સમજીએ તો પછી બીજા બધાં શાસ્ત્રોના વિસ્તારથી કોઈ હેતુ સરવાનો નથી.

ગીતા સુગીતા કર્તવ્યા કિમન્યૈઃ શાસ્ત્રવિસ્તરૈઃ ।
યા સ્વયં પદ્મનાભસ્ય મુખપદ્માદ્ વિનિઃસૃતા ॥

ઉપનિષદો રૂપી ગાયોને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ-ગોપાલે દોહી અને ગીતા એ અમૃતસમાન દૂધ છે. આવી ગીતા સમજવાનું સરળ નથી. કોઈ અનુભવી સંત-સદ્ગુરુ સમજાવે તો ગીતાનો મર્મ સમજાય અને કર્મ તેમજ ધર્મ વિશે સાચી દૃષ્ટિ મળે.

પૂ.શ્રીએ ગીતા વાંચી નથી, કોઇએ એમને ગીતા ભણાવી છે. ભણાવનાર-વંચાવનાર એવો સમર્થ હશે કે ગીતાનું રહસ્ય પૂ.શ્રીએ સમજી લીધું. ગીતાનો કેન્દ્રવર્તી સાર છે ત્યાગ.

ગીતા વ્યક્તિને છોડવાનું, સમજીને છોડવાનું સમજાવે છે. સંન્યાસનો અર્થ છે સમ્યક્ રીતે છોડવું, મૂકવું.

ત્યાગાત્ શાન્તિઃ નિરંતરમ્ । એવું ગીતા કહે છે. ગીતા શબ્દને ઉલટાવીએ તો તાગી-ત્યાગી શબ્દ બને.

જેમ દૂધમાંથી-દહીં થઇને પછી મંથન કરતાં માખણ મળે છે તેમ ગીતામાંથી ત્યાગનું અને ત્યાગને કારણે શાંતિનું માખણ મળે છે.

ગીતા ઉપર આટલા પુસ્તકો લખાયા હોવા છતાં રોજ-રોજ એના નવા અર્થો અને નવું ચિંતન મળ્યા જ કરે છે.

આત્મ સાક્ષાત્કારના પંથના પ્રવાસી માટે ગીતા એ અનિવાર્ય અને અતિ મહત્ત્વનો ગ્રંથ છે. મોક્ષેચ્છાથી સદ્‌ગુરુને શરણે જવું એ પહેલી વાત. આ સદ્‌ગુરુને શરણે જવાની વાતને ગુરુમહારાજે ગુરૂપસત્તિ (ગુરુ + ઉપસત્તિ = ગુરૂપસત્તિ) દ્વારા દર્શાવી છે. ગુરૂપસત્તિરૂપી કફની પહેરવી એ પહેલું પગથિયું છે. આ વાતને શ્રીગુરુલીલામૃતમાં પૂ.શ્રી આ રીતે જણાવે છેઃ

સિદ્ધ કરી સાધન સુખે જવું સદ્‌ગુરુ શરણ;
સેવા કરી સદ્‌ભાવથી કરવું વાક્ય વિવરણ.
સદાચાર રત જે સદા, પૂરો જ્ઞાને તેમ,
નિજાનંદમાં મસ્ત જે, બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુ એમ. (અ. ૧૭ દો. ૧૩-૧૪)

સદ્‌ગુરુના શરણે જઇને સેવા કરવી અને એ સેવાથી ગુરુમહારાજને પ્રસન્ન કરીએ એટલે મોક્ષનો પંથ સરળ અને સીધો થઇ જાય.

તુષ્ટ થતાં ગુરુ સ્હેજમાં થાય નર સર્વજ્ઞ,
અષ્ટ સિદ્ધિ વશ ક્ષણ મહીં, થાય સર્વ શાસ્ત્રજ્ઞ. (અ. ૭૦ દો. ૪૦)

સદ્ગુરુને શરણે જઇ, ગુરુની સેવા કરી, એને ગમે તે રીતે જીવન જીવતાં જીવતાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરવું. શ્રવણ એ શરીર પર ભસ્મ લેપન કરવા સમાન છે. અંગની શુદ્ધિ અને રક્ષણ છે. મંત્રની માળા જપવાથી મન શુદ્ધ થાય છે. મનન એ મંત્ર-જાપ સમાન છે અને નિદિધ્યાસન તો મુંડન સમાન છે. સંન્યાસી ભસ્મ લેપન કરે, માળા ફેરવે અને મૂંડન કરાવે એ આ અર્થમાં છે.

શાસ્ત્રોનું વિધિસર, સમજપૂર્વક શ્રવણ કરવાથી ભવભય દૂર થાય છે. મનનથી ભ્રાંતિનો નાશ થાય છે અને નિદિધ્યાસનથી જીવ શિવ થઇ જાય છે. પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છે કેઃ

> શ્રવણે ભવભય સહુ ટળે, મનને ભ્રાંતિ જાય,
> નિદિધ્યાસને જીવ તે સ્વયં ઇશ થઇ જાય. (અ. ૧૦૬ દો. ૧૧૮)

પરંતુ શ્રવણ કેવી રીતે કરવું જોઇએ એ પણ પૂ.શ્રીએ બતાવ્યું છે. શ્રીગુરુલીલામૃતના ચોથા અધ્યાયમાં દો. ૬૦ થી ૬૬ શ્રવણ ભક્તિ વિશે છે. કાયા, વાણી અને મનને સુદૃઢ રાખી, નિદ્રા-તંદ્રા, આળસને દૂર કરી, શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવું. પવિત્ર આસન પર અંતર્નિષ્ઠ થઇને બેસે. અસૂયા વગેરે દુર્ગુણો છોડી દે. અડગ શ્રદ્ધા અને સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને શ્રવણ કરે. સદ્ગુણોનું સેવન કરે. આ બધું કરવાથી મન નિર્મળ થાય અને આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય.

જો આ રીતે શ્રવણ ના કરીએ તો એ શ્રવણ આપણને નુકસાનકારક નિવડે. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

> શ્રવણ સમું ના વર્તતાં વ્યર્થ શ્રવણ એ જાણ,
> લાભ ન થાતાં એ થકી થાય સદા નુકસાન. (અ. ૧૨૨ દો.૨૨)

સમર્થ સદ્ગુરુનું તો મૌન જ શિષ્યના સંશયો દૂર કરે છે. એને વ્યાખ્યાન કરવાની જરૂર પડતી જ નથી.

શ્રવણ કર્યા પછી એનું મનન કરવાનું હોય છે. જેમ ગાય ઘાસ ખાધા પછી ઝાડ નીચે બેસીને વાગોળે તેમ સાધકે પણ શાસ્ત્રોની વાતનું ચિંતન કરવાનું

હોય છે. ચિંતન એ માનસિક પ્રક્રિયા છે એટલે શ્રવણ દ્વારા મનને નિર્મળ બનાવવાનું છે.

શ્રવણ અને મનન પછી નિદિધ્યાસન આવે છે. નિદિધ્યાસન વિશે પૂ.શ્રીએ શ્રીગુરુલીલામૃતમાં ૧૯મા અધ્યાયમાં દો. ૨૧ થી ૩૦ સુધી વિગતે સમજાવ્યું છે. નિદિધ્યાસન એ ધ્યાન છે જેમાં વિજાતીય વૃત્તિઓના તિરસ્કારપૂર્વક સજાતીય વૃત્તિઓનો અખંડ એકધારો પ્રવાહ ચલાવવાનો હોય છે.

હું દેહ છું, હું કર્તા છું, હું ભોક્તા છું, એવા વિચારો એ વિજાતીય વિચારો છે જ્યારે હું આત્મા છું, એક છું, અખંડ છું, સર્વવ્યાપી છું, હું શુદ્ધ છું, બુદ્ધ છું, સત્ય, જ્ઞાન અને પ્રશાંત છું એવા વિચારો એ સજાતીય વૃત્તિના વિચારો કહેવાય.

આમ તો આપણું મન જ આપણી સૃષ્ટિનું સર્જન કરે છે એટલે મનને કેળવવાની આ પક્રિયા છે. મન ઉપર સજાતીય વૃત્તિના વિચારના દઢ સંસ્કારો પડે પછી મન ધીરે ધીરે વશમાં આવે છે. આમ છતાં સાધકે સાવધ તો રહેવું જ પડે છે.

શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસનને સમજાવતાં પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજ ધર્માલાપ નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે કેઃ

જ્યાં સુધી વિષયોથી પૂર્ણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી શ્રવણ પણ થતું નથી. તો પછી મનન અને નિદિધ્યાસન તો થાય જ ક્યાંથી? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ

વિષયાસક્તિનાશેન વિના નો શ્રવણં ભવેત્ ।
તાભ્યામૃતે ન મનનં ન ધ્યાનં તૈર્વિના ભવેત્ ॥

વિષયાસક્તિનો નાશ કર્યા સિવાય (વૈરાગ્ય વિના) શ્રવણ થઈ શકતું નથી અને વિષયાસક્તિના નાશ તથા શ્રવણ વિના મનન થઈ શકતું નથી. તેમજ એ ત્રણે (વિષયાસક્તિનો નાશ, શ્રવણ અને મનન) વિના ધ્યાન થઈ શકતું નથી.

આ સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ કરવા તેઓશ્રી દષ્ટાંત આપતાં જણાવે છે કેઃ

“બહુ મેલાં કપડાં સ્વચ્છ કરવાં હોય તો પ્રથમ તેને પલાળવાં જોઈએ. પછી સાબુ લગાડવો જોઈએ. પછી ધોકો મારવો જોઈએ અને પછી પાછા પાણીમાં ધોવા

જોઈએ. એમ કરવાથી મેલ નીકળી જાય અને કપડાં સ્વચ્છ થઈ જાય. કપડાંને પલાળ્યા વિના ધોકો મારો તો મેલ જાય નહિ. એ જ રીતે વૈરાગ્યરૂપી પાણી વગર શ્રવણરૂપ સાબુ કે મનનરૂપ ધોકો નકામા છે. તીવ્ર વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન કે સાક્ષાત્કાર શક્ય જ નથી.”

નડિયાદમાં શ્રી શાંતિલાલ ઠાકરને ત્યાં પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજનો મુકામ હતો અને આપણા બાપજી શ્રી શાંતિલાલને ત્યાં ગયા. થોડીવાર વાતચીત કરી પૂ.શ્રી છાસ લઈને છૂટા પડ્યા. એમના ગયા પછી પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજે શ્રી શાંતિલાલને કહ્યુંઃ

“આમનો આ વૈરાગ્ય કાયમ માટે ટકી રહે તો એમની માતાને ધન્ય છે.”

ગુરુએ શિષ્યને હાથમાં લેવાનો દંડ આપ્યો. ભિક્ષાપાત્ર આપ્યું અને ભીખ માગવાનું કહ્યું. પરંતુ આ લૌકિક ભીખ નહિ, અલૌકિક ભીખ માગવાની હતી.

પૂ.શ્રી ભજનમાં લખે છેઃ “કર્મયોગકા દિયા કટોરા.”

સદ્ગુરુ કર્મ કરવાની રીત બતાવે છે અને એ રીતે કર્મ કરવાથી કર્મનું બંધન ઊભું થતું નથી.

કર્મેન્દ્રિય કે જ્ઞાનેન્દ્રિયની હરેક વૃત્તિ કર્મ સર્જે છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ કર્મ કર્યા વગર રહી શકતો જ નથી. દરેક કર્મ ફળ ઉત્પન્ન કરે છે. સારા કર્મનું ફળ પુણ્ય અને ખરાબ કર્મનું ફળ પાપ. પરંતુ પાપ અને પુણ્ય બંને બંધનરૂપ છે. પાપ એ લોખંડની સાંકળ છે તો પુણ્ય એ સોનાની સાંકળ છે. સાંકળ તો છે જ. આનો ઉપાય શું? આનો ઉપાય નિષ્કામ ભાવથી કર્મ કરવું એ. નિમિત્ત બનીને, આવી પડેલાં અને ફરજરૂપ કર્મો કરનારને એ કર્મો બંધનરૂપ થતાં નથી. કર્મ બંધનકારક નથી, કર્મની વાસના બંધનકારક છે. નિષ્કામ કર્મ દ્વારા સાધકે ચિત્તશુદ્ધિ કરવાની છે.

ભક્તિ-ઉપાસના દ્વારા મનની ચંચળતા-વિક્ષેપ દૂર કરવાની છે. ભક્તિ એ બીજું પગથિયું છે. ભક્તિનું મહત્ત્વ સમજાવતાં પૂ.શ્રી કહે છે કે મુક્તિ-મોક્ષ એ તો ભક્તિની દાસી છે.

ભક્તિની મુક્તિ છે દાસી,
ઓ લાલ! ભક્તિની મુક્તિ છે દાસી.

ભક્તિ એ ભગવાન સાથે જોડાવવાની, એક થવાની પ્રક્રિયા છે. ભક્તને ભગવાન સિવાય બીજું કંઈ ગમે નહિ, ભાવે નહિ. પૂ.શ્રી ગાય છેઃ

હરિ વિણ દિલને બીજું ન ભાવે,
હરિગમ સઘળી દોડ. ...હો પંથી. ભક્તિ હરિ.

ભક્તિ એ માતા છે અને જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય એ બે એના બાળકો છે એ વાતના સંદર્ભમાં પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છે કેઃ

ભક્તિ માતા જ્ઞાનની, કરે વિભક્તિ દૂર,
કૃપા થતાં ગુરુદેવની, થાય શુષ્ક ભવપૂર. (અ.૪ દો.૫૧)

સંન્યાસી બનનારને ગુરુએ જ્ઞાનયોગરૂપી દંડ પકડાવ્યો. જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી એટલે જ્ઞાનના ટેકે ટેકે-મદદથી લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવાનું છે. આમ ગીતા સમજનારે નિષ્કામભાવે કર્મ કરી ભક્તિથી જીવનને મઢી દઈને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરી મોક્ષ મેળવવાનો છે.

સાધના એટલે સ્વસુધારણા. પૂ.શ્રી કહેતાં કે દેવત્વ ઉપરથી ઉતરીને નથી આવતું. એ તો આપણે આપણા અંતરમાં વિકસાવવાનું હોય છે. દૈવી સંપત્તિનો વિકાસ કરવો અને આસુરી સંપત્તિનો ત્યાગ કરવો એ જ દેવત્વ પામવાનો સાચો માર્ગ છે.

મનને નિર્મળ બનાવીએ તો જ સાધના આગળ ચાલે. ચિત્તશુદ્ધિ એ પાયો છે-બેઠક છે. ચિત્તશુદ્ધિ વિના, કૂડકપટને તિલાંજલિ આપ્યા વિના કરેલું નામસ્મરણ ફળ તો નથી આપતું પરંતુ નુકસાન કરે છે. એટલે “મન છોડ દે કપટ” એવું કહ્યા પછી પૂ.શ્રી “હરિપદ ભજ રે” એવું કહે છે.

મન જ બંધન અને મોક્ષનું કારણ છે એટલે મનને નિર્મળ કરીને પછી યમ-નિયમોનું પાલન કરવાનું હોય છે. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં ૧૮મા અધ્યાયમાં

પૂ.શ્રી યમ-નિયમોની વિગતે ચર્ચા કરે છે. યમ એટલે કાબુ-અંકુશ. દસ યમ છે અને દસ નિયમ છે. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય (ચોરી ન કરવી), દયા, બ્રહ્મચર્ય, આર્જવ, ક્ષમા, ધૃતિ (ધીરજ), મિતાહાર (માપસરનો ખોરાક) અને શૌચ (પવિત્રતા) એ દસ યમ છે. જ્યારે તપ, સંતોષ, આસ્તિક્ય (વિશ્વાસ), શ્રવણ, દાન, પૂજન, શ્રદ્ધા, હ્રીં, (કુકર્મમાં લજ્જા), વ્રત અને જપ એ દસ નિયમ છે. આ યમ-નિયમના પાયા ઉપર યોગનો મહેલ ચણાય છે-તૈયાર થાય છે.

યમ-નિયમનું પાલન કરનારના વિચાર, વર્તન અને વાણી નિર્મળ હોય અને પવિત્ર હોય. કોઈને કાયા, વાચા કે મનથી દુઃખ ન થાય એ જોવાનો એ સાવધાનીપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે. યમ-નિયમોના પાલન દ્વારા દૈવી સંપત્તિને એકઠી કરવાની સાથે સાથે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરને દૂર કરવાના હોય છે. હૃદયકુંડમાં એ બધાને હોમી દેવાના હોય છે. સંન્યાસી આ દૈવી સંપત્તિને મેળવે અને આસુરી સંપત્તિને હોમે એટલે એના 'નેણ-વેણ પલટાઇ જાય'.

સદ્‌ગુરુ શિષ્યને આ રીતે ત્યાગી-સંન્યાસી બનાવી એને જીવનમાં ધર્મયુદ્ધ કરવાનું શીખવાડે છે. આપણું જીવન એ જ કુરુક્ષેત્ર છે. શરીરને ક્ષેત્ર કહેવામાં આવે છે. મોહ છોડીને, નીતિ-અનીતિનો વિવેક કરીને કર્મો કરવાનું સદ્‌ગુરુ-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ શીખવાડે છે. સારથિનું કામ લડવાનું નથી પણ માર્ગદર્શન આપવાનું છે. એ સારથિ રથ હાંકે છે પરંતુ યુદ્ધ તો અંદર બેઠેલા અર્જુને જ કરવાનું છે. સદ્‌ગુરુ આપણને માર્ગદર્શન આપે છે, પ્રેરણા આપે છે, પ્રોત્સાહન આપે છે અને આપણે લક્ષ્યસિદ્ધિને પામીએ એવા પ્રયત્નો પણ કરાવે છે. છેલ્લે ગુરુ કૃપા કરીને જીવને શિવ બનવામાં મદદરૂપ બને છે.

આમ આ ભજનમાં સાચા સંન્યાસીના જીવન ઉપર પૂ.શ્રીએ પ્રકાશ પાથર્યો છે. આ જ અર્થમાં વિદ્યાભાસ્કર મુ. મણિશંકર શાસ્ત્રીજીએ પૂ.શ્રીની રચેલી આરતીમાં એમને 'સત્યઃ સંન્યાસી' કહ્યા છે.

'મૂંડને મોક્ષ એ સૂત્ર સોંઘું થયું,
વ્યાસ-શાંડિલ્યગમ કોણ દોડે?'

અર્જુન એટલે કર્મનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ.

પૂ.શ્રી બાહ્ય વિભૂતિલેપન કે મૂંડનને મહત્ત્વનું ગણતા નથી. જીવનમાં, આચરણમાં ઉતારીએ તો જ યુદ્ધમાં વિજય મળશે.

ભજનઃ ૫૮

(રાગઃમિશ્ર માંડ; તાલઃકહેરવા)
(માયામાં મનડું મોહ્યું રે- એ રાહ)

ડાચું શું દર્પણ દેખે રે, મૂરખ પ્રાણી!
જાશે એક દિન જમ ફાંસી રે, મૂરખ પ્રાણી! ...ટેક.

ગોરું ગુલાબી તારું મુખડું, હા ચાંદ જેવું;
ક્ષણમાં કરમાઇ જાશે રે! .....મૂરખ. ૧.

મખમલ ગાલીચા ઢોળી, ચંદનની ખાટ મેલી;
જંગલમાં વસતી થાશે રે! .....મૂરખ. ૨.

કાયા આ કોમળ તારી, ચાંદનીમાંયે કરમાતી;
ચિતાનળ ભડભડ બળશે રે! .....મૂરખ. ૩.

અંદર દુર્ગંધી મેલી, બાહિર ફૂલેલ સુગંધી;
પવિતર શું એ દંભી રે? .....મૂરખ. ૪.

મૂકી સહુ માન અંધા, પાયે પડ સદ્‌ગુરુ **રંગા**!
પનોતી પૂરી થાશે રે! .....મૂરખ. ૫.

અર્થ

હે મૂરખ પ્રાણી! તું અરીસામાં તારું ડાચું શું જુએ છે? હે મૂરખ! એક દિવસ જમ પાશ નાંખીને (બળજબરીથી) લઇ જશે. ...ટેક.

તારું ગોરું અને ગુલાબી મુખડું સાચે જ ચંદ્ર જેવું છે. પરંતુ એક દિવસ એ પળવારમાં કરમાઇ જશે - મૃત્યુ પામશે. ...૧.

ચંદનના પલંગ ઉપરના ઢાળેલા મખમલના ગાલીચા છોડીને તારે જંગલમાં રહેવાનું થશે- જંગલમાં ચિતા ઉપર સૂવાનું આવશે. ...૨.

ચાંદનીમાં પણ કરમાઇ જાય એવી કોમળ આ તારી કાયા છે. ચિતાના ભડભડ અગ્નિમાં બળી જશે. ...૩.

તારા શરીરની અંદર મેલી દુર્ગંધી છે પણ બહારથી એ પુષ્પ સમાન સુગંધીદાર જણાય છે. આવી દંભી કાયાને પવિત્ર કહેવાય? ...૪.

સઘળું અભિમાન છોડીને તું સાક્ષાત્કારી- પરમાત્મા સ્વરૂપી સદ્‌ગુરુને ચરણે પડ જેથી તારી જન્મમરણની પનોતી દૂર થશે. ...૫.

વિવરણ

નામ તેનો નાશ અને જે દેખાય છે તેનો નાશ થવાનો છે એવું બધા શાસ્ત્રો કહે છે. પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

'યદ્‌દષ્ટં તન્નષ્ટં શ્રુતિનો ના સૂણ્યો ટંકાર,
અહંકાર આડે ઊભો જ્યાં આખર પડશે માર. ...સૂતો.'

આપણો દેહ નશ્વર છે. એક દિવસ તે પડવાનો છે. દરેકના માથે કાળ ભમે છે અને છતાં માણસ 'કાલ' ઉપર વાત રાખે છે. પૂ. પાગલ મહારાજ કહે છે કેઃ 'કાલ કાલ તું શું કરે? શિર પર ગાજે કાળ.'

સાધન ચતુષ્ટયમાં વિવેકનો અર્થ જ એ છે કે નિત્ય અને અનિત્ય- આત્મ અને અનાત્મ વચ્ચેનો ભેદ પારખી આત્મ તત્ત્વ-નિત્ય તત્ત્વને સ્વાકારી અનાત્મને- અનિત્યને છોડી દેવું. આ દેહ અનિત્ય છે અને આત્મા નિત્ય છે એવું સમજવું અને એ પ્રમાણે જીવવું.

મહાત્મા ગાંધીજીના ગુરુ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે આ વાતને સમજાવતું એક સરસ દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. તેઓ કહે છે કે માનો કે તમે એક હાથમાં ઘીનો લોટો અને બીજા હાથમાં છાશનો લોટો લઇને ચાલતા ચાલતા જાવ છો. હવે રસ્તામાં તમને ઠોકર વાગે અને તમારા હાથમાંથી એક લોટો પડી જશે એવું તમને લાગે તો તમે ક્યો લોટો છોડી દેશો? બધા એકી અવાજે કહેશે કેઃ "છાશનો લોટો."

એમણે કહ્યું કે બસ! આ દેહ છે તે છાશનો લોટો છે અને આત્મા છે તે ઘીનો લોટો છે એવું સમજીને આત્માને સાચવજો.

દેહ નશ્વર છે, ગંદો છે, દુઃખનું કારણ છે એમ જાણવા છતાં માયાને કારણે દેહને જ સુખમય માની વ્યક્તિ દેહને જાળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, દેહનું લાલન પાલન કરે છે. બધાને મરતા જોયા પછી પણ પોતે મરવાનો નથી એવું વિચારે છે અને એ રીતે જીવે છે. પૂ. નારાયણસ્વામી કહે છે કેઃ

દો બાતનકો ભૂલ મત જો ચાહત કલ્યાણ,
નારાયણ ઇક મોતકો દૂજે શ્રીભગવાન.

આપણે આ બેને જ ભૂલી ગયા છીએ.

ઐશ્વર્યં સ્વપ્નસંકાશં યૌવનં કુસુમોપમમ્।
ક્ષણં ચંચલમાયુષ્યં તસ્માજજાગૃહિ જાગૃહિ ॥
ઐશ્વર્ય સ્વપ્નવત્ જાણો પુષ્પ જેવું જ યૌવન।
અલ્પ-ચંચળ આયુષ્ય માટે તું જાગ જાગ રે ॥ (પૂ. પાગલ મહારાજ)

અવધૂતી આનંદમાં દેહની નશ્વરતા વિશે અનેક ભજન છે. 'આવો હરિજન હેતે રામને સંભારો' ભજનમાં પૂ.શ્રી આપણને ચેતવણી આપતાં કહે છે કેઃ "જાશો મરી સાજા-તાજા" આમ છતાં આપણે દેહની સાર-સંભાળ અને સાજ-સજાવટમાંથી બહાર નથી આવતાં.

આ ભજનમાં દેહની નશ્વરતા સમજાવી છે. દેહ ગંદો છે, અનિત્ય છે અને દુઃખથી ભરેલો છે એ વાત આપણને સમજાય એટલા માટેનું આ ભજન છે. "જેનો

અંત સારો તેનું બધું સારું.” (All well that ends well) એ ન્યાયે શાંતિથી મરણ પામીએ અને જન્મ-મરણના ચક્કરમાંથી છૂટીએ તો માનવ જન્મ સફળ થયો ગણાય અને તેથી પૂ.શ્રી છેલ્લે કહે છે કે અભિમાન મૂકીને સદ્ગુરુને શરણે જા જેથી તારી જન્મ-મરણની પનોતી પૂરી થશે.

પરંતુ કરુણાની વાત એ છે કે આપણે જેટલો વિચાર દેહનો કરીએ છીએ તેટલો વિચાર આત્માનો નથી કરતા. પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં જણાવે છે કે માણસ થોડું ઘી-દૂધ ઢોળાતાં જેટલું દુઃખ કરે છે તેટલું દુઃખ આયુષ્ય નિરર્થક વહી જવાનો કરતો નથી.

શું મૂર્ખત્વ મનુષ્યનું! અલ્પ મૂલ્યનું જેહ,
ઘૃત દુગ્ધાદિક જો ઢળે, માને હાનિ તેહ.
થાએ વિહ્વળ ખેદથી! જાણે મૂઢ ન તેમ;
અલ્પ આયુષ્ય વ્યર્થ આ જાય વહી ઝટ એમ. (અ. ૫૧ દો. ૧૦૬-૧૦૭)

પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજે આ વાતને રમૂજ દ્વારા રજૂ કરી છે. એકવાર કેટલીક બહેનો એમનાં દર્શને આવી અને તેમને પગે લાગી. એમણે પૂછયું કે તમે બધા મને કેમ પગે લાગો છો? તો બહેનોએ કહ્યું કેઃ આપ ત્યાગી છો એટલે. સ્વામીજીએ પૂછયું કે મેં શાનો ત્યાગ કર્યો? એટલે બહેનોએ કહ્યું કે તમે સંસારનો-સંસારના સુખનો - જગતનો ત્યાગ કર્યો એટલે ત્યાગી છો.

પછી ટકોર કરતાં સ્વામીજીએ કહ્યું કે ત્યાગીને જો પગે લાગવાનું હોય તો મારે તમને પગે લાગવું જોઈએ કારણકે મારા કરતાં તમે વધારે ત્યાગી છો. બહેનોએ કહ્યુંઃ “સ્વામીજી તમે અમારી મશ્કરી કરો છો? અમે શાનો ત્યાગ કર્યો?” ત્યારે પૂ. પ્રકાશાનંદજીએ કહ્યું કે “બહેન! મેં તો નશ્વર અને દુઃખરૂપ જગતનો ત્યાગ કર્યો છે પણ તમે તો શાશ્વત અને સુખરૂપ જગન્નાથનો ત્યાગ કર્યો છે અને આ ત્યાગ કર્યા પછી તમને ત્યાગ કર્યાનું સ્મરણ પણ થતું નથી.”

આપણને જન્મ-મરણની ક્યાં ચિંતા છે? ઘડપણના દુઃખનો ક્યાં વિચાર આવે છે?

શ્રીગુરુલીલામૃતના નીચેના દોહરાનું સતત સ્મરણ રહે તો કેવું?

દો દિન દેહ ટકે નહીં, કરતાં ક્રોડ ઉપાય,
કર્દમ ચૂંથ્યે કાળથી જનની કેમ બચાય?

જ્યાં લગ સ્વસ્થ દૃઢ આ વપુ, કરવું પુણ્ય અમાપ,
ભજન કરી ભગવાનનું, થાવું નિઃસંતાપ.

ક્ષણ ક્ષણ આયુ જાય આ, પળ પળ કાળ સમીપ,
સદ્યઃ પૂર્વવયે સદા કરવો ધર્મ સમીપ.

નશ્વર આ વપુ, કો કરે એનો પલ વિશ્વાસ?
મૃત્યુ અહર્નિશ સાથ છે, કરો ન શ્વસ્તન આશ.

દારા, ધન, પશુ, દેહ આ સુત પરિવાર અસાર,
શાશ્વત માની જે રમે, નરપશુ તેહ ગમાર.

(અ. ૬૭ દો. ૫,૬,૮,૧૩ અને ૨૦)

દેહને જ સર્વસ્વ માનનાર ચાર્વાકે તો દેહને જ સાચવો એમ કહ્યું પણ આપણે ચાર્વાકપંથી નથી. આપણે તો રંગ-પંથી છીએ એટલે આ શરીરને મંદિર બનાવી એમાં આત્મદેવને પધરાવી તેની પૂજા કરીએ.

દેહો દેવાલય બધાં, આત્મા દેવ અભેદ,
નિશ્ચયભાવે વંદતાં જડે ન શોધ્યો ખેદ. (શ્રીગુ.લી. અ.૪ દો.૯૯)

'દેવને ભૂલીએ નહિ' અને 'દેહની ચિંતમાં દેવ કોરે રહ્યાં'ની ભૂલ ન થાય એવી ગુરુમહારાજના ચરણોમાં પ્રાર્થના.

❀

ભજનઃ ૫૯

(રાગઃમિશ્ર માંડ; તાલઃકહેરવા)
(માયામાં મનડું મોહ્યું રે-એ રાહ)

દુનિયા આ મનનું મટકું રે, પામર પ્રાણી!
નિદ્રાનું મોહક સ્વપ્નું રે, પામર પ્રાણી! ...ટેક.

મેં મેં કરતો હા ચાલ્યો, મૂરખ મેંઢો જો કેવો!
તારે પણ એક દિન જાવું રે, ...પામર. ૧.

આવ્યો તું ક્યાંથી જીવડા? જાવું કે પંથ તિહારે?
ભૂલ્યો હા અધવચ વાટે રે! ...પામર. ૨.

મૃગજળ દેખી હરખાયો, દોડીને મૃગ પસ્તાયો;
પાણીનું બુંદ ન પાયો રે! ...પામર. ૩.

એકે કરી ભૃંગ હણાયો, મૃગ મીન પતંગ ઝલાયો;
પાંચે સુખસમણું શાનું રે? ...પામર. ૪.

આકાશકુસુમની માળા, પહેરી વંધ્યાસુત વે'વા;
મ્હાલ્યો જઈ મનને ઘોડે રે! ...પામર. ૫.

સંધ્યાના રંગ જેવા, સુખદુઃખ સંસારી તેવાં;
ભાવે ભજ હરિહર **રંગા** રે! ...પામર. ૬.

અર્થ

હે પામર સંસારી! આ દુનિયા તો મનનો એક પલકારો છે. એ તો ઊંઘમાં આવતું મોહક સ્વપ્નું છે. ...ટેક.

પેલું મૂરખ ઘેટું 'મેં મેં' (મારું, મારું) અવાજ કરતું ચાલ્યું જાય છે તેમ તારે પણ એક દિવસ ચાલ્યા જવાનું છે. ...૧.

હે જીવ! તું ક્યાંથી આવ્યો છે અને તારે કયે રસ્તે જવાનું છે? તું તો અડધે રસ્તે જ ભૂલો પડી ગયો છે. ...૨.

મૃગજળ જોઈને હરખભેર હરણ દોડ્યું પણ છેવટે પસ્તાયું. એને પાણીનું એક પણ ટીપું મળ્યું નહિ. ...૩.

એક એક વિષયને કારણે હાથી (કરી) અને ભમરો (ભૃંગ) મરી ગયા અને હરણ, માછલું અને પતંગિયું બંધનમાં આવ્યા. તો પછી પાંચ પાંચ વિષયો ભોગવવાથી સુખનું સ્વપ્નું પણ શાને હોય? ...૪.

આકાશના ફૂલોની માળા પહેરીને વંધ્યા સ્ત્રીનો દીકરો લગ્ન કરવા (ગયો. પણ એ) મનના ઘોડે બેસીને મહાલી આવ્યો. ...૫.

આકાશમાં સંધ્યાટાણે દેખાતા **રંગ** જેવા સંસારીના સુખ દુઃખ છે. તું ભાવથી હરિહરના સ્વરૂપને ભજી લે. ...૬.

વિવરણ

જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ગુણવંત શાહ લખે છે કેઃ "મૃગજળ હોતું નથી પણ દેખાય છે અને મા સાક્ષાત્ ભગવાન છે પણ દેખાતી નથી. એટલે દેખાય છે માટે છે અને નથી દેખાતું માટે નથી એવું માનવું નહિ."

ટ્રેઈનમાં બેઠા હોઈએ ત્યારે ઝાડવાં દોડતાં જણાય છે અને ગાડી સ્થિર હોય એવું જણાય છે. આવી જ ભ્રાંતિ દેખાતા જગત વિશેની છે. જગત દેખાય છે પણ ખરેખર છે નહિ. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે એવું ગળે ઉતરતું નથી, દેખાતું નથી.

મટકું એટલે આંખનો પલકારો. આંખના પલકારાનો સમય કેટલો? ક્ષણમાત્ર. દુનિયા એ મનનું સર્જન છે, મનનું મટકું છે. પૂ. શિવાનંદ સ્વામી 'વૃત્તિ' નામના પ્રકરણમાં લખે છે કેઃ "આવરણ ભંગ એ માનસિક વૃત્તિનું કાર્ય છે. પદાર્થો ઉપરના અવિદ્યા અથવા સ્થૂળ અજ્ઞાનના પડદાને આવરણ કહે છે. મનની વૃત્તિઓ આ આવરણને તોડીને પદાર્થો દેખાડે છે. સ્થૂળ અજ્ઞાન અથવા અવિદ્યા સર્વે પદાર્થોને

આચ્છાદિત કરે છે. જ્યારે આ પડદો દૂર થઇ જાય છે ત્યારે પદાર્થો પ્રત્યક્ષ થાય છે. વૃત્તિ આ આવરણને દૂર કરે છે.”

તેઓ આગળ જણાવે છે કે “મન પોતાના પ્રયત્નો દ્વારા જે જે પદાર્થોનું ચિંતન કરે છે તેના જેવું જ રૂપ તે ધારણ કરે છે.”

અનુભૂતિના પ્રકરણમાં સ્વામીજી જણાવે છે કેઃ દશ્ય એટલે તમે જે કાંઇ બહાર જુઓ છો તે માનસિક અવિદ્યાનું પરિણામ માત્ર જ છે. બહાર માત્ર પ્રકાશ છે, બહાર કંપન માત્ર છે. રૂપ અને રંગ તો મન આપે છે. આ દેખાતું જગત એ માનસિક ભ્રમજાળ છે.

અંદર રહેલું મન અને બહારની તન્માત્રાઓના આંદોલનની એક બીજા પર થતી અસરનું પરિણામ એટલે જ દશ્ય પદાર્થ અથવા બહાર દેખાતું વિશ્વ.

ટૂંકમાં દેખાતી દુનિયા એ મનનું Projection (વિસ્તાર) માત્ર છે. દેખાતી દુનિયા એ કેવળ સ્વપ્નું છે. આ સ્વપ્નું આપણને મોહ પમાડનારું છે. પૂ.શ્રીનું ભજન છે કેઃ

ઘરની ઘરની ઘરની રે, મૂળ શોધ કરો અસલી ઘરની.
સ્વપ્નાની માયા સઘળે વિસ્તારી, જૂઠી બાજી બાજીગરની રે.

વ્યક્તિ ઊંઘમાં સ્વપ્નું જુએ છે ત્યારે એને બધું વાસ્તવિક હોય એવા દશ્યો દેખાય છે. એને અનુરૂપ લાગણી પણ થાય છે પરંતુ જ્યારે તે જાગે છે ત્યારે એને ખબર પડે છે કે સ્વપ્નામાં જે કાંઇ દેખાતું હતું તે બધું ખોટું હતું. આ જગત એ સ્વપ્નું જ છે પણ માણસ ખુલ્લી આંખે જુએ છે. સ્વપ્નાની દુનિયા જેમ ખોટી તેમ આપણને દેખાતી દુનિયા પણ જ્ઞાની પુરુષને મન ખોટી છે.

પરંતુ આ વાતને જીવનમાં આચારી બતાવવાનું અઘરું છે. પરંતુ અશક્ય નથી. પોતાના નાનાભાઇ નારાયણભાઇની ચિતા જલતી હતી ત્યારે પૂ.શ્રીએ “ના દોસ્ત દુશ્મન કોઇ હમારા, હમ સદા નિઃસંગી હૈ” એ ભજન રચ્યું. સ્વસ્થ મનની આ અનુભૂતિ.

કસાઈના કતલ ખાને જતું ઘેંટુ-મૂરખ મેંઢો મેં મેં કરતું જાય છે ત્યારે એને ખબર નથી કે એનું મૃત્યુ નજીક છે. એની જાણે કે એને ચિંતા પણ નથી. સંસારી પણ હું અને મારું મારું કરવામાં એવો ગુલતાન બને છે કે એને મૃત્યુનો વિચાર પણ આવતો નથી. એક ચિંતક લખે છે કેઃ

મારું મારું કરે તેને ભગવાન કહે હું મારું છું,
તારું તારું કરે તેને ભગવાન કહે હું તારું છું.

માણસ સમજુ ક્યારે કહેવાય? દિવસમાં એકાંતમાં બેસીને 'હું કોણ છું? હું ક્યાંથી આવ્યો? હું શા માટે આવ્યો અને હું ક્યાં જવાનો છું' એનો વિચાર કરે. ઘડપણ આવ્યા છતાં પણ આવું ન વિચારે તો એને શું કહેવું?

વિષયસુખમાં રચ્યો પચ્યો રહેનાર માનવી એવું વિચારતો નથી કે વિષયોમાં દેખાતું સુખ એ સાચું સુખ નથી. એ તો સુખનો આભાસ માત્ર છે. વિષયસુખ અનિત્ય છે, પરતંત્ર છે અને આભાસ માત્ર છે. વળી સ્પર્શસુખની વિષય વાસનામાં હાથી મર્યો, ગંધની વિષય વાસનામાં ભમરો મર્યો, નાદની વાસનામાં હરણ મર્યું, રૂપની વાસનામાં પતંગિયું બળી મર્યું અને રસાસ્વાદની વાસનામાં માછલું મર્યું. એક એક વિષયની આસક્તિમાં પણ જો મૃત્યુ આવતું હોય તો પાંચે વિષયોની આસક્તિ ધરાવનાર માનવીનું શું?

મનની કલ્પનામાં રાચતો મનુષ્ય મનના ઘોડા પર બેસી દોડે છે અને આનંદ માણે છે એનો વાંધો નથી પરંતુ એ કેવી વસ્તુમાં આનંદ માણે છે? જેનું અસ્તિત્વ જ નથી, અરે! જેનું અસ્તિત્વ શક્ય જ નથી એવી વસ્તુમાંથી આનંદ માણવાની મૂર્ખામી કરે એનો વાંધો છે. આકાશમાં ફૂલ થાય ખરાં? વંધ્યાને દીકરો હોય ખરો? અને આ વંધ્યાનો પુત્ર આકાશના ફૂલની માળા પહેરી મનના ઘોડા પર બેસીને મહાલે એ કેવું કહેવાય?

આશાથી લોક બંધાતા બંધાતા વળી કર્મથી,
આયુક્ષય નહિ જાણે, માટે તું જાગ જાગ રે.... (પાગલ પરમાનંદ)

સંસારના સુખ દુઃખ સંધ્યાકાળના રંગ જેવા છે અને એમાં જીવન નહિ ગુમાવતા હરિહરનું ભજન કરી સંસાર સાગર તરી જવાનું પૂ.શ્રી આ ભજનમાં સૂચન કરે છે.

મોહમાં પડેલી વ્યક્તિમાં વિવેકબુદ્ધિ હોતી નથી. શું કરવું અને શું ન કરવું એનું ભાન નહિ હોવાથી માનવીનો જન્મારો એળે વહી જાય છે.

ભલે ઘરમાં રહીએ પણ ઘરને મનમાં ન રાખીએ.
ભલે ઘરમાં રહીએ પણ ઘરને મંદિર બનાવીએ.
ભલે ઘરમાં રહીએ પણ ઘરને તીર્થ બનાવીએ.

ભજનઃ ૬૦

(રાગઃમિશ્ર ખમાજ; તાલઃકહેરવા)
(ક્યાંથી આ સંભળાય- એ રાહ)

જે જાયું તે જાય જગતમાં, જે જાયું તે જાય;
ફૂલ્યું તે કરમાય, જગતમાં, જે જાયું તે જાય. ...ટેક.

ઉદય થયો રવિ પ્રાતઃકાળે, જનમન સહુ હરખાય;
અસ્ત થતાં નભ માંહી નિશાએ, તિમિર ઘોર છવાય! ...જે. ૧.

ચૌદ ચોકડી રાજ દશાનન, સુરવર સેવા માંહ્ય;
કાળ કોપતાં રીંછ માંકડાં-હાથ, હાય રગડાય! ...જે. ૨.

હિરણ્યકશિપુ શિવવરદાને, અમર કરે નિજ કાય;
સ્તંભ ફાટતાં થરથર કંપે, ધૂળ ચાટતો થાય!! ...જે. ૩.

વર્ષાકાળે વારિ ઉછળે, નહેર નદી ઉભરાય;
જોતજોતામાં વારિપૂર એ, કો જાણે ક્યાં જાય! ...જે. ૪.

કુસુમાકર ખીલ્યો સુમ શોભે, દિવ્ય સૂર સંભળાય;
એક દિન જૂનાં ઠૂંઠા દેખી, અંતર અતિ ગભરાય! ...જે. ૫.

ધનજોબનઅભિમાન નકામો, કાળ સર્વને ખાય;
રાય રંક સુરનરમુનિ કિન્નર, કોથી નવ છટકાય! ...જે. ૬.

રંગ જ્ઞાન વિણ મોત ટળે ના, નિર્ભય કેમ થવાય?
મોહમૃત્યુ એ સૂત્ર સનાતન, અનુભવથી જ તરાય! ...જે. ૭.

અર્થ

જગતમાં જે જન્મે છે તેનો જરૂર નાશ થાય છે. જગતમાં જે ખીલે છે તે કરમાય છે. ...ટેક.

સવારના પહોરમાં જ્યારે સૂર્ય ઉગે છે ત્યારે લોકોના મન હરખાઈ ઊઠે છે. રાત્રીએ આકાશમાં એનો અસ્ત થતાં ઘોર અંધારું છવાઈ જાય છે. ...૧.

ચૌદ લોકમાં રાવણનું રાજ હતું અને દેવો સેવામાં રહેતાં હતાં. પરંતુ કાળનો કોપ થતાં રીંછ અને વાંદરાના હાથે એ બૂરી રીતે મર્યો (રણમાં રગદોળાયો). ...૨.

ભગવાન શંકરના વરદાનને કારણે હિરણ્યકશ્યપુએ પોતાની કાયાને અમર કરી. પરંતુ થાંભલો ફાટતાં એ થરથર ધ્રૂજવા લાગ્યો અને આખરે ધૂળ ચાટતો થઈ ગયો. (બૂરા હાલે મર્યો.) ...૩.

વરસાદની ઋતુમાં પાણી ઉછાળા મારે છે. નહેર અને નદી ઉભરાઈ છે. પરંતુ જોત જોતામાં એ પાણીનું પૂર ક્યાં જતું રહ્યું એ કોઈ જાણતું નથી. ...૪.

વસંતઋતુ ખીલતાં જ ફૂલો શોભી ઊઠે છે અને (પક્ષીઓના મીઠા-) દિવ્ય સૂર સંભળાય છે. પણ પછી એક દિવસ ઝાડના જૂના ઠૂંઠા જોઈને હૃદય ખૂબ અકળામણ અનુભવે છે. ...૫.

ધન અને યુવાનીનું અભિમાન નકામું છે. કાળ બધાનો નાશ કરે જ છે. રાજા-રંક, દેવ-મુનિ-માનવ-કિન્નર કોઈનાથી છટકી શકાતું નથી. ...૬.

રંગ ગુરુ કહે છે કે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ વિના મોત (મોતનો ડર) ટાળી શકાતું નથી. એના વિના નિર્ભય કેવી રીતે થવાય? મોહ એ જ મૃત્યુ છે એ સનાતન સૂત્ર છે. આત્માના અનુભવથી-આત્મ-સાક્ષાત્કારથી જ (આ ભવસાગર) તરી જવાય. ...૭.

વિવરણ

માણસને સૌથી મોટો ડર મૃત્યુનો છે. દરેકને માટે મૃત્યુ નિશ્ચિત છે જ અને એ ક્યારે આવશે એ અનિશ્ચિત હોવા છતાં માનવી એની તૈયારી કરતો નથી.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી મૃત્યુને ટાળવાનો ઉપાય પણ બતાવે છે. મૃત્યુ દેહનું, શરીરનું થાય છે અને આપણે શરીર નથી એવી પાકી સમજ આવી જાય તો મૃત્યુ-મૃત્યુનો ભય ટળી જાય.

જે જન્મ્યું તે જાય જગતમાં જે જન્મ્યું તે જાય.
ફૂલ્યું તે કરમાય, જગતમાં જે જન્મ્યું તે જાય.

માનવીનું મૃત્યુ નક્કી છે, મૃત્યુનો સમય એ જાણતો નથી અને મૃત્યુ પામ્યા પછી કશું સાથે લીધા વિના એણે એકલા જ જવાનું છે. આ બધું જાણવા છતાં મોહને કારણે માનવી પોતાનું જીવન વેડફી મારે છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા એ મોહનો નાશ કરનારો ગ્રંથ છે. મોક્ષની સરળ સમજણ આપતાં કહેવાયું છે કેઃ મોક્ષ એટલે **મો**હનો **ક્ષ**ય.

ગીતાના બીજા અધ્યાયના સાતમા શ્લોકમાં મોહિત ચિત્ત થયેલો અર્જુન ભગવાનનું શરણું લે છે, શિષ્ય બનીને પૂછે છે કે મારા માટે જે કલ્યાણકારી હોય તે કહો.

મોહથી ગ્રસાયલો અર્જુન અનેક પ્રશ્નો અને શંકા કરે છે. ભગવાન એનું સમાધાન કરે છે અને છેક છેલ્લે અઢારમાં અધ્યાયના ૭૩મા શ્લોકમાં પોતાના મોહનો નાશ થયો છે એમ કહીને “તમે કહેશો તેમ હું કરીશ” એમ કહે છે.

ક્રોધ એ શાંતિના મૃત્યુની કાળોતરી છે.

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત ।
સ્થિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચન તવ ॥

આ મોહનું નિવારણ સમર્થ સદ્ગુરુ જ કરી શકે. મોહ એ જ મૃત્યુ છે. આ મોહમાંથી મુક્તિ મળે કેવી રીતે? વ્યક્તિને મોહ થવાનું કારણ છે ખોટી વિચાર પદ્ધતિ. જીવન પ્રત્યેની સાચી સમજ આવી જાય તો મોહમાંથી મુક્ત થવાય.

જે જન્મે છે તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત છે અને એમાંથી કોઇ છટકી શકતું નથી. આ મૃત્યથી ડરવાને બદલે એને સમજવાનો પ્રયત્ન થવો જોઇએ. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ દ્વારા મૃત્યુનો ડર નીકળી શકે. પરીક્ષિતને ઋષિએ શ્રાપ આપ્યો હતો કે જા તને સાતમે દિવસે તક્ષક નાગ કરડશે અને તારું મૃત્યુ થશે તો શુકદેવજીએ એને ભાગવત કથા સંભળાવી એટલે મૃત્યુ તો ન હટ્યું પણ પરીક્ષિતનો મૃત્યુનો ડર જરૂર જતો રહ્યો.

"જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ એવું ગીતા કહે છે."

સંતો પણ શરીરની નશ્વરતા વિશે પોકારી પોકારીને કહે છે તો મૃત્યુથી ડરવાને બદલે મૃત્યુ અંગે સજ્જ થઇએ અને મોહદષ્ટિ દૂર કરી જ્ઞાનદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરીએ એવી પૂ.શ્રીની ઇચ્છા છે.

જે પરિસ્થિતિ સર્જાય તેનો સહજતાથી અને આનંદપૂર્વક સ્વીકાર એ જ જ્ઞાનદષ્ટિ છે.

❀

ભજનઃ ૬૧

(રાગઃતિલક કામોદ; તાલઃદીપચંદી)
(જંગલ વસાવ્યું રે જોગીએ- એ રાહ)

ફટ રે ભૂંડા આ શું કર્યું? ઓળખ્યા નહિ અવિનાશીજી;
નાશી-ને વળગી દુઃખી થયો, દોડે મથુરાં ને કાશીજી. ...ફટ. ૧.

સકળ તીરથ તારા તન વિષે, ગંગા જમુના સરસ્વતીજી;
સાતે પુરી મોક્ષદાયિની, જાણો ગુરુગમથી વાતજી. ...ફટ. ૨.

વામ ઈડા ગંગા જાણવી, દક્ષ પિંગલા કાલિંદીજી;
મેરુદંડમાં સુષુમ્ણા વહે, શાસ્ત્ર ગંડકી પ્રમાણજી. ...ફટ. ૩.

વામ કર્ણે ગાંધારી વસે, વદે કાવેરી સંતજી;
દક્ષ હસ્તિની સિંધુ વહે, જાણો જોગ વિવેકજી. ...ફટ. ૪.

જીભ મહીં મા સરસ્વતી, વામ નેત્રે તે સુષાજી;
તામ્રપર્ણી એ જાણવી, જાણી કરવું સ્નાનજી. ...ફટ. ૫.

અલંબુષા ગોમતી સતી, વસે દક્ષિણ નેત્રજી;
કુહ ગુદા વિષે નર્મદા, પતિતપાવન ક્ષેત્રજી. ...ફટ. ૬.

લિંગ મહીં બે નદી વસે, શંખિની વીર્યસ્રવનજી;
મૂત્રવાહિની વારુણી, તાપી તાપદહનજી. ...ફટ. ૭.

પયસ્વિની સર્વ શરીરમાં, શીલ ઊર્મિ સોહાયજી;
તટ દયા દીપે દમ થકી, ન્હાયે મુક્ત થવાયજી. ...ફટ. ૮.

સંયમસ્નાન સોહામણું, કાપે કોટિજન્મપાપજી;
જન્માતીત લક્ષ્ય એ લહે, માપે આતમ અમાપજી. ...ફટ. ૯.

સ્નાનથી મેલ શરીરનો, મનનો ધ્યાનથી જાયજી;
ઉભય મેલ નાશ પામતાં, મુક્તિ કરતલ આપજી. ...ફટ. ૧૦.

જોગસ્નાનની વાત એ, જાણે વિરલા સંતજી;
કેવળ કુંભક એને વદે, તુરીય પવન વિગતજી. ...ફટ. ૧૧.

ન્હાયા તે તો નર પરવાર્યા, બીજાં દેડકાં ન્હાયજી;
કોટિ કલ્પ વીતી ગયા, તોય ન મટી હાયજી. ...ફટ. ૧૨.

વિરલો સદ્‌ગુરુબાલકો, પૂરણ પુણ્ય પ્રતાપજી;
ન્હાય આત્મનદી સાગરે, થાય તદ્રૂપ **રંગ**જી. ...ફટ. ૧૩.

અર્થ

અરેરે મૂરખ! તેં આ શું કર્યું? તેં અવિનાશીને ઓળખ્યા નહિ.

નશ્વર વસ્તુને વળગીને તું દુઃખી થયો. (પછી) મથુરા અને કાશીની દોડધામ કર્યા કરે છે. ...૧.

ગંગા, જમુના, સરસ્વતી, મોક્ષ આપનારી સાતે પુરી એ બધાં તીર્થો તારા જ શરીરમાં છે એ સત્ય- ગુરુ દ્વારા જાણી લો. ...૨.

ડાબા નસકોરામાં વહેતી ઇડા નાડીને ગંગા જાણવી. જમણા નસકોરાની પિંગલા નાડીને જમુના જાણવી. કરોડરજ્જુમાં જે સુષુમ્ણા નાડી વહે છે તેને ગંડકી કહે છે એવું તું પ્રમાણ (જાણ). ...૩.

ડાબા કાને ગાંધારી નાડી વસે છે એને સંતો કાવેરી નદી કહે છે. જમણા હાથમાં સિંધુ નદી વહે છે એ યોગનો વિવેક છે તે જાણો. ...૪.

જીભની અંદર સરસ્વતી નદી રહેલી છે અને ડાબી આંખમાં સુષા નાડી રહેલી છે. એને તામ્રપર્ણી નદી જાણવી અને એવું જાણીને એમાં સ્નાન કરવું. ...૫.

દક્ષિણ-જમણા-નેત્રમાં અલંબુષા નાડી વહે છે એને ગોમતી નદી જાણવી. ગુદારૂપી બખોલમાં નર્મદા આવી છે તે પતિતને પાવન કરનારું ક્ષેત્ર છે. ...૬.

લિંગ (પુરુષનું ગુપ્તાંગ)માં બે નાડીરૂપ બે નદી વહે છે. જેમાંથી વીર્યસ્રાવ થાય તે શંખિની નાડી અને મૂત્ર વહે તે વારુણી અને તાપ બાળનારી તાપી નદી સમજો. ..૭.

પયસ્વિની નાડી બધાના શરીરમાં રહેલી છે, જેથી ચારિત્ર્ય અને ઊર્મિ શોભે છે. સંયમથી દયાનો કિનારો દીપી ઊઠે છે અને આવું સમજીને સ્નાન કરવાથી મુક્તિ મળે છે. ...૮.

ગુસ્સો અને પ્રેમ બંને અઢી અક્ષરના શબ્દો છે.

સુંદર એવું સંયમનું સ્નાન કોટિ જન્મોના પાપને કાપે છે. જન્મથી પર એવું લક્ષ્ય જાણીને અમાપ એવા આત્માને માપે છે. ...૯.

સ્નાનથી તનનો મેલ અને ધ્યાનથી મનનો મેલ જાય છે. બંને પ્રકારના મેલ દૂર થતાં મુક્તિ હથેળીમાં આવેલી જાણવી. ...૧૦.

આવી યોગ સ્નાનની વાત તો કોઇક વિરલ સંત જ જાણે છે, એને કેવળ કુંભક કહેવામાં આવે છે. (પ્રાણાયામમાં પૂરક, કુંભક અને રેચકની અપેક્ષાએ) કેવળ કુંભક ચોથો છે. ...૧૧.

આવું સમજીને જેણે સ્નાન કર્યું તે નર જન્મમરણથી મુક્ત થયા. એ સિવાયના બીજાં દેડકાં(ની જેમ સ્થૂળ) સ્નાન કર્યા કરે છે. (એવું સ્નાન કરનારની) કરોડો કલ્પો વીતવા છતાં અંતરની વ્યથા દૂર થઇ નથી. ...૧૨.

વિરલ એવો ગુરુનિષ્ઠ સાધક પૂર્ણ પુણ્યના પ્રતાપે આત્મનદીરૂપ સાગરમાં નહાય છે અને તેનો **રંગ** પરમેશ્વરમય થઇ જાય છે. ...૧૩.

વિવરણ

“યથા પિંડે તથા બ્રહ્માંડે” જે આપણા શરીરમાં છે તે જ આ બ્રહ્માંડમાં છે. પરંતુ માનવીને સાચી સમજ, સાચી દૃષ્ટિ નહિ હોવાથી અહીં-તહીં ભમ્યા કરે છે. પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

પ્રભુ પરખ્યા હૃદે જેણે ફરે ભમતો જગે શાને?
પીધું આકંઠ અમૃત તેં કરે કાંજી વૃથા શાને?

નશ્વર જગત તરફની દોટ છોડીને પોતાનામાં રહેલા અવિનાશીની ઓળખાણ કરાવતું આ ભજન છે. બધાં જ તીર્થો આપણા જ શરીરમાં છે એટલે બીજે ક્યાંય દોડાદોડી કરવાની જરૂર નથી એવું પૂ.શ્રી કહે છે. ગંગા, જમુના અને સરસ્વતીનો ત્રિવેણી સંગમ પણ શરીરમાં જ છે અને મોક્ષ આપનારી સાત પુરી પણ આ જ શરીરમાં છે.

શરીરમાં રહેલાં આ તીર્થોની વાત સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે ડાબી બાજુની ઇડા નાડી એ ગંગા છે અને જમણી બાજુની પિંગલા નાડી એ જમુના (કાલિંદી) નદી છે. બરડાની કરોડમાં સુષુમ્ણા નાડી છે તે જ ગંડકી નદી છે. આમ પ્રયાગ આપણા શરીરમાં જ છે.

ડાબા કાનમાં ગાંધારી વસે છે, એને સંતો કાવેરી કહે છે. જમણા કાને સિંધુ નદી વહે છે. જીભમાં મા સરસ્વતી છે. બે આંખો પૈકી ડાબી આંખમાં સુષા અને જમણી આંખમાં અલંબુષા ગોમતી નદી વહે છે. ગુદા વિષે નર્મદા વહે છે. શંખિની અને વારુણી એવી બે નદી લિંગમાં વહે છે. શંખિનીમાં વીર્યનું સ્રવન થાય છે અને વારુણીમાં મૂત્રનું વહન થાય છે.

દયાનો તટ દમનથી શોભે છે અને એ રીતે ત્યાં સ્નાન કરવાથી મુક્તિ મળે છે.

સાચું સ્નાન એ યોગસ્નાન છે. ધ્યાનથી મનનો મેલ દૂર કરવો એ મહત્ત્વનું છે. આત્મનદી કે આત્મસાગરમાં સ્નાન કરવાથી વ્યક્તિને પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

આમ સ્થૂળ સ્નાનને બદલે યોગસ્નાનનું મહત્ત્વ પૂ.શ્રી સમજાવે છે.

✿

ભજનઃ ૬૨

(રાગઃદેશ; તાલઃદાદરો)
(કમજાત રાણી પિંગલા- એ રાહ)

શું થયું જે રૂપ તારું જીવ ગયું ફરી?
શેઠ થઇને દાસ કેમ થાય ફરી ફરી? ...ટેક.

સ્વતંત્ર રાજ વનતણો તું કેસરી સહી;
મેષ ગોડ મે મે કરત કાં મરે અહીં? ...શું. ૧.

અક્ષયસુખનિધાન તું, રાજરાજવી!
ભીખ માગતો ફરે કાં નિત નવી નવી? ...શું. ૨.

કાળનોએ કાળ તું વિશાળ શ્રીપતિ,
ભાળ પાછું વ્હાલ આણી સ્વાન્તધીપતિ! ...શું. ૩.

મોહસુરાપાનથી તું ભાન ગયો ભૂલી;
વિપ્રવંશી હાથથી બન્યો જઇ કુલી! ...શું. ૪.

કોડી માટ ક્રોડ તેં કર્યા જતા કપિ;
રામ મૂકી દામમાળ કોડથી જપી! ...શું. ૫.

મૂળ તરફ આવ **રંગ** ઘૂમવું મૂકી;
માન મૂરખ વેદવચન, જાણ ગુરુ થકી! ...શું. ૬.

અર્થ

હે જીવ! એવું તે શું થયું કે તારું રૂપ જ બદલાઈ ગયું? તું શેઠ હોવા છતાં ફરી ફરીને નોકર-દાસ કેમ થાય છે? ખરેખર તું તો જંગલનો સ્વતંત્ર રાજા સિંહ છે. તો પછી ઘેટાંની જેમ મેં મેં કરતો અહીં કેમ પામર જીવન જીવે છે? ...ટેક-૧.

ન ખૂટે એવા અક્ષયસુખનો તું ભંડાર છે અને રાજાઓનો પણ રાજા છે. તો પછી રોજ નવી નવી ભીખ માગતો કેમ અહીં ફરે છે? ...૨.

કાળનો પણ કાળ એવો તું વ્યાપક વિષ્ણુ-લક્ષ્મીપતિ- છે. તું પ્રેમથી અંતર્મુખ થઈ અંતરમાં રહેલા બુદ્ધિના નિયંતાને જો. ...૩.

મોહરૂપી મદિરા પીવાને કારણે તું ભાન ભૂલી ગયો છે. તું બ્રાહ્મણના કુળમાં જન્મ્યો હોવા છતાં તારી જાતે જ તું કોળી બની ગયો છે. ...૪.

હે વાનર! તેં કોડી માટે કરોડરૂપિયા જતા કર્યા. તેં રામનું નામ છોડીને દામ-પૈસાની માળા હોંશથી જપ્યા કરી. ...૫.

બધી રખડપટ્ટી છોડીને સંસારમાં તું મૂળ તરફ-તારાં મૂળ સ્વરૂપ તરફ- આવ. અરે મૂરખ! તું વેદનું વચન માન અને ગુરુ દ્વારા એ સમજી લે. (અને એ પ્રમાણે જીવ.) ...૬.

વિવરણ

જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે કેઃ

બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ।

બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. જીવ એ બ્રહ્મ જ છે. એ બ્રહ્મથી જુદો નથી. જીવ એ બ્રહ્મ જ છે, એણે બ્રહ્મ થવા માટે નહિ પણ પોતે બ્રહ્મ છે એ સમજવા માટે સાધના કરવાની છે. 'તત્ત્વમસિ' એ મહાવાક્ય પણ એવો જ બોધ કરે છે કે તે (તત્) તું છે. આ તત્ એટલે પરબ્રહ્મ અને ત્વં એટલે જીવ. હે જીવ! તું પરબ્રહ્મ જ છે.

પરંતુ અજ્ઞાનને કારણે માણસ પોતે પામર છે એવો ભાવ રાખે છે. ભગવાન-ઈશ્વર સર્વજ્ઞ છે જયારે જીવ અલ્પજ્ઞ છે. ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન છે જયારે જીવ અલ્પશક્તિમાન છે છતાં બંનેમાં કોઈ ફેર નથી.

માયાવેષ્ટિત બ્રહ્મ એટલે ઈશ્વર અને અવિદ્યાવેષ્ટિત બ્રહ્મ એટલે જીવ. આમ બ્રહ્મ ઉપરનું માયાનું આવરણ હોય તો તે ઈશ્વર કહેવાય છે અને અવિદ્યાનું આવરણ હોય તો તે જીવ કહેવાય છે. આવરણમાં તફાવત છે બાકી અંદર તો બ્રહ્મ જ છે.

પૂ.શ્રી આ વાતને શ્રીગુરુલીલામૃતમાં આ રીતે સમજાવે છેઃ

શુદ્ધ સત્ત્વગુણ પ્રકૃતિ વિદ્યા માયા જાણ,
સર્વજ્ઞતા તદ્દુપાધિથી પામે ઈશ્વર માન.
મલિનસત્ત્વ જે પ્રકૃતિ એ જ અવિદ્યા તેમ,
પડે બ્રહ્મ પ્રતિબિંબ ત્યાં જીવ પરતંત્ર એમ. (અ.૧૬ દો.૫૨-૫૩)

આ અવિદ્યાને કારણે અજ્ઞાની જીવ પોતાને કર્તા અને ભોક્તા માને છે. માયાની આવરણ અને વિક્ષેપ એવી બે શક્તિ પૈકી વિક્ષેપ શક્તિને લીધે જીવ અદ્વૈતભાવ ભૂલીને દ્વૈતભાવમાં જતો રહે છે. એ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે. બ્રાહ્મણ દારુના કેફને કારણે 'હું ચાંડાળ છું' એમ કહે તો તેનાથી એ ચાંડાળ થઇ જતો નથી તેમ મોહને કારણે જીવ પોતાને અલ્પજ્ઞ અને પરતંત્ર માને તેથી તે તેવો થઇ જતો નથી. ફક્ત મોહનો નશો ઉતારવાની જરૂર છે.

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી આપણને-જીવને એનું અસલરૂપ યાદ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પૂ.શ્રીના ભજનમાં આ ભાવ ઘણીવાર વ્યક્ત થયો છે. 'ઘરની ઘરની ઘરની રે...' ભજનમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

રાજાની રાણી ભીખ સહે કાં? તું તો રાણી વિશ્વંભરની રે...
જ્યાં દેખે ત્યાં રાજ તિહારું વાત પછી કાં **રંગ** ડરની રે...

એક સિંહનું તરતનું જન્મેલું પણ છૂટું પડી ગયેલું બચ્ચું ભરવાડના હાથમાં આવ્યું. ભરવાડે એને લઇ લીધું અને બકરાં-ઘેટાં વચ્ચે ઉછેરવા માંડ્યું. પરિણામે સિંહના બચ્ચાએ પણ ગર્જના કરવાને બદલે 'મેં મેં' કરવા માંડ્યું. બકરાં-ઘેટાંની વચ્ચે 'મેં-મેં' કરતા બચ્ચાને સિંહે જોયું. એણે બચ્ચાને ઊઠાવી એનું પ્રતિબિંબ કૂવામાં બતાવ્યું અને તે સિંહ છે એવું સમજાવ્યું. થોડી વારે બચ્ચાને વાત સમજાઇ અને તે પણ સિંહની જેમ ગર્જના કરવા લાગ્યું.

ગુરુમહારાજ પણ આપણને 'મેં મેં' કરતાં જુએ તો દુઃખી થાય. તું કોણ છે? એમ પૂછે.

ક્રોધ મળે સાવ મફતમાં, પાડે આફતમાં.

સંસ્કૃત પ્રભાતિયામાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

ભૂપતિસ્ત્વં વૃથા ભિક્ષસે કિં પથા
ભુંક્ષ્વ રાજ્યં તતાનન્તકલ્પમ્ । ...ધ્યાયહ્યત્રિજમરં.

તું તો આ દુનિયાનો બાદશાહ છે પછી રસ્તે નકામો ભીખ શા માટે માગે છે? હે ભાઇ! અનંત કલ્પો સુધી તું સ્વાત્મસામ્રાજ્યને ભોગવ્યા કર.

મોહને કારણે વિવેકશક્તિ ગુમાવનાર જીવ કોડી માટે કરોડ રૂપિયા ગુમાવે છે એટલે કે સાંસારિક વિષય સુખ માટે વિષ્ણુપ્રાપ્તિનું સુખ ગુમાવે છે.

પોતે કોણ છે એની જાણ ન હોવાથી તે શેઠ હોવા છતાં દાસ થઇને- નોકર થઇને જીવે છે. બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલો હોવા છતાં પોતે કોળી છે, હીન જાતિનો છે એવું માને છે. આ ભ્રમણાને દૂર કરવા માટે ગુરુ દ્વારા વેદવચન જાણવાની જરૂર છે. શ્રીગુરુ 'તત્ત્વમસિ'નો બોધ આપી શિષ્યને એના મૂળ સ્વરૂપનું ભાન કરાવે છે.

રાજા જેમ સ્વપ્નમાં ભિખારી બનીને રડતાં રડતાં ભીખ માગી દુઃખી થતો હોય તેમ અજ્ઞાન અને મોહને કારણે જીવ પણ પોતે પરબ્રહ્મ હોવા છતાં દુઃખી થાય છે એ મોટી કરુણા છે.

પૂ.શ્રીએ પાળી બતાવેલા સિદ્ધાંતો અને એની પાછળ એમની રહેલી ખુમારીનું કારણ એ જ હતું કે તેઓ પોતાના મૂળ સ્વરૂપને બરાબર ઓળખતાં હતાં.

ગુરુમહારાજની કૃપાથી અને આપણા પ્રયત્નોથી આપણે પણ એવું જીવવાનો પ્રયત્ન કરીએ એવી ભાવના.

ભજનઃ ૬૩

(રાગઃમાંડ; તાલઃકહેરવા)

કહાં જાના નિરબાના, સાધો, કહાં જાના નિરબાના? ...ટેક.

આના જાના દેહધરમ હૈ, તું દેહી જુગ જૂના;
ક્યા મતલબ દુનિયાસે પ્યારે? મરઘટ અલખ જગાના. ...સાધો. ૧.

રાતદિવસ સબ તેરી કરામત, તું ચંદા સુર સ્યાના;
ફૂંક મારકે સૃષ્ટિ ઉડાવત, પેદા કરત પુરાના. ...સાધો. ૨.

ચૌદ માળકા મહલ પિયારે, છનમેં મિટ્ટી મિલાના;
ભસ્મ લગાકે બંભોલાસે, પુનિ પુનિ નૈન મિલાના. ...સાધો. ૩.

અહં ખોપડી તોડી ખપ્પર કાલા હાથ ગહાના;
શૂન્ય શહરમેં ભીખ માંગ કર, નિજાનંદ રસ પાના. ...સાધો. ૪.

પર્વત સંત્રી દેખો પ્યારે, નદીયન નાચ સુહાના;
તરુવરમુજરા મોજ દેખકે, સોહં ડમરુ બજાના. ...સાધો. ૫.

સુરત પ્રિયાસે **રંગ** જમાના, ભેદ ભરમ મિટાના;
ખુદી ખોદ કે દેહ દફાના, જીવન્મુક્ત કહાના. ...સાધો. ૬.

અર્થ

નિર્વાણ માટે ક્યાં જશો? હે સાધો! નિર્વાણ માટે ક્યાં જવાનું? ...ટેક.

આવવું-જવું એ તો દેહનો ધર્મ છે. તું તો જુગ જુનો દેહી-દેહમાં રહેવાવાળો-આત્મા- છે. આ દુનિયા સાથે તારે શું સંબંધ? સ્મશાન પર તારે તો અલખની ધૂણી જગાવવાની છે. ...૧.

રાત અને દિવસ એ તો તારી કરામત છે. તું જ ચંદ્ર છે અને તું જ સૂર્ય છે. તું ફૂંક મારીને સૃષ્ટિનો લય કરે છે અને ફૂંક મારીને પુરાણી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરે છે. ...૨.

આ (શરીર) તારો ચૌદ માળનો મહેલ છે જે ક્ષણવારમાં માટીમાં મળી જવાનો છે. આ શરીર પર ભસ્મ લગાવીને ભગવાન શંકર સાથે વારે વારે આંખ મેળવવાની છે. ...૩.

અહંકારની ખોપડી તોડીને હાથમાં કાળું ખપ્પર લેવાનું છે. શૂન્યરૂપી શહેરમાં ભીખ માગીને નિજાનંદનો રસ પામવાનો છે. ...૪.

હે પ્યારે! આ સંત્રીરૂપ પર્વતને જુઓ અને નદીના સુંદર નાચને જુઓ. વૃક્ષોના મુજરાને મોજપૂર્વક જોઇને સોહંનું ડમરુ વગાડવાનું છે. ...૫.

સુરતરૂપ પ્રિયા સાથે ઐક્ય (**રંગ**) સાધીને ભેદ અને ભ્રાંતિને મીટાવી દેવાની છે. અહંકારને ખોદીને (મારીને) પછી દેહને દફનાવવો અને (એ રીતે) જીવન-મુક્ત કહેવડાવવાનું. ...૬.

વિવરણ

મોક્ષ ન સ્વર્ગે ના કદિ પાતાળે એ જાણ,
ભૂમંડળ આકાશમાં ના એ નિશ્ચય માન.
અહંકાર મારી રહે તચ્ચિત્તે એ જાણ,
અહંકાર ક્ષય મોક્ષ એ ના બીજો તું માન.

(શ્રીગુ.લી. અ.૧૫ દો.૧૬૫-૧૬૬)

આ ભજનની શરૂઆત પૂ.શ્રી પ્રશ્નથી કરે છે અને પૂછે છે કે નિર્વાણ માટે, મોક્ષ માટે ક્યાં જવાનું? આ પ્રશ્નમાં જ પૂ.શ્રીએ જવાબ પણ આપી દીધો છે કે ક્યાંયે જવાનું નથી. પૂ.શ્રીની આ એક આગવી શૈલી છે કે એવી રીતે પ્રશ્ન પૂછે છે કે હોશિયાર વ્યક્તિને એમાંથી જ જવાબ મળી જાય.

“ઔષધિ કૌન પીલાવે” ભજનમાં પૂ.શ્રી પૂછે છે કે “ઐસો કોન કૃપાલુ જગમેં આવાગમન મીટાવે?” આ પ્રશ્નમાં પૂ.શ્રી જવાબ પણ આપી દે છે કે “ઐસો કોઈ નહિ કૃપાલુ જગમેં” ગુરુ સિવાય આવો કોઈ બીજો કૃપાળુ છે જ નહિ.

નિર્વાણ-મોક્ષ એટલે મુક્તિ, છૂટવું. પરંતુ જ્યાં બંધન જ નથી ત્યાં છૂટવાનું જ ક્યાં રહે છે? જન્મમરણ તો દેહને જ છે. તું તો આત્મા-દેહી છે, દેહમાં રહેવાવાળો છે. તારે આ નશ્વર દુનિયા સાથે શો સંબંધ? તું તો નિત્ય શુદ્ધ અને નિત્ય મુક્ત છે.

પૂ.શ્રી લખે છેઃ

મૂળે બંધ મળે નહીં, મોક્ષ સત્ય ત્યાં કેમ?
અજ્ઞજન બોધાર્થ આ, કથે શાસ્ત્ર પણ તેમ. (શ્રીગુ.લી. અ.૧૬ દો.૧૧)

જીવ પોતે પરબ્રહ્મ છે, બ્રહ્મથી જુદો નથી છતાં અવિદ્યાવશ અજ્ઞાનતાને કારણે પોતે બંધનમાં છે એવું માની મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ ભ્રાંતિરૂપી એક કાંટાને ભ્રાંતિરૂપ બીજા કાંટાથી જ દૂર કરવાનો છે. આ વાત સમજાવવા માટે એક સરસ દૃષ્ટાંત છે.

એક કુંભાર પાસે દસ ગધેડાં હતાં. સાંજે બધા ગધેડાનાં પાછલા પગે દોરડું બાંધી, બીજો છેડો ખૂંટીએ બાંધતો જેથી રાત્રે ગધેડો જતો ના રહે. સવારે ગધેડાના પગેથી દોરડું છોડીને કુંભાર ગધેડાને માટી ઉંચકવા લઈ જતો.

કોઈ પણ કારણસર એક દિવસ એક ગધેડાને પગે બાંધવાનું દોરડું ના મળ્યું હવે શું કરવું? એણે એના ગુરુને-અનુભવીને પૂછ્યું. ગુરુએ કહ્યું કે ભલે દોરડું ના હોય પણ તું બીજા ગધેડાને દોરડું બાંધે એ જ રીતે એ ગધેડાને પણ દોરડું બાંધે છે એવા હાવભાવ-Acting-કરજે. ગધેડો માની લેશે કે એને પણ દોરડું બાંધ્યું છે.

બીજે દિવસે સવારે જોયું તો ગધેડો બીજા ગધેડા સાથે જ ઊભો હતો. કુંભારે બીજાં બાંધેલાં ગધેડાનાં દોરડાં છોડ્યાં. હવે જે ગધેડાને ખરેખર દોરડું બાંધ્યું જ ન હતું તે ગધેડાને દોરડું શાનું છોડવાનું હોય એટલે એણે નવ ગધેડાના પગેથી દોરડાં છોડી બધા ગધેડાને હાંકવા માંડ્યા. નવ ગધેડાએ ચાલવા માંડ્યું પણ દસમું ગધેડું કે જેને ખરેખર દોરડું બાંધ્યું જ ન હતું પણ કેવળ દોરડું બાંધવાની Acting જ કરી હતી તે ગધેડું ખસતું ન હતું. કુંભાર પાછો ગુરુ પાસે ગયો અને વાત કરી. ગુરુએ કહ્યું કે દોરડું બાંધવાની Acting કરીને તેં જે ભ્રાંતિ ઊભી કરી હતી તે દોરડું છોડવાની Acting કરીને દૂર કર. ભ્રાંતિથી ભ્રાંતિને દૂર કર.

જીવ પોતે પરબ્રહ્મ છે એટલે એની શક્તિ પણ અપાર છે. “જ્યાં દેખે ત્યાં રાજ તિહારું” એવી એની શક્તિ છે. પોતે અલ્પજ્ઞ, અલ્પશક્તિમાન અને પામર છે એવી જે અજ્ઞાનતા છે તે દૂર કરવાની જરૂર છે અને શિવ સાથે એકતા સાધવાની છે.

આને માટે અહંકારને દૂર કરવો પડે. અને યોગાભ્યાસ દ્વારા બ્રહ્મરંધ્રમાં પ્રાણને લઇ જઇને નિજાનંદનો અમર રસ પીવાનો છે.

“રસ શૂન્ય અમર રસ દે મા ઓ!” એવી મા પાર્વતીને કરેલી પ્રાર્થનાની જ અહીં વાત કરી છે.

પ્રિયતમ પરમાત્માનું ધ્યાન ધરીને પરમાત્મા સાથે મિલન કરવાનું છે અને ભેદ તથા ભ્રાંતિને ભગાડવાની છે. અહંકારનો નાશ કરીને જીવન્મુક્ત થઇ જવાનું છે.

“જીવત્સમાધિ લેના”માં પણ આ જ ભાવ છે. અહંકાર બધી સમસ્યાનું મૂળ છે.

અહંકારનો નાશ એ થાય ન જ્યાં લગ જાણ;
ભલે વિરિંચીસંનિધે રહે કલ્પ લગ માન;
છૂટે તોય ન પ્રાણી એ જન્મમરણથી આંહ્ય,
સૂણી વચન એ કન્યકા વદે વિનત શિર ત્યાંય.

(શ્રીગુ.લી. અ.૧૨૧ દો.૧૦૦-૧૦૧)

પોતાનું સ્વાનંદ સમ્રાટપણું ભૂલીને જીવ પામર બની રસ્તા પર ભીખ માગતો ફરે તો એનાથી વધારે દયાજનક પરિસ્થિતિ બીજી કઇ?

આપણા ગુરુમહારાજે આવા ભજન દ્વારા આપણામાં તેજસ્વિતા, ખુમારી અને સાચું કરવાની વૃત્તિ પ્રગટાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આપણે એ રીતે જીવીએ એવી રંગપ્રાર્થના.

ભજનઃ ૬૪

(રાગઃમાંડ; તાલઃકહેરવા)

મૈં દિવાની દિવાની, હક ઘરકી પ્યાસી;
ભટક ભટક જબ સબ જગ થાકી, આ બૈઠી કાસી! ...ટેક.

પંચ કિસ્મકી મિટ્ટી મિલાઇ, કુટી બની અદ્‌ભુત,
પંચ મહલમેં ફિર ફિર થાકી, ઊઠી ભઇ જાગ્રત! ...મૈં. ૧

કફની પહેની ઇશ્ક હકીકી, અંગ બિરાગ ભભૂત;
સોહં બીણા કાંધે પકરી, બની બડી અબધૂત! ...મૈં. ૨

જ્ઞાનગંગામેં મલ મલ ન્હાઇ, અહં બહાયા મૈલ;
કાયા કંચન સોહન લાગી, અલખ દિખાયો ખેલ!! ...મૈં. ૩

કામક્રોધકી ધૂની ધિખાઇ, શીત ભગા અજ્ઞાન;
લક્કડગ્રંથી ખાખ જલાઇ, ભઇ રોશની રાન!! ...મૈં. ૪

આતમકાસી કાસન લાગી, વિશ્વનાથ સબ ઠૌર;
મૈં બૈરાગન **રંગ** દિવાની, પતા નહિ મુજ ઔર! ...મૈં. ૫

અર્થ

હું તો છેક જ દિવાની છું અને પરમાત્માના ઘર (દર્શન)ની તરસી છું. આખા જગતમાં બધે રખડી રખડીને થાકી ગઇ અને છેવટે આત્મસ્વરૂપ-કાશીમાં આવીને બેઠી-સ્થિર થઇ- છું. ...ટેક.

પાંચભૂતોની માટી મેળવીને આ શરીરરૂપી અદ્‌ભુત ઝૂંપડી તૈયાર થઇ છે. પાંચ કોષોમાં (અન્નમય કોષ, પ્રાણમય કોષ, મનોમય કોષ, વિજ્ઞાનમય કોષ અને આનંદમય કોષ) ફરી ફરીને હું થાકી ગઇ છું. હવે હું જાગી ગઇ છું અને ઊઠી ગઇ છું. ...૧.

ઈશ્વરીપ્રેમની મેં કફની પહેરી છે અને શરીર પર વૈરાગ્યની ભસ્મ લગાવી છે. ખભા ઉપર સોહંની વીણા રાખીને હું અવધૂતની અદ્‌ભુત કક્ષામાં આવી ગઇ છું. ...૨.

જ્ઞાનગંગામાં ચોળી ચોળીને સ્નાન કર્યું છે અને એ દ્વારા અહંકારનો મેલ દૂર કર્યો છે. હવે કંચનસમી આ (પવિત્ર) કાયા શોભવા લાગી છે અને અલખે પોતાની રમત-ખેલ બતાવી દીધી છે. ...૩.

કામ-ક્રોધની ધૂણી ધખાવીને અજ્ઞાનરૂપી ઠંડીને ભગાડી મૂકી છે. ચિત્-અચિત્‌ની (લક્કડ)ગ્રંથિ બાળીને ખાખ કરી દીધી છે. હવે એકાંત સ્થળ-રાન(વન)માં (અંતઃકરણમાં) પ્રકાશ-પ્રકાશ થઇ ગયો છે. ...૪.

આત્મસ્વરૂપ-કાશી હવે પ્રકાશવા લાગી છે અને બધે ઠેકાણે વિશ્વનાથ ભરેલો જણાય છે. હું વૈરાગી બન્યો છું અને પરમેશ્વરના દિવ્ય સ્વરૂપ પાછળ પાગલ થયો છું. મને બીજી કોઇ ખબર નથી-જાણ નથી. ...૫.

વિવરણ

કોઈ પણ વસ્તુનું ઘેલું ન લાગે, એની ધૂન ના ચઢે ત્યાં સુધી એ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયત્નો સામાન્ય પ્રકારના હોય છે. એ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઝંખના જાગે, મન તલપાપડ થાય પછી જ એ વસ્તુ મળે છે.

તીવ્ર વૈરાગ્ય યુક્ત વિવેક અને ષટ્ સંપત્તિ પછી મોક્ષની, પરમેશ્વરના દર્શનની તીવ્ર ઝંખના જાગે છે અને એના દર્શન સિવાય બીજું કશું ખપે નહિ, કશું ગમે નહિ. એ અર્થમાં વ્યક્તિ એની પાછળ પાગલ થઈ જાય, દિવાની થઇ જાય. ગાંડા થયા વગર પરમેશ્વર મળતા નથી.

શ્રીગુરુલીલામૃતમાં નિરંજનનું વર્ણન કરતાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

ખાનપાન ભૂલી ગયો રાત દિવસનો ભેદ,
અહા! પ્રભુ ક્યારે મળે? એક જ મનમાં ખેદ.
આંખો ઊંડી અતિ ગઇ, ધૂલિ ધૂસર ગાત્ર
મારે પથ્થર છોકરાં, ફોડી નાંખ્યું પાત્ર. (અ.૧ દો.૧૨૪-૧૨૫)

ક્રોધ કરનાર ખુદ બળે છે અને બીજાને બાળે છે.

ભગવાન-પરમેશ્વરના દર્શન સિવાયની બીજી બધી વાતો ફીકી લાગે, એના તરફ જિહાસાવૃત્તિ જાગે ત્યારે એ પ્રભુ પાછળ પાગલ છે, દિવાનો છે એમ લાગે.

હક ઘરકી એટલે પરમાત્માના ઘરની, પરમાત્માના દર્શનની પ્યાસી છે અને દિવાની છે.

પરમાત્માના દર્શન માટે સામાન્યતઃ બહાર શોધવાના પ્રયત્નો થાય છે. શરૂઆતમાં વ્યક્તિ ભગવાનને જગતમાં શોધવાનો પ્રયત્ન કરે. સાધના કરે, સદ્‌ગુરુ મળે ત્યારે ભગવાનને જાતમાં-પોતાનામાં શોધવાનો પ્રયત્ન કરે.

અંતર્યામી સચ્ચિત્સુખ બહાર સદ્‌ગુરુ દ્વિભુજ સુમુખ. અંતરમાં જ પરમાત્મા રહેલો છે. "પ્રભુ પરખ્યા હૃદે જેણે" એ ભજનમાં પૂ.શ્રી પરમાત્માને પોતાનામાં જ શોધવાની અને જાણવાની, પામવાની તથા માણવાની વાત કરે છે.

'તત્ત્વચિંતન' નામના સંસ્કૃત પ્રભાતિયામાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

તીર્થભ્રમણં વૃથા શાસ્ત્રશ્રવણં તથા
નો શ્રુતા રંગ યદિ મૌન-ગાથા ।
સા શ્રુતેસ્ત્યાગતસ્તત્ત્વમસ્યત્ર તે
જન્મ વ્યર્થં ગતં કોઽન્યત્રાતા ॥

હે રંગ! વાસના માત્રનો ત્યાગ કરીને વેદ (શ્રુતિ)ના મહાવાક્ય તત્ત્વમસિનો જીવનમાં અનુભવ ના કર્યો તો તીર્થભ્રમણ પણ વૃથા છે અને શાસ્ત્રના શ્રવણનો પણ કોઈ અર્થ નથી.

પોતાનામાં રહેલા પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે પછી અંતર્મુખ થઈ વિવેક, વૈરાગ્ય, ષટ્‌સંપત્તિ કેળવવાં પડે. "આદમ ખુદાકી જાત હૈ" અથવા માનવી પોતે જ પરમાત્મા છે એવી સમજ આવવી જોઈએ અને એ રીતનું જીવન જીવવું જોઈએ.

એકનાથે મરતા ગધેડાને શિવજી પર ચઢાવવાનું ગંગાજળ પાઈને સાચી શિવપૂજા કરી. પરંતુ સ્થૂળ છોડીને આ રીતે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કેળવવી સહેલી નથી.

પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શન માટે શું કરવાનું? આત્મસ્વરૂપ કાશીમાં અત્ર તત્ર સર્વત્ર બધે જ વિશ્વનાથનાં દર્શન થાય એને માટે શી સાધના કરવાની એ આ ભજનમાં સમજાવ્યું છે. જીવનનું લક્ષ્ય છે પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શન. સાધનાના પગથિયા આ પ્રમાણે છેઃ

પંચભૂત (પંચ કિસ્મકી મિટ્ટી)ના આ શરીર (કુટી)માં અન્નમય કોષ, પ્રાણમય કોષ, મનોમય કોષ, વિજ્ઞાનમય કોષ અને આનંદમય કોષ એમ પાંચ કોષોથી આત્મા ઢંકાયેલો છે. આ પંચકોષરૂપી પંચ મહેલમાં ફરી ફરીને થાકેલો જીવ જ્યારે જાગે અને ઊઠે ત્યારે ઈશ્વરપ્રેમની કફની પહેરે અને તીવ્ર વૈરાગ્યની ભભૂતિ શરીર પર ચોળે. ભક્તિ અને વૈરાગ્યથી સજ્જ થયેલો જીવ પ્રાણાયામ દ્વારા મનને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. શ્વાસોચ્છવાસ દ્વારા થતો સોહંનો અજપાજપ જે વ્યક્તિ સાધે છે તે વ્યક્તિ લક્ષ્યસિદ્ધિ તરફ આગળ વધે છે. આપણે શ્વાસ લઈએ છીએ ત્યારે 'સો' એવો અવાજ થાય છે અને શ્વાસ બહાર કાઢીએ ત્યારે 'હં' એવો અવાજ થાય છે. પાદુકાપૂજન એ સોહંનું જ પૂજન છે. એક ચરણ તે 'સો' છે અને બીજું ચરણ તે 'હં' છે એવું પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી એક પ્રવચનમાં જણાવે છે.

પરમેશ્વરના દર્શનમાં અહંકાર બાધક છે. આ અહંકારને દૂર કરવા માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવી પડે. જ્ઞાનરૂપી ગંગામાં શરીરને ચોળી ચોળીને સ્નાન કરવાનું અને એ રીતે અહંનો મેલ કાઢવાનો. અહં દૂર થાય એટલે વ્યક્તિનું મન નિર્મળ બને. એનું શરીર સોના જેવું શોભવા માંડે.

દૈવી સંપત્તિ મેળવવાની સાથે સાથે આસુરી સંપત્તિ દૂર કરવી પડે. કામ-ક્રોધની ધૂણી ધખાવી એમાં દુર્ગુણોને હોમવાથી અજ્ઞાનરૂપી ઠંડી જતી રહે છે. દુર્જનનો ત્યાગ, દુર્ગુણોનો ત્યાગ એ પણ દૈવી સંપત્તિની પ્રાપ્તિ જેટલો જ મહત્ત્વનો છે.

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

ભાવે ભજો ભવગંગા, એક અનેકે **રંગા,**
છોડી દુરિજન સંગા, રામને સંભારો. ...આવો હરિજન.

એ ધૂણીમાં ચિત્ અને અચિત્‌ની ગ્રંથિને બાળી નાંખવાની છે જેથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે.

પૂ.શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં લખે છે કેઃ

> શુદ્ધાંતઃકરણે સદા સાત્ત્વિક ધૈર્યે તેમ,
> મનોદમન કરવું ઘટે, તૂટે ગ્રંથી એમ.
> શમ દમાદિ સાધને થતાં ગ્રંથીનો ભંગ,
> સ્વસ્થ થાય મન સર્વદા, થાય વૃત્તિનો ભંગ. (અ.૯ દો.૯૬-૯૭)

આ ગ્રંથિ એ ચિદચિદગ્રંથિ છે. અહંકાર અને ચિદાત્માની એકતાના દઢ અનુભવ (પ્રત્યય)રૂપ અજ્ઞાનની ગાંઠ બાળવાની છે.

આ રીતે વ્યક્તિ સાધના કરે, ગાંઠ બળે એટલે આત્મસ્વરૂપ કાશી પ્રકાશવા લાગે અને બધે જ વિશ્વનાથનાં દર્શન થવા લાગે. તીવ્ર વૈરાગ્યને કારણે સાધકને પરમેશ્વરના દર્શન સિવાય બીજી કશી ઇચ્છા જ નથી હોતી. પરમેશ્વરના દર્શન થતાં જ એ પોતાનું અસ્તિત્ત્વ-અહં ભૂલી જાય છે, અહં ઓગળી જાય છે.

પરંતુ તીવ્ર વૈરાગ્યયુક્ત વિવેક અને મોક્ષ માટેનો ટળવળાટ જાગે તો એ આત્મકૃપા થઈ કહેવાય અને એવી આત્મકૃપા થતાં જ ગુરુકૃપા અને ઈશ્વરકૃપા થાય છે અને સાધક લક્ષ્ય સિદ્ધ કરે છે.

આપણે પણ પૂ.શ્રીની કૃપા પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે સંયમપૂર્વકના પ્રયત્નો કરીએ.

❁

ભજનઃ ૬૫

(અનુષ્ટુપ)

હા અને ના તણી વચ્ચે, હૈયું આ ઝૂલતું હતું;
ઝૂલતાં ઝૂલતાં આજે, દિવ્ય પંથ મળ્યો ખરો! ...૧.

સજાયાની તીક્ષ્ણ ધારે, ચઢવું એ કવિઓ કથે;
ભીષ્મની બાણશય્યાએ, મૃદુ એથી હશે નકી! ...૨.

મરીને જીવવું એ છે, જીવતાં મૃત્યુ લાધવું;
જાગતાં ઊંઘવું એ તો; ઊંઘતાં જાગૃતિ તિહાં! ...૩.

પડીને ચઢવું એ તો, ચઢતાં પડતી તિહાં;
રડીને હસવું એ તો, હસંતા આંસુઓ ઝરે! ...૪.

મૂકનું બોલવું એ તો, બધિરો સાંભળે મુદા;
પાંગળા નાચતા હરખે, આંધળા દેખતા મઝા! ...૫.

બાપજી મહેર તો કીધી, રાંકડો **રંગ** આ તર્યો;
તર્યો ડૂબ્યો મર્યો જીવ્યો, મૃત્યુનો સ્વાદ તો લહ્યો! ...૬.

❁

અર્થ

આ રસ્તે જવું કે ના જવું એવી હૈયામાં ગડમથલ ચાલતી હતી. એવી ગડમથલને અંતે આખરે આજે દિવ્યપંથ મળ્યો ખરો. ...૧.

આ રસ્તે જવું એ સજાયાની (અસ્ત્રાની-તલવારની) તીક્ષ્ણ ધાર ઉપર ચઢવા જેવું છે એમ કવિઓ કહે છે. ભીષ્મની બાણશૈયા પણ આનાથી જરૂર કોમળ હશે. ...૨.

મરીને જીવવું એ તો જીવતાં મૃત્યુ પામવા જેવું છે. જાગતાં રહીને ઊંઘવું એ તો ઊંઘમાં જાગૃતિ રાખવા જેવું છે. ...૩.

પડીને ચઢવું એ તો ચઢતાં ચઢતાં પડવા જેવું છે. રડ્યા પછી હસવું એ તો હસતાં-હસતાં આંસુ પાડવા જેવું ગણાય. ...૪.

મૂગાનું બોલવું એ તો બહેરો આનંદપૂર્વક સાંભળે છે. પાંગળા માણસો હરખપૂર્વક નાચે છે અને આંધળાઓ આનંદપૂર્વક બધું જુએ છે. ...૫.

હે ગુરુદેવ! આપે ખૂબ જ કૃપા કરી જેને કારણે આ રાંકડો **રંગ** તરી ગયો. એ તરી ગયો, ડૂબી ગયો, મરી ગયો અને જીવી ગયો. એણે અંતે મૃત્યુનો અનુભવ કર્યો-સ્વાદ જાણી લીધો. ...૬.

વિવરણ

કોઈ પણ સમસ્યાનો યોગ્ય સમયે યોગ્ય ઉકેલ કરવો જોઈએ. જીવન પ્રશ્નો અને સમસ્યાથી ભરેલું છે. આ પ્રશ્નો અંગે વ્યક્તિ યોગ્ય સમયે યોગ્ય નિર્ણય લે તો તે સફળતાને વરે છે. ધંધાનું સંચાલન હોય, રમત-ગમત હોય કે જીવનનું સંચાલન હોય એમાં પ્રશ્નો ઊભા થવાના જ. એ પ્રશ્નો વિષે નિર્ણય પણ લેવા જ પડે. નિર્ણય સમયસર લેવાય અને સાચો લેવાય તો સફળતા, નહિ તો નિષ્ફળતા.

નિર્ણય વર્તમાનમાં લેવાનો હોય છે પરંતુ એ ભવિષ્યની પરિસ્થિતિની કલ્પના કરીને લેવાનો હોય છે. ભાવિની કલ્પના અને વ્યવસ્થિત ગણતરી કરીને નિર્ણય લીધો હોય છતાં એ ખોટો પડી શકે કારણ કે આપણે ધાર્યું હોય તેનાથી વિપરિત પરિસ્થિતિ જન્મી હોય.

આને કારણે 'To be or Not to be' 'આમ કરું કે આમ કરું'ની દ્વિધામાં માણસ અટવાયલો રહે છે. શું નિર્ણય લેવો તે જ સમજાતું હોતું નથી. આ ભજનમાં એવી સમસ્યાનો જ ઉલ્લેખ છે.

પૂ.શ્રીએ પાંચ વર્ષની ઉંમરે પિતાશ્રીનું છત્ર ગુમાવ્યું. આર્થિક સ્થિતિ નબળી. માતાએ પાંચ વર્ષના પાંડુરંગ અને ત્રણ વર્ષના નારાયણને કષ્ટ વેઠીને ઉછેર્યા, ભવિષ્યમાં સુખ મળશે એવી આશાએ ઉછેર્યા.

બાવીસ પચ્ચીસ વર્ષનો પાંડુરંગ નોકરી કરે, પરણે અને ઘર બાળકોના કિલકિલાટથી ગુંજી ઊઠે એવી માતાને ઝંખના હોય એ સ્વાભાવિક છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં પૂ.શ્રીએ આધ્યાત્મિક પંથે પ્રયાણ કરવું હતું. અંદરથી આત્મા હિમાલય જવા માટે ગોદાટી રહ્યો હતો તો બીજી બાજુ માતૃપ્રેમ એના પગમાં

બેડી થઈને પડ્યો હતો. માણસ લાગણીથી વિચારે તો પોતાનો શ્રેયકર પંથ ચૂકી જાય એવી પરિસ્થિતિ હતી.

પોતાના મિત્ર અંબાલાલને એક પત્રમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

મને હાલમાં ચેન પડતું નથી. હૃદયમાં કેટલીક વાર ઘણી વ્યાકુળતા થાય છે. બહારની દુનિયા સાથે મેં લગભગ વ્યવહાર બંધ જ કરી દીધો છે. xxxxx મેં આજન્મ અવિવાહિત રહેવાનું નક્કી કરી દીધું છે. હવે એને માટે શંકા નથી. xxxxx ઘરથી લગ્ન માટે કાગળ આવેલો. ત્યાં પણ લખી દીધું છે. એની અસર વૃદ્ધ માતા પર શી થશે? એનો વિચાર ઈશ્વરને સોંપ્યો છે. (રંગપત્રમંજૂષા- પત્ર નં.૩૮)

સંતોના માર્ગદર્શન માટે પૂ.શ્રી ઘણે સ્થળે ફર્યા ત્યારે પણ પોતાની માતાની અને ઘરની ચિંતા તો મનમાં હતી જ. નારેશ્વરમાં બેઠા ત્યારે પણ પોતાની માતા પ્રત્યેની ફરજ વિશે સજાગ હતા અને ચિંતિત પણ.

આમ છતાં કાળજા ઉપર કઠણ પથ્થર મૂકીને શ્રેયનો પંથ લીધો અને પ્રેયનો પંથ ત્યાગી દીધો. પરંતુ નારેશ્વરમાં આસન મૂક્યું ત્યારે તો પ્રશંસા પણ થઈ અને નિંદા તથા ટીકાનો વરસાદ પણ વરસ્યો જ.

આવો નિર્ણય લેવાની ઘડી ઘણી કપરી હોય છે. અસ્ત્રાની-સજાયાની ધારે ચઢવા જેવું છે. સહેજ ગાફેલ રહ્યા તો અસ્ત્રો વાગે અને લોહીની ધાર ફૂટે. લીધેલો નિર્ણય ખોટો સાબિત થાય તો પછી દુઃખ, આક્ષેપો, ટીકા અને નિષ્ફળતાનો વરસાદ જ વરસે.

પૂ.શ્રીએ શ્રેય પંથ અંગે આકરો નિર્ણય લઈને, સંબંધીઓને નારાજ કરીને જ્યારે નારેશ્વરમાં આસન મૂક્યું હશે ત્યારે મનમાં માજીની યાદ તો સતત રહી જ હશે ને!

યોગાભ્યાસ અને તપશ્ચર્યા દ્વારા લોહીનું પાણી કરીને પોતાનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કર્યું અને જગતમાં ડંકો વગાડી દીધો ત્યારે એમના નિર્ણયની યોગ્યતાનો બધાએ સ્વીકાર કર્યો હશે.

ભગવાને કૃપા કરી અને 'રાંકડો રંગ' તરી ગયો. જીવતે જીવ અહંકારનો ક્ષય કરી, દ્વૈતને દૂર કરી મૃત્યુનો સ્વાદ માણ્યો. આપણે દેહના મૃત્યુને મૃત્યુ કહીએ

છીએ અને સંતો દ્વૈતભાવનાના નાશને અને અહંકારના ક્ષયને મૃત્યુ કહે છે. આમ મરીને જીવવું એટલે જીવત્સમાધિ લેવી. દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાથી ન્યારા રહીને જીવવાનું શીખી ગયા તો ભવસાગર તરી ગયા.

ભજનઃ ૬૬

(રાગઃકાફી; તાલઃદીપચંદી)
(ગઝલની રાહ)

લખવું અને બકવું નકામું, હા! વધ્યું અવળું બધે!
લખવા અને બકવા થકી; પ્રભુ ના મળે, પ્રભુ ના મળે!! ...ટેક.

વાણીતણો ના વિષય એ, હા! શેષ કુંઠિત જ્યાં થયો;
વેદો પુકારે માન મૂકી, નેતિ નેતિ સર્વથા! ...લખવું. ૧.

અનન્તને એ સાન્ત વાણી, રીત શી વર્ણી શકે?
માબાપની શાદી ખુશાલી, બાળ શું જાણી શકે? ...લખવું. ૨.

હે પંડિતો! સાચું કહો, શું મેળવ્યું પાંડિત્યથી?
જૂઠું વદો તો આણ છે, શ્રીરામની રહેમાનની! ...લખવું. ૩.

પંડા વડે પંડિત વદે, ના ચીજ પંડા શી લહી!
ઠંડા દિલે મિશ્રી બધી વેચી, ન ચાખી, હા જરી!! ...લખવું. ૪.

જ્ઞાની ખપ્યો પોથાં પઢી, ખોલો વહી ચંદન મૂવો!
માંહે ખજાનો જે ભર્યો હા! અન્યને તે સાંપડ્યો!!! ...લખવું. ૫.

પોથાંતણો ના વિષય એ, ના તર્કની ત્યાં તો ગતિ;
આગમ-અગોચર પંથ એ, ગુરુગમ બધી ચાવી રહી!!! ...લખવું. ૬.

લઘુ અને સિદ્ધાંતથી, જો અન્ત હાંસલ ના થયો;
બાળી મૂકો સિદ્ધાંતને, એ પાણિની પડતો મૂકો! ...લખવું. ૭.

સુણી સુણાવી રામગાથા, ગર્થ કોટિ સંઘર્યો;
એ અયન જો ના રામનું, પામ્યો વૃથા બોજો વહ્યો! ...લખવું. ૮.

પર્વો અઢારેનાં કીધાં પારાયણો તેં ભારતી;
જો ભા વિષે ના રત થયો, તો જન્મ એળે રે ગયો! ...લખવું. ૯.

વેદો પઢી વ્હેદાનીઅત, જો ના કીધી હાંસલ બધે;
વાણી થકાવી હા વૃથા! આયુરસી ટૂંકી કીધી! ...લખવું. ૧૦.

ગીતા ઉકેલી ના સમી, ત્યાગી થયો જો ના જરી!
કૂદી કૂદી મૂવા કપિ, મોતી મળ્યાં ના જળનિધિ!! ...લખવું. ૧૧.

ઉપનિષદ્ સારાં ઓચર્યો, પાસે ન બેઠો રામની!
જળ જળ કહી પ્યાસે મર્યો, પાણી ન પીધું કાં જરી? ...લખવું. ૧૨.

રંગ પોથાં પુસ્તકો ફેંકી બધાં દરિયાવમાં;
મૂગો થઇ ડૂબી રહે, સમુંદરે એ શાહના! ...લખવું. ૧૩.

❀

અર્થ

લખવું અને પ્રવચન કરવું નકામું છે પરંતુ એ અવળી રીતે વધી રહ્યું છે - એની બોલબાલા છે. લખવાથી અને પ્રવચનથી પ્રભુ કોઇ દિવસ નથી મળતા, ખરેખર નથી જ મળતા. ...ટેક.

આ વાણીથી જાણી શકાય-જણાવી શકાય એવો વિષય જ નથી. ખુદ શેષ પણ વર્ણન કરવામાં થાકી ગયો અને વેદો પણ નેતિ નેતિ-આમ (ઇતિ) નહિ (ન) એવું માન મૂકીને હંમેશાં કહે છે. ...૧.

આ અંતવાળી (સાન્ત) વાણી એ અનંતનું વર્ણન શું કરી શકે? મા-બાપના લગ્નના આનંદનો સંતાનને શું ખ્યાલ આવી શકે? ...૨.

હે પંડિતો! તમે સાચું કહેજો કે પંડિતાઇથી તમને શું મળ્યું? જો તમે જુઠું બોલો તો તમને ભગવાન શ્રીરામના અને રહેમાનના સોગંદ છે. ...૩.

જીવ-બ્રહ્મની એકતાના જ્ઞાન વિષે પંડિતો વાત કરે છે પરંતુ એનો એમને અનુભવ નથી- (જેના વિષે પ્રવચન કરે છે એ વસ્તુ શું છે એનું એમને અનુભવ જ્ઞાન નથી). દુકાનદારે પ્રેમપૂર્વક બધી ખાંડ વેચી દીધી પણ એમાંથી જરા પણ ખાંડ ચાખી નહિ. ...૪.

પુસ્તકો વાંચી વાંચીને લોકોમાં જ્ઞાની ગણાયો પરંતુ એ તો ગધેડો બની ચંદનનો ભાર ઊંચકવા જેવું થયું. એમાં જે ખજાનો ભરેલો હતો તેનો લાભ બીજાને મળ્યો. (ભાર ઊંચકનારે ભાર ઊંચક્યો પણ લાભ ન લીધો.) ...૫.

આ પુસ્તકોનો વિષય નથી અને ત્યાં તર્ક પહોંચી શકતું નથી. શાસ્ત્ર (આગમ)થી ન જાણી શકાય એવો આ પંથ છે અને એની બધી ચાવીઓ ગુરુ દ્વારા જ જાણી શકાય છે. ...૬.

લઘુ કૌમુદી અને સિદ્ધાંત કૌમુદી (વ્યાકરણ ગ્રંથો) જાણ્યા પછી પણ જો મોક્ષ, ધ્યેય ના મળે તો એ બધા સિદ્ધાંતોને બાળી મૂકો અને એ વ્યાકરણાચાર્ય પાણિનિને પડતો મૂકો. ...૭.

રામાયણ સાંભળ્યું અને બધાને સંભળાવ્યું અને તે દ્વારા અઢળક ધન ભેગું કર્યું પરંતુ જો રામ તરફ ગતિ ના થઇ-રામ સ્વરૂપ ના બની શકાયું-તો એ બધો ભાર નકામો વહ્યો. (આવી કથા સાંભળી-સંભળાવી તો શું અને ન સંભળાવી તો પણ શું?) ...૮.

તેં (મહાભારતનાં) અઢારે અઢાર પર્વોનાં પારાયણ કર્યા પરંતુ આત્મતેજ(ભા)માં તું રત ના થયો તો તારો જન્મ નકામો ગયો. ...૯.

વેદો ભણ્યા પછી જો બધે જીવ-બ્રહ્મની એકતાનું દર્શન ના કર્યું તો પછી પ્રવચન કરી કરીને વાણી નકામી વેડફી દીધી અને આયુષ્ય દોરી ટૂંકી કરી દીધી. ...૧૦.

જો ગીતા બરાબર સમજ્યો નહિ અને જો તું ત્યાગી ના થયો તો એ સ્થિતિ તો સમુદ્રમાં વાનરો-કૂદી કૂદીને થાકી મર્યાં પણ એમને રત્નો ના મળ્યા જેવી થઇ. ...૧૧.

બધા ઉપનિષદો તો બોલી ગયો પણ રામની પાસે (ઉપ) બેઠો નહિ-નજીક તો ગયો નહિ. ‘પાણી પાણી’ એવું બોલી બોલીને તરસે મરી ગયો પરંતુ તેં જરા પણ પાણી પીધું કેમ નહિ? ...૧૨.

હે **રંગ**! તું બધાં પોથાં-થોથાં દરિયામાં ફેંકી દઇને એ સર્વવ્યાપી પરમાત્માના સ્વરૂપમાં મૂગો થઇને ડૂબ્યો રહે. ...૧૩.

ત્યાગથી જ માનવને શાંતિ મળે છે.

વિવરણ

ભાઈ અંબાલાલ,

સ્વામી ચંદ્રશેખરની, મારે કાશી જઈને થોડોક સમય અભ્યાસ કરવો, એવી સલાહ છે. પણ હજીએ પુસ્તકોના કૂચા ક્યાં સુધી ચાવવા? વળી મારે જોઈએ છે તે પ્રકારનું નૂર મને શાસ્ત્રીઓ દ્વારા મળી શકશે કે કેમ એની શંકા છે. કદાચ તેઓ વિસ્મય પમાડે પણ હૃદયની શાંતિ નહિ આપી શકે. તેને માટે તો તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન... કર્યે જ છૂટકો અને તે પણ શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠં પાસે. માટે શુષ્ક શાસ્ત્રાધ્યયન માટે હું કાશી તો નહિ જ જાઉં. (પત્રમંજૂષા પત્ર નં.૭૨ બીજી આવૃત્તિ)

પરોક્ષ જ્ઞાન એ શાબ્દિક જ્ઞાન છે જ્યારે અપરોક્ષ જ્ઞાન એ અનુભવ જ્ઞાન છે. પરમાત્માની અનુભૂતિ થાય એ જ સાચું અને એ જ મહત્ત્વનું. શાબ્દિક જ્ઞાન એ 'હોવું' છે જ્યારે અનુભવ જ્ઞાન એ 'થવું' છે.

પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ માટે ભણતરની, તર્કની, બુદ્ધિની જરૂર નથી. એને માટે જરૂર છે શ્રદ્ધાની, વિશ્વાસની, દૈવી સંપત્તિની. ધ્રુવની ઉંમર શું? ગોરા કુંભારનું ભણતર શું? શબરીની જાતિ શું? નરસિંહ મહેતાની શ્રીમંતાઈ શું? પરંતુ પ્રભુદર્શન માટે ઉંમર, જાતિ, ભણતર કે શ્રીમંતાઈ જરૂરી નથી. એને માટે તો કેવળ હૃદયનો તલસાટ, ભાવ જ પ્રભુ માગે છે.

પ્રભુનાં દર્શન એ વાણીનો વિષય નથી. એ વર્ણનથી પર છે. એ અનુભવવાની વાત છે. દર્શનમાં પ્રદર્શનની વૃત્તિ પેસે એટલે બધું નકામું. એ તો અંતરનો ભાવ છે.

પુસ્તકો લખવા અને વાંચવાથી માહિતિ મળે છે. એનાથી પ્રવચન કરી શકાય, લોકોને આંજી શકાય પરંતુ પરમાત્માનો અનુભવ નહિ થાય. જેમ મૌન એ શ્રેષ્ઠ પ્રાર્થના છે તેમ વાંચવાનું-લખવાનું મૂકીને એ જાણ્યા પ્રમાણે જીવવાનું રાખીએ તો તે શ્રેષ્ઠ છે. પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી કહે છે કેઃ જીવેલું કામ આવશે, જાણેલું કામ નહિ આવે.

શાબ્દિક જ્ઞાને એ નહીં સરે કાર્ય કદિ એમ,
જન્મમરણ છૂટે નહીં વધે અહંતા એમ. (શ્રીગુ. લી. અ.૧૨૨ દો.૨૦)

પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે તો આત્મકૃપા-ગુરુકૃપા અને ઈશ્વરકૃપાની જરૂર છે. વ્યક્તિ પોતે નિષ્ઠાપૂર્વક સાધના કરે, ઊંચા ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા કષ્ટ ઊઠાવે અને આદર્શયુક્ત આચરણ કરે પછી જ ગુરુ અને ઈશ્વર કૃપા કરે. પૂ.શ્રી કરની બીન કથનીકી કીમત ભજનમાં લખે છેઃ

બાંચત નિશદિન પંડિત પોથી, દિલ ધોતીમેં બિગરો હૈ,
માનલોભ છૂટા ના મનસે, કરત બોધ પરભારો હૈ.
બૃત્તિ બિન રૂખો કથવારો દેહાધ્યાસ ભરારો હૈ
મ્યાંઉ મીંદડી ગાવત મીઠો ધ્યાવત મુસા ચારો હૈ.
કર સત્સંગત સાધન સુમિરન, સાધન બિન અંધારો હૈ
રાગ દ્વેષ ન છૂટે તબહૂ જ્ઞાન પેટ ગુજારો હૈ.

પૂ.શ્રી પ્રવચન નો'તા કરતાં એની પાછળ આવું ચિંતન હતું. વળી 'આચરણ એ જ ઉપદેશ' એ સિદ્ધાંત અનુસાર પોતાનું જીવન જોઈને જ સામી વ્યક્તિને પવિત્ર જીવન જીવવાની ઈચ્છા થાય. બાળકો માટે કહેવાય છે કે તેઓ ઉપદેશનીય નથી, આચરણીય છે. તેઓ આપણે શિખામણ આપીએ તેનાથી શિખતા નથી પરંતુ આપણું આચરણ જોઈને-જીવન જોઈને શીખે છે. જે વાત બાળકોને લાગુ પડે છે તે જ બીજાને-મોટાને પણ લાગુ પડે છે.

પરમેશ્વર પ્રાપ્તિના પંથમાં વાતોના વડાં કામ આવતાં નથી. એમાં તો જીવનમાં આચરી બતાવેલું જ કામ આવે છે. રામાયણની કથા કરી તો તમે આચરણ દ્વારા રામની નજીક કેટલા ગયા? ગીતા ઉપર પ્રવચન કર્યા તો તમે કેટલા ત્યાગી બન્યા? મહાભારત વાંચ્યું તો તમે આત્મતેજ (ભા)માં કેટલા રત થયા? આચરણ વિનાની વાણી અસર કરતી નથી. અને બોલનારનું- પ્રવચન કરનારનું- કથાકારનું કલ્યાણ થતું નથી.

ત્યાગની કૂખે અધિકાર અવતરે.

આચરણમાં ન મૂકનાર પ્રવચનકાર-કથાકાર ખાલી થૂંક ઉડાડે છે અને આયુષ્ય વેડફે છે.

ગીતા કે રામાયણ સમજ્યા? એવું કોઈ પૂછે તો એનો અર્થ શું? સાચી રીતે સમજવું એટલે વખત આવે ત્યારે એ પ્રમાણે વર્તવું. ગીતા વાંચ્યા પછી, એની કથા કર્યા પછી જો વ્યક્તિ ત્યાગ કરતાં ન શીખે તો એ ગીતા સમજ્યો નથી એમ કહેવાય.

પૂ. પ્રકાશાનંદજી આ વાતને સરસ મજાના દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કરે છે. એક ગામમાં એક મહા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. એનો ગીતાનો અને અન્ય શાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ હતો. કથા અને પ્રવચનો કરી લોકોને આંજી દેતો. એક વાર એ ગામના રાજા અને આ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ ભેગા થઈ ગયા. રાજાએ એમની વિદ્વત્તાનાં વખાણ કર્યાં એટલે નમ્રતાનો દંભ કરી પછી વિદ્વાને કહ્યું કે આપની ઈચ્છા હોય તો શ્રાવણ માસમાં ગીતા ઉપર મારાં પ્રવચનો ગોઠવો.

રાજાએ દરબારમાં પ્રવચનો ગોઠવ્યાં. વિદ્વાન અતિ વિદ્વાન હોવાથી શ્લોકો સમજાવતી વખતે અનેક શાસ્ત્રો ટાંકતા. એમ કરતા કરતા "અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો મામ્ યે જના પર્યુપાસતે । તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥" એ શ્લોક આવ્યો. વિદ્વાન ખૂબ સરસ રીતે સમજાવતા હતા. થોડી વારે રાજાએ વિદ્વાનને કહ્યુંઃ "આપ સરસ સમજાવો છો. પણ આ શ્લોકો તમે સમજ્યા નથી." વિદ્વાનને ગમ્યું તો નહિ પણ એમણે બીજા બધા શાસ્ત્રો અને ઉપનિષદો ટાંકીને શ્લોક સમજાવ્યો. આમ છતાં છેલ્લે રાજાએ વિદ્વાનને કહ્યું કે 'આજે તમે બહુ સરસ રીતે શ્લોક સમજાવ્યો પણ તમે એ સમજ્યા નથી.'

વિદ્વાન રાજાને શું કહે? નિરાશ થઈને ઘરે ગયો તો પત્નીએ પૂછ્યું કે કેમ ઉદાસ દેખાવ છો? વિદ્વાને રાજાની ટીકા કરતાં કહ્યું કે એ ગીતા શું સમજે? અને મને કહે કે તમે શ્લોક સરસ સમજાવ્યો પણ એ શ્લોક તમે સમજ્યા નથી. પત્નીએ પૂછ્યું કે "કયો શ્લોક?" વિદ્વાન કહે કે હવે તું શાંત રહે. મને હેરાન પરેશાન ના કર.

છતાં પત્નીએ આગ્રહ કર્યો એટલે વિદ્વાને કહ્યું કે ગીતાના નવમા અધ્યાયમાં એક શ્લોક છે. અને જ્યાં વિદ્વાન અનન્યાંશ્ચિન્તયન્તો એટલું જ બોલ્યો કે એની પત્ની આખો શ્લોક કડકડાટ બોલી ગઈ અને પછી કહ્યું કે રાજાની વાત સાચી છે. જો આ શ્લોક તમે ખરેખર સમજ્યા હોત અને ભગવાન યોગક્ષેમ વહન કરે છે એમાં પૂરી શ્રદ્ધા હોત તો તમે સામેથી મારા પ્રવચનો ગોઠવો એવું ન કહ્યું હોત. વિદ્વાનને ભૂલ સમજાઈ. આજ સુધી બોલતો હતો, પ્રવચન કરતો હતો પણ જીવનમાં એ પ્રમાણેનું આચરણ ન હતું. એણે દરબારમાં પ્રવચન કરવા જવાનું બંધ કર્યું.

વિદ્વાન દરબારમાં ગયા નહી એટલે રાજાએ કારભારીને મોકલ્યા. વિદ્વાને કહ્યું કે રાજાજીને કહેજો કે મેં પ્રવચન કરવાનાં બંધ કર્યાં છે. બીજે દિવસે પ્રધાનને મોકલ્યા તો પણ એ જ જવાબ આપ્યો. ત્રીજે દિવસે રાજા પોતે ગયા અને વિદ્વાનને કહ્યુંઃ "હવે ચાલો પ્રવચન કરવા. તમે હવે શ્લોક બરાબર સમજ્યા." આમ સમજવું એટલે એ પ્રમાણે વર્તવું, જીવવું, આચરણમાં ઉતારવું.

આચરણમાં ઉતારવા વાંચનની બહુ જરૂર નથી. એ માટે તો વૃત્તિની અને મનોબળની જરૂર છે. પૂ.શ્રી પૈસાનો સ્પર્શ નો'તા કરતા, પ્રવચન નો'તા કરતા, પ્રચાર નો'તા કરતા. આ બધું આચરી બતાવતા અને છતાં મૌન રાખીને બધાને એ પંથ ઉપર ડગ મૂકવાની પ્રેરણા આપતા. વધુ પડતું વાંચન અભિમાન જન્માવે તો નવાઈ નહિ. બોદ્ધારો મત્સરગ્રસ્તાઃ એ ભૂલવું નહિ.

ભજનઃ ૬૭

(રાગઃઝીંઝોટી; તાલઃકહેરવા)
(વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ-એ રાહ)

એક અલખ નિરંજન સબ જગ, ભૂચર ખેચર એક હિ બાસા,
બમ્મન ખતરી શૂદર ભંગી, મ્લેચ્છ અનારજ એક હિ શ્વાસા;
પશુ પંછી અરુ કીટ પતંગા, જળથળ સબ જગ એકહિ દેવા,
સ્વર્ગભુવન અરુ સપ્ત પતાલા, ગિરિકંદર જંગલ નદી નાલા. ...૧.

રામ કહે રહેમાન કહે કોઇ, અઉર્મઝુદ કોઇ બુદ્ધ બખાના,
કૃષ્ણ કહે ક્રાઇષ્ટ કહે કોઉ, જીન કહે કો પારસનાથા;
મહાદેવ કોઉ ગણપતિ દેવા, શક્તિ કાલિકા કો કર સેવા,
વસ્તુ એક કિન નામ અનન્તા, રૂપ મૃત્તિકા ઘટઘટ પેખા. ... ૨.

ઘટઘટ રમતા રામ રમૈયા રહેમ કરે રહેમાન કહેયા,
અંતર્દુખ અઉર્મઝ્દ મિટાવે, કર્ષત દુઃખડા કૃષ્ણ કનૈયા;
જીત-ઈન્દ્રિય સો જીન કહેલાના, પ્રેમ પિલાવે પારસનાથા,
ઈશુ ઈશ્ક અંતર પૂર બહાવે, કર્મ મિટાવે ક્રાઈસ્ટ દાતા. ... ૩.

બુદ્ધિપ્રકાશ બુદ્ધ કહાવે, મહાદેવ સબ દેવનરાના,
કાલનિયામક કાલિ કહાવત, જનગણદેવા ગણપતિ માના;
વ્યાપક બ્રહ્મ મિટાવત ભ્રમકો, શિવ કરે શંકર કહેલાના,
સક્કર મિશ્રી ખંડ કહો કોઈ, સ્વાદ અનેરા એક બખાના. ... ૪.

ગહના ઘાટ અનેક દિખાવે, અંદર કંચન એક હિ જાના,
ઈસ વિધ આતમ સબ જગ વ્યાપ્યો, સબ કોઈ કહે અપને મનભાના;
પેડ અનેક ભીતર રસ એકા, સાહેબ એકહિ રૂપ અનેકા,
નામરૂપ સબ છોડ નિકમ્મા, અંદર પેખત **રંગ** રમૈયા! ... ૫.

❁

અર્થ

આ જગતમાં બધે એક અલખ નિરંજન જ છે. પૃથ્વી ઉપર ફરનારા કે આકાશમાં ઊડનારા બધામાં એ જ એક વસી રહ્યો છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, શૂદ્ર, ભંગી, મ્લેચ્છ કે અનાર્ય બધામાં એ જ એક શ્વાસરૂપે વસી રહ્યો છે. પશુ, પક્ષી અને કીડા-પતંગિયા બધામાં અને જળમાં સ્થળમાં બધે એક એ દેવ વસી રહ્યો છે. સ્વર્ગભુવન અને સાતે પાતાળમાં, પર્વતોની કંદરામાં, જંગલ, નદી અને નાળામાં એ જ દેવ વસી રહ્યો છે. ..૧.

કોઈ એને રામ કહે છે, કોઈ એને રહેમાન કહે છે, કોઈ એને અઉર્મઝુદ (પારસીઓના ઈષ્ટદેવ) તરીકે કે કોઈ બુદ્ધ તરીકે એનાં વખાણ કરે છે. કોઈ એને કૃષ્ણ કહે છે, કોઈ એને ઈસુ ખ્રિસ્ત કહે છે. કોઈ એને જિન કહે છે તો કોઈ એને પારસનાથ કહે છે. કોઈ એને મહાદેવ કહે છે તો કોઈ એને ગણપતિદેવા કહે છે. કોઈ એને મહાકાળી શક્તિ કહીને એની સેવા કરે છે. વસ્તુ એક છે પણ એના નામ અનેક છે. દરેક ઘડામાં (દરેક શરીરમાં) માટી દેખાય છે. ...૨.

પ્રત્યેક શરીરમાં રમતા રામ કહેવાય છે અને જે બધા પર દયા-રહેમ કરે છે તેને જ રહેમાન કહેવામાં આવે છે. અંતરનું દુઃખ દૂર કરે તેને અઉર્મઝદ કહેવામાં આવે છે અને જે દુઃખડાંને ખેંચી લે છે તે કૃષ્ણ કનૈયા કહેવાય છે. જેણે ઇંદ્રિયો ઉપર વિજય મેળવ્યો છે તે જ જિન કહેવાય છે અને પ્રેમ પીવડાવે તેને પારસનાથ કહેવામાં આવે છે. અંતરમાં જે સર્વાત્મભાવનું પૂર વહેવડાવે છે તે જ ઇશુ છે અને જે કર્મનો નાશ કરે છે તે જ દાતા-ક્રાઈષ્ટ છે. ...૩.

બુદ્ધિમાં પ્રકાશ રેલાવનાર જ બુદ્ધ છે અને બધા જ દેવ અને મનુષ્યોમાં રહેલું પરમ તત્ત્વ જ મહાદેવ છે. કાલનું નિયંત્રણ કરનાર જ કાલિના નામથી ઓળખાય છે. અને માનવસમૂહના દેવને જ ગણપતિ કહેવામાં આવે છે. સર્વ વ્યાપક એવું બ્રહ્મ ભ્રમનો નાશ કરે છે અને જે કલ્યાણકારી છે તે જ શંકર કહેવાય છે. સાકર, મિસરી કે ખાંડ એમ કોઈ પણ નામ કહો તો પણ એનો તો એક અને અનેરો સ્વાદ હોય છે જેનાં બધાં વખાણ કરે છે. ...૪.

અનેક ઘાટના ઘરેણાં દેખાય છે પરંતુ એની અંદર સોનું તો એક જ સરખું રહેલું છે. એ જ રીતે સમગ્ર જગતમાં એક જ આત્મા વ્યાપીને રહેલો છે પરંતુ દરેક

વ્યક્તિ પોતાના મનને ગમે એવા નામે એને ઓળખે છે. વિધવિધ વૃક્ષોની અંદર રસ તો એક સરખો જ રહેલો છે તેમ માલિક-પરમેશ્વર એક છે પણ એનાં રૂપો અનેક છે. અર્થહીન એવા નામ અને રૂપ છોડીને (પ્રભુનો ભક્ત તો) અંદર રહેલા પરમ તત્ત્વ એવા **રંગ**-રામનાં દર્શન કરે છે. ...પ.

વિવરણ

આ ભજનમાં એક પરમ તત્ત્વ જ બધે વિલસી રહ્યું છે અને જગતમાં જે ભેદ દેખાય છે તે માત્ર નામ-રૂપનો જ છે જે મહત્ત્વનો નથી એવું પૂ.શ્રી સમજાવે છે.

પૂ.શ્રી દત્તદશકમાં લખે છે કેઃ

દત્ત કહે કોઈ તને રામ કૃષ્ણ વળી કોક
દિનમણિ શિવ શક્ત્યાદિ તું નામ-રૂપ સહુ ફોક.
ગંગા જમુના સરસ્વતી ભિન્ન નામ જે છેક
બહુરૂપી બહુ નામમાં જળરૂપે સહુ એક.

આ જગતમાં દેખાતી વિવિધ વસ્તુઓની અંદર એક જ પરમાત્મા રહેલો છે એ સમજાવતાં પૂ.શ્રી કહે છે કે પૃથ્વી ઉપર ફરનાર કે આકાશમાં ઊડનાર, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, શૂદ્ર, મ્લેચ્છ, અનાર્ય કે પશુ, પંછી તથા જળ-સ્થળ પર બધે એક જ પરમાત્મા વિલસી રહ્યો છે. રામ, રહેમાન, ક્રાઈસ્ટ, મહાદેવ, ગણપતિ કે શક્તિ બધાનાં રૂપ અને નામ જ જુદાં છે બાકી એમાં રહેલું પરમ તત્ત્વ તો એક જ છે.

'બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા' એવું કહેનારા આદિ ગુરુ જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્ય અદ્વૈતમાર્ગના સ્થાપક હતા અને એમણે એક બ્રહ્મ સિવાય બીજું કશું છે જ નહિ એ પ્રસ્થાપિત કર્યું હતું. અદ્વૈતવાદને સમજાવવા પૂ. ચિન્મયાનંદજી ઈલેક્ટ્રીસિટિનું ઉદાહરણ આપતા. ઈલેક્ટ્રીસિટિ કરંટ (વીજપ્રવાહ)રૂપે વહે છે. અને બલ્બ દ્વારા પ્રકાશે છે. બલ્બ ઝીરો વોટનો હોય તો ઓછો પ્રકાશ આપે અને એકસો વોટનો હોય તો વધુ પ્રકાશ આપે. બલ્બ રંગીન હોય તો રંગીન પ્રકાશ આપે અને ઊડી ગયેલો બલ્બ હોય તો બિલકુલ પ્રકાશ ન આપે અને છતાં આ બધામાંથી એક જ વીજપ્રવાહ-કરંટ વહેતો હોય છે.

વીજપ્રવાહ દેખાતો નથી પણ એના દ્વારા થતા કાર્યથી એની હાજરીનો ખ્યાલ આવે છે. કોઈને કરંટ લાગે તો એનો અનુભવ કરનાર બીજાને એનો અનુભવ કરાવી શકતો નથી તેમ પરમ તત્ત્વની જાતે જ અનુભૂતિ કરવી પડે.

સૌથી પહેલું સત્ તત્ત્વ હતું અને પછી એમાંથી આ દેખાતી સૃષ્ટિનું સર્જન થયું. જગત એ બ્રહ્મ ઉપરનો આભાસ છે, અધ્યાસ છે. જગત એ આપણા મનનો પ્રક્ષેપ (Projection) છે એથી વિશેષ કશું જ નહિ.

આ વાત સમજાવતાં પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

જગત સર્વ આ જે દિસે હતું બ્રહ્મ એ એક;
પૂર્વે સચ્ચિત્સુખ અહા! અખંડ અભિન્ન છેક. (અ.૧૬ દો.૧૪)
પૂર્વે જગ સદ્રૂપ આ એકાદ્વિતીય જાણ-
બ્રહ્મરૂપ; એવો કરી પ્રથમ ઉપક્રમ માન.
બ્રહ્માત્મક જગ આ બધું, એ જ નિજસ્વરૂપ,
આત્મા સત્ય અખંડ એ, અંતે કથન અનુપ. (અ.૧૭ દો.૧૯-૨૦)

આ જગતમાં દેખાતી વિવિધ વસ્તુનો ભેદ ખોટો છે. સાચું એ છે કે એ બધામાં રહેલો આત્મા એક જ છે. સાકર, મિશ્રી કે ખાંડ એ નામ જુદા છે પણ બધામાં રહેલી ગળપણ-મીઠાશ તો એક જ છે. ઘરેણાના ઘાટ જુદા જુદા છે પરંતુ અંદર રહેલું સોનું તો એક સરખું છે.

સાધના દ્વારા-તપશ્ચર્યા દ્વારા બધામાં રહેલા એક પરમ તત્ત્વને પિછાનવાનું છે. આ અર્થમાં પૂ.શ્રી કહે છે કે પેડ (ઝાડ) અનેક છે પણ એમાં રહેલો રસ એક જ છે. નામ અને રૂપને કારણે ભેદ દેખાય છે પણ એ ભેદ નકામો છે. પૂ.શ્રી દત્તદશકમાં લખે છેઃ

મહા તપસ્વી યોગીઓ ભેદે ગોથા ખાય
નાનાત્મૈક્ય જ્ઞાનથી રંગ પાર થઈ જાય.

વિવિધ મનુષ્યો, પ્રાણીઓમાં એક જ પરમાત્મા રહેલો છે એવો અભેદ ભાવ કેળવી સંસાર સાગરને પાર કરી જવાનું છે.

જ્ઞાનનો કોઈ શોર્ટકટ નથી હોતો.

આ દેખાતા ભેદને દૂર કરવાનું ધારીએ એટલું સહેલું નથી પરંતુ જ્ઞાન થતાં એ ભેદ દૂર થઇ જાય છે. નદીના જળમાં બરફના કરા પડે તો એ બરફના કરા અને પાણી બે જુદી વસ્તુ છે એવું બાળકને-અજ્ઞાનીને લાગે પરંતુ મોટાને-જ્ઞાનીને તો ખબર હોય જ છે કે બરફના કરા એ પણ પાણી જ છે. થોડા સમય પછી બરફના કરા પાણીમાં ઓગળી જાય ત્યારે બાળકને આશ્ચર્ય થાય છે. પૂ.શ્રી આ વાતને સમજાવતાં શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

પડે કરા પર્જન્યના જલરૂપી જો આંહ્ય,
કઠણ દષદ સમ એ નકી, પડતાં પાણીમાંહ્ય,
દિસે ભિન્ન જલથી અહા! તોએ જલમય એહ,
જાણે મોટેરાં બધાં, છેતરાય શિશુ જેહ.
અલ્પકાળમાં ઓગળી થાતાં જલમય જાણ,
જાય ભ્રાંતિ પથ્થર તણી બાળકની પણ માન. (અ.૧૨૨ દો.૨-૪)

આ માયાના દરબારમાં નામરૂપનો પસારો છે અને માયાપતિ પોતે એની અંદર બહાર ખેલી રહ્યો છે એ સત્ય સમજવું સરળ નથી. એ સમજ્યા ક્યારે કહેવાય? જીવનમાં આપત્તિના ડુંગર ખડકાય છતાં હું પોતે બ્રહ્મ છું અને આ બધું બ્રહ્મમય છે એમ સમજી સ્વસ્થ રહીએ ત્યારે. ધરતીકંપમાં ઘર અને ઘરવાળા બધું દટાઇ જાય અને છતાં મન અસ્વસ્થ ના બને તો “બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા” એ સમજ્યા એવું કહેવાય. પૂ.શ્રી આ વાતને સમજાવતાં ભજનમાં લખે છેઃ

ભજો શું મૂરખ ભૂત અનેક? ઇશ્વર છે સઘળે એક.
પાણી, અંબુ, જલ, વારિ, આપમાં નામ વિના નહિ ભેદ.
બાષ્પ બરફરૂપે જુદાં પણ અંત વારિ સહુ એક.
નામ રૂપનો સકલ પસારો, માયાનો દરબાર,
માયી દરબારી ન્યારો છે, ખેલે અંદર બહાર.

પૂ.શ્રીએ જે અનુભવ્યું છે, જેનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે એ વાતને જ ભજનમાં વર્ણવી છે. એને માટે એમણે લોહીનું પાણી કર્યું અને સાત ગામની સ્મશાનભૂમિમાં ધૂણી ધખાવી.

આપણે એમણે સૂચવેલા પથ પર થોડા થોડા અને ધીમે ધીમે પણ મજબૂતપણે ડગ મૂકીએ એવી મનીષા રાખીએ.

❁

ભજનઃ ૬૮

(રાગઃપીલુ; તાલઃકહેરવા)

તપસી, છોડ દિયા સંસાર!
જૈસી સૂકર વિષ્ઠા ભાઈ,
તૈસો ભવસુખ મુજ મન આઈ,
દત્તદિગંબર મન લુભાઈ! ...તપસી. ૧.

લોકલાજ સબ છોડ પરાઈ,
તાર મંજીરા ખૂબ બજાઈ,
નંગી હોકર જગ ફિર આઈ! ...તપસી. ૨.

સગા સહોદર મન ન ભાઈ,
સાધુકી સંગત ચિત્ત ચુરાઈ,
ખાનપાન મન સબ બિસરાઈ! ...તપસી. ૩.

ધન દોલત સબ મિટ્ટી મનાઈ,
હાડચામ ચહ કછુ ન ભાઈ,
નામ નિકમ્મા મોહ ત્યજાઈ! ...તપસી. ૪.

સૂરતનૂરતકી ગોલી ચલાઈ,
બંકનાલ ગઢ અગમ જીતાઈ,
અલખ નિરંજન તંબુ તનાઈ! ...તપસી. ૫.

મનમક્કાકી હજ કરાઈ,
સંતબચન ઝમઝમ પિલાઈ,
પિયા-ગલ-કાબા ખૂબ ચૂમાઈ! ...તપસી. ૬.

નિઃસ્પૃહી માટે આખું જગત તણખલા સમાન છે.

પશુ પંછી સબ એક સમાઇ, નર નારી કછુ ભેદ ન પાઇ,
એક અલખ સબ નજરોં આઇ! ...તપસી. ૭.

રંગ દિવાના ફિર ફિર ગાઇ, સોહં સોહં બેણુ બજાઇ,
વૃત્તિ-ગોપીકા વ્રજ નચવાઇ! ...તપસી. ૮.

❁

અર્થ

હે તપસી! (મોદી!), મેં સંસારનો ત્યાગ કરી દીધો છે.

મારે મન આ સંસારનું સુખ એ ભૂંડની વિષ્ટા જેવું છે. મારું મન દિગંબર દત્તમાં મોહ્યું છે-લોભાયું છે. ...૧.

બીજી બધી પારકી લોકલાજ છોડી દઇને તંબૂરા અને મંજીરા ખૂબ વગાડી લઇને, આખા જગતામાં હું નગ્ન (વાસના રહિત) બનીને ફરી આવ્યો છું. ...૨.

સગા અને સહોદર (મા-જણ્યોભાઇ) મનને ગમતાં નથી અને સાધુનો સંગ મારા મનને લોભાવે છે-ખેંચે છે. મન ખાવા-પીવાનું બધું ભૂલી ગયું છે. ...૩.

ધન-દોલત બધું માટી સમાન માન્યું છે. હાડકાં-ચામડાનું શરીર સુખ એ કશું જ ગમતું નથી. નામ-કીર્તિનો નકામો મોહ છોડી દીધો છે. ...૪.

વિજાતીય (દેહ વિષયક) વૃત્તિ પર સજાતીય (જીવ-બ્રહ્મની એકતા વિષયક) વૃત્તિઓનો અખંડ એકધારો પ્રવાહ (સૂરત નૂરત)નો મારો ચલાવીને ત્રિકુટી ઉપરનો સુષુમ્ણાનો વાંકો (વિષમ) માર્ગ (બંકનાળ) બંકગઢ જીતી લીધો છે. અલખ નિરંજનના સ્વરૂપનો તંબૂ તાણી દીધો છે. ...૫.

મનરૂપી મક્કાની હજ કરી છે અને સંતોના વચનામૃતરૂપી મક્કાના કૂવાનું જળપાન કરી લીધું છે. પ્રાણપતિ પરમેશ્વર-પ્રિયાના ગાલરૂપ કાબાના પથ્થરને ચુંબન ચોઢી દીધું છે. ...૬.

હવે પશુ-પંખી બધાં એકમાં જ સમાઇ ગયા છે. પુરુષ-સ્ત્રી એવો ભેદ જણાતો નથી. બધે એકજ અલખનાં દર્શન થયા કરે છે. ...૭.

પ્રભુના (**રંગ**) પ્રેમમાં પાગલ બનીને વારેવારે એક જ ગાન ગાયા કરે છે અને સોહં-સોહંની-વાંસળી વગાડ્યા કરે છે. અને એ દ્વારા મનની વૃત્તિરૂપી ગોપિકાને વ્રજમાં નચાવ્યા કરે છે. ...૮.

વિવરણ

આ ભજનમાં પરમાત્માના-અલખના સાક્ષાત્કાર માટે પૂ.શ્રીએ કરેલી સાધનાનું તબક્કાવાર વર્ણન છે. આત્મસાક્ષાત્કાર-પરમાત્માનાં દર્શન એ લક્ષ્ય છે, સાધ્ય છે. આને માટે સૌથી પ્રથમ વ્યક્તિમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય જાગે. વૈરાગ્યયુક્ત વિવેક આવે, પછી શમ, દમ, તિતિક્ષા, ઉપરતિ, શ્રદ્ધા અને સમાધાન આવે અને પછી મુમુક્ષુપણું- મોક્ષનો તલસાટ જાગે.

પૂ. પ્રકાશાનંદજી વાર્તાલાપમાં વૈરાગ્ય વિશે કહે છે કેઃ

અંતઃકરણમાંથી મોહ જાય ત્યારે જ વૈરાગ્ય થાય છે. અને આવો વૈરાગ્ય કેળવ્યા પછી જ શાસ્ત્રનું શ્રવણ અને મનન શીઘ્ર ફળ આપે છે.

વૈરાગ્યના બે પ્રકાર છેઃ (૧) અપર વૈરાગ્ય અને (૨) પર વૈરાગ્ય. અપર વૈરાગ્ય ચાર પ્રકારના છે. યતમાન, વ્યતિરેક, એકેંદ્રિય અને વશીકાર.

આ લોક તથા પરલોકના વિષયોને નાશવાન જાણી તેના ત્યાગની ઇચ્છા કરવી તે વશીકાર વૈરાગ્ય છે. આ વશીકાર વૈરાગ્ય પણ ત્રણ પ્રકારનો છે. મંદ, તીવ્ર અને તીવ્રતર.

સ્ત્રી, પુત્ર, ધનના વિયોગથી થતો વૈરાગ્ય એ મંદ વશીકાર વૈરાગ્ય છે. "આ જન્મમાં મને સ્ત્રી, પુત્ર, ધન વગેરે ના મળો" એવી સ્થિર બુદ્ધિથી થતો વૈરાગ્ય એ તીવ્ર વશીકાર વૈરાગ્ય છે જ્યારે આ લોક અને પરલોકના વિષયોના પરિત્યાગની ઇચ્છા તે તીવ્રતર વશીકાર વૈરાગ્ય છે. આવો તીવ્રતર વશીકાર વૈરાગ્ય પૂ.શ્રીમાં હતો. એ ધ્યાનમાં રાખીને આ ભજન સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

મોદીકાકા (તપસી)ને સંબોધીને પૂ.શ્રી કહે છે કે હે તપસી! મેં સંસાર છોડી દીધો. આ સંસાર છોડ્યો તે કેવી દૃષ્ટિથી છોડ્યો? પૂ.શ્રી કહે છે કે આ સંસારના

સુખ મારે મન ભૂંડની વિષ્ઠા સમાન છે. પૂ.શ્રીએ એકલી 'વિષ્ઠા' શબ્દ નથી વાપર્યો. સૂવરની વિષ્ઠા તદ્દન નકામી છે. કૂતરું પણ એ વિષ્ઠાને ખાતું નથી. આમ એકદમ નફરત અને તિરસ્કારયુક્ત આ સંસારને અને સંસારના સુખને મેં છોડી દીધાં છે.

સાધનામાં તીવ્ર વૈરાગ્ય એ પૂર્વ શરત છે. આવો વૈરાગ્ય આવે પછીનો વિવેક એટલે કે વૈરાગ્યયુક્ત વિવેક એ જ સાચો વિવેક છે. મન ઉપર દત્તદર્શને કબજો જમાવ્યો છે અને સંસારના સુખ બિલકુલ ગમતાં નથી. પૂ.શ્રીના પૂર્વ જન્મનું પુણ્યનું ભાથું અને સત્ત્વશીલ-સાત્વિક સ્વભાવને કારણે ખૂબ નાની ઉંમરે સંસાર છોડવાનું નક્કી કરી લીધું.

ત્રેવીસ વર્ષની ઉંમરે અપરિણિત રહેવાનું નક્કી કરી લીધું. પોતાના મિત્ર અંબાલાલને લખેલા પત્રમાં જણાવે છે કેઃ

મને હાલમાં ચેન પડતું નથી. હૃદયમાં કેટલીક વાર ઘણી વ્યાકુળતા થાય છે. બહારની દુનિયા સાથે મેં લગભગ વ્યવહાર બંધ જ કરી દીધો છે. xxxxx મેં આજન્મ અવિવાહિત રહેવાનું નક્કી કરી દીધું છે. હવે એને માટે શંકા નથી. ઈશ્વરની જ બીજી ઇચ્છા હોય તો જુદી વાત. બાકી મેં ચૈત્ર સુદ પાંચમે (સંવત ૧૯૭૮) એ વિચાર નક્કી જ કરી દીધો છે. (પત્રમંજૂષા- પત્ર નં.૩૮ બીજી આવૃત્તિ)

તીવ્ર વૈરાગ્ય અને પરમેશ્વરના દર્શનની તાલાવેલીને કારણે લોકલાજ તો રહી જ નથી. લોકોની પડી જ નથી. સાધના દ્વારા વાસનાક્ષય કરી દીધો એટલે વાસના-આવરણ વિનાના થઈને 'નંગી હોકર' તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. સાત ગામની સ્મશાન ભૂમિમાં બેઠા એ પહેલાની આ સ્થિતિ છે.

જગત પરથી મન ઊઠી જાય એટલે સાંસારિક સગા-સંબંધીનો સંગ છૂટે અને સાધુ સંતોનો સંગ કરવાની ઇચ્છા થાય. સંસારીનું મન ખાન-પાનમાં ડૂબેલું હોય તો તીવ્ર વૈરાગ્ય ધરાવનારને એની કોઈ પડેલી જ ના હોય. "શરીર ટકાવવા પૂરતું એક શેર રાંધેલું અનાજ" એવી વૈરાગ્યવૃત્તિવાળાને સ્વાદ તો હોય જ નહિ. જે મળે તે ખાવા ખાતર ખાઈ લેવાનું.

ધન-દોલત માટી સમાન જણાવવા લાગ્યા. સ્ત્રી કે પુરુષ અથવા પોતાનું શરીર એટલે હાડકાં અને ચામડાં. એનો મોહ જતો રહ્યો. કીર્તિની ખેવના ના રહી. અહીં સુધીની ભજનની પંક્તિઓ એવું સૂચવે છે કે જગત જેની પાછળ ઘેલું થાય છે, ગાંડું થાય છે એ બધું પૂ.શ્રીએ સૂવરની વિષ્ઠા સમાન ગણીને તજી દીધું.

પૂ.શ્રી ધ્યેય-લક્ષ્ય અંગે એકદમ સ્પષ્ટ છે. પરમાત્માના દર્શન વિનાનું જીવન વ્યર્થ છે, જન્મનો ફેરો ફોગટ ગયો ગણાય.

પૂ.શ્રી એક પ્રભાતિયામાં લખે છેઃ

વેદના મૂળને શાસ્ત્રના સૂરને
જગત કરતારને જો ન જોયો,
વ્યર્થ નર અવતરી માતૃયૌવન હરી
રંગ ચિંતામણિજન્મ ખોયો. ...એક આધાર.

હવે પૂ.શ્રી યોગસાધનાની અને તે દ્વારા આત્મસાક્ષાત્કારના તબક્કા વર્ણવે છે. યોગસાધનામાં કુંડલિની જાગૃત કરી પછી પ્રાણ, મન અને કુંડલિની સાથે જીવ છ ચક્રનું ભેદન કરી સહસ્રારમાં શિવ સાથે-પરમાત્મા સાથે એકરૂપ થઇ જાય છે. જીવ-શિવનો ભેદ મટી જાય છે. આ જ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર છે. પછી યોગીને બધે જ અલખનાં દર્શન થાય છે. એ બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રહ્મદષ્ટિને કારણે પશુ, પંખી, નર કે નારી બધામાં એક જ પરમાત્માનાં દર્શન કરે છે.

શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન પૈકી નિદિધ્યાસનમાં હું દેહ નથી એટલે કે વિજાતીય વૃત્તિનો તિરસ્કાર અને સજાતીય વૃત્તિ (હું આત્મા છું)નો એકધારો પ્રવાહ વહેવડાવવામાં આવે છે. આવા સતત વિચારોને પરિણામે જીવ પોતાનો દેહ સાથેનો સંબંધ નથી એ સ્વીકારી સ્વસ્વરૂપને પામવાનો પ્રયાસ કરે છે.

મૂલાધાર ચક્ર, સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર, મણિપુર ચક્ર, અનાહત ચક્ર, વિશુદ્ધિ ચક્ર અને આજ્ઞા ચક્ર ભેદ્યા પછીનો માર્ગ વસમો છે. આજ્ઞા ચક્ર પછી બ્રહ્મરંધ્રમાં આવેલા સહસ્રારમાં જવાનો વિષમ માર્ગ છે. અને તેથી જ તેને અગમગઢ કહેવામાં આવે છે. બંકનાળ એટલે વાંકી નેળ. ત્રિકુટીની ઉપરનો સુષુમ્ણાનો માર્ગ વિષમ છે-વક્ર છે.

ત્યાંથી સુરતી બ્રહ્મરંધ્ર તરફ ચઢે છે અને સહસ્રારમાં જીવ-શિવનું મિલન થતાં જ તેનું લક્ષ્ય સિદ્ધ થઇ જાય છે.

સાધક આનંદમાં પાગલ થઇને પરમાત્માના સર્વત્ર દર્શન કરે છે. 'સોહં'- અજપાજપના વેણુનાદ દ્વારા પોતાની વૃત્તિરૂપી ગોપિકાઓને ભગવાન કૃષ્ણના દર્શનમાં લીન કરી દે છે. આપણે શ્વાસ લઇએ છીએ ત્યારે 'સો' અને શ્વાસ છોડીએ ત્યારે 'હં' એવો અવાજ થાય છે જે સોહંનો અજપાજપ કહેવાય છે. શ્વાસોચ્છવાસ પર કાબુ મેળવી વૃત્તિને પરમેશ્વરમાં લીન કરી દેવાની છે.

પૂ.શ્રી તો યોગીન્દ્રવર્ય હતા. એમણે પોતાના અનુભવને આ ભજનમાં શબ્દદેહ આપ્યો છે. અનુભવ વગર એની સાચી સમજ ન આવે. જેણે જેણે અનુભવ્યું તે બધા ધન્ય થઇ ગયા.

❁

ભજનઃ ૬૯

(રાગઃભૈરવ; તાલઃત્રિતાલ)

હમારા અસ્થાન મરઘટઘાટ. ...ટેક.

મડાં જલે જહાં દિનરૈનાં સબ, પ્રેમઅગનમસ્તાન! ...હમારા. ૧.

ખુદીપતિકા પ્રેત જલાકર, દુઇ સતી ભઇ નાર! ...હમારા. ૨.

દુઃખ દુગ્ધા સબ રોને લાગે, માતપિતા અવસાન! ...હમારા. ૩.

પંચભૂતકા નાચ તમાસા, પચીસ દેખનહાર! ...હમારા. ૪.

વાસનકૂતરભસન લગે તબ, ભાગે શ્યાળ તમ સાથ! ...હમારા. ૫.

રંગરંગકા ધૂમ ધડાકા, દેખત **રંગ** નિવાત! ...હમારા. ૬.

❁

અર્થ

હમારું રહેવાનું સ્થળ સ્મશાન-મરઘટ ઘાટ-છે.

જ્યાં રાત દિવસ બધાં મડદાં બળે છે અને પ્રેમના અગ્નિમાં મસ્ત છે. ...૧.

અહંકારરૂપી પતિના શબને જલાવી દઈને દ્વૈતરૂપી સ્ત્રી સતી થઇ ગઈ છે- (દ્વૈતભાવ પણ નષ્ટ થઇ ગયો છે.) ...૨.

માતા (દ્વૈત) પિતા (અહંકાર)નાં મરણ થતાં દુઃખ, પીડા આદિની જંજાળ રડવા લાગી. (અર્થાત્ દુઃખાદિ જતાં રહ્યા.) ...૩.

આ બધો પંચ (આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ અને પૃથ્વી) ભૂતોના નાચનો તમાસો છે અને એને જોનારા પચ્ચીસ જણા છે. (પાંચ ભૂત + પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય + પાંચ કર્મેન્દ્રિયા + પાંચ પ્રાણ અને પાંચ કોશો.) ...૪.

આવે સમયે વિષયવાસનારૂપી કૂતરાં ભસવા લાગે છે અને અનાત્માકાર વૃત્તિરૂપી શિયાળ અને અજ્ઞાનરૂપી અંધારું સાથે જ ભાગવા લાગે છે. (જતાં રહે છે.) ..૫.

આ સંસારના જાતજાતના ધૂમધડાકા થાય છે તેને **રંગ** (પરમાત્મા) નિર્વિકારપણે જોઈ રહ્યો છે. ...૬.

વિવરણ

આ ભજનમાં સ્મશાનના રૂપક દ્વારા પૂ.શ્રીએ આત્મસાક્ષાત્કારની વાત કરી છે. સ્મશાન એટલે મડદાં બાળવાનું સ્થાન. “જે જન્મ્યું તે જાય” એ ન્યાયે જે જન્મે તે મરણધર્મને વશ હોવાથી મૃત્યુ તો પામવાનો જ. એ મડદાંનો અંતિમ મુકામ સ્મશાન છે. પરંતુ આ ભજનમાં એવા લૌકિક સ્મશાનની વાત નથી.

વંદનામાં પૂ.શ્રી યોગભૂમિને અને એ દ્વારા ભક્તોના ચિત્તને સ્મશાન ગણાવતા લખે છેઃ

યોગભૂમિ સ્મશાન એ ભક્તોતણું નિજ ચિત્ત હા!
કામ ક્રોધ મડાં બળે બેઠો દિગંબર તું તિહાં.

માણસને મૃત્યુનો ડર હોવાથી એનામાં સ્મશાનનો ડર પણ જોવા મળે છે. હકીકતમાં સ્મશાન તો મંદ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવે એવું સ્થળ છે. સંબંધીનું શરીર બળતું જોઇને માણસને ક્ષણવાર પણ સંસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય જન્મે છે.

દત્ત ભગવાન અને ભગવાન શંકરનું તો આ સ્મશાન એ ક્રીડાસ્થળ છે. "સ્મશાનેષ્વા ક્રીડા સ્મરહર પિશાચા સહચરા" એવું શિવમહિમ્નમાં વર્ણન છે. જો વ્યક્તિ રોજ સ્મશાનની મુલાકાત લે તો એનું જીવન બદલાય અને સ્મશાનનો ડર જાય.

સ્મશાનમાં શું હોય? સ્મશાનમાં રાત-દિવસ મડદાં બળતાં હોય છે. ચિતામાં ચત્તા સુવાડીને સગા-સંબંધી અગ્નિ પ્રગટાવતા હોય છે. આ ભજનમાં પ્રેમરૂપી અગ્નિની વાત કરી છે અને તે પણ 'મસ્તાન'. ઈશ્વર તરફનો દિવ્ય પ્રેમ એ જ મસ્ત પ્રેમઅગન. જ્યારે સાધકને પરમેશ્વર પ્રત્યે અલૌકિક પ્રેમ જાગે ત્યારે એનું જીવન સંસારી કરતાં જુદું પડે છે.

જીવ પોતે બ્રહ્મ જ હોવા છતાં 'હું દેહ છું' એમ માને છે અને પોતે કર્તા છે, ભોક્તા છે એવો કર્તૃત્વભાવ અને ભોકતૃત્વભાવ સેવે છે. આ જ દુ:ખનું મૂળ છે. પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

દેહ અહંતા બંધ છે, મોક્ષ અહંતા ત્યાગ,
થતાં સ્વાત્મબુદ્ધિ બધે શમે અહં-મમ આગ.
દેહ અહંતા દુઃખનું મૂળ કારણ જાણ;
તત્સંગ ત્યાગે ન એ, જડે દુ:ખનું સ્થાન.

(અ.૧૫ દો.૧૫૫ તથા અ.૩૩ દો.૪૮)

હું દેહ છું એમાંથી હું અને મારું એવી દ્વૈતભાવના જન્મે છે. આ દ્વૈતભાવનામાંથી જ ભેદભાવ જાગે છે જે દુ:ખનું, ખેદનું મૂળ છે.

ભેદમાં ખેદ અભેદ નિર્વાણ છે,
ભક્તિમાં શક્તિ સઘળી પ્રકાશે.

આ અહંકાર અને દ્વૈત વચ્ચેનો સંબંધ એ પતિ-પત્નીનો સંબંધ છે. અહંકાર હોય ત્યાં દ્વૈત હોય જ. અહંકારનો નાશ થાય એટલે દ્વૈતનો નાશ થાય જ. આ જ કારણે પૂ.શ્રી અહંકારને 'ખુદીપતિ' કહે છે અને દ્વૈતભાવને 'સતી ભઇ નાર' કહે છે. પતિના મૃત્યુને કારણે સ્ત્રી એની પાછળ સતી થઇને ચિતામાં બળી મરે છે તેમ અહંકારના નાશને કારણે દ્વૈતભાવના પણ નાશ પામે છે.

અહંકાર અને દ્વૈતના બાળકો છે દુઃખ અને આપત્તિ, મૂંઝવણ. પિતા અહંકાર અને માતા દ્વૈતના અવસાનથી બાળકો દુઃખ અને આપદા અનાથ બની જાય છે અને રડવા લાગે છે. દુઃખ એ મનનું સ્વપ્નું છે અને દ્વૈતભાવનાનું પરિણામ છે.

સુખદુઃખ મનનાં સોણલાં જન્મમરણ તનગંધ એવું પૂ.શ્રીએ એક ભજનમાં કહ્યું છે. ઇશ્વરીય પ્રેમમાં અહંકાર-દ્વૈતનો નાશ થાય છે પણ દુઃખ અને આપત્તિ નાશ નથી પામતાં પણ નોધારાં થઇ જાય છે.

આ શરીર પાંચ ભૂતનું બનેલું છે. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ ને આકાશ. આ પાંચ ભૂતો મસાણમાં કુદાકુદી કરી રહ્યા છે અને આ પાંચ ભૂતોના પાંચ પાંચ તત્ત્વો એમ મળી પચ્ચીસ તત્ત્વો એ બધા તમાસામાં ભાગ લઈ રહ્યાં છે.

ઇશ્વરીય પ્રેમના અગ્નિમાં અહંકાર અને દ્વૈતનો નાશ થતાં દેહ અને દેહ સાથે સંકળાયેલા તત્ત્વો જલસો મનાવે છે.

સ્મશાનમાં કૂતરાંઓની દોટંદોટ હોય છે અને તેઓ શિયાળને ભગાડી મૂકતા હોય છે. ઇશ્વરીય પ્રેમમાં વાસનારૂપી કૂતરાં ભસે છે એટલે કે વાસનાઓ પ્રતિકાર કરે છે. યોગની સાધના કરનારને કેવા વિઘ્નો-પ્રતિકારોનો સામનો કરવો પડે છે એ જાણવા માટે પૂ. મુક્તાનંદબાબાનું 'ચિત્ શક્તિ વિલાસ' પુસ્તક વાંચવું રહ્યું.

જયારે સાધકની સાત્વિક વૃત્તિને કારણે આત્માકાર વૃત્તિ બળવાન બનવા લાગે ત્યારે અનાત્માકાર વૃત્તિઓ, વિષય વાસનાની વૃત્તિ પ્રતિકાર કરતી હોય છે. છતાં એ ઝાઝું કરી શકતા નથી. એમનો તો પરાજય જ થતો હોય છે પણ સાધકે સાવધ તો રહેવું જ પડે છે. આત્માકારવૃત્તિને કારણે પ્રકાશનો અનુભવ

થતાં અજ્ઞાનરૂપી અંધારું ભાગે છે. આ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને શિયાળ સાથે સરખાવ્યું છે.

સ્મશાનમાં મડદાં બળતાં હોય ત્યારે ધૂમાડાના ગોટેગોટા અને ખોપરી ફાટતાં થતાં અવાજો બિહામણાં હોય છે પરંતુ ઈશ્વરના પ્રેમમાં મસ્તાન બનેલો આત્માકારવૃત્તિમાં લીન થયેલો જીવ તો બસ નિર્ભયતાથી, નિર્વિકાર (નિવાત)પણે બધું તટસ્થભાવે જોયા કરે છે.

'કૃતાકૃતથી પરે બેસી નિહાળે ખલ્કની રો-રો' એવું પૂ.શ્રીએ ભજનમાં લખ્યું જ છે.

અહં કાઢવો સહેલો નથી. બે અક્ષરનો આ શબ્દ 'અ' સ્વરથી માંડીને 'હં' સુધીના વ્યંજનોને સમાવે છે. અહં દૂર થતાં બધું જ કામ સરળ બની જાય છે. પણ એ અહં તો ગુરુકૃપા અને ઈશ્વરકૃપા થાય તો જ જાય.

❁

ભજનઃ ૭૦

(રાગઃ ભૈરવી; તાલઃ કહેરવા)
(રામનામ તું ભજ લે પ્યારે - એ રાહ)

વાહ ફકીરી! કૌન અમીરી! દાસી તેરે ચરણોમેં;
રાજા રંક જમીનદાર સબ, ચાકર તેરી નઝરુંમેં! - ટેક.

કોઈ દિન ખાવે માલમલિદા, કોઈ દિન ફક્કમ્ફક્કા હૈ;
કોઈ દિન ચાવલ ચના ચબીના, કોઈ દિન અક્ક ધતૂરા હૈ! ...વાહ. ૧.

કદિ તો પહને જરિયન જામા, કોઈદિન સિર્ફ લંગોટી હૈ;
કોઈ દિન ચોળે રાખ ભભૂતિ, કોઈ દિન કાયા નંગી હૈ! ...વાહ. ૨.

કોઈ દિન બૈઠે મહલ ઝરોખા, કોઈ દિન મરઘટ સોતે હૈં;
કોઈ દિન શહર વજીફા વાડી, કોઈ દિન જંગલ ઝાડી હૈ! ...વાહ. ૩.

કોઈ દિન ઘોડા મોટરગાડી, કોઈ દિન પેદલ સ્વારી હૈ;
કોઈ દિન પાંવ દબાવત દાસી, કોઈ દિન સોજા ભારી હૈ. ...વાહ. ૪.

કોઈ દિન ઊડત અબીલ - ગુલાલા, અત્તર ફુલેલ સુગંધી હૈ;
કોઈ દિન ધૂમાધૂળ ધડાકા, સિર પર જૂવાં ખેલત હૈ! ...વાહ. ૫.

કોઈ દિન પંડત મંડત સારે, કોઈ દિન દુરિજન દંડત હૈ;
કોઈ દિન ગાવતનાચત નંગે, કોઈ દિન દુઃખદરિયાવ ડૂબે! ...વાહ. ૬.

કોઈ દિન શાસ્તર સુખસંવાદા, કોઈ દિન મૂરખ મૂક રહૈ;
બાહિર **રંગ** અનેક ધરે કિન, અંદર દેખત એકહિ હૈ! ...વાહ. ૭.

અર્થ

વાહ ફકીરી! (તને ધન્ય છે.) તારી સામે અમીરીનું શું ગજું? એ તો તારા ચરણોની દાસી છે. તારી નજરમાં તો રાજા-રંક, જમીનદાર બધાં જ ચાકર (નોકર) જેવાં છે. ..ટેક.

કોઈ દિવસ ભારે મિષ્ટાન્ન-પકવાન (માલ-મલીદા) હોય તો વળી કોઈ દિન કડકડતો ઉપવાસ થાય, કોઈ દિવસ ચોખા અને ચણા ચાવવાના હોય તો કોઈ દિવસ આકડો ને ધંતૂરો ખાવાનો હોય. ...૧.

કોઈ દિવસ જરીનાં વસ્ત્રો પહેરવાનાં મળતાં હોય તો કોઈ દિવસ ફક્ત લંગોટીભેર રહેવાનું હોય. કોઈ દિવસ શરીર ઉપર રાખ-ભભૂતિ ચોળવી પડે તો કોઈ દિન શરીર વસ્ત્ર વિનાનું (નગ્ન) હોય. ...૨.

કોઈ દિવસ મહેલના ઝરુખામાં બેઠા હોઈએ તો કોઈ દિવસ સ્મશાનમાં સૂવાનું હોય. કોઈ દિવસ શહેરમાં વાડી-વજીફા(ઈનામમાં મળેલી જમીન)માં રહેવાનું હોય તો કોઈ દિવસ જંગલ-ઝાડીમાં રહેવાનું હોય. ...૩.

કોઈ દિવસ ફરવા માટે ઘોડો કે મોટરગાડી મળે તો કોઈ દિવસ પગે ચાલીને ફરવાનું હોય. કોઈ દિવસ દાસી પગ દબાવતી હોય તો કોઈ દિવસ પગે ભારે સોજા આવ્યા હોય. ...૪.

કોઈ દિવસ અબીલ-ગુલાલ ઊડતાં હોય અને અત્તર તેમ જ સુગંધીદાર તેલની સુગંધ ઊડતી હોય તો કોઈ દિવસ ભારે ધૂમના ગોટેગોટા વચ્ચે ધૂમાડો ફેલાતો હોય અને માથામાં જૂ રમતી હોય-જૂ પડી હોય. ...૫.

કોઈ દિવસ બધા પંડિતો માન આપતા હોય તો કોઈ દિવસ દુર્જન માણસ શિક્ષા કરતો હોય- અપમાન કરતો હોય. કોઈ દિવસ નગ્ન થઈને ભારે આનંદપૂર્વક નાચવાનું અને ગાવાનું હોય તો કોઈ દિવસ દુઃખના દરિયામાં ડૂબી ગયા હોઈએ. ...૬.

કોઈ દિવસ શાસ્ત્રો વિષે અરસ પરસ સુખ-સંવાદ થતો હોય તો કોઈ દિવસ મૂરખ બનીને મૂગો બેસી રહેવાનું બને. બહારથી આવા વિવિધ વેષ (**રંગ**) ધરે પણ અંદર તો એક સરખો સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈને બેઠેલો હોય. ...૭.

વિવરણ

ફિકર સબકો ખા ગઈ, ફિકર સબકી પીર
ફિકરકી ફાકી કરે ઉસકા નામ ફકીર.

ભગવાનના નામ પર ફકીરી લેનાર પૂ.શ્રી જેવા અવધૂતી વેષમાં પણ રાજા મહારાજ જેવા જ શોભે અને જીવે પણ ખરા.

"રે મન! મસ્ત સદા દિલ રહેના,
આન પડે સો સહેના" એવી તિતિક્ષા વૃત્તિથી ફકીરીનો તાજ પહેરનાર ફકીરને મન તો આખી દુનિયા એની નોકર છે, દાસી છે.

અવધૂતી કક્ષાની ફકીરી એ અલૌકિક સ્થિતિ છે.

હદ ચલે સો ઓલિયા, બેહદ ચલે સો પીર,
હદ-બેહદ દોનું ચલે ઉસકા નામ ફકીર.

આવો ફકીર કેવો હોય? આવી અવધૂતી કક્ષા કેવી હોય?

શ્રીગુરુલીલામૃતમાં પૂ.શ્રીએનું વર્ણન કરતાં લખે છેઃ

આદરથી પૂજા કરી જમાડતાં કદિ લોક,
તિરસ્કારથી વા કદિ, માનું હર્ષ ન શોક.

જમ્યા છતાં પણ ભાવથી બોલાવે કદિ એમ,
વિધિનિષેધ ગણુ નહીં, જમું ભાવથી તેમ.

ભલે કડાકા કદિ પડે દિવસ રાતના જાણ,
દૃષ્ટિ સરખી નવ કરું, અન્ન તરફ હું માન.

રાખોડામાં રહું પડી, કદિ પથ્થર પર એમ,
ગાલીચા પર ઠાઠથી, ભૂમિ પર પણ તેમ.

ગાડીમાં ઘોડે કદિ, હાથી પર કદિ જાણ,
ફરું પગે આનંદથી, કદિ દિગંબર માન.

પંડિત સમ ચર્ચા કરું કદિ શાસ્ત્રની તેમ,
કદિ મૂઢ સમ આચરું જોઉં ગંમત એમ.

(અ. ૯ દો. ૪૪ થી ૪૬, ૫૧, ૫૪, ૫૫)

ભગવાન ભરોસે જીવતા ફકીરનું જીવન ખરી પડેલા પાકા પીળા પાંદડા જેવું છે. એ પાંદડાને પવન જે દિશામાં લઈ જાય તે દિશામાં તે ઊડતું હોય છે. વંટોળિયો હોય તો ઊંચે પણ જાય અને પવન ના હોય તો જમીન પર પડી રહે. એને પોતાને પોતાની કોઈ ઈચ્છા જ હોતી નથી. ભગવાન જે સ્થિતિમાં રાખે તે સ્થિતિમાં આંનદ-મસ્તી માણે છે.

રે મન! મસ્ત સદા દિલ રહેના ભજનમાં પૂ.શ્રી ગાય છેઃ

કોઈ દિન ઘી ગુડ મૌજ ઉડાના, કોઈ દિન ભૂક સહાના,
કોઈ દિન વાડી કોઈ દિન ગાડી, કભુ મસાણ જગાના

કોઈ દિન ખાટ પલંગ સજાના, કોઈ દિન ધૂલ બિછૌના,
કોઈ દિન શાહ બને શાહોં કે, કભુ ફકીરા દીના ....

ઈશ્વરી પ્રેમની ફકીરી ઓઢી લેનારને આ બધા સંજોગો આનંદ કે શોક જન્માવતાં નથી. એ તો હરેક સ્થિતિમાં સ્વસ્વરૂપમાં જ સ્થિત હોય છે. સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થયેલા મહાપુરુષની ફકીરીને સંસાર શું સમજી શકે? આવા ફકીરની તિતિક્ષાવૃત્તિ અને વૈરાગ્યવૃત્તિ એટલી પ્રબળ હોય છે કે સંસારીને આકુળ વ્યાકુળ કરતી પરિસ્થિતિની એના પર કોઈ અસર થતી નથી.

પ્રભુની ઈચ્છામાં પોતાની ઈચ્છા સમાવી દઈને કેવળ પ્રભુસ્મરણમાં અને પ્રભુ દર્શનમાં લીન થયેલા ફકીરને - અવધૂતને સમજવાં ખૂબ અઘરાં છે.

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

અવધૂતોંકી ગત ન્યારી હૈ, ન્યારી હૈ સબ આલી હૈ.
આત્મનશેમેં મસ્ત હી ડોલે, રંગ અસંગ નિહારી હૈ.

તૃષ્ણા રહિત, પ્રભુ પ્રેમમાં મસ્ત બનેલા ફકીરની અમીરી તો દાસી બની રહે છે. આવા ફકીરનો એક જ શેઠ, એક જ માલિક અને તે એનો પ્રિયતમ પરમાત્મા.

આવા ફકીરને કાલની ફિકર હોતી નથી.

ભજનઃ ૭૧

(રાગઃ ભીમપિલાસ; તાલઃ ત્રિતાલ)
(સબસે ઊંચી પ્રેમસગાઇ - એ રાહ)

સતસે નાહીં ચીજ પરાઇ;
જહાં દેખો વહાં આપુ સમાઇ, રૂપ અરૂપ દિખાઇ. ...ટેક.

એક નૂર વિધુ સુર પ્રકાશ્યો, મૃગજલકિરણ એહિ;
સપ્તરંગ ધનુ આપ દિખાયો, અંત આપુ સમાઇ. ...સતસે. ૧.

એક બુંદ નખ શિખ તન વ્યાપ્યો, હડ્ડી ચામ સબ એહિ;
પત્તિ ફૂલ ફલ શાખનમાંહી, એક પેડરસ સમાઇ. ...સતસે. ૨.

જલતરંગ અરુ ફેન બુદ્‌બુદા, બરફન શીકર સોઇ;
એક મૃત્તિકા ઘાટ ઘડાયો, ઘટકટોરી કહાઇ. ...સતસે. ૩.

એક તંતુ પટ સબ બિખરાયો, વિધવિધ રૂપ દિખાઇ;
અશ્વસ્વારછવિ ભિન્ન દિખાયો, અંત **રંગ** સમુંઝાઇ. ...સતસે. ૪.

અર્થ

આ જગતમાં સત્ સિવાય બીજી કોઇ વસ્તુ જ નથી.

જ્યાં જુઓ ત્યાં બધે હું પોતે જ સમાયો છું અને રૂપ-અરૂપમાં બધે દેખાઇ રહ્યો છું. ...ટેક.

એ સત્‌ના એક નૂરથી જ ચંદ્ર, સૂરજ વગેરે પ્રકાશે છે અને વળી મૃગજલની ભ્રાંતિ ઊભું કરતું કિરણ પણ એ જ છે. સાત રંગનું મેઘધનુષ્ય પણ એણે જ દેખાડ્યું છે અને અંતે પોતે એમાં જ સમાઇ ગયો છે. ...૧.

શરીરમાં નખથી શિખા સુધી લોહી(બુંદ)રૂપે એ જ એક વ્યાપ્યો છે. શરીરના હાડકાં અને ચામડાં પણ એ જ છે. પાંદડા, ફૂલ, ફળ, ડાળી બધામાં ઝાડનો એક જ રસ વ્યાપી રહ્યો છે. ...૨.

જળના તરંગોમાં, પાણીના ફીણમાં, પાણીનાં પરપોટામાં તેમજ બરફ તથા પાણીના ફોરામાં બધે એ એક જ રહેલો છે. એક જ માટીમાંથી બધા ઘાટ ઘડાયા છે અને ઘાટ પ્રમાણે ઘડો કે કટોરી એવાં નામો પડ્યાં છે. ...૩.

એક જ તાંતણો વસ્ત્રમાં બધે વ્યાપેલો છે અને તે વિવિધરૂપે દેખાઇ રહ્યો છે. ચિત્રમાં અશ્વ અને સવાર એમ બે જુદા દેખાય છે પરંતુ હકીકતમાં તો છેવટે રહસ્ય (**રંગ**) સમજાઇ જાય છે. ...૪.

વિવરણ

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સમજાવતાં પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છેઃ

જગત્ સર્વ આ જે દિસે હતું બ્રહ્મ એ એક,
પૂર્વે સચ્ચિત્સુખ અહા! અખંડ અભિન્ન છેક. (અ. ૧૬ દો. ૧૪)
અદ્વિતીય સત્ એક એ, થયું સ્વયં અનેક
નિત્ય સિદ્ધ સંકલ્પથી થયું વિણ થયે છેક. (અ.૧૬ દો.૨૩)

આમ પહેલાં કશું ન હતું ત્યારે સત્ હતું. એકોઽહં બહુસ્યામ્ । હું એક છું અને અનેક થાઉં એવા સંકલ્પમાંથી આ દેખાતી સૃષ્ટિનું સર્જન થયું. પરંતુ એ સર્જન આભાસમાત્ર છે. આ વિશ્વમાં સત્ સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ જ નથી.

છિપોલી પર રૌપ્ય જેમ, ઠૂંઠા પર તસ્કર,
અસત્ ભાસ જગ બ્રહ્મ પર, જે નિશ્ચલ અક્ષર. (અ.૧૬ દો.૩૧)

આ સત્ એ અવિનાશી તત્ત્વ છે અને દેખાતું જગત એ આભાસ માત્ર છે. દત્તદશકમાં સત્ તત્ત્વને પૂ.શ્રી આ રીતે સમજાવે છેઃ

જન્મ્યું નો'તું આ કશું હતો ત્યાહરે તું જ,
રે'શે ના આ તોય તું હોઈશ સચ્ચિત્પુંજ.

જે ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં હશે તે સત્ છે. આમ સત્ એ ત્રિકાલાબાધિત સત્ય છે.

એકં સત્ વિપ્રા બહુધા વદન્તિ । અહીં એક માત્ર સત્ છે. વિદ્વાનો એને અનેક રીતે સમજાવે છે.

આ જ વાતને પૂ.શ્રી દત્તપ્રણતિમાં રજૂ કરતાં કહે છેઃ

યત્સત્તાકં પ્રાણિતિ સર્વં પ્રાણાદિ
શ્રોત્રં શબ્દં વૃણુતે મનુતે મન આદિ ।
એકં નાના યં કવયન્તિ જ્ઞવિશેષાઃ
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

જેની સત્તાથી સર્વ પ્રાણ વગેરે ધારણ કરે છે, કાન પસંદ કરીને (વૃણુતે) શબ્દ સાંભળે છે અને મન વગેરે વિચાર કરી શકે છે. આવા એક (સત્)નું વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ વિધવિધ રીતે કવન કરે છે એવા હૃદયમાં વસેલા દત્તાત્રેયને હું પ્રણામ કરું છું. (શ્લોક ૮)

આ સત્ એકમેવાદ્વિતીય છે. એ એક જ છે અને બીજું કશું છે જ નહિ એટલે અદ્વિતીય છે, અજોડ છે.

જગતમાં જે વિવિધ વસ્તુઓ દેખાય છે તે મૂળ તો સત્ જ છે. વરાળ, બરફ, એ બધા પાણીથી ભિન્ન ભાસે છે પણ મૂળ એ પાણી જ છે. એ જોવાની અને સમજવાની દૃષ્ટિ જોઈએ. એવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવા માટે તપશ્ચર્યા કરવાની છે- સાધના કરવાની છે. નામ અને રૂપ જે દેખાય છે તે બધું સત્ જ છે પણ રૂપ વગરનું- રૂપાતીત છે તે પણ સત્ જ છે.

આ સત્ પ્રકાશરૂપ છે અને એના એક નૂરથી સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા બધું પ્રકાશે છે. ચંદ્ર પરપ્રકાશી છે. એ સૂર્યના પ્રકાશથી પ્રકાશે છે એમ આપણે જાણીએ છીએ પરંતુ આ સૂર્ય પણ સ્વયં પ્રકાશી નથી, એ સત્‌ના નૂરથી જ પ્રકાશે છે.

પ્રાર્થનારૂપી નાના પરબિડિયામાં મોટી માગણી મૂકી શકાય.

પૂ.શ્રી દત્તપ્રણતિમાં લખે છે કેઃ

યદ્ભાસા રવિચન્દ્રમસૌ તૌ ભાસ્વન્તૌ
યં ભાસયિતું નો શક્તૌ તૌ સ્વબલેન ।
યં ભાન્તં હ્યનુભાતિ સમસ્તં તડિદાદિ
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥ (શ્લોક ૭)

દત્તાત્રેય ભગવાન પરબ્રહ્મ જ છે, સત્ સ્વરૂપ છે એટલે પૂ.શ્રી કહે છે કેઃ જેના પ્રકાશથી તે બે સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રકાશમાન થાય છે અને જેને પ્રકાશિત કરવા માટે પોતાના બળથી તે બે સમર્થ નથી. જેના પ્રકાશવાથી પાણી, વીજળી વગેરે બધું પ્રકાશિત દેખાય છે તે હૃદયમાં વસતાં દત્તપ્રભુને પ્રણામ કરું છું.

આ વાતને સમજાવવા પછીની લીટીઓમાં દૃષ્ટાંતો આપે છે. ઝાડનાં પાંદડાં, ફૂલ અને ફળમાં ઝાડનો એક જ રસ વ્યાપીને રહેલો છે. પાણી, પાણીનું મોજું, ફિણ, પરપોટાં, બરફ અને બરફનાં છાંટા-બિંદુઓ સરવાળે તો એક જ પાણીનું સ્વરૂપ છે. પાણી સિવાય બીજું કશું જ નથી.

એક માટીમાંથી કૂંડું, માટલું, દીવા વગેરે બધું જ બને છે. એમનાં નામ અને આકાર જુદા જુદા હોવા છતાં એ બધામાં એક જ માટી રહેલી છે તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

આપણે જેને વસ્ત્ર કહીએ છીએ તે મૂળમાં શું છે? સૂતરના તાંતણાને તાણા-વાણારૂપે ગોઠવીને કરેલું વણાટકામ જ છે. એ વસ્ત્ર ઉપર ચિત્રકાર યુદ્ધનું દશ્ય તૈયાર કરે તો તેમાં ઘોડો, ઘોડેસવાર બધું દેખાય પણ મૂળ તો એ સૂતરનો તાંતણો જ છે. એ રીતે આ જગતમાં જે કાંઈ દષ્ટિગોચર થાય છે તે કેવળ સત્ છે અને સત્ સિવાય બીજું કશું જ નથી. આ સત્ એ જ બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મના ત્રણ નામ છે એમ ગીતા કહે છે. આ ત્રણ નામ તે ૐ, તત્ અને સત્.

જેને આ રહસ્ય સમજાઇ ગયું અને એને અનુરૂપ જીવી ગયો તે ધન્ય થઇ ગયો અને જગત તેને પૂજતી થઇ ગઇ.

ભજનઃ ૭૨

(રાગઃમાંડ; તાલઃદાદરો)

બાલમ આજો મારે દેશ મારો જોબન બીથો જાય! ...ટેક.

રાત અકારી નેન ન મીંચે, પલક પલક જુગ જાય;
સુની સેજડી આંસુભીની લોક વગોવે હાય! ...મારો. ૧.

કુસુમાકર કેસુડે ફૂલ્યો, ભર પિચકારી માર;
સમી સાહેલી હોરી ખેલે, એકલડી હું નાર! ...મારો. ૨.

ઘર ઘર હોળી કાષ્ઠ જલાવે, મનહોળી તન ખાખ;
પ્રેમભભૂતિ ચોળી અંગે, પિયુ પિયુ ફેરું માળ! ...મારો. ૩.

રંગ ગુલાબી ચિબુક સૂકાયો, શિર પર જટા સુહાય;
અંગભભૂતિ દેખી પેલો, અનંગ દિલ હરખાય! ...મારો. ૪.

હૃદયકમળની સેજ બિછાવી, સોહં પંખો હાથ;
વાસનવસ્ત્ર ફગાવી વાલમ, વાટ જોઉં દિનરાત! ...મારો. ૫.

અર્થ

હે પ્રિયતમ! તમે મારી નજીક (દેશ) આવો. મારી ભરયુવાની વીતી જાય છે.

રાત અકારી લાગે છે. ઊંઘ આવતી નથી અને એક એક પળ યુગ જેવી લાગે છે. મારી સૂની પથારી આંસુથી ભિંજાયેલી છે. (વિરહના આંસુ.) અને લોકો મારી વગોવણી કરે છે. ...૧.

વસંતઋતુ કેસુડાંથી ખીલી ઊઠી છે. અને કામદેવે (માર) પ્રેમની પીચકારી ભરી છે. મારી ઉંમરની બધી બહેનપણીઓ હોળી રમે છે પણ હું એકલી પડી ગઇ છું. ..૨.

ઘેર ઘેર હોળી પ્રગટી છે અને તેમાં લાકડાં બળે છે. મારા મનમાં સળગેલી હોળીમાં મારું શરીર બળીને ખાખ થઇ જાય છે. પ્રેમની ભસ્મ ચોળીને હું તો તારા નામની પિયુ-પિયુ એવી માળા જપ્યા કરું છું. ...૩.

ગાલ ઉપરની બધી ગુલાબી ઊડી ગઈ છે અને માથા ઉપર જટા શોભે છે. મારા શરીર પર (આવા ઉત્સવના સમયે) ભસ્મ લગાડેલી જોઈને પેલો કામદેવ એના દિલમાં હરખાય છે. ...૪.

હૃદયકમળની (સુંવાળી) પથારી બનાવી, હાથમાં સોહંનો પંખો લઈને બેઠી છું. વાસનાના વસ્ત્રો કાઢી નાંખીને હે પ્રિયતમ! હું રાત-દિવસ તારી રાહ જોઉં છું. ...૫.

વિવરણ

આ ભજનમાં પરમાત્માના-પ્રિયતમના દર્શન માટે તલસતા મુમુક્ષુ-પ્રિયતમાનું વર્ણન છે. જેને ભગવાનનાં દર્શનનો તલસાટ જાગ્યો છે તેને તો ભગવાન સિવાય બીજું કશું સૂઝતું જ નથી. ખરે ખર એક વિવાહ થયેલી કન્યાને પણ રાતદિવસ એના પ્રિયતમના જ વિચારો આવતા હોય છે અને એને ક્યારે મળું એવી ઈચ્છા ધરાવતી હોય છે.

આ ભજન ભક્તિભાવથી ભરેલું છે પણ એની રજૂઆતમાં શૃંગારરસનું પ્રાધાન્ય છે.

પોતાની જુવાની વીતી જાય છે, ચાલી જાય છે એની ચિંતા કરતી કન્યા પોતાના બાલમને પોતાને દેશ (ગામ) આવવાનો આર્ત પોકાર કરે છે. વસંતઋતુ સમી યુવાનીમાં જ પ્રભુપ્રાપ્તિ કરવાની હોય છે. સંતતિ, સંપત્તિ અને પ્રભુની પ્રાપ્તિ યુવાનીમાં જ થઈ શકે. આ યુવાનીમાં જ પ્રિયતમને મળવાનો તલસાટ જાગે છે અને જાગવો જોઈએ. પૂ.શ્રી નારેશ્વરમાં ૨૭ વર્ષની ઉંમરે બેઠાં હતાં.

ઈશ્વર સાથેનો પ્રેમ એ દિવ્ય પ્રેમ છે, અલૌકિક પ્રેમ છે જ્યારે સંસારના પ્રિયતમ સાથેનો પ્રેમ એ લૌકિક પ્રેમ છે. આમ છતાં બંનેમાં થતાં અનુભવો એકસરખા છે.

ભક્તને અને પ્રિયતમાને- બંનેને ઊંઘ આવતી નથી. રાત પડે એ જ ગમતું નથી. બધાં સૂતાં હોય પણ ભક્ત અને પ્રેમી બે જાગતાં હોય.

એક પ્રભાતિયામાં પૂ. બાપજી લખે છેઃ

રડી રડી આંખડી સૂજી થઇ રાતડી,
રાતડી જુગ સમી લાગે કારી,
નિંદ આવે નહિ જાગ ભાવે નહિ,
ઊઠ બેસે તૂટી ટંગ મારી.

પ્રિયતમના વિરહમાં બંને જાગતા હોય અને પથારીમાં પડ્યા પડ્યા આંસુ સારતા હોય. વિરહની વેદનામાં બંને જીવ ટળવળતા હોય. રડ્યા વિના ભગવાન મળ્યા સાંભળ્યા નથી.

ભગવાનની પાછળ ઘેલો થયેલો ભક્ત ભગવાનના વિરહમાં પાગલ જેવો થઇ જાય છે. આ સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં પાગલ પરમાનંદ સ્વામી લખે છેઃ

મચ્છા ચાહત નીરકો થક્કા ચાહત છાંય।
હમ ચાહત તુમ-મિલનકો કરકે લમ્બી બાંય॥

સોવત જાગત એક પલ નહિં મેં બિસરું તોહિ।
કરુણાસાગર દયાનિધિ હરિ લીજૈ સુધિ મોહિ॥

પ્રેમ-પીર અતિહી બિકલ, કલ ન પરત દિનરૈન।
સુન્દર શ્યામ સ્વરૂપ બિન દયા લહત નહિં ચૈન॥

(ભજન-કીર્તનમાંથી)

બીજા બધા શાંતિથી ઊંઘે છે અને તહેવારોની ઉજવણી કરી આનંદ માણે છે ત્યારે પ્રિયતમના વિરહમાં વેદના અનુભવતી પ્રિયતમા કે ભગવાનના દર્શન માટે તડપતો ભક્ત એકલો એકલો ઝૂરતો હોય છે. એને મન તહેવાર જેવું કંઇ છે જ નહિ. જેમ પ્રાણ વિના શરીર મડદું બને છે તેમ પ્રભુદર્શન વિનાનો ભક્ત પણ તદ્દન જીવનહીન બની જાય છે.

ઘાયલકી ગત ઘાયલ જાને ઓર ન જાને કોઇ
ઘાયલ બિનુ કો જાનિ હૈ બિરહ ઘાવકી પીર।
અપને અપને કાજમેં ફંસે અમીર-ફકીર॥

પ્રભુદર્શનની તાલાવેલી લાગે અને તલસાટ જાગે ત્યારે ભક્ત રાતભર જાગે. સૂતાં સૂતાં આકાશના તારા ગણ્યા કરે. ઘડિયાળના ટકોરા ગણ્યા કરે અને એ વિરહની વેદનાના આંસુ પીતો રહે.

છેલ્લે ભક્તની દશાનું વર્ણન કરતાં પૂ.શ્રી લખે છે કે હાથમાં સોહં પંખો લઈને અને વાસનાના વસ્ત્રો ત્યજીને રાતદિવસ પ્રિયતમ પરમાત્માની વાટ જુએ છે.

રાત્રે બે જણ જાગતા રહે. એક ચોર અને બીજો વિરહી પ્રેમી અથવા ભક્ત. ચોર બીજાની વસ્તુ ચોરવાની પેરવીમાં હોય અને વિરહી પ્રેમીનું દિલ કોઇ બીજું ચોરી ગયું હોય છે.

લૂંટાઇ જઈને કમાઇ જવાનો આ માર્ગ છે. પ્રભુને માટે રડતો ભક્ત પ્રભુદર્શન કરી સંસારની રો-કકળમાંથી મુક્ત થઇ જાય છે.

ભજનઃ ૭૩

(રાગઃસારંગ; તાલઃકહેરવા)
(સામરે અજહુ ન આયો- એ રાહ)

ઘનઘોર વ્યોમ અજ છાયો, નભમેં સુરધનુ ખીંચવાયો. ...ટેક.

નીલકંઠ મન મોદ ન માયો, થેઇ થેઇ નાચ નચાયો;
બનપંછી મલ્હાર ગવાયો, બિરહી મન ઘબડાયો;
પિયાસે નેહ લગાયો! ...ઘનઘોર. ૧.

ઉલ્લે તટ ગંગા પલ્લે તટ જમુના, બીચમેં ગોકુલ આયો;
આતમ-કા'ન સંગ વૃત્તિ-ગોપીકા મનહર રાસ રચાયો;
સુરવરગણ દેખન ધાયો! ...ઘનઘોર. ૨.

મન-બૃંદાબન મોહન નાચત રવિ વિધુ રથ થંભાયો;
સોહં બંસી મધુર બજાવત, કાલીય-કામ હરાયો;
શૂન્ય સમુંદર ધાયો! ...ઘનઘોર. ૩.

પ્રાર્થના એ પ્રભુકૃપા મેળવવાનું સાત્ત્વિક સાધન છે.

મેંડક મછલી શબ્દ સૂનાયો, પિકમુખ મૌન ધરાયો;
અબધૂ અંગ ધૂલ દુઈકી પુનિપુનિ ગગન ઉડાયો;
બાલક-સો મન ભાયો! ...ઘનઘોર. ૪.

મુનિ ઉન્મની મોજ મન માન્યો, સુંદરશ્યામ દિખાયો;
અંધપ્રકાશ પરમ જગ છાયો, **રંગ** તમિસ્રા ટાર્યો;
ભવકો ભરમ મિટાયો! ...ઘનઘોર. ૫.

અર્થ

આજે ઘનઘોર આકાશ છવાયું છે અને આકાશમાં મેઘધનુષ ખેંચાયું-રચાયું છે.

મોરના મનમાં આનંદનો પાર નથી અને તેથી તે થેઈ થેઈ નાચ નાચે છે. વનના પંખી મલ્હાર રાગમાં ગાન કરે છે અને વિરહી (મનુષ્યના) મનમાં ગભરાટ થયો છે. એણે પ્રિયજન સાથે પ્રેમ કર્યો છે. ...૧.

આ કિનારે ગંગા છે અને પેલા કિનારે જમના છે. વચમાં ગોકુળ આવ્યું છે. આત્મારૂપી કૃષ્ણ સાથે વૃત્તિરૂપી ગોપીએ મનને હરી લે એવો રાસ રચાવ્યો છે. એ જોવાને દેવોનો સમૂહ દોડી આવ્યો છે. ...૨.

મનરૂપી વૃંદાવનમાં મોહન નાચે છે. સૂર્ય અને ચંદ્રએ (એ જોવા) એમનો રથ થોભાવી દીધો છે. કૃષ્ણ સોહંની મધુર વાંસળી વગાડે છે અને એણે કામરૂપી કાલીય નાગને હરાવી દીધો છે-વશ કરી લીધો છે. શૂન્યરૂપી સમુંદર સામે આવ્યો છે. ...૩.

દેડકાં અને માછલી અવાજ સભળાવે છે જ્યારે કોયલે મૌન ધારણ કર્યું છે. અવધૂતે અંગ ઉપર દ્વૈતની ધૂળને વારે વારે આકાશમાં ઉડાડ્યા કરી. બાળકના જેવો એ મનને પસંદ પડી ગયો. ...૪.

અવધૂતે (જ્ઞાની) સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત મન થવાથી મનમાં આનંદ અનુભવ્યો અને સુંદર શ્યામના દર્શન કર્યાં. ઈન્દ્રિયોને અગોચર (અંધ) એવો પરમ સ્વસ્વરૂપ પ્રકાશ સમગ્ર જગતમાં છવાઈ ગયો અને (એ પરમાત્માના દર્શનથી) મોહરૂપી રાત્રીનો **રંગ** દૂર થયો. પરિણામે સંસારની ભ્રાંતિ નાશ પામી. ...૫.

પ્રાર્થનામાં જેટલા શબ્દો ઓછા તેટલી અસરકારકતા વધુ.

વિવરણ

આ ભજનમાં પૂ.શ્રી પોતાના યોગાભ્યાસના અનુભવના પરિપાકરૂપ સર્જાયેલી સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. આ સ્થિતિનો વ્યક્તિ અનુભવ કરે તો જ એને આ ભજન બરાબર સમજાય. નદી કે સાગરમાં તરવા પડ્યા સિવાય તરવા અંગે કોઈને શિખવવાનો પ્રયત્ન કરવો કેવો હાસ્યાસ્પદ છે?

આ ભજનને સમજવા માટે એનો અંત ભાગ પહેલાં વાંચીએ તો પછી ભજન થોડું થોડું સમજાય. પૂ.શ્રીનું એવું એક બીજું ભજન છે એમાં પણ આ જ ચાવી વાપરવી પડે છે. 'ભિક્ષા ૐ દે મા પારવતી'વાળું ભજન સમજવા એનો અંત જોઈએ તો ચિત્ર સારું સ્પષ્ટ થાય.

બસ! એક જ રંગ સુદિવ્ય દિસે
ભાસે સઘળે કૈલાસપતિ.

આ છેલ્લી પંક્તિ ધ્યેય બતાવે છે. આ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા માટે શું કરવું જોઈએ? બસ! હવે ભજનને શરૂઆતથી વાંચો. એવું જ આ ભજનમાં છે.

(૧) અંધપ્રકાશ પરમ જગ છાયો- ઇંદ્રિયોને અગોચર એવો પરમ પ્રકાશ છવાયો.

(૨) રંગ તમિસ્રા ટાર્યો- મોહરૂપી રાત્રી ટળી ગઈ.

(૩) ભવકો ભરમ મિટાયો- જન્મ-મરણની ભ્રાંતિ દૂર થઈ. જેનાથી જન્મમરણ ટળે એવું પરમાત્માનું દર્શન કરવા માટે, જીવ શિવના મિલન માટે શું કરવું પડે? જે કરવું પડે અને એ કરવાથી જે અનુભવ થાય તેનું વર્ણન પૂ.શ્રી કરે છે.

હવે ભજનની શરૂઆત જોઈએ.

આકાશમાં ઘનઘોર મેઘ છવાયો છે અને મેઘધનુષ્ય દેખાય છે. સાધક પ્રાણાયામના અભ્યાસ દ્વારા ગુરુના માર્ગદર્શન હેઠળ પ્રયત્નો કરે એટલે કુંડલિની જાગ્રત થાય અને કુંડલિની પ્રાણ, મન સાથે ઊર્ધ્વગતિ કરે. આ કુંડલિની મૂલાધાર

ચક્રની ઉપર અને સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રની નીચે આવેલી છે. એ કુંડલિની એક પછી એક ચક્રને ભેદતી પ્રાણ અને મન સહિત ઊર્ધ્વગતિ કરે ત્યારે બ્રહ્મગ્રંથિ, વિષ્ણુગ્રંથિ અને રુદ્રગ્રંથિને ભેદીને સહસ્રાર-સહસ્રદળમાં પ્રવેશ કરે છે. આ વખતે યોગીને દશ પ્રકારના નાદ સંભળાય છે અને એમાં છેલ્લો મેઘનાદ મહત્ત્વનો છે જેમાં યોગીએ ચિત્તનો વિલય કરવાનો છે.

આ સમગ્ર પ્રક્રિયા જટિલ અને જોખમકારક હોવાથી સદ્ગુરુના માર્ગદર્શન વગર કરવાની નથી. પૂ. મુક્તાનંદબાબાનું ચિત્શક્તિ વિલાસ, પૂ.શ્રી નથ્થુરામ શર્માનું યોગ કૌસ્તુભ, કે પૂ. સ્વામી શિવાનંદ રાધાનું કુંડલિની યોગ (અંગ્રેજી) પુસ્તક વાંચીએ ત્યારે આપણને ખ્યાલ આવે કે પૂ.શ્રીએ વર્ણન કરેલી સ્થિતિ કેવી હશે? અને તે પણ શાબ્દિક ખ્યાલ આવે. વસ્તુનું વર્ણન સાંભળવા કરતાં એને ખાવાથી જ સાચો ખ્યાલ આવે.

ઇડા અને પિંગલા એ ગંગા-જમના છે અને વચ્ચે સુષુમ્ણારૂપી ગોકુળ આવ્યું છે. આ સુષુમ્ણામાં થઇને વૃંદાવનમાં જવાનું હોય છે જ્યાં આત્મારૂપી કાનુડા સાથે વૃત્તિરૂપી ગોપિકાનો મનહર રાસ રચાતો હોય છે. મેઘનાદ સૂણતાં સૂણતાં બ્રહ્મરંધ્રમાં ચિત્તનો અને તેની વૃત્તિનો લય થઇ જાય છે.

પૂ.બાપજીએ આ રૂપકનો પ્રભાતિયાંમાં પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

સ્વાન્ત વૃંદાવને વૃત્તિ ગોપી મળી
કાનુડો આત્મ-નટરાજ ખેલે.

મનરૂપી વૃંદાવનમાં રાસ રમતા- વૃત્તિઓનો લય થતાં સૂર્ય (ઇડા) અને ચંદ્ર (પિંગલા) પણ થોભી જતાં હોય છે. શ્વાસોચ્છવાસ- અજપાજપ દ્વારા થતા સોહંની બંસીનો નાદ સાંભળતા કામ, ક્રોધ વગેરે નાશ પામે છે અને સહસ્રારમાં આનંદનો સમુદ્ર ઉછાળા મારે છે. દ્વૈતની ધૂલી દૂર થતાં મન સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત બને છે. દ્વૈતભાવ નષ્ટ થાય પછી એના પર તકેદારી રાખવી પડે જેથી ફરી ઊભો ન થાય અને થાય તો એને પાછો તરત દૂર કરી દેવો પડે.

મન ઉન્મની બને એટલે પરમાત્માના- સુંદરશ્યામના કે શ્યામસુંદરના દર્શન થાય. સ્વસ્વરૂપના દર્શન થાય, મોહરૂપી રાત્રી ટળે અને જન્મમરણની- ભવની ભ્રાંતિ દૂર થાય.

ભજનઃ ૭૪

(રાગઃભૈરવી; તાલઃત્રિતાલ)
(દેવળ દેખ લો- એ એકતારાની ધૂન)
(સંસ્કૃત શ્લોકને આધારે)

અવધૂત દેખ લો,
જેથી જન્મમરણ મિટ જાય રે.
અક્ષર જે અવિનાશી સઘળે, જડ ચેતન ભરપૂર;
સર્વશ્રેષ્ઠ **વ**રેણ્ય કહાવે, સભર ભર્યું એક નૂર. ...અવધૂત. ૧.

ધૂત તિરસ્કૃત સંસૃતિબંધન, અલખનિરંજન દેવ;
તત્ત્વમસિ પદ લક્ષ્ય, ધરે કિન ભક્તન કારણ દેહ. ...અવધૂત. ૨.

આશાપાશ ન સ્પર્શે જેને, આદિ અંત નહિ મેલ;
નિજાનંદમાં મસ્ત ફરે જે, ચેલ કુચેલ ધરેલ. ...અવધૂત. ૩.

વાસનાનો લેશ ન જેને, વાણી સદા નિર્દોષ;
ભાવિભૂતની ચિંતા નાહીં, વર્તમાન સંતોષ. ...અવધૂત. ૪.

દેહતણું નવ ભાન જરાયે, ધૂલિધૂસર અંગ;
ધ્યાનધારણાવર્જિત નિર્મલ, નિત્ય, સમાધિ અભંગ. ...અવધૂત. ૫.

ખાનપાનની ચિંતા નાહીં, ચિંતન તત્ત્વ અલેખ;
અહંકાર તમ ચેષ્ટા નાહીં, વિરલો જોગીભેખ. ...અવધૂત. ૬.

સુર નર મુનિજન વંદે જેને, મૂઢ કરે હડધૂત;
સ્વાર્પણથી જે દત્ત કહાવે, રંગ એહ અવધૂત! ...અવધૂત. ૭.

શ્વાન સુરભિ સમદષ્ટિ દેખે, ઊંચનીંચ નહિ ભેદ;
સ્વૈર-સમાધિ બૂઝે તેને **રંગ** રહે ક્યાં ખેદ? ...અવધૂત. ૮.

અર્થ

અવધૂતનાં દર્શન કરી લો જેથી જન્મમરણનો ફેરો ટળી જાય. ...ટેક.

અક્ષર અને અવિનાશી એવું આ તત્ત્વ જડ-ચેતન-બધામાં પૂર્ણપણે વ્યાપ્ત છે એને જ સર્વશ્રેષ્ઠ-**વ**રેણ્ય કહેવામાં આવે છે. આ નૂર બધામાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરાયેલું છે. ...૧.

સંસારનું બંધન **ધૂ**ત-તરછોડી દીધું છે-તોડી નાંખ્યું છે અને અલખ નિરંજન દેવનું (ચિંતન ચાલે છે.) **ત**ત્ત્વમસિ એ પદ લક્ષ્ય છે. પરંતુ એ ભક્તોને માટે દેહ ધરે છે. ...૨.

જેને આશાના પાશનો સ્પર્શ થયો નથી અને જેને આદિ કે અંત કશોય મેલ નથી. સારું વસ્ત્ર કે ફાટ્યું તૂટ્યું વસ્ત્ર પહેરીને એ નિજાનંદમાં મસ્ત થઈને ફરે છે. ...૩.

જેનામાં લેશમાત્ર વાસના નથી અને જેની વાણી એકદમ નિર્દોષ-નિર્મળ છે. જેને ભૂતકાળ કે ભવિષ્યની ચિંતા નથી અને વર્તમાનમાં પૂરો સંતોષ અનુભવે છે. ...૪.

એને દેહનું જરા પણ ભાન નથી. એનું અંગ ધૂળથી ખરડાયેલું છે. ધ્યાન અને ધારણા વિનાનો એ નિર્મળ છે અને સદા અને સતત સમાધિમાં રહે છે. ...૫.

ખાવા-પીવાની ચિંતા નથી અને ફક્ત અલખ તત્ત્વનું જ ચિંતન કરે છે. અહંકાર ને કારણે થતી તમોગુણભરી ચેષ્ટા (ચેન-ચાળા) નથી એવો વિરલો યોગીનો વેષ ધર્યો છે. ...૬.

દેવો, માનવો અને મુનિઓ એને વંદન કરે છે. મૂઢજનો હડધૂત કરે છે. પોતાની જાતનું દાન કરવાથી જે દત્ત તરીકે જાણીતો છે. હે **રંગ**! એ જ અવધૂત છે. ...૭.

જે કૂતરાંને અને ગાયને સમદષ્ટિથી જુએ છે અને જેનામાં ઊંચ-નીચનો ભેદ નથી, ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં અને ગમે તેવા બાહ્ય વર્તનમાં પણ જેના મનની સ્થિતિ બ્રહ્માત્મભાવમાં અભંગ છે, સ્થિર છે તેવાને હે **રંગ**! ક્યાંથી ખેદ રહે! ...૮.

વિવરણ

આ ભજન એ અવધૂત ગીતાના અધ્યાય ૮ના શ્લોક ૬, ૭, ૮ અને ૯ પર આધારિત છે. આ શ્લોકો દ્વારા 'અવધૂત' શબ્દના અ, વ, ધૂ અને તનો અર્થ સમજાવ્યો છે. એ અર્થ સમજીએ તો ખબર પડે કે અવધૂતની કક્ષા એ કેટલી ઊંચી કક્ષા છે. સંન્યાસીમાં કુટિચક, બહૂદક, હંસ અને પરમહંસ એમ ચાર પ્રકાર છે. આ બધાથી ઉપર અવધૂત કક્ષા છે.

અવધૂતની કક્ષા સમજાવતાં ભગવાન દત્તાત્રેય પિંગલ નાગને કહે છેઃ

પંચમ આ મારો નકી, આશ્રમ સુરમ્ય શ્રેષ્ઠ;
સૂણ્યો ના તેં શું હજી? માને બ્રહ્મવિદ્ પ્રેષ્ઠ.

અભેદ દૃષ્ટિથી સદા જુએ વિશ્વ અખંડ,
આત્મરૂપ જે સર્વદા, નિરસ્ત વિકલ્પ બંડ.

રાગદ્વેષાતીત જે, સદા વૈરાગ્યયુક્ત,
પંચમ આશ્રમ આ નકી તેનો જાણે મુક્ત.

(શ્રીગુરુલીલામૃત અ.૯ દો.૮૬-૮૮)

અવધૂતની આવી અદ્‌ભુત કક્ષા સમજાવતું આ ભજન છે.

આ ભજનનાં પહેલાં બે ચરણ અવધૂત ઉપનિષદના શ્લોકને સમજાવે છે.

અવધૂતોપનિષદમાં પણ અવધૂત શબ્દને સમજાવતો શ્લોક છે જે આ પ્રમાણે છેઃ

અક્ષરત્વાત્ **વ**રેણ્યત્વાત્ **ધૂ**તસંસાર બન્ધનાત્ ।
તત્ત્વમસ્યર્થ સિદ્ધત્વાદ્ અવધૂતોऽભિધીયતે ॥

અવધૂતનો 'અ' એટલે જડચેતનમાં રહેલું અવિનાશી **અ**ક્ષરપણું. અદ્વૈતવાદ તો જડ વસ્તુને સુષુપ્ત ચૈતન્ય જ કહે છે એટલે ચેતનથી જ વ્યાપ્ત આ વિશ્વ છે. આમ આપણે જેને જડ માનીએ છીએ તે પણ હકીકતમાં ચેતન જ છે પરંતુ

એમાં રહેલું ચૈતન્ય સુષુપ્ત અવસ્થામાં છે. આમ બ્રહ્મથી જ સભર આ જડ-ચેતન છે અને એ બ્રહ્મ અક્ષર અને અવિનાશી છે.

અવધૂતનો 'વ' એ સર્વશ્રેષ્ઠ-વરેણ્ય એવા નૂરનું સૂચન કરે છે. આ સર્વશ્રેષ્ઠ નૂરથી જ સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા પ્રકાશે છે.

અવધૂતનો 'ધૂ' સંસૃતિબંધનનો તિરસ્કારપૂર્વક-ધૂત ત્યાગ કર્યો છે. જન્મ-મરણની ઘટમાળની જંજાળમાંથી છૂટવાનું દરેક જીવનું લક્ષ્ય છે અને તેથી જ દત્તાત્રેયની આરતીમાં પૂ.શ્રીએ 'જનિમૃતિસંસૃતિકાલં'નો શરૂઆતમાં જ ઉલ્લેખ કરી દીધો છે. જો બ્રહ્મ-જીવ અજન્મા જ હોય તો પછી તેના મરણનો પ્રશ્ન જ ક્યાં ઊભો થાય છે? અલખ નિરંજન દેવને સંસૃતિનું બંધન હોય જ ક્યાંથી?

અવધૂતનો 'ત' 'તત્ત્વમસિ' મહાવાક્યથી પરમાત્મા લક્ષ્ય બને છે. તત્ (પરબ્રહ્મ) ત્વમ્ (જીવ) અસિ (છે) દ્વારા જીવ પણ પરબ્રહ્મ જ છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે. શિવ અને જીવમાં દેખાતો ભેદ એ અવિદ્યાનું પરિણામ છે બાકી શિવ અને જીવ બંને પ્રતિબિંબો છે. પરબ્રહ્મ એ બિંબ છે. જ્યારે એનું માયામાં પ્રતિબિંબ પડે ત્યારે એને ઈશ્વર-શિવ કહેવામાં આવે છે અને જ્યારે એનું અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબ પડે ત્યારે તેને જીવ કહેવામાં આવે છે. ઈશ્વર-શિવને માયાવેષ્ટિત (માયાથી વીંટળાયેલું) ચૈતન્ય કહેવામાં આવે છે. જ્યારે જીવને અવિદ્યાવેષ્ટિત ચૈતન્ય કહેવામાં આવે છે.

પરબ્રહ્મ પોતે ભક્તને માટે દેહ ધારણ કરે છે.

પૂ.શ્રી દત્તપ્રણતિમાં લખે છેઃ

"ભક્તાધિનો ભાવનરૂપો ગુરુરાદ્યઃ"

હવે અવધૂત ગીતાના ૬થી ૯ શ્લોકોનું ભજનમાં રૂપાંતર થાય છે.

શ્લોક-૬ઃ

આશાપાશ વિનિર્મુક્ત આદિમધ્યાન્ત નિર્મલ ।
આનન્દે વર્તતે નિત્યમ્ **અ**કારં તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

અવધૂતના 'અ'ને સમજાવતા અવધૂતગીતા કહે છે કે જે આશાના પાશથી બંધાયલો નથી, જે આદિમાં, મધ્યમાં અને અંતમાં- ત્રણે અવસ્થામાં નિર્મળ છે. અને જે નિજાનંદમાં મસ્ત થઈને ફરે છે તે અવધૂતનું લક્ષણ છે. અવધૂતનો 'અ' આવું સૂચવે છે.

અક્ષરગીતામાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

આશાદાસો જગદ્દાસો નિરાશીરવનીપતિઃ ।
તસ્માત્ હિ આશાં સમુચ્છિધ સ્વાનન્દે રમતે બુધઃ ॥ (શ્લોક. ૨)

જે આશાનો દાસ છે તે જગતનો દાસ છે. જે આશારહિત છે તે જગતનો બાદશાહ-પૃથ્વીપતિ છે. અને તેથી જ એ આશાનો સમૂળો નાશ કરીને જ્ઞાની પુરુષ નિજાનંદમાં મસ્ત રહે છે.

આશા દુઃખનું મૂળ છે સુખ નિરાશામાંહ્ય,
આશા ત્યજી પિંગલા ગઈ જુઓ પ્રભુધામની માંહ્ય.

શ્લોક-૭ :

વાસના વર્જિતા યેન વક્તવ્યં ચ નિરામયમ્ ।
વર્તમાનેષુ વર્તેત **વ**કારં તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

અવધૂતનો બીજો અક્ષર 'વ' સૂચવે છે કે જેણે વાસનાનો ત્યાગ કર્યો છે, જેની વાણી સદા નિર્મળ અને નિર્દોષ છે તથા જેને ભૂતનો શોક નથી, ભાવિની ચિંતા નથી અને કેવળ વર્તમાનમાં જ સંતોષ માને છે તે અવધૂત છે.

પૂ. સ્વામી શિવાનંદજી વાસના વિષે જણાવે છે કેઃ

વાસના એ મનરૂપી સરોવરમાંનું એક મોજું છે. તેનું સ્થાન કારણ શરીર છે. તે કારણ શરીરમાં બીજરૂપે હોય છે. અને મન-સરોવરમાં સ્પષ્ટરૂપે દેખાય છે. કોઈ પણ ક્રિયાનું કારણ આ વાસના હોય છે. ક્રિયા અથવા કર્મ દ્વારા વાસના દૃઢ થાય છે. આ એક વિષચક્ર છે. બ્રહ્મજ્ઞાન થવાથી સર્વ વાસનાઓ શેકાઈ જાય છે. અંતરમાં રહેલી વાસનાઓ જ સાચી શત્રુ છે. એનો નાશ કર્યે જ છૂટકો.

વાસના એ મનની અશાંતિનું કારણ છે. નબળા સંકલ્પબળવાળી વ્યક્તિ વાસનાનો સામનો કરી શકતી નથી, વાસનાને વશ થઇ જાય છે. કષ્ટો અને મુશ્કેલીઓના પાયામાં વાસના જ રહેલી છે. આ વાસના જ બંધનરૂપ છે.

પૂ.શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છે કેઃ

વાસનાક્ષય જ્યાં સુધી થયો ન મૂળે જાણ,
દૂર બ્રહ્મપદ ત્યાં સુધી નિશ્ચય મનમાં માન.
જતાં વાસના મૂળથી થાય બ્રહ્મવિદ્ તેહ,
સમદર્શી લોકત્રયે એકાદ્વિતીય એહ. (અ.૫૮ દો.૨૯-૩૦)

વાસનાનો નાશ પછી નિર્દોષ વાણી એ મહત્ત્વની વાત. વાણી દ્વારા કોઇનું મન દુભવવું એ પણ હિંસા જ છે. એનાથી પરમાત્માની સંવાદિતામાં ખલેલ પડે છે અને એ ખળભળી ઊઠેલી સંવાદિતા આપણા મનને દુભવે એવો પ્રસંગ ઊભો થાય પછી જ શાંત પડે છે. ભૂતકાળનો શોક નહિ અને ભવિષ્યની ચિંતા નહિ એ અવધૂતનું લક્ષણ છે.

શ્લોક-૮ :

ધૂલિધૂસરગાત્રાણિ ધૂતચિત્તો નિરામયઃ ।
ધારણા ધ્યાન નિર્મુક્તો ધૂકારસ્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

અવધૂતનો ત્રીજો અક્ષર 'ધૂ' અવધૂતની દેહથી પરની કક્ષા સૂચવે છે. આપણા પ.પૂ. બાપજી પણ દેહાતીત અવસ્થામાં જીવતાં હોવાથી લીંચમાં એમણે મુ. બચુભાઇ (હાલના પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી)ને કહેલું કે ખાડો કે એવું આવે તો મને કહેવાનું. મને એનો ખ્યાલ રહેતો નથી. આને કારણે ધૂળથી ખરડાયલું હોય તો તેનું પણ તેમને ભાન રહેતું નથી. ધ્યાન અને ધારણાથી વર્જિત હોવા છતાં નિત્ય અભંગ-સમાધિમાં જ સ્થિત રહે છે. આ તો સામાન્ય વ્યક્તિને ન સમજાય એવી સ્થિતિ છે.

શ્લોક-૯ :

તત્ત્વચિન્તા ધૃતા યેન ચિન્તાચેષ્ટા વિવર્જિતઃ ।
તમોહઙ્કાર નિર્મુક્તસ્ **ત**કારસ્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

અવધૂત શબ્દનો ચોથો અક્ષર 'ત' સૂચવે છે કે અવધૂત કક્ષાની વ્યક્તિ અલખના ચિંતનમાં જ ડૂબેલો રહે છે. એના ચિંતનનું લક્ષ્ય 'તત્ત્વમસિ' રહેલું છે. ખાન-પાન તો દેહ ટકાવવા પૂરતાં લે પરંતુ એને મહત્ત્વ આપતો નથી. એ ખાન-પાનની ચિંતા પણ કરતો નથી. આવા અનન્યભાવે ભગવાનનું ચિંતન કરનારના યોગક્ષેમ વહન કરવાની જવાબદારી ભગવાનને માથે હોય છે.

અવધૂત કક્ષાની વ્યક્તિ નિરહંકારી હોય છે. અહંકારનો ક્ષય કર્યો હોવાથી એની ચેષ્ટા તમોગુણયુક્ત રહેતી નથી. આવો વિરલો યોગીવેષ (જોગીભેખ) એણે લીધો હોય છે.

આવા અવધૂતને સામાન્ય માનવી તો ઓળખી શકે જ નહિ. એને તો એ અવધૂત ગાંડા જેવો- દિવાનો-પાગલ જ લાગે. એને તો દેવો-મુનિઓ જ ઓળખી શકે. "સાધુ ઓળખવા સ્વયં થાવું સાધુ સુજાણ" એ ન્યાયે અવધૂતને ઓળખવા સામી વ્યક્તિએ સાત્ત્વિકતા ખીલવવી પડે. પામર સંસારી તો અવધૂતના અવળા ઢંગ જોઈને હડધૂત કરે એ સ્વાભાવિક છે. દત્ત એટલે પોતાનું સર્વસ્વ દાનમાં આપનાર. અને તેથી દત્તનો ભક્ત આપે, લે નહિ એવી પૂ.શ્રીની વિચારધારા હતી.

આવા અવધૂતની અભેદ દૃષ્ટિમાં બધાંમાં એક જ પરમાત્મા રહ્યો છે એનો અનુભવ કરી બધાને સમાન દૃષ્ટિથી જુએ. ભેદદૃષ્ટિ-ઊંચ-નીચનો ભાવ તેનામાં હોતો નથી. શ્વાન એટલે કૂતરો અને સુરભિ એટલે કામધેનુ ગાય બંનેને અવધૂત સમાન દૃષ્ટિથી જુએ છે.

વિદ્યા વિનય સમ્પન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિની।
શૂની ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતા સમદર્શિનઃ॥

ગીતાનો આ શ્લોક અવધૂતમાં ચરિતાર્થ થતો જોવા મળે છે. વર્તન કરતી વખતે જે રીતે યોગ્ય હોય તે રીતનું વર્તન કરે પરંતુ એ વર્તનભેદને કારણે એના મનમાં ઊંચનીચનો ભેદ જન્મતો નથી.

માતા અને પત્ની બંનેમાં એક જ પરમાત્મા રહેલો છે એવી સમદૃષ્ટિ રાખવાની પરંતુ વર્તન કરતી વખતે પગે તો માતાને જ લગાય.

આવા અવધૂતનાં ફાવે તેવા વર્તનમાં કે સ્થિતિમાં મનની સ્થિતિ અભંગ બ્રહ્માત્મભાવની જ રહે છે.

આવા અવધૂતના- પરમ તત્ત્વના- પરબ્રહ્મના દર્શન કરીએ તો જન્મમરણનો ફેરો ટળી જાય.

ભજનઃ ૭૫

(રાગઃમાંડ; તાલઃકહેરવા)

હું ભિખારી ભિખારી, ગુરુઘરની દાસી;
ચોરાશી ઘર ભિક્ષા માગી, તોયે રહી ઉપવાસી. ...ટેક.

પાંચ પચીસ બત્તીસ ગલી ભટકી, લીધાં રથ્યાચીર;
નિર્ગુણ કંથા કાંધે પહેરી, બની ભિક્ષુણી ધીર! ...હું. ૧.

અહં-ખાખ તન રાખ લગાવી, હાથ લીધો પંચપાત્ર;
કોહં કોહં કરતી ચાલી, સોહં મળિયો સાથ! ...હું. ૨.

પંચ પકવાને ભરી કાવડી, ફિર ફિર ખાલી આપ;
પુણ્ય પાવડી ખટખટ ચાલી, ફિર ફિર ઊડી આભ! ...હું. ૩.

કામ-કેશ શિર જટા ચઢાવી, વિરતિ વટરસ સાર;
પાપપુણ્યની ગઠરી ગહરી છોડી ગુરુદરબાર! ...હું. ૪.

ગંગા જમુના સરસ્વતી ન્હાઈ, કીધાં અડસઠ ધામ;
અલખ ખલક સબ નજરોં આઈ, આઠોં દિશ વિશ્રામ! ...હું. ૫.

અલખ નિરંજન ભવદુઃખભંજન, જ્યાં દેખું ત્યાં રામ;
દર્શન પાઈ સૂરત ગંવાઈ, સઘળાં સરિયાં કામ! ...હું. ૬.

જ્ઞાનોચ્છિષ્ટે ભરી પેટડી, શૂન્યસુધા જલપાન;
ભઈ મત્ત મૈં **રંગ** દિવાની, ક્યા પરવાહ જગ આન? ...હું. ૭.

અર્થ

હું ભિખારી છું, ભિખ માગનારી છું અને ગુરુના ઘરની દાસી-કામવાળી છું. ચોર્યાસી ઘરે ભિક્ષા માગીને ખાધી તો પણ હું તો ઉપવાસી-ભૂખી-જ રહી. ...ટેક.

પાંચ (પંચભૂત) પચ્ચીસ અને બત્રીસ ગલી ભટકી અને ત્યાંથી મળેલાં રસ્તાનાં ચિંથરાં લીધા. નિર્ગુણ કંથા ખભે ઓઢીને હું ધીર ભિક્ષુણી બની. ...૧.

શરીર ઉપર અહંકાર બાળીને બનાવેલી ભભૂતિ લગાવી છે. હાથમાં ભિક્ષાપાત્ર કમંડલુ લીધું છે. 'હું કોણ છું' 'કોહં' બોલતી હું ચાલી ત્યાં મને સોહંનો સાથ મળી ગયો. ...૨.

મારી કાવડ પાંચ પકવાનથી ભરી છે તો પણ તે વારે વારે એમ જ ખાલી થઇ જાય છે. પુણ્યરૂપી પાવડી ખટ ખટ અવાજ કરતી ચાલવા લાગી અને ફરી ફરી એ આકાશમાં ઊડવા લાગી. ...૩.

કામનાઓરૂપી વાળ વૈરાગ્યના ઉત્તમરસથી માથે જટાને બાંધી દઇને, પાપ-પુણ્યની ભારે વજનદાર ગઠરી ગુરુના દરબારમાં મેં છોડી દીધી. (ત્યજી દીધી.) ...૪.

ગંગા-જમુના-સરસ્વતીમાં સ્નાન કર્યું અને મેં અડસઠ ધામની યાત્રા કરી. આ દુનિયા (ખલક)માં બધે મારી નજરે અલખ જ દેખાયો અને પરિણામે આઠે દિશામાં મને વિશ્રામ-શાંતિ મળી ગઇ. (આઠ દિશા=પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ એ ચાર દિશા અને અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન એમ ચાર ખૂણા.) ...૫.

અલખ નિરંજન આ સંસારના દુઃખનો નાશ કરનાર છે. હવે જ્યાં જોઉં ત્યાં રામ જ દેખાય છે. એનાં દર્શન કર્યાં અને હવે સુરત ગુમાવી દીધી છે. સારાં બધાં કામ સફળ થઇ ગયા છે. (મારું લક્ષ્ય સિદ્ધ થઇ ગયું છે.) ...૬.

ગુરુમુખે પ્રાપ્ત થયેલ (ઉચ્છિષ્ટ) જ્ઞાનથી મેં મારું પેટ ભરી દીધું છે અને શૂન્યરૂપી અમૃતનું જલપાન કર્યું છે. હું તો પરમેશ્વરની (**રંગ**) પાછળ પાગલ થઇ ગઇ છું. હવે મને જગતની બીજી શી પરવા? ...૭.

વિવરણ

આ ભજનમાં આત્મસાક્ષાત્કારના લક્ષ્ય ધરાવતા સાધકની આકરી તપશ્ચર્યાની-સાધનાની વાત છે. પ્રભુપ્રાપ્તિને પરમ પુરુષાર્થ કહ્યો છે અને તેથી જ જ્યારે તન અને મન સ્વસ્થ હોય ત્યારે એને માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. શ્રુતિ કહે છેઃ નાયમાત્મા બલહીનેન લભ્યઃ । બળ વગરના- કમજોર માણસને આ આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

પરંતુ પ્રયત્નો-સાધના-તપશ્ચર્યાની સાથે સાથે દાસત્વ-દાસપણાનો ભાવ ખૂબ જરૂરી છે. દાસપણું-સેવકપણું લાવવા માટે ઘણા સદ્‌ગુણો ખીલવવા પડે. સેવા કરવાનું કામ ખૂબ કપરું છે અને તેથી જ સેવાધર્મને પરમ ગહન કહેવામાં આવ્યો છે. સેવાધર્મો પરમ ગહનો યોગીનામપ્યગમ્ય । યોગીઓને પણ અગમ્ય એવો સેવાધર્મ પરમ ગહન છે. પરંતુ માનવીના સાચા દિલના પ્રયત્નો અને ઈશ્વરની કૃપા બે ભેગા થાય તો વ્યક્તિ સેવાભાવ જીવનમાં ઉતારી શકે.

'હું ભિખારી ભિખારી ગુરુઘરની દાસી' એમાં ગુરુના ઘરની દાસી બનીને સાધક આત્મતત્ત્વને ઓળખવાની ભીખ માગે છે. માગવામાં નાનમ નથી, નાનમ છે ભૌતિક સ્વાર્થ માટે ગમે ત્યાં માગવાની વૃત્તિની. ગુરુ પાસે માગવામાં શું નાનમ? અને તે પણ આત્મસાક્ષાત્કાર માટે-સ્વસ્વરૂપની ઓળખ માટે માગવામાં શું નાનમ?

પૂ.શ્રીનું એક ભજન છેઃ

હું તો માગણ ગુરુ ઘર દાસી રે,
એક સેવા તણી ઉપવાસી રે. ...

યોગ્ય વ્યક્તિ પાસે માગવામાં વાંધો શો? જેને આશરે, જેના શરણે માથું મૂક્યું હોય તેની પાસે તો હક્કથી માગી શકાય. પૂ.શ્રી લખે છેઃ

મેઘ કને ચાતક ના માગે, ક્યાં ફેલાવે હાથ?
કરે વિમુખ શું જલદ અભાગી જા અહીંથી, કહી તાત?

કેટલાક પુસ્તકો વાચવાના હોય, કેટલાક પચાવવાના હોય.

શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવું એ તો સ્વામીની ફરજ છે. એટલે સેવક-સ્વામીના સંબંધમાં સ્વામી પાસે સેવક માગી શકે. પરંતુ દુન્યવી સુખો નહિ, આત્મસાક્ષાત્કાર માટેનું માર્ગદર્શન.

ચોર્યાસી લાખ વિવિધ યોનિના ફેરામાં ફરતા આ જીવને હજી સ્વસ્વરૂપનાં દર્શન થયા નથી. અને તેથી પ્રભુદર્શનની ભૂખ ટળી નથી એટલે ઉપવાસી જ રહી છે.

'તત્ત્વમસિ' એ મહાવાક્ય બીજા મહાવાક્યોથી આ રીતે જુદું પડે છે કે એમાં આત્મદર્શન કરી ચૂકેલા અનુભવી ગુરુ આત્મદર્શનના પંથે પળેલા સાધકને 'તે તું છે' એવો બોધ આપીને તેને એવો અનુભવ થાય એ માટે માર્ગદર્શન અને પ્રેરણા આપે છે. તત્ત્વમસિ એ બોધવાક્ય છે. જ્યારે અહં બ્રહ્માસ્મિ, અયમાત્મા બ્રહ્મ અને પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ એ અનુભવ મહાવાક્યો છે.

ખોટી જગાએ ભીખ માગનારો ઉપવાસી જ રહેવાનો. આત્મદર્શનની ગુરુ પાસે ભીખ માગતા સાધકે કઠણ સાધના કરવી પડે છે. અવધૂત દશામાં રહેતો સાધક રસ્તામાં પડેલા કાપડના રંગ-બે-રંગી નાના મોટા ટૂકડા વીણી લઈ એને સાંધીને પોતાનું વસ્ત્ર તૈયાર કરે છે. આ રસ્તામાં પડેલા કાપડના ટૂકડા તે રથ્યાચીર. અન્ય લોકો માટે જે નકામું છે તે વીણીને તેનો પોતે ઉપયોગ કરે છે એવો નમ્રભાવ કેળવે છે. અહંને ઓગાળવા માટે આ જરૂરી છે. સાધકે પણ આ રીતે પંચભૂતના બનેલા દેહ વિશે, પચ્ચીસ તત્ત્વના બનેલા સૂક્ષ્મદેહ વિશેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે. શરીર પ્રત્યે ઉદાસીનવૃત્તિ ક્યારે થાય? આ શરીર અનિત્ય છે, ગંદું છે અને દુઃખનું કારણ છે એવું જાણીએ ત્યારે. આપણને દેહ સુખનું કારણ જણાય છે તેથી એના પ્રત્યે મમતા જાગે છે. સત્ત્વગુણ કેળવીને દેહ વિષે અને સૂક્ષ્મ શરીર વિશે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તેનો આત્મદર્શન પ્રાપ્ત કરવાના સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવાનો છે. દેહ સાધન છે, સાધ્ય નથી.

પૂ. વિદિતાત્માનંદજી દેહની સમજ આપતાં કહે છે કે રેલવે સ્ટેશને ટિકિટ લેવા જઈએ તો અંદર બેઠેલા ટિકિટ આપનાર અને બહાર ઊભેલા ટિકિટ લેનાર

વચ્ચે એક પાટિયું હોય છે. ટિકિટ લેનાર પૈસા મૂકે એટલે અંદર બેઠેલી વ્યક્તિ પૈસા લઇને પાટિયા પર ટિકિટ મૂકે છે. બહાર ઊભેલી વ્યક્તિ એ ટિકિટ લઇને જતો રહે છે. આ ટિકિટ લેવાની પ્રવૃત્તિમાં જે મહત્ત્વ પાટિયાનું છે તેવું જ મહત્ત્વ આત્મદર્શનની પ્રવૃત્તિમાં આપણા દેહનું-શરીરનું છે એથી વિશેષ નહિ.

ઘણી બાબતોમાં આપણને પડતો રસ કે આવતો આનંદ એ એ વસ્તુ વિશેના અજ્ઞાનને કારણે હોય છે. શરીરની સાચી જાણકારી પ્રાપ્ત થાય તો શરીરનો મોહ છૂટી જાય.

અહંકાર એ બધા દુઃખનું મૂળ છે. આ અહંકારનો ક્ષય કરવાનો છે. અહંકારને બાળીને એની રાખ શરીર પર લગાવવાની છે એટલે કે સાધકે નિરહં થવાનું છે. અહંકારને મારવા માટે સેવાભાવ કેળવવો અનિવાર્ય છે. સેવક પોતે પરતંત્ર છે. એને કોઇ સત્તા નથી અને સ્વામી કહે તેમ કર્યા કરવાનું છે. આહાર-નિદ્રા સંયમિત કરી સ્વામીને રાજી રાખી પોતાપણું-અહંને ભૂલી જવાનું છે.

પરંતુ આવું દાસત્વ જ લક્ષ્યની સિદ્ધિ કરાવી આપે. "દાસોઽહં" હું દાસ છું એવી ભાવનાથી જીવતી વ્યક્તિના જીવનમાં ગુરુકૃપાથી 'સોઽહં'નો અનુભવ થાય છે. દાસોઽહંમાંથી 'દા'ને દૂર કરવાની જવાબદારી ગુરુ ઉઠાવે છે પરંતુ સેવકનો સેવાભાવ ઊંચો હોવો જોઇએ. કહેવાયું છે કેઃ

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતૈવ સેવા ।

કલ્પવૃક્ષ સમી સેવા દ્વારા શું સિદ્ધ ન થઇ શકે?

અહંકાર ઓગાળ્યા પછી તીવ્ર જિજ્ઞાસાવૃત્તિનું કમંડળ (પંચપાત્ર) લઇને ભૂખને શાંત કરનારી ભીખ માગવાની છે. 'હું કોણ?' એવી અજ્ઞાનજન્ય સ્થિતિ દૂર કરીને પછી ગુરુ 'હું તે છું' (સોઽહં)ની જ્ઞાનજન્ય પરિસ્થિતિનું દાસને ભાન કરાવે છે.

એક ભજનમાં પૂ.શ્રી લખે છેઃ

કોહં કોહં પૂછત રાગી, સોહં કહત વિરાગી રે. ...ગુરુચરન.

દાસત્વની ગરિમા રામાયણમાં જોવા મળે છે. હનુમાનજીએ રામજીનું કરેલું દાસત્વ એવું ગરિમાવાળું હતું કે ભગવાન રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને કહેવું પડેલું કે હું તારો ઋણી છું અને તારી સામે આંખ ઊઠાવીને જોઇ શકતો નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ કે હનુમાનજી માટે ભગવાન રામની સેવા સિવાય બીજી કોઇ વસ્તુ મહત્ત્વની હતી જ નહિ.

પંચવિષયોનું સુખ ભોગવતો માનવી ક્ષણિક તૃપ્તિ પામે છે પરંતુ થોડા જ સમયમાં ફરી પાછી એ સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા થાય છે. અંતઃકરણની કાવડને આ પંચવિષયોના સુખરૂપી પકવાન્નથી ભરી દેવામાં આવે તો પણ પાછી તરત જ ખાલી થઇ જાય છે. શમ અને દમ કેળવી વિષયોમાંથી વૃત્તિને વાળી દે ત્યારે પુણ્યપાવડી ઉપર બેસીને સાધક પ્રગતિના પંથે- લક્ષ્ય સિદ્ધિ તરફ ડગ માંડે.

વૈરાગ્ય વગર આત્મસાક્ષાત્કાર શક્ય જ નથી. વિવેક પણ વૈરાગ્યયુક્ત હોય તો જ તે મદદરૂપ બને. વૈરાગ્યના આ ઉત્તમ (વર) રસથી કામરૂપી કેશને માથા પર જટારૂપે બાંધી દેવાના છે. કલિયુગનો વાસ સ્ત્રીના કેશમાં છે. આમ કેશને કામનું પ્રતિક યોગ્ય રીતે જ સૂચવાયું છે. ગુરુના દરબારમાં જઇને ગુરુની સમક્ષ દ્વંદ્વની ગ્રંથિ છોડવાની છે. પાપ-પુણ્ય, માન-અપમાન, મારું-તારું, સુખ-દુઃખ વગેરે ગ્રંથિથી સાધકે મુક્ત થવાનું છે. ગીતા પણ કહે છે કેઃ

સુખેદુઃખે સમે કૃત્વા લાભાલાભૌ જયાજયૌ ।

ઇડા-પિંગલા અને સુષુમ્ણા એ જ ગંગા જમુના અને સરસ્વતી છે. યોગસાધના કરતાં કરતાં ગુરુના ચરણોની સેવામાં જ અડસઠ તીર્થોની યાત્રાનું ફળ મળી જાય. અને ગુરુ પ્રસન્ન થતાં જ 'આઠોં દિશ વિશ્રામ' અને જગત (ખલક)માં અત્ર, તત્ર, સર્વત્ર- બધે જ પરમાત્મા-અલખનાં દર્શન થાય.

ગુરુમહારાજ અનુભવનું જ્ઞાન શિષ્યને આપે તે જ ઉચ્છિષ્ટ જ્ઞાન છે. "વ્યાસોચ્છિષ્ટં જગત્ સર્વં" આ જગતમાં વિસ્તરતી જ્ઞાનકથા એ વ્યાસજીનું એઠું છે. એટલે ગુરુના અનુભવના જ્ઞાનને જ એઠું જ્ઞાન કહ્યું છે.

પૂ.શ્રી એક ભજનમાં લખે છેઃ

એંઠો ટૂકડો તે ગુરુ તમ આપો રે,
મારી જન્મોજન્મની ભૂખ કાપો રે. ...હું તો માગણ.

ગુરુના અનુભવજ્ઞાનથી પેટ ભરી દીધું અને ભૂખને ભગાડી દીધી. ભિખારીને સંતોષ થઇ ગયો. સાધકને સ્વસ્વરૂપનું ભાન થઇ ગયું. ખાધા પછી ઉપર જલપાન તો કરવાનું હોય જ. શૂન્યસુધાનું જલપાન કરવાનું અને એના પરિણામે જે ખાધું હોય તે આચરણમાં પરિવર્તિત થાય. જેમ ખાધેલાનું લોહી થાય તો જ તે ખાધું ખાધું કહેવાય તેમ ગુરુએ આપેલું જ્ઞાન આચરણમાં મૂકીએ તો જ જ્ઞાન મળ્યું કહેવાય. આચરણમાં નહિ મૂકેલું જ્ઞાન ભારરૂપ છે.

જ્ઞાનં ભારઃ ક્રિયાં વિના ।

શૂન્યસુધાનું પાન કરીને પરમેશ્વરમાં મત્ત બનેલા સાધકને પછી આ જગતની શી પરવા? સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત અને પરમાત્માને પામી ગયેલો પુરુષ જ પોકારી શકે કેઃ

હમો મનમોજી ફરનારા! હમોને બાંધનારું કુણ?
સદા નિઃસંગી ને ન્યારા, જગતને માનનારા તૃણ.

આપણે પણ આવા ભિખારી બની ચોર્યાસી યોનિમાં ભટક્યા પછીની ન શમેલી ભૂખને સદ્‌ગુરુની સેવા કરીને અને સાધના કરીને તૃપ્ત કરીએ એવી ભગવાનને પ્રાર્થના.

ષટ્ (છ) ચક્રઃ

❋ મૂલાધાર ચક્ર ❋ સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર ❋ મણિપૂર ચક્ર
❋ આનહત ચક્ર ❋ વિશુદ્ધિ ચક્ર ❋ આજ્ઞા ચક્ર

❋❋❋

દશવિધનાદઃ

❋ ચિણી ❋ ચિંચિણી ❋ ઘંટનાદ ❋ શંખનાદ ❋ વીણાનાદ
❋ કાંસીજોડનાદ ❋ વેણુનાદ ❋ ભેરીનાદ ❋ મૃદંગનાદ ❋ મેઘનાદ

❋❋❋

નવદ્વાર પર દશમ બિરાજેઃ-

બે આંખ, બે કાન, બે નસકોરાં, મોં, ઉપસ્થ, ગુદા એવા નવ દ્વાર અને એના ઉપર બ્રહ્મરંધ્ર - સહસ્રાર એ દશમદ્વાર.

❋❋❋

સુરતા

વિજાતીય (દેહાદિવિષયક) વૃત્તિઓના તિરસ્કારપૂર્વક સજાતીય (જીવબ્રહ્મૈક્યતાવિષયક) વૃત્તિઓનો અખંડ એકધારો પ્રવાહ.

❋❋❋

બંકનાળ

ત્રિકુટિ (બે ભવાંની વચ્ચેની જગ્યા)ની ઉપરનો સુષુમ્ણાનો વક્ર (વિષમ) માર્ગ જ્યાંથી સુરતી ઉપર બ્રહ્મરંધ્ર તરફ ચઢે છે.

❋❋❋

સૂનઃ શૂન્ય :- ત્રિકુટિની ઉપર સુરતી ચઢવા માંડે ત્યારે દશ્યના વિલયરૂપ અંધકારમય પ્રદેશ.

❋❋❋

મહાસૂન : સૂનથી ઉપરનો અત્યંત અંધકારમય પ્રદેશ.

❋❋❋

સહસ્રાર : બ્રહ્મરંધ્ર. આનેજ શૂન્ય શિખર કહે છે. આનેજ દશમદ્વાર પણ કહે છે. છ ચક્રના સંદર્ભમાં આ સાતમું સ્થાન છે.

❋❋❋

સાધન ચતુષ્ટયઃ વિવેક, વૈરાગ્ય, ષટ્સંપત્તિ (શમ, દમ, તિતિક્ષા, ઉપરતિ, શ્રદ્ધા અને સમાધાન) અને મુમુક્ષત્વમ્.

(શ્રીરંગપત્રમંજૂષામાંથી...)

ભાઈ મોદી,

કોઈપણ જાતની ચિંતા રાખવી નહિ. ભગવાનનું ભજન કરવું. બધું સારું થશે.

શ્રી ચિમન ઋષિ વ. મંડળી જોગ,

અ.આ. (અવધૂતી આનંદ) વાંચતા-વિચારતા હશો. સર્વથા ભજનમાં પ્રમાદ કરવો નહિ. એ વિના બીજું લૂખું છે. ધીમે ધીમે ભજનનો રંગ એવો જામે કે એમાં અન્ય સર્વ રંગ ભૂંસાઈ જાય ને છેવટે રંગનું પણ સ્મરણ ન રહે.

બ્હેન મૂળી,

'અવધૂતી આનંદ' તારી પાસે જ છે. એ એક જ તરી જવા માટે બસ નથી શું? 'આત્મ ચિંતન' સ્નાન કરી રોજ સ્વાધ્યાય તરીકે વાંચવું-વિચારવું.

ચિ. ભાઈ કમળાશંકર,

તમે લોકો જેટલું ભજન કરશો એટલી એની (અવધૂતની) શક્તિ વધશે. સર્વ સામર્થ્યનું મૂળ ભજન છે એ વિના બીજું અવધૂતને મન ઝાંઝવાનાં નીરથીયે ફીકું છે.

ચિ. ભાઈ કમળાશંકર,

તમે બધા ભજન કરશો તો જ મારી મુશ્કેલી ઓછી થવાની છે, નહિ તો હું મર્યો પડ્યો છું.

ભાઈ મોદી,

છાનામાના ચૂપચાપ પ્રભુનું ભજન કરો. અવધૂતના દરબારમાં તો અનેક રંગી માણસો આવે છે ને આવશે.
સર્વથા ભજનમાં પ્રમાદ કરવો નહિ. એના જેવી શાંતિ આપનારી બીજી એકેય વસ્તુ નથી.

ભાઈ નંદલાલ,

ભજન ખૂબ કરો. એ મારી સેવા જ છે.